

Marko Niemelä

Huumaava äänten pauhu

Rovaniemen markkinoiden
äänimaisema 1881–1930

MARKO NIEMELÄ

Huumaava äänten pauhu
Rovaniemen markkinoiden äänimaisema 1881–1930

Akateeminen väitöskirja, joka Lapin yliopiston yhteiskuntatieteiden
tiedekunnan suostumuksella esitetään julkisesti tarkastettavaksi
Lapin yliopiston luentosalissa 2 syyskuun 9. päivänä 2023 klo 12

LAPIN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF LAPLAND

Rovaniemi 2023

Lapin yliopisto
Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Väitöskirjan ohjaajat:

Kulttuurihistorian professori emerita, FT Marja Tuominen, Lapin yliopisto
Dosentti, FT Kimi Kärki, Turun yliopisto, Taideyliopiston Sibelius-Akatemia

Väitöskirjan esitarkastajat:

Kulttuurintutkimuksen professori, FT Heikki Uimonen, Itä-Suomen yliopisto
Kulttuurihistorian professori, FT Hannu Salmi, Turun yliopisto

Vastaväittäjä:

Kulttuurihistorian professori, FT Hannu Salmi, Turun yliopisto

Taitto: Minna Komppa, Taittotalo PrintOne

Acta electronica Universitatis Lapponiensis, 356

ISBN 978-952-337-365-5

ISSN 1796-6310

Alkuperäinen väitöskirja on luettavissa osoitteessa <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-337-365-5>

TIIVISTELMÄ

Marko Niemelä

Huumaava äänten pauhu. Rovaniemen markkinoiden äänimaisema 1881–1930

Rovaniemi: Lapin yliopisto 2023, 236 sivua

Acta electronica Universitatis Lapponiensis, 356

ISBN 978-952-337-365-5

ISSN 1796-6310

Kulttuurihistorian tutkimusalaan kuuluvan väitöskirjani aiheena on Rovaniemen markkinoiden äänimaisema. Rovaniemen markkinat kuuluvat Rovaniemen kaupungin ja koko Lapin alueen keskeisimpiin historiallisiin tunnusmerkkeihin. Olen fokusoinut työni äänten funktioihin, äänten kulttuurisiin merkityksiin ja muutoksiin: millaisia merkityksiä äänille eri lähteistä välittyy, miten ja mihin ääniä käytettiin ja kuinka äänimaisema muuttui markkinoiden perustamisesta (1881) uuden torialueen perustamiseen (1930). Väitöskirjassani yhdistän etnomusikologian ja mentaliteettien historian osaksi kulttuurista äänentutkimusta ja kulttuurihistoriaa. Tutkimuksen metodologia rakentuu erityisesti kulttuurihistorian varaan.

Suomessa on tehty verrattain vähän menneisyyden äänimaisemien tutkimusta. Väitän myös, että Pohjois-Suomen musiikin historia on jäänyt suurelta osin tutkimuksen katveeseen. Työn analyysimenetelmänä on lähilukeminen, jonka menetelmän olen osoittanut ja analysoinut aineistosta ääniin liittyviä valtasuhteita ja mentaliteetteja. Lähdeaineistona olen käyttänyt sanoma- ja aikakauslehtiä, aikalaiskirjallisuutta ja romaaneja. Tutkimuksessa hyödynnän lähinnä pohjoissuomalaista aineistoa, jota olen tukenut ja täydentänyt myös muualla ja eri aikoina julkaistulla aiheesta koskevalla tai muutoin sivuavalla lähdemateriaalilla.

Rovaniemen markkinat merkitsivät aikalaisille työtä ja juhlaa. Väitän, että markkinoita käsittelevistä teksteistä on osoitettavissa kollektiivisia todellisuuskäsityksiä ohjaavia mentaliteetteja. Markkinoiden taustalla vaikuttivat keskenään näennäisesti vastakkaiset karnevaalin ja kontrollin mentaliteetit. Äänimaisemana karnevaali merkitsi arjen ylittävää äänestä juhlintaa, jolle lainsäädäntö ja kulttuuriset käytänteet pyrkivät antamaan kontrolloivat raamit. Karnevaalin ja kontrollin mentaliteettien sisältöjä voidaan tulkita dialogisesti rakentuvana erilaisten asennoitumisten summana. Yhdessä ne voidaan nähdä kollektiivisena eetoksena ja mentaalisenä atmosfäärinä, markkinamentaliteettina. Ihmiset kävivät kauppaa, tanssivat, musisoivat ja huvittelivat monin eri tavoin: markkinat täyttyivät huumaavalla äänten pauhulla.

Rovaniemen markkinoiden äänimaiseman muuttuminen vuosikymmenien kuluessa korreloi yhteiskunnallisten, sosiaalisten ja kulttuuristen rakenteiden muutosten kanssa. Viidenkymmenen vuoden aikana Rovaniemi kehittyi kirkonkylästä kaupunkimaiseksi kauppalaksi, jolloin koko ääniympäristö koki merkittäviä muutoksia. Rovaniemen markkinat olivat kokonaisvaltaisia kokemuksia tuottava moniaistillinen myyntitapahtuma ja juhla. Markkinoilla se kuului puhemaiseman monipuolistumisena, uuden ääniteknologian mukanaan tuomina innovaatioina ja musiikkikulttuurin murroksina. Esimerkiksi radiot ja gramofonit muokkasivat voimakkaasti julkisten tilojen ja kotien äänimaisemaa. Erityisesti radio edusti kansalaisille kulttuurisen äänen, tilan ja paikan vallankumousta. Olennaisin muutos markkinoiden äänimaisemassa liittyi ääniä tuottavien tapahtumapisteiden ja -paikkojen asteittaiseen vaihtumiseen. Aiemmin markkinat levittyivät laajalle alueelle pitkin keskustan Maantiekatua ja ympäri paikkakuntaa, mutta torin perustamisen jälkeen markkinat tavallaan kutistuivat selkeästi rajatuksi toritapahtumaksi.

Avainsanat: Rovaniemi, markkinat, kulttuurihistoria, äänimaisema, äänimaisematutkimus, mentaliteetit, etnomusikologia, musiikkiantropologia

ABSTRACT

Marko Niemelä

Immersed in an Intoxicating Medley of Sound. The Soundscape of the Rovaniemi Fair from 1881 to 1930

Rovaniemi: University of Lapland 2023, 236 pages

Acta electronica Universitatis Lapponiensis, 356

ISBN 978-952-337-365-5

ISSN 1796-6310

This doctoral dissertation in cultural history examines the soundscape of the Rovaniemi Fair—a key site and an event that has historically embodied the town of Rovaniemi and the region of Lapland as a whole. The focus of my research is on the functions of sound, cultural meanings associated with sound, and changes in soundscape. I examine the meanings associated with sounds in different sources, and investigate how sound was used and for what purpose, and how the soundscape changed from the founding of the Rovaniemi Fair in 1881 to the founding of the new marketplace in 1930. I approach the topic through the framework of soundscape studies, research on mentalities, and cultural history. I combine perspectives from musical anthropology and history of mentalities with cultural sound studies and cultural history. Methodologically, my study draws in particular on cultural history.

Research on soundscapes of the past has been relatively rare in Finland. In this study, I also argue that the history of music in Northern Finland has remained largely understudied. The analysis method adopted in this study is close reading, the modes of which have been used to identify and analyze power relations and mentalities related to sound in the data studied. The data analyzed consist of texts in newspapers and magazines, literature of the period under study, and novels. The main focus is on data sources stemming from Northern Finland, but the dataset has been complemented by other relevant sources originating elsewhere and produced at different times.

For people of that time, the Rovaniemi Fair signified both work and celebration. I argue that mentalities that inform collective conceptions of reality can be identified in the texts dealing with the Fair. Two seemingly opposing mentalities—a mentality of carnival and that of control—coexisted and interacted against the backdrop of the Fair. Carnival as a soundscape meant lively merrymaking that allowed people to transcend the everyday; however, this took place within the framework of control

imposed by legislation and cultural practices. The mentalities of carnival and control can be interpreted as being constructed dialogically as the sum of various attitudes. Together they can be seen to form a collective ethos and a mental ambience—the Fair mentality. People engaged in trade, danced, made music and enjoyed themselves in many other ways: At the fair they were immersed in an intoxicating medley of sound.

The evolution of the soundscape of the Rovaniemi Fair over the decades correlates with change of societal, social, and cultural structures. Over the 50-year period under study here, Rovaniemi experienced a transformation from a small village with a church into a market town with urban characteristics. This development marked a significant change in the soundscape. The Rovaniemi Fair was a multisensory event of trade and commerce and a celebration that produced holistic experiences. This manifested itself as diversification of the speechscape, innovations brought about by new technology, and music-cultural change. For example, the radio and the gramophone significantly modified soundscapes of public places and the home. The radio in particular represented for citizens a revolution of cultural voice, space and place. The most significant change in the soundscape of the Fair was related to the gradual change in the event points and places that were sources of sound. In its original form, the space of the Fair extended rather freely over a large area of the town, especially its main street, Maantiekatu, but after the new marketplace was founded, the event diminished in scale and took place on a designated physical site—the marketplace—and, thus, assumed characteristics of a marketplace event.

Keywords: Rovaniemi, fair, cultural history, soundscape, soundscape studies, mentalities, ethnomusicology, music anthropology

Sisällys

Alkusanat	9
1. Johdanto	11
1.1. Tutkimuskysymykset ja lähteet	11
1.2. Keskeiset käsitteet ja metodologiset lähtökohdat.....	21
1.3. Aiempi tutkimus ja tutkimuksen kulku.....	46
2. Kulttuurihistoriallinen ympäristö	52
2.1. Markkinoiden historiaa.....	52
2.2. Rovaniemi ja markkinat.....	57
3. Puhemaisemat	74
3.1. Baabelin kieltensekoitus	74
3.2. Kielet ja murteet.....	78
3.3. Vähemmistöt.....	80
3.4. Kaupankäynti.....	91
3.5. Saarnat.....	99
4. Musiikki	105
4.1. Kirkonkellot.....	105
4.2. Arkkiveisut.....	107
4.3. Posetiivit, gramofonit ja radiot.....	115
4.4. Konsertit.....	138
5. Markkinatanssit	146
5.1. Järjestäjät.....	146
5.2. Tanssimusiikki.....	151
5.3. Ekskurssi: rituaali.....	155
5.4. Kontrollipyrkimykset.....	160
5.5. Järjestyshäiriöt.....	166
6. Näyttämöt	175
6.1. Teatterit.....	175
6.2. Iltamat.....	179
6.3. Elokuvat.....	183

7. Huvilaitokset	194
7.1. Sirkukset.....	194
7.2. Kabinetit.....	198
7.3. Karusellit.....	202
7.4. Tivolit.....	206
8. Mentaliteetit ja äänet	209
8.1. Karnevaali, kontrolli ja markkinamentaliiteetti.....	209
8.2. Paikallista bailaamisen maantiedettä.....	215
Loppusanat	217
Lähteet ja kirjallisuus	219

Alkusanat

Elämä ei ole koskaan äänetön.¹

Rakastan musiikkia. Se on kuulunut aina elämäni. Ilman musiikkia en olisi minä. Musiikissa minua ovat kiinnostaneet myös kontekstit eli kaikki kulttuuriset ja historialliset ympäristöt, jotka vaikuttavat musiikissa. Siksi päädyin musiikkiluokan, musiikkilukion ja sotilassoittokunnan kautta opiskelemaan etnomusikologiaa Tampereen yliopiston kansanperinteen laitokselle. Valmistuttuani pääsin töihin Lapin maakuntakirjaston musiikkikirjastoon erikoiskirjastonhoitajaksi tuhansien äänitteiden, nuottien ja kirjallisuuden keskelle. Vuosien kuluttua sain mahdollisuuden jatko-opintoihin Sibelius-Akatemian hallinnoimassa musiikin ja näyttämötaiteen tutkijakoulussa ajautuen lopulta monien vaiheiden jälkeen Lapin yliopistoon kulttuurihistorian jatko-opiskelijaksi. Väitöskirjani on paitsi akateeminen opinnäyte myös kaiken oppimani summa.

Olen asunut Rovaniemellä yli kaksikymmentä vuotta. Ensimmäiset vuodet olivat sopeutumista, seuraavat kotiutumista. Nyt tunnen juurtuvani. Rovaniemen historiasta on tullut osa myös omaa, henkilökohtaista elämänhistoriaani, ja tunnen suurta iloa ja ylpeyttä siitä, että sain mahdollisuuden perehtyä paikkakunnan kulttuurihistoriaan myös tieteen osoittamin keinoin.

Kirjoitin tutkimusta pääosin Wanhän Raahen puukaupunginosassa. Tarvitsin inspiroivaa tutkimusrauhaa, jota kaupunginosa pystyi minulle tarjoamaan. Asuin 1800-luvulla rakennetussa puutalossa Koulukadulla, joka oli ollut myös isovanhempieni osoitteena 1960-luvulla, tuolloin kadun nimenä oli vielä Mentzerinkatu. Olennaista työskentelyn etenemisen kannalta oli ihanteellinen moniaistillinen ympäristö, jonka akustiseen horisonttiin kuuluivat Wanhalle Raahelle tyypilliset, toisistaan erottuvat äänet: harvakseltaan ohiajavat autot, pyöriävä koululainen, lokkeja, sadetta ja tuulta – rauhallista mutta ei äänetöntä, mikä sopi minulle enemmän kuin täydellisesti. Lisäksi merenrantaan oli ainoastaan viiden minuutin kävelymatka.

Työni viimein valmistuttua haluan osoittaa suurimmat kiitokseni ohjaajilleni kulttuurihistorian emeritaprofessori Marja Tuomiselle ja dosentti Kimi Kärjelle sekä esitarkastajilleni kulttuurintutkimuksen professori Heikki Uimoselle ja kulttuurihistorian professori Hannu Salmelle, joka toimii myös työni vastaväittäjänä.

Tutkimustani ovat rahoittaneet Musiikin ja näyttämötaiteen valtakunnallinen tutkijakoulu ja Suomen kulttuurirahaston Lapin rahasto. Kiitän molempia. Tut-

¹ Laitinen 2003, 247. Julkaistu alun perin julkaisussa *Suomen Joogalehti* 1990:1.

kijakoulussa sain kannustavaa lähiohjausta emeritusprofessori Timo Leisiöltä ja emeritusprofessori Vesa Kurkelalta. Heille vielä erilliset kiitokset.

Lopuksi haluan kiittää vanhempiani Leena ja Erkki Niemelää, isosiskoani Outi-Mari Takaloa ja vaimoani Kristiina Hoikkaa ja tyttärtäni Eleonora Alariestoa mittaamattoman arvokkaasta tuesta ja kannustuksesta, jota heiltä kaikilta olen varauksetta saanut.

Omistan työni isoisälleni Eskil Mikael Schroderukselle.

Rovaniemen Korkalovaarassa 5.6.2023

Marko Mikael Niemelä

1. Johdanto

1.1. Tutkimuskysymykset ja lähteet

Valtava ja huumaava on äänten pauhu näinä talvipäivinä.²

Kirjailija ja sanomalehtimies Yrjö Rauanheimo kirjoitti vuonna 1928 *Suomen Kuvalehteen* kolmisivuisen reportaasin Rovaniemen legendaarisista talvimarkkinoista otsikolla ”Rovaniemi – Suomen Klondyke”.³ Suoralla viittauksella Yukonin tarunhoitoiseen kultaryntäykseen Kanadassa 1800-luvun loppupuolella Rauanheimo toisintaa, ylläpitää ja rakentaa rajaseutujen mytologiaa ihmisiä houkuttelevana maallisen mammonan ja synnin tyyssijana, jota taianomainen luonto ympäröi. Reportaasi sisältää myös kosolti viittauksia ja kuvauksia markkinoiden äänimaisemiin.

Vuonna 1951 valmistunut, Reino Helismaan käsikirjoittama ja Jorma Nortimon ohjaama elokuva *Rovaniemen markkinoilla* jatkoi samantyyppisten representaatioiden esittämistä luoden pysyviksi jääneitä mielikuvia Rovaniemen markkinoista rempseänä matalakulttuurina. Elokuvan ikoniseksi tunnussäveleksi muodostui Toivo Kärjen säveltämä ja Helismaan sanoittama samanniminen kappale, jossa lauletaan painokkaan rehvakkaasti:

Rovaniemen markkinoille vein mä Lapin kultaa,
sitähän on mulla niin kuin etelässä multaa!
Ruma-relluma-rillumare-i, mulla on sitä toisilla ei!

Elokuva ja sen tunnuslaulu saavuttivat aikanaan suuren suosion ja käynnistivät Suomessa rillumareiksi kutsutun viihdekulttuurin, jonka reseptillä valmistivat myös *Lännen lokarin veli* (1952), *Muhoksen mimmi* (1952), *Lentävä kalakukko* (1953) ja *Hei, rillumarei!* (1954). Rovaniemellä on järjestetty vuodesta 2009 alkaen Rovanie-

2 Rauanheimo 1928, 621.

3 Rauanheimo 1928, 620–621. Historioitsija Jouko Heinosen mukaan Rovaniemen markkinoilla oli Etelä-Suomessa legendaarinen maine. Heinonen 1984, 9. Aloittaessani etnomusikologian opinnot Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksella syksyllä 1994 pääsin muiden fuksien mukana heti aluksi tapaamaan laitoksen perustajaa Erkki Ala-Könniä (1911–1996). Hän lahjoitti meille oppiaineen opiskelijoille teoksensa *Läbi-idän anti* (1992) kehottaen välttämään sanan *legendaarinen* käyttämistä tutkimuksessa, koska se oli varattu hänen mukaansa vain ja ainoastaan perinnetieteiden käyttöön. Tämä tuotakoon kunnioituksesta sekä professori Ala-Könniä että museoneuvos Jouko Heinosta (1946–2010) kohtaan, jonka kanssa ehdin keskustella puhelimitse Rovaniemen markkinoihin liittyvistä kysymyksistä. Ilman heitä väitöstutkimukseni olisi jäänyt tekemättä.

men Wanhat Markkinat -nimistä, kerran vuodessa järjestettävää hyväntekeväisyystapahtumaa, joka *Rillumaroin* mukaan on koko kansan rillumarei- ja junttikulttuurin katukarnevaali.⁴ Ohjelmallisesti Rovaniemen Wanhat Markkinat nojaa perinteiseen markkinaperinteeseen mutta myös rillumarei-kulttuuriin kuvastoon ja mielikuviin; sekä Wanhat Markkinat että elokuva lauluineen ovat menneisyyden kulttuurisia heijastusilmiöitä, joilla ei kuitenkaan ole merkitystä tai sijaa tutkimukseni analyysiosuoksissa.⁵ Palaan kuitenkin Wanhoihin Markkinoihin johtopäätösluvussa.

Rovaniemeläinen kotiseutuaktiivi Kalle Ylipulli kommentoi rillumarein ja Rovaniemen markkinoiden eroavaisuuksia kymmenen vuotta elokuvan ilmestymisen jälkeen:

Net ”hellumarei” laulut Rovaniemen markkinoista, joita nykyajan ratiokki ovat renkuttaneet, net on saatu myöhemmän ajan markkinoista ja nekki ovat kovasti liioiteltuja ja valheellisiä. Silloin varmasti tulthiin markkinoille oikean asian takia, eikä vain huvittelemhan.⁶

Edellä mainitsemani Rauanheimon reportaasi sen sijaan on raflaavista Klondike-viittauksistaan huolimatta relevantti aikalaislähde, joka liittyy suorasti tutkittavaan aikakauteen ja aiheeseen. Rauanheimo vieraili helmikuussa 1928 Rovaniemen markkinoilla, kirjoitti havainnoistaan ja lopulta julkaisi ne lehdessä. Mikä tekee nimenomaan tästä lehtijutusta tutkimukseni kannalta erityisen ja olennaisen?

Rauanheimon tunne- ja aistikokemuksia reflektoiva reportaasi sisältää ääniä: Rovaniemen markkinoilla pakkaneen narskuu, karuselli piipittää ja sen kyydissä on kimeällä äänellä huutavia lapsia. Posetiivi yskii, ja elokuvia esittävässä teltassa, jonka edustalla mies houkuttelee huutamalla asiakkaita, soi haitari. Kahvilassa soittaa helsinkiläinen jazz-trio, ja kahvilan kosmopoliittisesta seurueesta kuuluu kummallisia kurahduksia. Valtava ja huumaava on äänten pauhu näinä talvipäivinä, kuvailee Rauanheimo markkinakokemuksiaan ja samalla antaa tutkijalle lisää arvokkaita vihjeitä markkinoiden äänimaisemasta. Hän vierailee Palokunnantalon tuuritansseissa ja Työväentalon karnevaaleissa, joissa tanssitaan viikon ajan tuuritansseja aamusta iltaan ja kylki kyljessä. Markkinoille on tullut koko Lappi Sodankylää, Kittilää, Inaria ja Petsamoä myöten. Hän kohtaa ulkomaalaisia ostajia: ruotsalaisia, saksalaisia ja englantilaisia. Lisäksi Rauanheimo kirjoittaa savottajätäkistä ja prostituoiduista mainiten myös saamelaiset, romanit ja juutalaiset. Joka paikassa on paljon ihmisiä kuin muurahaisia pesässään. Kaikki ovat saapuneet tungokseen myymään, tekemään hankintoja ja heräteostoksia:

4 *Rillumaroi* 2/2019. *Rillumaroi* on RWM ry:n julkaisema tiedotuslehti.

5 Wanhat markkinat on nähdäkseni kuitenkin tutkimisen arvoinen kokonaisuus itsessään omine erityispiirteineen ja perinteineen. Kysymys on myös historiakulttuurista, jossa menneisyyttä tuotetaan ja hyödynnetään mielikuvilla sekä menneisyyttä käsittelevillä tiedoilla. *Kärki* 2013, 13.

6 Ylipulli 1961, 24.

myytävänä on karhuntaaljoja, poronnahkaa, poronlihaa ja kaiken maailman tavaraa kalosseista suksiin ja puukoista sateenvarjoihin – raha virtaa ja kauppa käy. Myös katuruokaa, lättyjä, on tarjolla. Rovaniemen markkinat olivat moniaistillinen tapahtuma kaikille ja keskenään sekoittuville aisteille. ”Värikästä on elämä Rovaniemen talvimarkkinoiden aikana”, Rauanheimo toteaa ja päättää reportaasinsa kuvailemalla Ounasvaaran auringonlaskua ja yöllä säihkyviä revontulia.⁷

Tutkimuskysymykset

Tutkimukseni käsittelee Rovaniemen kulttuurihistoriaa, ja sen aiheena on Rovaniemen markkinoiden äänimaisema. Tutkimukseni pääkysymys on: millainen oli äänimaisema Rovaniemen markkinoilla vuosina 1881–1930 ja miten se muuttui. Perustelen tutkimuksen rajausta sillä, että Rovaniemen markkinat järjestettiin ensimmäistä kertaa vuonna 1881. Vuonna 1930 markkinat siirrettiin hallinnollisella päätöksellä Maantiekadun varrelta Yliruokasen tilan pellolle, joka pakkolunastettiin ja muutettiin torialueeksi pari vuotta myöhemmin.⁸ Siirron myötä aikalaiset kokivat markkinoiden luonteen muuttuneen pysyvästi.

Pääkysymykseni tarkentuu pohtimalla, millaisia merkityksiä äänille eri lähteistä välittyi, miten ja mihin ääniä käytettiin.⁹ Kulttuurintutkimuksen professorin Heikki Uimosen tutkimus Sointulan, Kanadan länsirannikolla sijaitsevan suomalaissiirtolaisten yhteisöstä osoittaa, kuinka yhteisön arvot on mahdollista löytää elinympäristön ääniin liittyvistä teksteistä, lausumista ja muistoista.¹⁰ Tässä tutkimuksessa pohdin, kuinka Rovaniemen markkinoiden äänimaisemaa sanallistavista lähteistä ja niiden syvärakenteista on lähiluvun¹¹ keinoin osoitettavissa erilaisia ääniin kytkeytyviä valtasuhteita ja mentaliteetteja.¹² Lisäksi kontekstualisoin ja taustoitan Rovaniemen markkinoilla mekaanisesti ja sähköisesti tuotettujen äänten kulttuurihistoriaa (ks. luku 4). Uimosen tapaan käytän tutkimuksessani kohtalaisen laajalti lainauksia alkuperäislähteistä.¹³

7 Rauanheimo 1928, 620–22.

8 *Lapin Kansa* 17.8.2018.

9 Tutkimuksen ulkopuolelle ja valittuja näkökulmia vähemmälle huomiolle jäävät lukuisat kiinnostavat äänelliset aspektit, joista tässä mainittakoon esimerkkinä sääolosuhteet, liikenne ja markkinoille valmistautuminen.

10 Uimonen 2005, 172.

11 Tässä tutkimuksessa tarkoitan lähiluvulla musiikkitieteen professori John Richardsonin tapaan tarkkaa analyysin ja kulttuurisen lähestymistavan yhdistelmää. Folkloristi Jyrki Pöysän mukaan huolellisella lähiluvulla – tai *läbeltä lukemisella* – voidaan hahmottaa tutkittavan ja tarkasti rajatun tekstin tai ilmiön merkityksiä aikalaiskontekstissaan. Kysymys on ennen kaikkea yksityiskohtien tarkastelutavasta ja tulkintoja rakentavasta lukemisesta. Molemmat paikantavat lähiluku-käsitteen kirjallisuuden tutkimuksen ja käytännöllisen kritiikin perinteeseen 1900-luvun alkuun. Richardson 2017, 1–2; Pöysä 2010, 333; Pöysä 2015, 26–33.

12 Mentaliteetti on lyhyesti määriteltynä ihmisiä yhdistävä maailmassa olemisen tapa. Ks. tarkemmin luku 1.2.

13 Uimonen 2005, 172.

Markkinoiden äänet ovat jo kadonneet. Kulttuurihistorian professori Hannu Salmen mukaan jo olemattomuuteen kadonneet menneisyyden äänimaisemat eivät välttämättä jätä jälkiä lähteisiin, mutta ilmiöitä voidaan päätellä muista lähteistä. Menneisyyden äänien vaietessa tutkijan on pohdittava erilaisia keinoja, kuinka näkymättömästä tai kuulumattomuudesta voidaan ammentaa tietoa. Ratkaisuksi Salmi ehdottaa laajojen aineistojen vertailua ja kokonaisvaltaista tulkintaa tutkimuskohdetta koskevien päätelmien tekemiseksi.¹⁴ Kysymys on metodologisesta haasteesta, joka kohdistuu paitsi äänimaiseman verbaaliseen rekonstruoimiseen sekä ennen kaikkea mentaliteetteihin. Lisäksi pohdin, miten eri äänet sijoittuivat ympäristöön. Äänillä oli ominaislaadun lisäksi aikansa, paikkansa ja omat kulttuuriset alueensa moninaisine merkityksineen.

Mentaliteetit muuttuvat äänimaisemaa hitaammin. Rovaniemen kasvaessa pienestä kirkonkylästä kaupunkimaiseksi yhdyskunnaksi myös sen ympäristön äänet muuttuivat. Liikenne, sähköistyminen, rakentaminen, väkiluvun nopea kasvaminen, kaupan erikoistuminen, sosiaalinen järjestäytyminen ja kulttuurielämän vilkastuminen tuottivat ja muokkasivat 1870-luvulta alkaen paitsi fyysistä myös akustista ympäristöä. Esimerkiksi autojen, junien ja lentokoneiden tuottamia ääniä on helppo ymmärtää myös nykypäivän näkökulmasta, osana Rovaniemen arkista äänimaisemaa.¹⁵ Kaupunkien tuottamaa ääntä alettiin 1920-luvulla pitää häiritsevänä meluna, mutta vastakkaisiakin näkemyksiä esitettiin. Esimerkiksi kirjailijaryhmittymä Tulenkantajat suhtautui meluun edistyneen, voiman ja tehokkuuden symbolina. Kirjailija ja kulttuurivaikuttaja Olavi Paavolainen kirjoitti ihannoivin sanoin kaupunkien sähköisestä laulusta ja autontorvien mylvinnästä.¹⁶ Edellisellä vuosikymmenellä kaupunkimelusta ei vielä näkynyt romanttisesti värittyneitä kuvauksia ainakaan julkisessa sanassa. Turkulaisessa *Uusi Aura* -lehdessä kirjoitettiin maaliskuussa vuonna 1910 varsin tarkka kuvaus vuosisadan alun kaupunkimaisemasta meluna:

Nykyaikaisessa elämässä varsinkin kaupungeissa vallitsee pelottava melu. Mihin tahansa kulkeekin, kaikkialla soi konsertti, mikä on kokoonpantu tuhansista mitä erilaisimmista äänistä. Jos käy kadulla, niin kaikuu siellä vaunujen kolina, ruoskain vinkuna, poikain vihellykset, raitiovaunujen kellonkalkatus, polkupyörien ja automobiilien torvien törähdykset, ravintolamusiikki ja tehtaitten koneiden surina, mattojen tomuuttaminen, kirkonkellojen kumea ääni j.n.e. j.n.e. Kaikki lukemattomain ihmisten puheen ja jalankapseen säestämänä.¹⁷

14 Salmi 2010, 342–343.

15 Rovaniemen Someronharjulla sijaitsevan Lapin lennostoon pääkalustoon kuuluu Hornet F/A-18 hävittäjiä. Lisäksi Rovaniemellä on kansainvälinen lentoasema. Niiden tuottamaa lentomelua ei kyseenalaisteta. Äänimaisematutkija Outi Ampujan mukaan melu liitetään länsimaissa voimaan, tehokkuuteen ja edistykseen. Ampuja 2007, 22–23.

16 Ampuja 2008a, 22–23.

17 *Uusi Aura* 13.3.1910.

Kirjoittaja kokee kaupungin tuottamaa ääntä meluisana äänimaisemana. Taustalla piilee ajatus luonnosta kaupungin vastakohtana, joka on rakentunut kulttuurisesti ja historiallisesti. Melun äänimaiseman historiaa tutkinut Outi Ampuja on pannut merkille historian tutkijoiden kiinnostuksen ajallisiin murroskohtiin: millä tavalla asiat muuttuvat ja miten muutokset koetaan.¹⁸ Väitöskirjassaan *Melun sieto kaupunkielämän välttämättömyytenä – Melu ympäristöongelmana ja sen synnyttämien reaktioiden kulttuurinen käsittely Helsingissä* hän tutkii melun historiallisia murroskohtia asettaen tutkimusaineistoilleen seuraavia kysymyksiä: millaiset äänet määriteltiin ongelmiksi, ja kenellä oli oikeus määritellä, mitä melu tarkoittaa. Ampuja väittää, että melukysymys politisoitui 1960- ja 1970-lukujen Helsingissä liikenneratkaisujen ja yksityisautoilun lisääntymisen myötä.¹⁹

Toisenlaisiakin huomioita on esitetty kaupunkien liikenteen äänimaisemasta. Kiinnostavia kuvauksia löytyy kaunokirjallisuuden ohella muun muassa muistelmissa ja matkakertomuksista. RKP:n monikertainen kansanedustaja ja ministeri J.O. Söderhjelm kirjoitti teoksessaan *Kolme matkaa Moskovaan* äänimaisemasta, joka oli 1940-luvulla syntynyt tuhansien moskovaalaisten laahustaessa hitaasti kaupungin leveillä, lähes autottomilla kaduilla. Söderhjelmin kuvailemaan äänimaisemamuistoon oli kuulunut myös raitiovaunujen tauoton kilinä. Söderhjelmin mukaan tästä kaikesta syntynyt ääni oli Moskovalle luonteenomainen, minkä hän oli pannut myöhemminkin merkille.²⁰ Rovaniemelle rakennettiin 1920-luvun puolivälissä Maantiekadulle, nykyiselle Valtakadulle, puiset jalkakäytävät, jotka myös muokkasivat keskustan akustista ympäristöä. Samalla vuosikymmenellä yleistyivät myös autot.²¹

Heikki Uimonen on kirjoittanut melun ja hiljaisuuden tuottamisesta teksteissä. Uimosen mukaan suomalaisissa elokuvissa, kirjallisuudessa ja muussa taiteessa on kosolti kuvauksia kaupungeista vaarallisina, paheellisina ja epäluonnollisina ympäristöinä vastapainona pittoreskille ja esteettisesti miellyttävälle maalaisidyllille. Ilmiön aatteelliseksi taustaksi Uimonen hahmottaa valistuksen rationaalisuuden vastakohtaksi asettuneen romantiikan eetoksen, jossa luonto koettiin arvojen ja tunteiden lähteenä kaikkea hyvää ja viatonta edustaen²² Kulttuurihistorian tutkija Mervi Löfgren pohtii valokuvaaja Matti Saanion Lapin-reportaaseja käsittelevässä

18 Äänimaisematutkija Meri Kydön mukaan melu on kulttuuriselle äänentutkijalle ehtymätön tutkimuslähte. Käsitteenä melu on toiminnan epätoivottu ja sivutuote. Muiden aistihavaintojen tapaan melun määrittäminen on aina kulttuurista. *Kytö* 2022, 407–408.

19 Ampuja 2007.

20 Söderhjelm 1970, 44, 52. Outi Ampujan mukaan suurten ihmisjoukkojen puheen ja jalkojen aikaansaamien kopinan ja humun voi kuulla nykyisin autottomilla kaupunkialueilla, esimerkiksi Venetsiassa ja Suomenlinnassa. Ampuja 2014, 33. Kävelemisen äänimaisema voi tuottaa myös valtaa. Esimerkiksi sotilasmarssien aikaansaama töminä luo militaarista yhteenkuuluvuuden tunnetta. Kysymys on ennen kaikkea vallan akustisesta läsnäolosta. Ks. esim. Birdsall 2012, 32, 60.

21 *Rovaniemi* 6.10.1925; ”Rovaniemen ainoa boulevardi”, *Rovaniemi* 26.7.1927.

22 Uimonen 2014, 316.

artikkelissaan, kuinka Lapin erämaiden ihmisillä ei ollut aikaa nauttia maisemista, luonnonrauhasta ja hiljaisuudesta.²³

Lapin luonto kuuluu myös levytetyssä musiikissa. Toimittaja ja tietokirjailija Jorma Lehtola on laskenut, että aikavälillä 1904–2004 Lappi-aiheisia levytyksiä oopperasta humppaan oli julkaistu Suomessa noin tuhat. Lähes kaikissa niissä lauletaan Lapin luonnosta panteistisena haaveiden näyttämönä. Lauluissa vilisevät kliseisesti tunturit, revontulet, rauha ja hiljaisuus.²⁴ Toimittaja Tapani Niemen mukaan rakkaan menettäminen ja luonto ovat suomalaisen iskelmän perusaiheita, mutta Lappi-iskelmissä ihmisellä ei ole sen kummempaa roolia, ja tunteista lauletaan vertaamalla niitä luonnosta saataviin elämyksiin. Yleisradion toimittaja ja kirjailija Sakari Warsell oli ihmetellyt vuonna 1999 Rovaniemellä järjestetyssä Lappi-iskelmen sävellyskilpailussa: ”Puhutte tunturista, erämaasta, kairasta, vapaudesta, luonnon karuudesta, Lapin lumosta, tietömistä teistä ja yöttömistä öistä. Mutta missä luuraa ihminen, iskelmän tavanomaisin aihe? Kummallista on, että aivan samanlaisia tekstejä riimittelevät sekä lappilaiset että eteläsuomalaiset sanoittajat. Tekstit eivät näytä muuttuvan.” Niissä Lappi on Niemen sanoin vapaa, karu, kaunis, neitseellinen ja jylhä erämaa, johon kaupunkilaisen sielu kaipaa: ”Siellä kuohuvat koskemattomat kosket, siellä ulvovat kesyttömät tunturituulet ja yksinäisen suden joiku soi.”²⁵

Jorma Lehtola lainaa psykiatri Antti Liikkasta, jonka mukaan Lappi-iskelmässä kuvaillaan verrattain vähän ihmissuhdeongelmia. Syyksi Liikkanen arvelee arktiset olosuhteet, joissa ihminen ei ole määräävässä asemassa: ”Täällä on paljon tärkeämpää tulla juttuun luonnon kuin toisten ihmisten kanssa. Luontoiskelmät ovat suosittuja, koska ne sisältävät juuri sitä tietoa, joka on olennaista tietoa.” Liikkanen ei kuitenkaan kuule iskelmissä koko totuutta; Lehtolan mukaan niihin on rajattu myös pohjoisen ihmisen omat näkökulmat elämisen ehtoineen.²⁶

Lapin tunnetuimmalle tanssiorkesterille Souvareille lappilaisen luonnon esiletuominen on tietoista ja kaupallisesti laskelmoitua. Esimerkiksi vuonna 1995 ilmestyneellä *Tunturien tunnelmaa* -levyllä haluttiin tarjota matkailijoille muistoksi musiikillinen kartta Lapista ja sen tuntureista. Orkesterin tunnuslaulus *Souvarin humppa* pyritään tanssiorkesteria haastatelleen Satu Myllärin mukaan kuvaamaan äänimaisemaa iloisen ja huolettoman jätkämentaliteetin näkökulmasta²⁷:

Kosket kohisee
purot solisee
niin laulu kuuluu virralta

23 Löfgren, 2018, 289.

24 Lehtola, J. 2007, 10–11.

25 Niemi 2000, 139–140. Professori Veli-Pekka Lehtolan mukaan maisema ja luonto ovat Lapin-kirjallisuuden perusmotiiveja. Lehtola, V-P 2007, 98.

26 Lehtola, J. 2007, 10–11.

27 Mylläri, 1998, 34–36.

ja airon loiske soi
ja pöllit kolisee
vaan laulu kuuluu kämpästä ja haitari se soi.

Kliseistä Lappi-kuvastoa äänimaisemineen viljeltiin jo tämän tutkimuksen aikalaislähteissä. Erityisesti juhannus tuntuu innoittaneet toimittajat maalailemaan maisemaa värikkäin ilmaisuin. Se kertoo paitsi kuvaustraditiosta myös kirjoittajan henkilökohtaisesta tarpeesta jakaa elämystään ihmisille, jotka myös haluavat lukea heille tutusta ajasta ja ympäristöstä:

Juhannus, keskikesän juhla, on samalla erikoisesti Peräpohjolan ja Lapin juhla. Tuntuu kuin koko maailman kiintopiste olisi silloin täällä. Etäisistäkin maista taivaltavat tänne matkailijain parvet pyhiinvaelluksellaan aurinkovuorille, jotka keskiyön ihmeen hetkenä kuohuvat kansaa kuin jättiläismäiset muurahaiskeot. Kokkojen räiskähdellessä, laulun ja soiton kaikuessa tuntee jokainen juhlan aiheen korkeuden: nyt juhlietaan luontoa ja valon ja lämmön ihmeellistä lähdeettä, aurinkoa, jonka kanssa ihminen tuolloin tuntee olevansa ikään kuin välittömässä yhteydessä.²⁸

Taidehistorioitsija Heli Saarinen on väitöskirjassaan havainnollistanut rousseaulais-topeliaanisen romantiikan vaikutteita Lappia käsittelevässä kuvastossa. Erik Blombergin ohjaamassa *Valkoinen peura* -elokuvassa (1952) maisemamotiivit kuvastavat romantiikan henkistynyttä suhdetta luontoon, jossa pohjoinen on nähty vihamielisenä, uhkaavana ja ankarana kaikessa kylmyydessään ja pakanallisessa pimeydessään.²⁹

Luonto on nähty esteettisenä resurssina, ja resursseihin liittyy aina valtaa ja politiikkaa. Äänimaisematutkimuksen yksi kaikkein keskeisimmistä kysymyksistä liittyykin nimenomaan valtaan; olennaista on erotella, kuka äänen tuottaa ja millaista toimintaa siihen liitetään. Äänellä merkitään reviiriä ja manifestoidaan valtasuhteita. Klassinen äänimaisematutkimuksen esimerkki on kirkonkellojen suvereeni asema valtasfäärin akustisena ja fyysisenä ilmentäjänä. Äänimaisemien muuttuminen korreloi yhteiskunnallisten, sosiaalisten ja kulttuuristen muutosten kanssa.

Lähteet

Tutkimukseni lähdeaineistona olen käyttänyt sanoma- ja aikakauslehtiä, aikalaiskirjallisuutta, romaaneja ja arkistolähteitä. Olen perehtynyt käytännössä kaikkiin Pohjois-Suomessa vuosina 1881–1930 ilmestyneisiin sanomalehtiin. Markkinoista on sanomalehdissä kirjoitettu myöhemminkin. Kirjastojen tietokannat, joista tär-

28 *Rovaniemi* 22.6.1926.

29 Saarinen 2011, 76–81.

keimpänä Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, ovat olleet ratkaisevia markkinoita koskevassa tiedonhaussa. Sanomalehtiarkistoon on digitoitu kaikki suomalaiset sanomalehdet 1770-luvulta 1930-luvun loppuun.³⁰

Kulttuurihistorioitsija Päivi Rantalan lähtökohtana Kalkkimaan pappina tunnettua Pietari Herajärveä³¹ käsittelevässä väitöskirjassa on ollut ajatus erilaisten lähteiden samanarvoisuudesta tutkimuslähteinä, riippumatta niiden ajankohdasta tai tuottamisen tavasta. Kaikkien lähteiden taustalla vaikuttavat ihmiset intresseineen, tietoisine tai tiedostamattomine normeineen ja ideologioineen. Rantala viittaa tällä emeritusprofessori Jorma Kalelan ajatukseen, että lähteen käyttöarvo on aina suhteessa tutkimuskysymyksiin ja uusien näkökulmien avaamiseen.³²

Tähän näkemykseen on vaivatonta yhtyä. Kun äänimaisemista kiinnostunut itseni kaltainen musiikkiantropologi suuntaa katseensa menneisyyteen, hänen kannattaa käyttää menetelmiä ja aineistoja historian tutkimuksen alueelta tuottaakseen kulttuurihistoriallista tutkimusta. Arkistoaineistojen ja lehtikirjoitusten ohella kaunokirjallisuus voi tarjota oman aikansa arvojen, asenteiden ja mentaliteettien peilinä uusia näkökulmia ja tietoja sellaisista ilmiöistä, joita ei muista lähteistä löydy.³³

Historiallisen antropologian dosentti Jan Löfström on todennut, että kirjailijat pystyvät luomaan aistielämysten kudelmia. Heiltä odotetaan osuvia kuvauksia tunnelmista ja aistivaikutelmista, joissa tunteet ja ajatukset limittyvät toisiinsa.³⁴ Kuvavana esimerkkinä kirjailijoiden kyvystä kuvailla markkinatunnelmia äänimaiseman näkökulmasta tarjoaa Juhani Aho novellissaan *Muuan markkinamies* (1884):

Kuopiossa kohisivat markkinat täysimmillään. Joukko hälisi, kellot ja kulukset kilisivät, hevoset hirnuivat ja humalaiset hurrasivat. Oli vähäisen jälkeen puolipäivän, ja kaikkien ilo oli ylimmillään. Joka rinkelireen ympärillä mylzersi kuin muurahaispesässä, jokainen ”maailman paras panoraama” oli väkeä pakaten täynnä.³⁵

30 Pohjoissuomalaiset sanomalehdet löytyvät Rovaniemen kaupunginkirjastosta mikrofilmeinä. Kävin ne tutkimuksen alussa kaikki manuaalisesti – ja systemaattisesti – läpi, myöhemmin tarkistin ja lavensin lähdepohjaa digitaalisina versioina. Digitoitujen lehtiaineistojen tutkiminen asettaa uudentyyppisiä reunaehtoja lähdekritiikille. Olennaista on tunnistaa tutkijan omat tiedonhakutaidot ja ymmärtää manuaalisen selaamisen ja digitaalisen sanahaun erot. Sanahaut ovat aina tutkijan itsensä määritelmiä sisältäen näin hänen ennako-oletuksiaan. Hakusanat on kyseenalaistettava ja huomioitava sanojen merkitysten muuttuminen ja aikalaisluonne. Ks. esim. Hakkarainen, Kurvinen, Paju, Salmi & Sorvali 2022, 112–113.

31 Pietari Aapo Herajärvi (1830–1885) oli alatorniolainen kansantaiteilija, runojen ja pilkkalaulujen tekijä.

32 Rantala 2009, 58–59; Kalela 1999, 43.

33 Vrt. Kurkela 1991, 96.

34 Löfström 2000, 246.

35 Aho [1884] 1954, 85.

Katkelmassa kuvaillaan markkinaympäristöä äänimaisemana: kohina, hälinä, kilinä, hirnuminen, hurraaminen ja myllertäminen saavat kaikki merkityksensä markkinakontekstista. Mainitut äänet ovat yhdessä nimenomaan markkinoiden ääniä, äänimaisematutkimuksellisesti ja kulttuurihistoriallisesti kiinnostavia yksityiskohtia.

Tässä tutkimuksessa tarkastelen kaunokirjallisuutta ja aikaistekstejä äänimaisemien näkökulmasta. Tarkastelun kohteiksi valitsemani romaanit ovat tunnettu- jen kirjailijoiden teoksia. Ne edustavat tyylisunnaltaan realismia, jonka piirteisiin kuuluu objektiivisuutta tavoitteleva ympäristön tarkka havainnointi. Esimerkiksi Aleksis Kiven, Minna Canthin, Juhani Ahon ja Joel Lehtosen romaaneista löytyy kosolti meheviä kuvauksia markkinoiden äänimaisemista.

Lähdekritiikin kannalta on syytä muistaa, että kaunokirjallisissa teksteissä kirjailijat kuvaavat äänellisiä ilmiöitä usein henkilöidensä näkökulmasta. Kaunokirjallisiin teoksiin luodaan aina oma maailma.³⁶ Fiktiivisyydestään huolimatta aikalaisromaanit ovat kirjailijoiden tulkintoja omasta ajastaan ja maailmastaan. Kaunokirjallisuuden lähdearvo perustuu menneisyyden havainnollistamiseen ja elävöittämiseen. Samat lähdekriittiset kriteerit koskevat äänimaisemallisesti värikkäitä matkakirjoja kirjoittaneiden Sakari Pälsin, Samuli Paulaharjun ja Ernst Lampénin teoksia. Ne ovat sekä tieteelliseltä argumentaatioiltaan että kirjoitustyylyltään selkeästi aikansa tuotoksia. Tutkimukseni kannalta on olennaista käyttää monipuolista ja laajaa lähdeaineistoa ja tulkita lähteitä ristiin.

Tutkimukseni keskeisimmän aineiston muodostaa vuosina 1881–1930 ilmestyneet pohjoissuomalaiset sanomalehdet, jotka alkoivat julkaista heti Rovaniemen markkinoiden perustamisen jälkeen markkinaselostuksia kaikista paikkakunnalla järjestetyistä markkinoista: helmikuun talvimarkkinoista, pääsiäis-, juhannus- ja mikkelinmarkkinoista. Tutkimuksen kannalta olennaisimmat ja lähdearvoltaan merkittävimmät sanomalehdet ovat Pohjois-Suomessa ilmestyneet oululaiset *Kaiku* ja *Kaleva*, torniolainen *Perä-Pohja*, kemiläinen *Perä-Pohjolainen* ja rovaniemeläinen *Rovaniemi*, joissa kaikissa julkaistiin verrattain runsaasti Rovaniemen markkinoita käsitteleviä kirjoituksia. Rovaniemen markkinoista kirjoitettiin muissakin pohjoissuomalaisissa ja muualla Suomessa ilmestyneissä sanoma- ja aikakauslehdissä.³⁷

36 Cohn 2006, 22, 134–139, 141–142. Historiantutkija Kalle Pihlaisen mukaan kaunokirjallisia tekstejä ei tule historiantutkimuksessa määritellä niiden todellisuussuhteen perusteella. Olennaista on nähdä tekstit kontekstisidonnaisina ilmiöinä, jotta niistä voidaan saada lisätietoja tulkintaan. Pihlainen 2002, 305, 311.

37 Suomalaisten sanomalehtien paikalliskirjeitä Translocalis-digihistoriahankkeessa tutkineen historian- tutkija Heikki Kokon mukaan Suomessa syntyi 1850-luvulta lähtien lehdistön paikalliskirjekulttuuri, jossa tuhannet kirjoittajat alkoivat lähettää kirjeitä paikallisyhteisöjen nimissä. Ilmiö jatkui pitkälle 1900-luvun puolelle. Paikalliskirjeilmiön tärkeä käännekohta oli vuosi 1853, jolloin aiemmin sivistyneistön ohjailema toiminta muuttui vapaaksi kansalaistoiminnaksi. Kokko selittää nousun ihmisten lukuhalulla ja tiedonja- nolla. Kirjeistä välittyi tietoa ymmärrettävässä muodossa. Lisäksi suomenkielinen, kouluttamaton väestön- osa sai mahdollisuuden jakaa yhteiskunnallisia ajatuksiaan. Kokko 2022, 263, 268, 270.

Eräänlainen avainartikkeli on kirjailija ja sanomalehtimies Yrjö Rauanheimon vuonna 1928 *Suomen Kuvalehteen* kirjoittama kolmisivuinen reportaasi ”Rovaniemi – Suomen Klondyke”.³⁸

Sanomalehti *Kaiku* alkoi ilmestyä Oulussa vuonna 1878 ja saavutti lukijoita myös Rovaniemellä. Vuosisadan lopulla sanomalehtiä tilattiin satoihin rovaniemeläisiin talouksiin ja 1900-luvun alussa tilausten määrä kaksinkertaistui. *Perä-Pohjolainen* alkoi ilmestyä vuonna 1897, ja siitä muodostui päätoimittaja G.A. Anderssonin luotsaamana historiantutkija Matti Enbusken sanoin melkein kuin rovaniemeläisten oma lehti.³⁹ Vuonna 1910 perustettiin viimein paikkakunnan ensimmäinen virallinen sanomalehti *Rovaniemen Sanomat*, jota kuitenkin painettiin lopulta ainoastaan 34 numeroa. Sanomalehti *Ounas* julkaistiin seuraavana vuonna, mutta se lakkautettiin kannattamattomana jo neljän kuukauden ilmestymisen jälkeen. Kun paikkakunnalle saatiin oma kirjapaino vuonna 1921, saattoi paikallinen ja painotuore sanomalehti menestyä myös Rovaniemellä. Niinpä joulukuussa 1921 alkoi rovaniemeläisten lukijoiden iloksi ilmestyä ”Pohjolan ja Lapin ääneksi” *Rovaniemi*-lehti, jota Enbusken mukaan toimitettiin kansanvaltaisessa, vapaamielisessä, edistys- ja valistushenkisessä ilmapiirissä koko Pohjolan ja Lapin sekä henkisen että taloudellisen elämän kohottamiseksi kokoomuspuoleen linjoille asennoituen. Vuoteen 1929 mennessä levikki oli kasvanut noin 3500 kappaleeseen. Maalaiskuntalaiset puolestaan perustivat vuonna 1928 *Lapin Kansan*, joka ilmestyy vielä tänäkin päivänä. *Rovaniemi* lakkasi ilmestymästä vuona 1955.⁴⁰

Markkinaselostuksien aiheena olivat vuodesta toiseen sääolosuhteet, ihmisten ja tavaroiden lukumäärä, tuotteiden hinta, mahdolliset järjestyshäiriöt sekä markkinahuvit. Kun palstatilaa oli myönnetty tavallista enemmän, selostuksissa saattoi olla mukana anekdootteja ja kirjoittajan näkemyksiä, mielipiteitä markkinoista ja niiden tarpeellisuudesta. Jouko Heinosen mukaan markkinaselostusten muoto vakiintui 1920-luvulle tullessa.⁴¹

Pohjoissuomalaisissa lehdissä ilmestyi myös kauppiaiden mainoksia, jotka kohdentuivat markkinakävijöille, sekä taiteellista ilmaisua käyttäviä pakinoita. Usein selostukset olivat niin sanottuja markkinakirjeitä tai tavallisia uutisia. Sanoma- ja aikakauslehtien markkinoita käsitteleviin artikkeleihin on sovellettava erityistä lähdekritiikkiä, koska niiden tiedot perustuivat aina yksittäisten kirjoittajien näkemyksiin ja satunnaistietoihin. Kirjoituksia julkaistiin pääasiassa nimimerkillä mutta myös nimettöminä.

1800-luvun maaseudun huvitoimintaa tutkinut Eeva-Liisa Lehtonen näkee sanomalehdistön roolin hiukan eri näkökulmasta. Lehdistön huvikatsaukset ja ilmoituk-

38 Rauanheimo 1928, 620–622.

39 Enbuske 1997, 135.

40 Enbuske 1997, 135–136, 213–214.

41 Heinonen 1984, 15.

set tarjoavat tutkijalle perustietoja ilman lähdekriittisiä ongelmia. Sen sijaan laajat huviselostukset sisältävät paljon inhimillisiä piirteitä ja sävyjä, joihin tutkijan on syytä paneutua tarkasti mutta kohdattava kaikki persoonalliset vivahteet rikkautena. Sanomalehdistö luo tutkittavaan ajanjaksoon paljon tartuttavaa ja kuljettaa tutkijan mukanaan itse huvitilanteisiin.⁴²

Folkloristiikan professori Laura Stark on tutkinut sanomalehtien maaseutukirjeitä. Hänen mukaansa sanomalehdet olivat 1800-luvun puolivälistä alkaen ensimmäinen julkinen suomenkielinen keskustelufoorumi, johon myös itseoppineet maaseutukirjeenvaihtajat⁴³ saattoivat osallistua. Myöhemmin osasta heistä tuli maineikkaita kansanvalistajia. Heidän aiheenaan oli oma kotipitäjä ja kirjoittamisen motiivina halu kuvailla kotipitäjän kehittymistä ja sivistymistä kohti modernisointumista. Paikallisuutisten ohella maaseutukirjeet käsittelivät säätä, sadonkorjuuta, koulutusta, rikollisuutta, onnettomuuksia, juoppouden kiroja ja markkinoita. Kirjoittajat loivat teksteillään diskursiivisen tilan, jossa voitiin vertailla suomalaisia paikkakuntia keskenään ja muodostaa mielikuvia kansakunnasta. He pyrkivät myös vaikuttamaan yhteisönsä maailmankuvaan ja tapoihin sekä toisaalta saamaan heidät häpeämään omaa takapajuisuuttaan. Moraalittomuus, yhteiskunnalliset epäkohdat, alkoholin käyttö ja köyhyys sekä tuhlaaminen olivat kestoaiheita, joiden taustalla oli halu olla rakentamassa parempaa yhteiskuntaa.⁴⁴

1.2. Keskeiset käsitteet ja metodologiset lähtökohdat

Etnomusikologia, musiikkiantropologia ja kulttuurihistoria

Kulttuurihistorian alaan lukeutuva tutkimukseni täydentää paikkakunnan historiaa kulttuurihistoriallisesti suuntautuneella äänentutkimuksella. Olen taustaltani ja koulutukseltani historiantutkimukseen orientoitunut musiikkiantropologi. Opiskelin 1990-luvulla Tampereen yliopistossa pääaineenani etnomusikologia, sivuaineina yleistä historiaa, perinteentutkimusta, musiikkitiedettä ja filosofiaa. Intressini ohjasivat minut mentaliteettien historian pariin, ja päädyin lopulta bluesmusiikin historiaa käsittelevässä pro gradussani kokeilemaan ja sovittamaan mentaliteettien historian ja etnomusikologian yhdistämistä.⁴⁵ Käytännössä kaikki, myös myöhempi tieteellinen toimintani, on sisältönsä ja käsittelytapojensa puolesta asemoitunut sekä kulttuurihistorian että äänimaisematutkimuksen piiriin.

Musiikintutkija Erkki Pekkilän mukaan etnomusikologit ovat käyttäneet enemmän aikaa tieteenalansa sisällön pohtimiseen kuin itse musiikin tutkimiseen.⁴⁶

42 Lehtonen, E-L 1994, 25.

43 Nykyisin maaseutukirjeenvaihtajia kutsutaan aluetoimittajiksi.

44 Stark 2013, 147–150.

45 Niemelä 1999.

46 Pekkilä, 2006, 150.

Terminologisesti etnomusikologia on musiikintutkija Janne Mäkelän ja folkloristi Jenni Haapoja-Mäkelän mukaan tulossa tiensä päähän ja jäämässä kulttuurisen musiikintutkimuksen oppihistoriaan. Yksi syy tähän ovat sanan etno⁴⁷ välittämät ongelmalliseksi koetut mielle yhtymät. Nykyisin puhutaan usein etnomusikologian sijaan kulttuurisesta musiikintutkimuksesta.⁴⁸ Etnomusikologian sijaan kirjoitan omassa tutkimuksessani mieluiten musiikkiantropologiasta, koska katson selkeästi antropologisen lähestymistavan olevan oppihistoriallisestikin luontevampi suhteessa käyttämäni aineistoon, lähteisiin ja niille esitettuihin tutkimuskysymyksiin sekä ennen kaikkea kulttuurihistoriaan kohdistuvan tutkimustyöhöni. Käytän sanaa etnomusikologia, mikäli myös viitattavassa lähteessä on sitä käytetty.⁴⁹

Musiikkiantropologi Pirkko Moisalan mukaan etnomusikologialla ja sen nimissä suoritettulla tutkimuksella ei välttämättä ole minkäänlaista kosketusta kulttuurin ja musiikin väliseen tieteelliseen tarkasteluun: etnomusikologiassa on voitu tutkia pelkkää musiikkia ilman selittävää kulttuurikontekstia ja päinvastoin. Musiikkiantropologia kuuluu kulttuuriantropologiaan, joka on fyysisen antropologian ohella toinen antropologian päähaaroista. Tosin antropologiaan lukeutuu nykyisin suuri määrä erikoisaloja. Musiikkiantropologiassa tutkitaan musiikkia ihmisen tuottamana kulttuurina. Musiikkiantropologia tarjoaa musiikintutkijalle kehyksen, jossa musiikki ja äänet sekä niihin liittyvät prosessit voidaan saattaa tieteellisin keinoin mahdollisimman ymmärrettäväksi. Moisala jakaa musiikkiantropologian tutkimusintressit karkeasti kahteen osaan: miten musiikki ilmenee kulttuurissa ja miten kulttuuri ilmenee musiikissa. Sama jako pätee kulttuurisessa äänentutkimuksessa.⁵⁰ Tästä on kysymys myös kulttuurihistoriassa: lähteet ja tekstit viittaavat aina ulkopuoliseen maailmaan, kontekstiinsa eli menneisyyden todellisuuteen. Kuten musiikkiantropologiassa myös kulttuurihistoriassa kontekstuaalisella tutkimusmenetelmällä halutaan selvittää, mitä asiat merkitsivät omassa kulttuurisessa todellisuudessaan.⁵¹

Antropologiassa tutkitaan ihmislajia usein kentällä; etnografisen kenttätyön tärkeyttä korostetaan edelleen sosiaali- ja kulttuuriantropologisessa tutkimuksessa. Vaikka oma tutkimukseni ei ole varsinaista etnografiaa, olen silti havainnoimassa kulttuurihistoriallisella menneisyyden kentällä: käyn kuuntelemassa Rovaniemen markkinoilla Maantiekadulla soivaa posetiivia ja seuraamassa helppoheikkien

47 *Ethnos* (kreikk.) tarkoittaa kansaa tai ryhmää, jolla viitattiin alun perin kreikkalaisessa yhteiskunnassa ei-kreikkalaisiin, ulkopuolisiin heimoihin. Sanaan liittyy jo alkuperäisen merkityksen valossa varsin alentavia konnotaatioita. Tieteessä termi otettiin käyttöön 1950-luvulla, jolloin sen määrittely ja sisältö alkoi vaihdella ja saada erilaisia painotuksia eri tieteenaloilla. Se on tehnyt käsitteestä paitsi ongelmallisen myös monitulkintaisen. Saarinen 2011, 25.

48 Mäkelä & Haapoja-Mäkelä 2019, 6–7.

49 Timo Leisiön mukaan musiikkiantropologia on etnomusikologian rinnakkaistermi. Ruotsalaiset puhuvat puolestaan musiikkietnologiasta (*musiketnologi*). Kysymys on kulttuuriantropologian erikoisalueesta, jossa tutkitaan ihmistä musiikin avulla. Leisiö 1988, 6, 21.

50 Moisala 1991, 107, 112.

51 Koivisto 2012, 161.

myyntipuheita, pyörähdän Palokunnantalon tuuritanseissa ja karusellissa, seuraan korvat höröllä radiolähetystä kahvilassa, makustelen korvilla siellä täällä eri kieliä, ihmettelen elokuvaesityksiä ja käyn nauramassa sirkuksessa. Tutkimuskenttänäni on menneisyyden Rovaniemi ja sen markkinat. Kenttää on myös uskallettava kuvitella; se käy metodologisena apuvälineenä esimerkiksi seuraavaan tapaan:

Kuljet iltahämärää kylänraittia. Hiljaisuus hallitsee äänimaisemaa. Jokainen ääni erottuu. Siihen tottuminen vie aikaa. Vähitellen korvasi herkistyy; alat kuulla jokaisen äänen, ja jokainen ääni on merkittävä. Laulun pieninkin koru, sävelton vähäinen muutos, kellon kilahdus, soittimen kielen helähdys saa merkityksiä. Pienelläkin äänellä voi olla suuri sisältö. Musiikin mikrokosmosssa tapahtuu kaikki olennainen.⁵²

Näin kirjoitti emeritusprofessori Heikki Laitinen suorittamistaan kuvitteellisista kenttätutkimusmatkoista Petsamon Suonikylään, kolttasaamelaisten entisille asuinsijoille pyrkien eläytymään menneisyyden maisemiin ja ymmärtääkseen tutkimuskohdettaan. Menestyksekkäs kenttäretki edellyttää Laitisen mukaan kansanmusiikintutkimuksen tradition tuntemusta ja etnomusikologista kenttätutkimusta monentyyppisten kulttuurien keskuudessa.⁵³ Käytännössä Laitinen sovelsi äänimaisematutkimuksessa kehitettyä menetelmää, äänikävelyä. Sellainen on mikä tahansa kävely, jonka tarkoituksena on saada kulkija kuuntelemalla kiinnittämään huomiota ympäristöön ja sen ääniin. Hannu Salmi on puolestaan kirjoittanut historian tutkimuksen vaikeuksista äänikävelyiden toteuttamisessa: menneisyyden ympäristöissä ei voi vaellella. Ratkaisuksi Salmi kuitenkin ehdottaa menneisyyden reittien ja kävelyretkien kuvailujen tutkimista. Ihmiset ovat saattaneet taltioida retkiensä ja kulkemistensa aistihavaintoja.⁵⁴ Tähän metodologiseen haasteeseen olen itse tässä tutkimuksessa tarttunut tutkimalla menneisyyden lähteistä, millä tavalla Rovaniemen markkinoiden ääniä merkityksellistettiin, koettiin, ymmärrettiin ja koodattiin.⁵⁵

52 Laitinen 1991, 79–81.

53 Laitinen on myös kirjoittanut, kuinka melu ja hiljaisuus eivät ole ainoastaan ihmisen ympäristön ominaisuuksia; ne kuvaavat myös ihmistä itseään ja hänen olemassaoloaan. Laitisen mukaan menneisyyden ihminen kuuli enemmän, kun jokainen ympäristön ääni oli merkittävä. Laitinen 2003, 248. Kulttuurihistorioitsija Axel Volmarin mukaan melua on kuvailtu modernia maailmaa luonnehtivaksi ilmiöksi. Volmar 2017, 231. Siksi voidaan syystä pohtia, onko ääniä jo tietyssä ympäristössä liikaa. Kirjailija Marcel Proustin kerrotaan 1900-luvun alussa kirjoittaneen romaanisarjaansa *Kadonnutta aikaa etsimässä* (*À la recherche du temps perdu*) korkkivuoratussa huoneistossaan paetakseen kaikuvaa Boulevard Haussmannin (Pariisi) kaupunkimelua, jota myös itse romaani heijasteli. Mansell 2017, 278.

54 Salmi 2002, 353; Uimonen 2011, 49.

55 Koodaamisella tarkoitan tässä tutkimuksessa informaation tunnistamista. Timo Leisiön mukaan informaatio on luonteeltaan aina kaoottista, ja koodatun informaation kokonaisuus on tieto. Leisiö 1991, 19. Tästä voidaan tehdä seuraava systeemitoteuttaminen johtopäätös: äänet ovat eräänlaisia kuvia ympäristöstä, joista syntyy todellisuuskuvia eli äänimaisemia

Kulttuurinen musiikintutkimus on antropologiseen tietoon pohjautuvaa ja menneisyyden ilmiöihin sekä ihmisiin emistisesti ja kulttuurisensitiivisesti suhtautuvaa tutkimusta.⁵⁶ Kulttuuria ei nykytutkimuksessa tarkastella enää erillisenä ihmisryhmänä, yhteisönä tai paikkana kulttuurirelativististen silmälasien läpi, vaan se nähdään yhä useammin yleisen kulttuurintutkimuksen tapaan merkitysten muodostumisen kenttänä.⁵⁷

Omassa työssäni tarkastelen Rovaniemen markkinoiden äänimaisemaa monikulttuurisena ja kulttuurisesti moniäänisten merkitysten kenttänä osana Rovaniemen kulttuurihistoriaa. Metodologisesti kaksi keskeisintä teoreettisesta avainkäsitettä ovat *äänimaisema* ja *menteliteetti*. Tutkimukseni tavoitteisiin kuuluu äänimaisematutkimuksen ja menteliteettien historian keinovalikoimien yhdistäminen analyysin kohteena olevien tekstien lähiluvussa. Seuraavassa avaan tutkimukseni avainkäsitteitä.

Äänimaisematutkimus

Näinpä olen onnistunut täyttämään yhden kesälle asetetun tavoitteen eli nousin kotivaaran huipulle katselemaan keskiyön aurinkoa. Aurinko paistoi kirkkaana pilven takaa valaisten naapurivaarojen rinteet punaisella ja pilvet kultaisella hehkulla. Tunnelman täydensivät yksinäistä taivaanrannan tuijottelijaa innokkaasti tervehtimään saapuneet hyttyset. Paluumatka kulki autiolta metsätieltä tyhjiin katujen kautta kotiin. Lähiöpubien oviaukoista kaikui iloinen puheensorina, humpu ja karaokelaulanta. Kaikki se kuuluu Pohjolan kesään.⁵⁸

Kirjoittaja muistelee Rovaniemellä vuonna 2004 viettämänsä juhannusta. Lukijan huomio kiinnittyy resonoiviin yksityiskohtiin, jotka näyttäytyvät hänelle positiivisina: hyttyset tulevat tervehtimään, ja pubeista kuuluvat äänet ovat iloisia. Kirjoittaja sinetöi tekstin tunnelman sen viimeisessä virkkeessä luomalla aistiko-kemuksilleen merkityksen – myös kuulemilleen äänille. Pohjolan kesään kuuluvat kaikki, niin hyttyset, pubielämä kuin kirkkaana paistava keskiyön aurinko kirjoit-

56 Antropologiassa puhutaan emistisestä (*emic*) ja etistisestä (*etic*) tutkimusotteesta. Ensiksi mainitussa tarkastellaan tutkimuskohdetta yhteisön jäsenten silmin ja jälkimmäisessä tarkastelunäkökulma perustuu tutkijan etukäteen valitsemien teoreettisten instrumenttien käyttöön, jossa tutkija kääntää tutkimuskohteensa käsitteet tieteelliseksi. Nykytutkimuksessa korostetaan molempien näkökulmien käyttöä. Leisiö 1988, 18; Ollila 2010, 71

57 Kurkela, Leisiö & Moisala 2003, 58–61.

58 Auringonlaskuja-blogi 20.6.2004. Kirjoittajana nimimerkki *Jonze*. Samankaltaisia tuntemuksia oli kokenut metsänhoitaja A.E. Järvinen (1891–1963) syksyisessä Levitunturissa vuonna 1929: ”Kuin havahtuen huomasiin sään pitkien kylmien jälkeen parantuneen, ilman kirkastuneen ja lämmenneen. Etäällä piirtyi valon kultaan sinertäviä kaaria. Jokin sääski lensi ja lauloi surullista säveltään, ulompänä oli niitä parvi valossa kultasena utuna. Heleä ihmisääni kuului alhaalta, kuin hyvin kaukaa”. *Rovaniemi* 17.10.1929

tajaa itseään unohtamatta.⁵⁹ Tämä on äänimaisematutkijalle mielenkiintoista – nimenomaan merkitysten kenttänä.

Kulttuurintutkimus on kaikessa monitieteisyydessään kiinnostunut merkityksistä, jotka ovat mediatutkija Mikko Lehtosen sanoin maailmassa olemista, todellisuuden jäsentämistä ja identiteetin tuottamista. Ihminen on selityksiä hakeva olento, joka tekee tulkintoja itsestään, sosiaalisista tilanteista ja todellisuutena pitämästään ympäristöstä. Selityksiä tarvitaan, jotta pystytään tuottamaan käsityksiä maailman olemuksesta ja omasta osasta siinä. Merkityksillä on Lehtosen mukaan yhteiskunnallista vaikutusta ja poliittisia seuraamuksia sekä kulttuurista valtaa.⁶⁰ Myös mentaliteetti viittaa maailmassa olon tapoihin. Kulttuurintutkimuksessa ja kulttuurihistoriassa sillä tarkoitetaan ihmisiä toisiinsa yhdistäviä asenteita, normeja ja ihmisten tapaan reagoida ympäröivään maailmaan. Mentaliteettien historian tutkijan haasteena on tutkia maailmassa olon tavoissa tapahtuvia hitaita muutoksia.⁶¹

Kulttuurintutkija Kati Mikkola puolestaan tähdentää kulttuuristen tekstien sisältämien merkitysten kontekstuaalisuutta, joka tutkijan tulee hahmottaa ja ratkaista: tutkimuksessa rakennettu konteksti on hänen mukaansa aina tutkijan päätelmä ja osa tutkimustulosta. Vetoamalla kontekstiin vedotaan samalla omaan päättelyyn.⁶² Kulttuurihistoriassa ja äänimaisematutkimuksessa merkityksillä, kontekstilla ja niiden määrittelyllä on ratkaiseva osa. Kulttuurisessa musiikintutkimuksessa sen laajassa merkityksessä musiikkia tarkastellaan aina kulttuurisessa kontekstissaan; ajassa ja paikassa, jossa syntyvät tutkittavien ilmiöiden merkitykset. Kulttuuri on lyhyesti ilmaistuna prosessi, jossa tuotetaan merkityksiä.⁶³ Tämä on aivan keskeistä myös kulttuurihistoriassa.

Heikki Uimonen on avannut väitöskirjassaan äänimaisematutkimuksen keskeisiä käsitteitä. Uimonen korostaa äänimaiseman ja ääniympäristön eroa. Äänimaisemassa on kysymys yksilön tai yhteisön tulkinnasta ja erilaisista tavoista ymmärtää akustisen ympäristön ääniä.⁶⁴ Käsitteet vaikuttavat menevän usein sekaisin niin arkipuheissa kuin tutkimuksessa, ja usein niitä käytetäänkin toistensa synonyymeinä. Näiden käsitteiden ero eksplikoituu omassa tutkimuksessani seuraavasti: *ääniympäristöllä* tarkoitan objektiivista äänten kokonaisuutta, *äänimaisemalla* puolestaan

59 Valitsin juuri tämän sitaatin kahdesta syystä. Tekstissä ei arvoteta eri ääniä, vaan niille annetaan tasa-arvoinen asema. Siinä toteutuu äänimaisematutkimuksen kulttuurisensitiivinen periaate, jonka mukaan äänimaisema ei voi olla hyvä eikä paha, puhdas tai saastainen. Tutkimuksen kohteena on usein äänen ja kuulijan välinen suhde. Sitaatissa tämä ilmenee elegantin runollisesti, joskin kaunokirjallisuuden muodossa ja subjektiivisia merkityksiä rakentaen. Toinen syy on epätieteellisen henkilökohtainen: sitaatti on mielestäni kaunein ja herkin lukemani äänimaisemakuvaus Rovaniemen juhannussyöstä.

60 Lehtonen, M. 1996, 12–16, 23.

61 Tuominen, Tuulentie, Lehtola, J. & Autti 1999a, 10; Tuominen, Tuulentie, Lehtola, J. & Autti 1999b, 10.

62 Mikkola, 2009, 56.

63 Leppänen & Moisala 2003, 71; Truax 2001, 11.

64 Uimonen 2005, 31, 34; ks. myös www.aanimaisemat.fi (tark. 22.10.2022).

siitä syntyvää subjektiivista tulkintaa. Kun ympäristön äänille annetaan merkitys, syntyy äänimaisema.

Suomessa kulttuurisesta äänimaisematutkimuksesta kiinnostuttiin Tampereen yliopistossa etnomusikologisen tutkimuksen piirissä 1980-luvun loppupuolella.⁶⁵ Etnomusikologian peruslähtökohtana on ollut tutkia musiikkia kulttuurissa ja kulttuurina. Käytännössä kysymys on musiikkiantropologiasta, jossa musiikkia lähestytään erityisesti kulttuurin tuotteena: äänet järjestetään kulttuurissa musiikiksi sopimuksenvaraisesti merkityksiä tuottaen.⁶⁶ Paradigman taustalla vaikuttaa yhdysvaltalaisen kulttuuriantropologin ja etnomusikologin Alan P. Merriamin ajatus musiikista kulttuurina (*music as culture*). Hänen klassikkoteokseksi kanonisoitu *The Anthropology of Music* (1964) loi funktionaalisen mallin, joka vaikuttaa edelleen antropologisesti suuntautuneeseen musiikintutkimukseen. Merriam ajatteli musiikkikulttuurin yhteisöllisenä, kolmitasoisena prosessina, jossa käsitykset (concepts) ja musiikin käsitteellistäminen (conceptualization) ohjaavat toimintaa (behavior), joita puolestaan seuraa musiikillinen tuote (product), joka lopulta palautteena (feedback) sitoo tasot yhteen ja kaikilla tasoilla vaikuttavaksi kokonaisuudeksi.⁶⁷ Merriamin dynaaminen malli kulttuurisesta vuorovaikutusprosessista on mekaani- suudesta huolimatta edelleen varsin käyttökelpoinen, mistä syystä on perusteltua nostaa se tässäkin yhteydessä esille.

Merriamin asema musiikkiantropologian klassikkona on kiistaton. Samaa voi sanoa äänimaisematutkimuksen pioneerista, kanadalaisesta säveltäjästä ja kirjailijasta Murray R. Schaferista, jonka 1970-luvun lopulla luomat peruskäsitteet ovat alan tutkimuksessa edelleen käytössä. Hän on myös vierailut usein Suomessa pitämässä luentoja alan seminaareissa ja konferensseissa sekä vetänyt Ear cleaning -kurseja.⁶⁸ Schafer lanseerasi äänimaiseman käsitteen 1960-luvun lopulla pitäessään kurssin melusaasteesta Simon Fraser -yliopistossa Vancouverissa. Schaferin päämäärä oli pedagoginen. Hän halusi ihmisten kiinnittävän huomiota myös äänellisiin ympäristöjä muokkaaviin rakenteisiin.⁶⁹

Schafer valjasti äänimaiseman käsitteen tutkimukselliseen käyttöön seuraavalla vuosikymmenellä osaksi monitieteistä World Soundscape Project -tutkimusryhmää (WSP), jonka kenttätöyksiköt analysoivat muun muassa Vancouverin äänimaisemaa sadan vuoden ajalta tutkimalla arkistoja, haastattelemalla ihmisiä ja perehtymällä kaupunkia käsittelevään aikalaiskirjallisuuteen sekä harjoittamalla äänikä-

65 Oppiaineen nimi oli tuolloin kansanperinne, erityisesti kansanmusiikki, jota opiskeltiin Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksella. Myöhemmin oppiaineen nimi muutettiin etnomusikologiaksi. Vuonna 2019 musiikin tutkimusta koskeva kokonaisuus poistui Tampereen yliopiston opetusohjelmasta. Mäkelä & Haapaaja-Mäkelä 2019, 6.

66 Moisala & Seye 2013, 5.

67 Merriam 1964; Ks. myös Moisala 1988, 146.

68 Järviluoma 2018, 1.

69 Uimonen 2014, 320.

velyjä. Tutkijoiden lisäksi mukana oli muusikkoja ja säveltäjiä, jotka tarkastelivat kaupunkia omista lähtökohdistaan ja taiteellisista intresseistään käsin. Myöhemmin metodeja kehitettiin lisää.⁷⁰

Schafer itse määritteli äänimaiseman vuonna 1977 julkaistussa klassikkokirjassaan *The Tuning of the World* seuraavasti: ”Teknisesti ottaen se voi olla minkä tahansa äänellisen ympäristön osa, jota voidaan tutkia. Termi voi viitata reaaliin ympäristöihin tai abstrakteihin konstruktioihin kuten sävellyksiin tai nauhamontaaseihin, erityisesti silloin kun niitä tarkastellaan ympäristöinä.”⁷¹ Myöhemmin 1990-luvulla Schafer tiivisti määritelmänsä: äänimaisema on äänten kenttä, johon kuuluvat muun muassa melu, musiikki luonto, ihmiset ja teknologia.

Suomalainen äänimaisematutkimuksen pioneeri, kulttuurintutkimuksen professori Helmi Järviluoma on kirjoittanut äänimaisematutkimuksen vaiheista Suomessa.⁷² Ala rantautui Suomeen 1980-luvun lopulla Tampereen ja Turun yliopistoihin osana etnomusikologiaa ja populaarimusiikin tutkimuksen nousuvaihetta.⁷³ Erityisalueeksi muodostui etnografinen ja kulttuurintutkimuksellinen näkökulma kenttäaineistoihin, minkä tuloksena syntyi Järviluoman mukaan tutkimuksia tamperelaisten liikehuoneistojen, Liedempohjan navettojen ja helsinkiläisen kirjaston äänimaisemista. Vuosituhannen vaihteessa kotimainen tutkimus tuotti tietoa muun muassa akustisesta ekologiasta, italialaisen vuoristokylän äänellisestä identiteetistä, radion asemasta työpaikoilla ja akustisesta kommunikaatiosta Skotlannissa ja Etelä-Ruotsissa. Vuonna 1998 käynnistyi Suomen Akatemian rahoittama *Acoustic Environments in Change* -hanke, jossa tutkittiin eurooppalaisia kyliä. Hanke oli jatkoa kanadalaisten tutkijoiden vuonna 1975 toteuttamalle *Five Village Soundscapes* -tutkimukselle. 1990-luvulla perustettiin äänimaisematutkimuksen kansainvälinen kattojärjestö *World Forum For Acoustic Ecology*. Tutkimusta on tehty pitkään myös Ranskassa ja Japanissa.⁷⁴

Vuosina 2004–2006 toimi tallennus-, suojele- ja tutkimusprojekti *Sata suomalaista äänimaisemaa*. Mittavassa ja kattavassa hankkeessa kiinnitettiin huomiota paitsi ääniympäristön laadullisiin tekijöihin myös ihmisten kokemuksiin ympäristöstään. Hankkeella pyrittiin myös lisäämään akustista ympäristötietoutta, kiinnittämään ihmisten huomiota omaan hyvinvointiin samalla ääniympäristöjen moninaisuutta korostaen.⁷⁵ Projektista julkaistiin myös samanniminen kirja, joka sisälsi eri-ikäisten

70 Järviluoma 2003, 349; Uimonen 2014, 320.

71 Schafer 1994 [1977], 274–275. Suomentanut Helmi Järviluoma 2003, 349.

72 Järviluoma 2003, 350. Perusteellinen selvitys äänimaisematutkimuksen alkuvaiheista Suomessa: Järviluoma 2018.

73 Populaarikulttuurin ja populaarimusiikin tutkimus on ollut kiinteä osa myös Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiainetta.

74 Järviluoma 2018; Ks. myös Vikman 1998; Vikman 2005; Uimonen 1998; Uimonen 2002; Uimonen 2014, 320.

75 Suomen Akustisen Ekologian Seuran verkkosivut. www.aanimaisemat.fi (tark. 26.5.2022).

ihmisten kuvauksia, huomioita ja muistoja luontoon, työhön ja teknologiaan liittyvistä äänimaisemista. Teoksen artikkeleissa tutkijat pohtivat melua ja hiljaisuutta, urbaanisuuden estetiikkaa, suomalaisuuden rakentumista ja tallennusongelmia. Liite (CD-äänite) sisälsi kirjoitusten pohjalta tallennettuja haastatteluita ja ääniympäristöjä.⁷⁶ Kolmas suomalaisten yhteisjulkaisu oli Soundscapes and Cultural Sustainability -tallennushanke (2009–2012). Kaksi vuotta myöhemmin käynnistyi Heikki Uimosen johtama kaksivuotinen tallennus- ja tutkimushanke Muuttuvat suomalaisen äänimaisemat. Hankkeen tutkimustuloksista julkaistiin e-kirja.⁷⁷ Helmi Järviluoma työskenteli vuosina 2016–2021 SENSOTRA-projektin (Sensory Transformations and Transgenerational Environmental Relationships) vastuullisena tutkijana. Euroopan tutkimusrahaston (ERC) rahoittamassa hankkeessa tutkittiin keskisuurten kaupunkien aistittujen elinympäristöjen muutoksia asukkaiden kokemina. Hankkeessa oli mukana useita tutkijoita neljästä EU-maasta. Järviluoma tutki hankkeessa aistittuja elinympäristöjä ja ylisukupolvisia ympäristösuhteita sekä niiden muutoksia.⁷⁸

Vuonna 1999 perustetun Suomen Akustisen Ekologian Seuran (SAES) verkkosivujen mukaan Suomessa on vuoteen 2020 mennessä useita aihetta käsitteleviä väitöskirjoja, joista oman työni kannalta hyödyllisiä ovat olleet aiemmin mainitsemani Heikki Uimosen *Ääntä kohti – Ääniympäristön kuuntelu, muutos ja merkitys*, Noora Vikmanin *Eletty ääniympäristö – Pohjoisitalialaisen Cembran kylän kuulokulmat muutoksessa*, Riitta Rainion *Suomen rautakautiset kellot – Äänimaiseman arkeologia*, Meri Kydön *Kotiin kuuluvaa – Yksityisen ja yhteisen kaupunkiaänitilan risteymät* ja Tiina Männistö-Funkin *Itse tehty moderni – Gramofoni, polkupyörä ja valokuvaus suomalaisten elämässä 1880-luvulta 1940-luvulle*.⁷⁹

Äänimaisematutkimusta on tehty Suomessa eri nimityksillä. Akustinen ekologia on Schaferin luoma käsite, jolla hän tarkoittaa ympäristön ja äänimaiseman vaikutuksista elämään. Epätasapainoon joutuessaan sillä voi olla myös terveydelle haitallisia vaikutuksia.⁸⁰ Suomen Akustisen Seuran verkkosivuilla määritellään käsite seuraavasti: ”Akustisessa ekologiassa on perinteisesti tarkasteltu ympäristön ja sen keskellä elävien yksilöiden ja yhteisöjen välisiä suhteita, jotka rakentuvat äänen välityksellä.”⁸¹ Akustinen kommunikaatio puolestaan on Barry Truaxin lanseeraama

76 Järviluoma, Koivumäki, Kytö & Uimonen 2006.

77 Ks. www.socsproject.blogspot.com (tark. 2.6.2021); Uimonen, Kytö & Ruohonen 2017.

78 Ks. www.uef.fi (tark. 15.9.2022).

79 Ks. www.aanimaisemat.fi (tark. 2.6.2021); Kytö 2013; Rainio 2010; Vikman 2017; Uimonen 2005; Männistö-Funk 2014.

80 Schafer 1994 [1977], 271.

81 Ks. Suomen Akustisen Seuran verkkosivut: ”Seuran toiminta-ajatuksena on herättää kansalaisten kiinnostusta yhteisen ympäristön kaikkia äänellisiä ilmiöitä kohtaan ja tehdä tunnetuksi ääniympäristön kulttuurisia merkityksiä. Näihin sisältyvät paitsi miellyttävät ja epämiellyttäväksi koetut myös kulttuurisesti ja historiallisesti merkittävät ääni-ilmiöt ja ympäristöt sekä ennen muuta äänten ja ääniympäristöjen ainutlaatuisuus luonnossa, maaseudulla ja kaupungeissa.” Ks. www.aanimaisemat.fi (tark.2.6.2021).

käsite, jonka keskeisenä ideana on tarkastella ääniympäristöä kommunikatiivisen kokonaiskontekstin kautta. Käsitteen avulla ääntä voidaan luonnehtia informaatiovaihdon lähtökohdista: äännet, kuulija ja ympäristö muodostavat suhteiden järjestelmän, jossa olennaisinta on kontekstuaalisuus; ääniä tulee aina tarkastella käyttöyhteydessään.⁸²

Kulttuurinen äänentutkimus on käytännössä äänimaisematutkimuksen niputtava käsite painottaessaan äänien kulttuurisia funktioita. Ensisijaisesti tutkimuksen fokuksessa ei ole ääni itsessään vaan sen ja kuulijan välinen vuorovaikutussuhde. Helmi Järviluoman sanoin äänimaisema ei ole mekaaninen ympäristön elementtien kokoelma. Mukana on aina yksilö tai yhteisö tulkitsemassa, kokemassa ja tuottamassa sitä.⁸³

Vuonna 1978 perustetun Suomen Etnomusikologisen Seuran julkaisema tieteellinen mielipidelehti *Musiikin Suunta* julkaisi vuoden 1991 ensimmäisen numeronsa otsikolla *Äänimaiseman tutkimus*. Numero oli Helmi Järviluoman mukaan käynnistämässä kolmenkymmenen vuoden mittaista, keskeytymätöntä kulttuurisen äänen tutkimista Suomessa.⁸⁴ Viimeisin alaa käsittelevä *Musiikin Suunnan* numero on ilmestynyt vuonna 2018.⁸⁵ Itse julkaisin omaan tutkimukseeni liittyvän artikkelin *Musiikin Suunnan* numerossa 2/2011 otsikolla *Neljäs maisema – 1920-luvun äänimaisema kahdessa Iikka Paavalniemen valokuvassa*. Artikkelissa kuuntelin kahta Paavalniemen Rovaniemen markkinoilta ottamaa valokuvaa ja pohdin valokuvien merkitystä lähteinä.⁸⁶

Palasin samaan aiheeseen viisi vuotta myöhemmin Kalevalaseuran vuosikirjassa artikkelilla *Ääniä kuvassa? – Iikka Paavalniemen valokuvan mikrohistoriallinen tulkinta*.⁸⁷ Artikkelin ajatuksena oli laventaa musiikkiantropologista näkökulmaa visuaalisen kulttuurin tutkimuksen ja kulttuurihistorian, erityisesti mikrohistorian suuntaan. Molempien artikkelien metodologisena lähtökohtana oli valokuvien kuunteleminen. Päätelmäni oli, että valokuvia on mahdollista tulkita topografisten, sosiaalisten ja mielenmaisemien ohella myös äänimaisemina, jolloin tutkijan omalla kokemuksella on ratkaiseva osuus menneisyyden ääniä tavoiteltaessa.

Tässä tutkimuksessa valokuvien kuunteleminen ei ole osana metodologiaa ja käsittelylukuja. Ensimmäinen Rovaniemen markkinoiden äänimaisemaa käsittelevä artikkelini ilmestyi vuonna 2008 Lapin maakuntamuseon julkaisemassa maakunnallisessa *Raito*-museolehdessä otsikolla *Rovaniemen markkinoiden historiallinen äänimaisema*. Olin myös asiantuntijana mukana työryhmässä, jonka tuloksena oli taiteilija Ulla Eton kuvittama, Lapin maakuntamuseon julkaisema lasten kuvakirja

82 Truax 2001, 11–14.

83 Järviluoma 2018; Sahavirta & Kytö 2017, 83; Uimonen 2014, 304.

84 Järviluoma 2018.

85 *Musiikin Suunta* 3/2018.

86 Niemelä 2011.

87 Niemelä 2016.

Priitu Rovaniemen markkinoilla. Kirjoitin kirjan loppuun Rovaniemen markkinoita käsittelevät taustatiedot.⁸⁸

Kulttuurihistoria ja äänet

Myös historian tutkimuksessa, erityisesti kulttuurihistorian piirissä on kiinnostuttu menneisyyden äänimaiseman tutkimuksesta. Kun viimeisten vuosikymmenien aikana antropologisessa tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota historialliseen aineistoon, vastaavasti historian tutkimuksessa antropologiset lähestymistavat kuten aistit ja aistimellisuus ovat herättäneet suurta mielenkiintoa.⁸⁹

Vuonna 2005 ilmestyi ensimmäinen suomalaista äänimaiseman historiaa käsittelevä artikkelikokoelma *Kuultava menneisyys – suomalaista äänimaiseman historiaa*. Antologian julkaisi Turun Historiallinen yhdistys ry. Kirjan syntyhistoria juontaa vuoteen 2000, jolloin tutkijat Kaarina Kilpiö, Vesa Kurkela ja Heikki Uimonen pitivät Tampereen yliopistossa yhteisluennon Ympäristö, terveys ja yhteiskunta-seminaarissa otsikolla ”Ääniympäristön kulttuurihistoria”. Kolmikko oli osa ”mölykööriksi” itseään kutsuvaa melusta ja musiikista kiinnostunutta ryhmää, joka päätyi vastaamaan Turun historiallisen seuran kirjaehdotukseen *Historia Mirabilis* -julkaisusta.⁹⁰ Samana vuonna ilmestyi aiemmin mainittu ensimmäinen Suomessa julkaistu äänimaisemaa käsittelevä väitöskirja, jossa Heikki Uimonen pohtii muun muassa, kuinka lähestyä tavoittamattomiin jääviä ilmiöitä ja kadonneita, menneisyyden ääniä.⁹¹

Selkeästi historiallisesta näkökulmasta laadittuja äänimaisemaan kytkeytyviä väitöskirjoja Suomessa on tehty kaksi. Edellä mainittu Riitta Rainion *Suomen rautakautiset kulkuset, kellot ja kelloriipukset – äänimaiseman arkeologiaa* on musiikkiarkeologiaan alaan kuuluva tutkimus, jonka keskeiset tutkimuskysymykset liittyvät rautakautisen kulttuuriin äänimaisemaan: kuinka kulkuset, kellot ja kelloriipukset soivat ja miten ne luokitellaan, missä yhteyksissä niitä käytettiin ja ketkä näitä Suomen vanhimpia säilyneitä soittimia käyttivät, missä yhteydessä ja merkityksessä.⁹² Tiina Männistö-Funkin vuonna 2014 valmistunut *Itse tehty moderni – Gramofoni, polkupyörä ja valokuvaus suomalaisten elämässä 1880-luvulta 1940-luvulle* puolestaan sisältää artikkelin ”Säveltulva kaupungissa: Gramofonimusiikki uudenlaisena kaupungin äänenä ja makukysymyksenä Helsingissä 1929”, jossa Männistö-Funk on pohtinut vuoden 1929 gramofonikuumeen syitä, tapahtumia ja olemusta äänimaisematutkimuksen ja käytäntöteorian näkökulmista.⁹³ Kokonaisuutena tutkimus tarkastelee kansainvälisen teknologian käyttöönottoa Suomessa 1880-luvulta

88 Niemelä 2008; Niemelä 2011; Etto 2009.

89 Johnson & Salmi 2012, 83.

90 Ampuja & Kilpiö 2005.

91 Uimonen 2005, 15.

92 Rainio 2010.

93 Männistö-Funk 2014.

1940-luvulle. Näkökulmana oli polkupyörän, valkokuvauksen ja gramofonin käyttökulttuuri. Omassa työssäni olen tarkastellut gramofonia, radioita ja posetiivia Männistö-Funkin päätelmiä osin täydentäen.

Meri Kytö ja Heikki Uimonen pohtivat vuonna 2018 *Musiikin Suunnan* teemanumerossa, kuinka monitieteisyydestä jo lähtökohtaisesti ammentanut äänimaisematutkimus vaikuttaa nykyisin vuorostaan muissa tieteenaloissa tarjoten inspiraatiota myös menneisyyden tarkasteluun muun muassa museotyössä, esimerkiksi Varkaudessa ja Tampereella. Kydön ja Uimosen mukaan äänimaisema kaupungeissa muuttui teollistumisen ja tehtaiden perustamisen myötä aikaisempaa voimakkaammaksi, mutta yhteiskunnan muutokset loivat heidän mukaansa lukemattomia muitakin tapoja tuottaa ja tulkita ympäristöä. Kytö ja Uimonen mainitsevat muun muassa muutosten vaikutukset populaarimusiikissa⁹⁴ ja puhutussa kaupunkiympäristössä; väestön muuttoliikkeiden myötä äänimaisemaa muokkasivat myös erilaiset murteet.⁹⁵ Itse pohdin murteita luvussa Puhemaisemat.

Kulttuurihistoriassa monitieteisyys ja avoimuus lähitieteille on ollut tuttua jo vuosikymmenten ajan. Vaikutteita ja uusia näkökulmia on saatu esimerkiksi antropologiasta symbolien, rituaalien ja tapojen sekä niiden merkitysten analysoimisessa. Menneisyyden merkitysten tutkiminen on toiminnan sisäisen logiikan hahmottamista. Tutkija haluaa tietää, millaisia merkityksiä henkilöt ovat toiminnalleen antaneet. Merkitykset eivät ole pysyviä eivätkä muodosta staattista ja muuttumatonta systeemiä. Ne sisältävät toiminnan tai teon uusituessa aina muutoksen mahdollisuuden. Näin tutkimus on aina prosessina dynaaminen.⁹⁶

Äänimaisema on musiikin tapaan aina kulttuurisidonnaista kontekstiverkostoituneen, joiden sisältämät merkitykset voivat avautua tutkimalla menneisyyttä. Siitä on analyyttisesti erotettavissa myös ajallisia kerroksia monimuotoisine ja -arvoisine äänineen.⁹⁷ Menneisyyden äänimaisemat voivat olla ihmisille hyvinkin merkityksellistä, aineetonta kulttuuriperintöä. Kirjoitan näitä sanoja Raahessa, jota pidän henkisenä kotikaupunkinani. Olen käynyt täällä peruskoulun, jonka aikana Raaha tuli minulle tutuksi 7–16-vuotiaan kokemuksista. Vuokrasin kesällä 2019 työhuoneen Wanhasta Raahesta, jotta voisin kirjoittaa mahdollisimman keskittyneesti, omissa rauhassa ilman keskeytyksiä. Työskentelemistä on kehystänyt kaupunginosalle tyy-

94 Populaarimusiikilla tarkoitan tässä tutkimuksessa musiikintutkija Janne Mäkelän käyttämää määritelmää: ”Populaarimusiikki on laajoille markkinoille tarkoitettua musiikkia, jonka tekemiseen, tallentamiseen, levittämiseen ja kokemiseen käytetään kunkin ajan uusinta teknologiaa ja jota määrittävät tyylien moninaisuus ja useimmiten vahvat rytmiset ainekset.” Mäkelä 2011, 23.

95 Kytö & Uimonen 2018. Kirjoitin itse puhemaisemasta vuonna 2008 ilmestyneessä *Raito*-lehdessä artikkelissa Rovaniemen markkinoiden historiallinen äänimaisema. Niemelä 2008. Puhemaisema on äänen tuotettua kieltä. Kielet ovat itsessään akustisia symboleita, joita toisiinsa kytkemällä saadaan musiikin tavoin muodostettua merkityksiä tuottava kulttuurinen suhdejärjestelmä. Vrt. Leisiö 1991, 19.

96 Ollila 2010, 70–72.

97 Vrt. Uimonen 2014, 304.

pilliset äänet, jota Murray R. Schafer luonnehtisi high fidelity -maisemaksi⁹⁸: kaikki äänet ovat sekä sisällä että ulkona selkeästi toisistaan erottuvia mikä on tehnyt työskentelystä hallittavampaa. Heikki Laitisen mukaan ihminen eli kymmeniätuhansia vuosia hiljaisuuden aikakaudella, jolloin jokaisella äänellä oli merkityksensä.⁹⁹ Kun äänet erottaa toisistaan on myös keskittyminen helpompaa; Wanha Raahelä elää periaatteessa edelleen omanlaisellaan hiljaisuuden aikakaudella.

Raahelä on minulle sopivan hiljainen mutta ei kuitenkaan äänetön. Samalla pohdin tutkijana äänimaiseman historiallisia tasoja ja niiden muutoksia; naurulokkien ääniä, mukulakivien vaihtumista asfalttiin ja sen vaikutusta autojen rengasmeluun, ohikulkevien askelten ääniä ja ympäröivien puutalojen sisäistä akustiikkaa. Kaupunginosan äänissä on jotain hyvin tuttua ja miellyttävää, samoin myös merenrantojen läheisyydessä. Merikadun yläaste sijaitsee Thompsoninrannassa, eikä Isoholmissa sijaitsevasta, isäni rakentamasta kotitalostamme ollut pitkä matka Kylmäniemen tai Mikonkarin uimarannoille. Raahen kaupunginkirjasto ja musiikkiopistona toiminut Soveliuksen talo, kaupungin vanhin säilynyt asuintalo, sijaitsevat myös merenrannalla. Kuuntelen kaikkialla Raahessa paitsi kaupungin menneisyyttä myös omaa menneisyyttäni. Kuuntelulla on ollut omalle tutkimustyölleni suuri merkitys; henkilökohtainen suhteeni kotikaupunkini äänimenneisyyteen on inspiroinut Rovaniemen, entisen ja Lapin sodan tuhoaman puutalokaupungin menneisyyden kuuntelemista: menneisyys soi mielessäni, mutta soiko se enää ympäristössä? Onko siitä jälkeäkään?

Jazz-historioitsija ja englannin kielen emeritusprofessori Bruce Johnson¹⁰⁰ ja professori Hannu Salmi ovat kirjoittaneet aistien historiasta artikkelissaan ”Aistien historia: kohteet ja menetelmät” aiheeseen liittyvistä metodologisista haasteista ja lähtökohdista sekä aistien hierarkiasta ja suhteista. Heidän mukaansa länsimaiden historiassa eri aistien välinen hierarkia on voimakas perinne, jossa näköaistilla on ollut keskeinen asema. Metodologisesta näkökulmasta olennaista on, mitä menneisyydestä halutaan tietää ja millaiset tutkimusintressit ohjaavat tutkijaa. Periaatteessa tutkimusta kehystävät kokemushistoria ja aistiympäristöjen tutkimus. Aistien historiaa tutkiessa pohditaan ympäristön tarjoamia mahdollisuuksia erilaisille aistivaikeuksille. Artikkelissaan Johnson ja Salmi ovat pohtineet myös akustista kulttuurihistoriaa. Heidän mukaansa äänten tutkimus ei ole oppiaine vaan enemmänkin monitieteisyyttä vaativa lähestymistapa, jonka avulla voidaan saada tietoa menneisyydestä; olennaista on paitsi katsoa myös kuunnella tarkasti tutkimuskohdetta.¹⁰¹

Mutta miten toimia, kun aineisto Hannu Salmen sanoin vaikenee tai tutkittavasta kohteesta, sen olemassaolosta ei ole suoraa evidenssiä? Salmen mukaan men-

98 Schafer 1994 [1977], 43.

99 Laitinen 2003, 249.

100 Johnson on myös Turun yliopiston kulttuurihistorian *honorary docent*.

101 Johnson & Salmi 2012, 82–104.

neisyyden vaietessa tutkijan on pohdittava keinoja saada tietoa näkymättömästä. Hän myös tarjoaa metodologisia neuvoja. Käytössä tulee olla laaja aineisto, tietoja on vertailtava keskenään ja tulkinnan oltava kokonaisvaltainen, koska sen avulla tehdään kohteesta päätelmiä.¹⁰² Jos menneisyyden aktualisuudesta ei ole jäänyt jälkiä, tutkija kohtaa kysymyksen potentiaalisuudesta, jolloin päätelmät täytyy tehdä muuhun evidenssiin nojautuen. Historiantutkijalle eri mahdollisuudet ovat läsnä lukemattomin eri tavoin, eikä menneisydentutkija voi koskaan olla varma siitä, mitkä päätelmät realisoituivat menneisyydessä. Salmi tarkoittaa tällä tilannetta, jossa aistimaailman arkiset ilmiöt ovat jääneet lähteissä kokonaan verbaalisesti artikuloimatta, mutta ilmiöistä voidaan silti tehdä päätelmiä siirtämällä katse muuhun evidenssiin: menneisyys on aina mahdollisuus. Salmi nostaa Alain Corbinin tapaan esimerkiksi keskiaikaisten kirkonkellojen soinnin ja 1700-luvun pariisilaisten katuojien mahdollisen löyhkän.¹⁰³ Salmi viittaa myös Leopold von Rankeen, joka oli todennut historiantutkimuksen olevan luomistyötä: ”Historia on keräämisen, löytämisen ja suodattamisen tiedettä, mutta se on myös taidetta, koska se luo uudelleen ja esittää sen mitä on löytänyt ja tunnistanut. [...] Historia edellyttää kykyä herättää henkiin.” Salmi tulkitsee Ranken kirjaimellisesti ja painottaa luomisen sijaan ympäristön tarjoamien tietojen hyödyntämistä.¹⁰⁴ Kansanmusiikintutkijalle soivien lähteiden puuttuminen on Heikki Laitisen sanoin kiehtova paradoksi, joka tekee tutkimuksesta kompleksisen mutta ei mahdottoman: lähteet on saatava soimaan.¹⁰⁵ Sama koskee menneisyyden äänimaisemaa tutkittaessa. Lähteille on annettava se ääni, joka sille itselleen on kuulunut. Salmi pohtii, kuinka historiantutkija tulee luoda tutkimuskohdettaan; jos suoraa evidenssiä ei ole, silloin tukeudutaan ympäristön tarjoamaan tietoon.¹⁰⁶

Aistimaailman ilmiöt eivät herättäneet suurta mielenkiintoa niin sanotun klasisisen historiantutkimuksen piirissä. Perinteisesti historiaa tutkittiin makrotason alueena, jonka prosesseihin aatteelliset ja poliittiset virtaukset olivat vaikuttaneet. Aistimuksellisuuden hetkellisyydellä ei ollut juuri minkäänlaista painoarvoa, kuten Salmi on asian ilmaissut. Historiantutkija saattaa pohtia, kuinka aistimellisuutta ylipäätään voidaan tutkia, kun koko asia on periaatteessa puhtaan subjektiivinen ja näin ollen selkeän evidenssin puutteessa jopa epäluotettava kaikessa ruumiillisessa lähtökohdassaan. Aistit on nähty enemmän biologisena ominaisuutena kuin kulttuurisidonnaisena. Salmi vertaa kysymystä sukupuolentutkimukseen, jossa on jo vuosia keskusteltu sosiaalisista sukupuolista (*gender*) erona biologiseen (*sex*); samalla tavalla voidaan puhua kulttuurisista aisteista. Hän myös muistuttaa aistien

102 Salmi 2010, 341.

103 Salmi 2010, 343; 348; 355.

104 Salmi 2010, 366.

105 Laitinen 1991, 68.

106 Salmi 2010, 356.

olevan tietoa ja päätöksiä ohjaava informaatiokanava, jonka kommunikatiivisuus ja vuorovaikutteisuus ympäristön suhteen olisi myös jokaisen kulttuurihistorian tutkijan järkevää ottaa pohdittavakseen.¹⁰⁷

Hajukokemusten kulttuurisidonnaisuutta pohtinut antropologi Jan Löfström toteaa aistikokemusten olevan myös historiallisantropologisesti kiinnostava teema. Hänen edustamansa oppiala historiallinen antropologia tutkii muun muassa sellaisia ihmisenä olemisen perustilanteita, joissa aistitaan ympäristöä siihen reagoiden; näin ihmisen suhde maailmaan rakentuu vaikkapa hajujen kautta.¹⁰⁸

Löfströmin ajatuksia mukaillen eri äänten kulttuuriset ja symboliset merkitykset vaihtelevat eri kulttuureissa ja eri aikakausina; niillä on tuoksujen tapaan paikkansa ja arvonsa kunkin kulttuurin merkitysjärjestelmässä. Esimerkiksi kampiliiran soittaminen 1000-luvun pohjoisespanjalaisessa luostarissa kuultiin erilaisena kuin 1840-luvun Lontoossa, jossa sisätiloissa työskentelevät kirjailijat kokivat soittimen äänen häiritsevänä rahvaan katumetelinä. Nykyisin kampiliiraa voidaan kuulla ja ihailla konserttisaleissa kulttuurihistoriallisesti arvokkaana taidemusiikkina lähes kaikkialla maailmassa.¹⁰⁹ Rovaniemen markkinoilla posetiiviin tai helppoheikkiin saatettiin suhtautua 1900-luvun alussa kielteisesti, mutta myöhemmin vuosikymmeninä niiden asema ja paikka akustisessa järjestyksessä muuttui; ne alettiin koodata markkinoiden äänimaisemaan kuuluviksi symboleiksi.

Äänimaisematutkimuksen ja musiikkiantropologian näkökulmasta kulttuurinen aisti on käyttökelpoinen käsite, sillä molempien tutkimusalojen kaikkein keskeisin paradigmaattinen oppisisältö kytkeytyy nimenomaan kulttuurisidonnaisuuteen. Musiikin ja ääniympäristön tulkitseminen äänimaisemaksi on aina kulttuurisesti rakentuvaa; äänimaisemaa ei ole ilman yhteisöä tai yksilöä.¹¹⁰ Sama pätee tietenkin myös menneisyyden ääniin osana aistien kulttuurihistoriaa. Löfströmin mukaan hajut ympäröivät meitä kaikkialla. Niihin myös totutaan jokapäiväisessä aistiympäristössä, eikä niitä aina erikseen koodata.¹¹¹ Sama pätee ääniin. Jääkaapin kompressorin hurina, lounasravintolan aterimien kilinä tai minuuttiviisarin loksahdus eivät välttämättä ole muista äänistä selkeästi erottuvia, eikä niihin liitetä normaalisti sen suurempia merkityksiä. Henkilökohtaista menneisyyttä muisteltaessa arkistenkin äänien merkitys voi muuttua ja saada painoarvoa. Itse vaalin ja muistelen mielelläni esimerkiksi syntymäkaupunkini Jönköpingin monikielistä äänimaisemaa.

Historiantutkijan on aisteja tutkiessaan perehdyttävä kirjalliseen lähdeaineistoon, Hannu Salmen sanoin aistivaikutelmien tekstuaalisiin tulkintoihin. Tällöin on otet-

107 Salmi 2002, 349–340; 349.

108 Löfström, 2000, 234.

109 Sama soitin voi representoida eri aikakausia. Elina Kiurun mukaan ihmisellä on tarve kokea aikaa esineiden kautta. 2000-luvulla syntynyt muusikko voi kampiliiralla soittaa vaikka jazzia 1600-luvulla rakennetussa barokkikirkossa. Kiuru 2000, 279.

110 Ks. myös Järviluoma, Koivumäki, Kytö & Uimonen 2006, 6.

111 Löfström 2000, 241.

tava huomioon käytetyn kielen muutokset: asioista yksinkertaisesti kerrottiin eri tavalla kuin nykyään. Esimerkiksi aistihavainnoille on annettu erilaista painoarvoa eri aikakausilla. Salmi viittaa muun muassa romantiikan ajan kirjallisuuteen, joka suorastaan tulvi tunteiden ohella tuoksuja ja ääniä.¹¹²

Kokemusten merkityksellistäminen tapahtuu aina kielen kautta. Maailmassa olemisen kokemus syntyy ajattelussa; merkityksellistämässä elämismaailma suodattuu kulttuurin kautta, joka on opittujen asioiden kokonaisuus.¹¹³ Suomen historian dosentin Ville Kivimäen mukaan kokemus käsitteenä esiintyy historian tutkimuksessa usein lähinnä sanan arkisessa merkityksessä, ei niinkään analyttisena instrumentina. Kivimäki myös huomauttaa käsitteen herättävän kiivasta väittelyä tutkijoiden keskuudessa.¹¹⁴

Aistikokemusten verbalisoiminen ja määrittelemisen voi olla hyvinkin vaikeaa. Populaarikulttuurista löytyy tästä liikuttava esimerkki. Kurkataanpa poikkeuksellisesti menneisyyden sijaan fiktiiviseen tulevaisuuteen ja sivuun tutkimuksen aiheesta. Robert Zemecksin ohjaamassa scifi-elokuvassa *Contact* (1997) Jodie Fosterin näyttelemä radioastronomi Eleanor Ann Arroway lähetetään aika-avaruuden madonreikien kautta Vegaan, Lyyran tähdistön päätähteen. Näynomaisen matkan huippukohdassa ääneen raportoiva Arroway toteaa luonnontieteellisen sanaston olevan riittämätön aistikokemuksen kuvailuun: ”Tämä on jonkinlainen taivaallinen tapahtuma, jota ei voi sanoin kuvailla. Runo! Heidän olisi pitänyt lähettää sijastani runoilija. Niin kaunista – minulla ei ollut aavistustakaan.”¹¹⁵

Etevimmillä runoilijoilla ja kirjailijoilla sekä laulajalauluntekijöillä on taito vangita tunnelma, hetki tai aistikokemus verbaalisesti, sanoittamalla ja sanallistamalla. Kirjallisuuden professori Mikko Keskinen mukaan myös kaunokirjallisuus voi kantaa tietoa menneisyyden äänistä. Kirjallista aineistoa voidaan pitää tärkeänä ja keskeisenä lähteenä auditiivisen menneisyyden selvittelyssä. Esimerkiksi R. Murray Schafer käytti huomattavan paljon myös kaunokirjallista materiaalia pioneeriteoksessaan *The Tuning of the World*.¹¹⁶

Kieli voi olla myös sävelkieltä. Aistikokemuksen merkityksellistäminen oli tuttua myös Jean Sibeliukselle, joka oli tunnetusti myös synesteetikko: hän kuuli musiikin väreinä.¹¹⁷Säveltäjä Kalevi Ahon mukaan Sibelius pyrki rekonstruoimaan metsän

112 Salmi 2002, 346.

113 Määritelmä on peräisin musiikkiantropologi Jarkko Niemeltä, joka esitteli tiivistetyn määritelmänsä Maailman musiikkikulttuurit -luennollaan Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksella vuonna 1994. Niemen mukaan kulttuurin omaksuminen tapahtuu enkulturaatioprosessina; kulttuurin ydin on oppimisen kautta omaksutuissa ajattelun sisällöissä.

114 Kivimäki 2019, 10.

115 Oma suomennokseni.

116 Keskinen 2008, 72–73.

117 Synestesia on eri aistihavaintojen toisiinsa kietoutumista; äänet voidaan kuvata värillisinä, värit ja äänet tuoksuvina. Kreikka *syn* (kanssa), *aisthesis* (tunteminen, kokeminen). www.tieteentermipankki.fi (tark.3.6.2021).

tunnelmia ja ääniä erityisesti sinfonisissa runoissaan kuten *Metsänhaltija* (1894) ja *Satu* (1892/1902) sekä pianolle sävelletyissä sarjassaan viidelle puulle (*Puusarja* 1914). Tunnetuin lienee kuitenkin *Tapiola* (1926), jossa Sibelius kuvaa metsän äänimaisemaa hänelle ominaiseen tapaan: matalan ja tumman perusäänen pohjalla soi pitkänä ja staattisena urkupisteenä bassosävel. Sibeliuksen musiikin metsämaisema ei ole kuitenkaan yksitoikkoinen vaan rikas. Metsän äänimaisema on Ahon tulkinnan mukaan yksi Sibeliuksen orkesterimusiikin perussoinneista. Aho kuulee muissakin Sibeliuksen teoksissa metsämäisyyttä, jopa metsänhaltijoita. Aho varoittaa kuitenkin sortumasta ylitulkinnallisuuteen; Sibeliuksen musiikki ei ole ohjelmallisen konkreettista.¹¹⁸ Sibelius kirjoitti Tapiolan partituurin alkuun ruotsinkielisen runon teoksensa avaamiseksi. Mukana oli myös käänös englanniksi ja suomeksi:

On metsät Pohjolassa sankat, tummat,
ne ikisalat, haaveet hurjat loi.
Asunnot Tapion on siellä kummat,
Haltiat välkkyy, hämyn äänet soi.¹¹⁹

Tapio ei Timo Leisiön mukaan ollut kuitenkaan merkinnyt muinaisille suomalaisille ja karjalaisille persoonallista jumalaa, kuten myöhemmin asia on tulkittu. Tapio oli abstrakti, maaginen voima, jolla hankittiin metsästä saalista. Se saattoi merkitä myös itse saalista tai maagisin keinoin hankittua onnea ja onnen antajaa, kuten Martti Haavio päätteli teoksessaan *Suomalainen mytologia*. Metsänjumalan nimenä Tapio on suhteellisen nuorta perua.¹²⁰ Äänimaisemana Sibeliuksen musiikki on tekiänsä taidetta ja osa suomalaista musiikin kulttuurihistoriaa, jonka määrittäminen on aina muunkin äänimateriaalin ja -aineiston tapaan tulkintaa.

Musiikkitieteen ja etnomusikologian professorin Pirkko Moisalan mukaan kulttuuriantropologisen tulkinnan tulee nousta tulkittavan todellisuudesta: ”Hyvä tulkinta vie suoraan tulkittavan kohteen sydämeen.”¹²¹ Monet menneisyyden ilmiöt viljavine merkityksineen eivät ilmene tutkittavasta aineistosta suoraan, vaan ne on pääteltävä lähteistä löytyvien vihjeiden, ihmisen käyttäytymisen ja toiminnan perusteella. Vaikeudet tulkitsemisessa saattavat tulla myös yllättävästä suunnasta, niistä lähteiden itsensänselvyyksistä, jotka ovat ohjanneet ihmisen toimintaa. Menneisyyden laadullinen tutkiminen on aina tulkinnallista, etenkin kun tarkastelun kohteena ovat esimerkiksi aistit, mentaliteetit tai äänimaisema. Viime kädessä historian tutkijan hermeneuttinen päättelykyky ja perustelujen logiikka on yksi kaikkein ratkaisevimmista metodologisista työkaluista, jolla menneisyyden lähteet saadaan

118 Aho 1998, 60–61.

119 Tawaststjerna 1988, 251

120 Leisiö 2006b, 268–269; Haavio 1967, 58–69.

121 Moisala 1991, 126.

ymmärrettäväksi meidän omassa ajassamme. Menneisyyden ajattelumuotoja ei voidaan koskaan positivistisesti verifioida.¹²²

Mentaliteetti ja äänet

Aistiympäristöt olivat pitkään historian tutkimuksen kiinnostuksen ulkopuolella. Hannu Salmen mukaan ranskalaiset annalistit kuten Lucien Febvre ja March Bloch sivusivat aihetta omissa tutkimuksissaan.¹²³ Ennen heitä kiinnostusta aisteihin oli osoittanut hollantilainen Johann Huizinga, jonka teokseen *Keskiajan syksy*¹²⁴ viittaa markkinasaarvoja käsittelevässä luvussa. Febvren 1930- ja 1940-lukujen kirjoitukset sensibiliateettien historiasta vaikuttivat myös ranskalaisen Alain Corbinin edelläkin mainittuun teokseen *Les Cloches de la terre. Paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXe siècle*¹²⁵, jota voidaan pitää äänimaisematutkimuksen klassikkona. Annalistien tutkimuksesta ponnisti liikkeelle myös mentaliteettien historia.¹²⁶

Mentaliteetti on vaikea määritellä.¹²⁷ Mentaliteettia käsitteenä käyttävät tutkijat tieteenalasta riippumatta ovat väistelleet sen tarkkaa määrittelemistä. Sosiologi Kirsi Pohjola-Vilkuna kokee 1900-luvun vaihteen maaseudun luvatonta seksuaalisuutta käsittelevässä tutkimuksessaan mentaliteetin käyttökelpoisena juuri sen epämääräisyyden vuoksi. Hänen mukaansa myös sosiologit voivat historian tutkijoiden tapaan soveltaa mentaliteettia tieteiden välisenä käsitteenä.¹²⁸

Itse olen ymmärtänyt mentaliteetin nimenomaan selitysvoimaisena ja erottelukykyisenä analyysivälineenä, enkä pidä sitä Pohjola-Vilkunan lailla ylimalkaisena tai ilmassa leijuvana mielikuvana. Sosiaal historian professori Matti Peltonen puolustaa mentaliteetin käsitteen epämääräisyyttä esittämällä määrittelyvaatimuksen poliittisen historian tai sosiaal historian tutkijalle. Hänen mukaansa osa mentaliteettien tutkijoista suhtautuu käsitteenmäärittelyyn pitämällä sitä suorastaan vahingollisena kaihtaen siitä käytävää teoreettista keskustelua.¹²⁹ Käsite on määrittelevä jokaisessa tutkimuksessa erikseen.

Lyhyesti määritettynä mentaliteetti on hitaasti temporaalissa ajassa ihmisten käyttäytymistä ohjaava kollektiivinen ja esitietoinen mielenlaatu. Professori Markku Hyrkkänen mukaan sillä tarkoitetaan asennoitumista, suhtautumista, ajattelutapaa, käyttäytymistaipumusta tai -valmiutta: ”Mentaliteettihistorioitsijat pyrkivät saamaan selville refleктоimattoman orientoitumistiedon eli käyttäytymistä ohjaavat

122 Niemelä 1999, 28, 32.

123 Salmi 2002, 349.

124 Huizinga 1951.

125 Alkuteos *Les Cloches de la terre. Paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXe siècle* (1994).

126 Salmi 2002, 349.

127 Ransk. *mentalité*.

128 Pohjola-Vilkuna 1995, 35.

129 Peltonen 1992, 14–15.

itsestään selvät normit.” Mentaliteetti on hänen mukaansa sekä tutkimuskohde että väline. Kun ymmärretään ihmisten mentaliteettia, voidaan ymmärtää myös heidän toimintaansa.¹³⁰ Lapin yliopiston Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit -tutkimusprojektin julkaisuissa *Outamaalta tunturiin ja Tunturista tupaan* mentaliteetin käsitteellä viitattiin yhteisön ihmisiä yhdistäviin maailmassa olon hahmottamiseen, reagointiin ja tapoihin sekä normeihin ja asenteisiin. Monitieteellisessä projektissa tavoiteltiin yhteisöllisen arjen eri tasoja ja siinä ilmeneviä muutoksia. Projektin tutkimukset osoittivat, että pohjoiseen arkeen kuuluu myös erilaisissa vuorovaikutustilanteissa ilmenevää dramatiikkaa, oli sitten kysymyksessä luontosuhteet tai suhtautuminen virkavaltaan, uskontoon, etnisiin ryhmiin ja niiden välisiin rajoihin.¹³¹

Käsitteiden määrittelemineen on kuitenkin nähtävä tutkimuksellisenä peruskysymyksenä, eikä sitä tule jättää ainoastaan tieteenfilosofiasta kiinnostuneiden pohdittavaksi. Jo akateemisille perustutkintoa suorittaville opiskelijoille tähdennetään, että perusasioiden pohtiminen ja argumentointi ylläpitää tieteen dynaamisuutta ja mahdollistaa uusien tutkimusongelmien löytämisen ja vertaisarviointia vaativien esitysten tuottamisen. Thomas S. Kuhn esitti vuonna 1963 tieteiden kehittymistä pohtivassa klassikossaan *The Structure of scientific revolutions* ajatuksen, jonka mukaan tuoreita näkökulmia voidaan löytää myös tieteen ulkopuolelta.¹³² Vaikka mentaliteetin käsitettä hyödynnetään varsin vähän nykyisessä kulttuurihistoriallisessa tutkimuksessa, se on nähdäkseni edelleen käyttökelpoinen ja uusia näkökulmia tuottava.

Mentaliteetilla ei kuitenkaan ole vakiintunutta, täsmällistä suomenkielistä vastinetta. Se on käännetty usein mielenlaaduksi ja assosioituu antiikin Galenoksen temperamenttioppiin, jossa ihmiset jaetaan eri persoonallisuusluokkiin: koleerinen, melankolinen, sangviininen ja flegmaattinen. Mentaliteettia käytetään myös suomalaisessa arkikielessä tunnetilan ja luonteenpiirteiden synonyymeina. Voidaan esimerkiksi sanoa, että Rovaniemen vanhan kirkon kanttorilla oli aina äkkipikainen mentaliteetti mutta suntiolla iloinen.¹³³

Aiemmin mentaliteetin yhteydessä puhuttiin myös primitiivisyydestä. Sana-kirjoissa primitiivisellä tarkoitetaan alkukantaista, kehittymätöntä, karkeaa ja yksinkertaista. Antropologeilla on ollut käsitteen aatehistoriassa oma sijansa. Varhaisen antropologian punaisena lankana oli dikotominen käsitys kahdenlaisesta mielenlaadusta: loogisen ja rationaalisen (eurooppalaisen) ajattelun vastakohtana nähtiin esilooginen, villi mentaliteetti. 1800-luvun antropologisessa tutkimuksessa oltiin kiinnostuneita primitiiviseksi luokitellusta, länsimaisen sivistyksen ulkopuo-

130 Hyrkkänen 1989, 330.

131 Tuominen, Tuulentie, Lehtola, J. & Autti 1999a, 10; Tuominen, Tuulentie, Lehtola, J. & Autti 1999b, 10.

132 Ks. Kuhn 1962; Broms 1992 [1985], 54.

133 Kuvitteellinen esimerkki.

lelle jäävästä mielenlaadusta. Esimerkiksi ranskalaisessa keskustelussa alemmille kehitystasueille sijoitettujen kansojen mentaliteetit koettiin jopa uhkaavina, puhtaan ranskalaisen ajattelun vaarantavina elementteinä. Mentaliteetti oli ranskalaisille ideologisesti erottelava, kansallista identiteettiä, kansan sielua jäsentävä ja sen kollektiivisuutta luonnehtiva käsite.¹³⁴

Etnografisesti suuntautuneen antropologian taustalla vaikuttivat sosiaalidarwinismin kaltaiset kehitysteoriat muuallakin kuin Ranskassa. Ulkoeurooppalaiset kulttuurit nähtiin kaikkialla kehittymättöminä: vieraita kulttuureja eksotisoitiin ja erilaiset yhteisöt tulkittiin villeiksi heimoiksi. Myöhemmin antropologiaan ankkuroitui ajatus kulttuurirelativismista, jossa kulttuuria tarkastellaan yhteisten kriteereiden sijaan sen omin ehdoin itseisarvona ilman arvottavaa hierarkiaa. Sekä kulttuurirelativismi että kehitysteorioihin nojautuva antropologia pohjautuivat kulttuurien vertailuun.¹³⁵

Antropologeille mentaliteetti tarkoitti ainoastaan primitiivisen ajattelun ja olemisen historiattomuutta ja villin luonnon suhteellista muuttumattomuutta. Tämän ajattelutavan aatteellisena auktoriteettina toimi ranskalainen sosiaaliantropologi Lucien Lévy-Bruhlin, jonka mukaan mentaliteetti kehittyi esiloogisesta loogiseksi. Hänen vuonna 1922 julkaistu teos *La mentalité primitive* nostatti jo ilmestyessään laajaa kritiikkiä, joka myöhemmin sai Lévy-Bruhlinin luopumaan teoriastaan ja pohtimaan kulttuurien variaatioita ja inhimillisiä tarvehierarkioita.¹³⁶ Tosin jo aikaisemmin antropologien piirissä oli pohdittu darwinistisesti värittyneiden kulttuuri-teorioiden uudelleenarviointia, joista tässä yhteydessä nostettakoon esille Franz Boasin vuonna 1911 julkaistu relativistinen teos *The Mind of Primitive Man*. Boas esittää kirjassaan, ettei inhimillisessä ajattelussa ole eri kulttuureissa suuria eroja.¹³⁷

Voidaan sanoa, että nykyiselle antropologialle mentaliteetti on käsitteenä jo vieras. Sen sijaan historian tutkimuksen kannalta mentaliteetti on edelleen täysin relevantti instrumentti. Viime vuosina mentaliteetin käsitettä ovat väitöskirjoissaan käyttäneet muun muassa tutkijat Miia Kuha ja Tommi Harju. Kuhan Suomen historiaan kuuluvan väitöskirjan aiheena on pyhäpäiviin liittyvät merkitykset varhaismodernin ajan Savossa. Harju puolestaan on työssään perehtynyt säveltäjä, urkuri ja teoreetikko Johann Gottfried Waltherin (1684–1748) elämään ja merkitykseen mentaliteettien historian ja mikrohistorian näkökulmista.¹³⁸ Omassa tutkimuksessani käytän mentaliteettia nimenomaan historian tutkimuksen työkaluna: työssäni yhdistyvät musiikkiantropologia ja mentaliteettien historia osana kulttuurista äänen tutkimus-

134 Knuutila 1994, 54.

135 Söderholm 1996, 119–121. Marja Tuomisen mukaan myös monet historialliset Lapin kuvaukset tuottivat etnosentrisiä konstruktioita, joissa oman sivilisaation vastakuvaksi rakennettiin viattomat pohjoisen villit. Tuominen 2010, 311.

136 Knuutila 1994, 55–56. Lévy-Bruhl, 1922.

137 Ks. Knuutila 1994, 55–56; Viljanen 1996, 148; Boas 1911, 196.

138 Kuha 2016; Harju 2015.

ta ja kulttuurihistoriaa. Käytännössä jatkan Lapin yliopiston Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit -tutkimusryhmän viitoittamaa tietä sitoutumalla pohjoiseen tuottaen jatkoksi lisää pohjoista koskevaa tutkimustietoa.¹³⁹

Mentaliteetti on saanut eri tieteenaloiissa monenlaisia merkityksiä ja usein vieläpä assosiativisesti. Siksi on tutkimuksen kannalta tärkeää purkaa käsite ja määritellä se oman tutkimukseni kannalta mahdollisimman yksiselitteisesti. Oma työni vastaa etnomusikologian vanhaan, mutta edelleen ajankohtaiseen haasteeseen uusien näkökulmien löytämiseksi ja sitä vaivaavan historiattomuuden torjumiseksi.¹⁴⁰ Toinen näkökulma on aluepoliittinen: musiikintutkimus on edelleen valkoinen kohta lapilaisen kulttuurihistorian värikkäällä kartalla.

Psykologisessa mielessä mentaliteetti on ennen kaikkea mielen sisältöä. Mieli on siis sama asia kuin psyyke, joskin sen tulkinalliset painotukset saattavat hyvinkin vaihdella. Romantiikan aikaan psyyken toimintaa pyrittiin selittämään käyttämällä mentaliteetin käsitettä. Nykyisin psykologiassa mentaliteetilla tarkoitetaan puhekielenomaisesti yksilön luonnetta tai persoonallisuutta. Myös psykologisessa antropologiassa tutkitaan yhteisön ja ajattelun suhdetta mutta ilman mentaliteetin käsitettä. Sen sijaan käytössä ovat esimerkiksi kulttuuriset representaatiot, emootioiden kokemuksellisuus, kognitiiviset mallit ja skeemat.¹⁴¹ Psykologinen antropologia on osa lääketieteellistä antropologiaa, ja sillä on itselläänkin lukuisia alasuuntauksia tunteiden ja muistin antropologiasta kasvatustutkimukseen, jotka ovat tuoneet uusia, kriittisiä näkökulmia eurosentriseen diagnostiikkaan.¹⁴²

Myös etnomusikologian parissa on oltu kiinnostuneita kognitiotieteellisistä lähestymistavoista. Esimerkiksi musiikin vastaanottaminen, oppimiseen ja muistamiseen liittyvät prosessit sekä musiikkia koskeva puhe ovat olleet etnomusikologien fokuksessa itse musiikin jäädessä sivuun pelkkänä käyttäytymisen tuotteena, kuten musiikkiantropologi Pirkko Moisala on huomauttanut.¹⁴³ Sanna Karttunen on puolestaan korostanut musiikillista maailmankuvaa käsittelevässä tutkimuksessaan kognitiivisen musiikintutkimuksen mahdollisuuksia: mitä tahansa musiikkikulttuuria voidaan tutkia kognitiivisesta näkökulmasta.¹⁴⁴ Kognitiotieteet ovat kuitenkin harvoin kiinnostuneita menneisyyden ilmiöistä; huomio kohdistetaan diakronisen tutkimuksen sijaan preesenstudkimukseen eli ajankohtaisten ilmiöiden synkroniseen analyysiin.

Mentaliteettien historian katsotaan yleisesti saaneen alkunsa 1930-luvun alun Ranskassa. Historiantutkijat Lucien Febvre ja Marc Bloch perustivat vuonna 1929

139 Tuominen, Tuulentie, Lehtola, J. & Autti 1999a, 9; Tuominen, Tuulentie, Lehtola, J. & Autti 1999b, 9.

140 ks. esim. Kurkela 1991, 86–101; Pekkilä 1996, 227; Pennanen 1996, 254.

141 Ks. esim. Hakala 1997, 32–33.

142 Ahola 2018. Ks. www.antroblogi.fi (tark.3.6.2021).

143 Moisala 1991, 131–132.

144 Karttunen 1992, 15.

alun perin talous- ja sosiaalhistoriaan keskittyvän *Annales d'histoire, économique et sociale* -lehden¹⁴⁵, jonka ympärille muodostui vapaamuotoinen koulukunta. Sen jäseniä alettiin kutsua ennen pitkää annalisteiksi. Heidän ohjelmanaan oli kirjoittaa jostain muusta kuin menneisyyden poliittisista tapahtumista, joka oli historian-tutkimuksessa tuolloin vallitseva kohde. Tavoitteeksi asetettiin Fernard Braudelin johdolla kokonaisvaltaisen historiakuvan, totaalihistorian luominen kaivamalla historiallisista syvyyksistä esiin tutkittavien aikakausien sosiaalisia, taloudellisia ja mentaalisia perusteita.¹⁴⁶ Ryhmä ei koostunut pelkästään historiantutkijoista, vaan mukana oli myös maantieteilijöitä, sosiologeja ja taloustieteilijöitä, eli annalistit olivat käytännössä monitieteellisesti menneisyyttä lähestyvä väljä tutkijoiden ryhmä. Heidän kiinnostuksensa kohteet olivat aikaisemmin näkymättömiin jääneet sosiaaliset instituutiot ja kulttuuriset rakenteet sekä ajan monikerroksisuus. Poliitiikka ja eliitin historia eivät olleet enää tutkimuksen fokuksessa, vaan katse kohdistettiin tavallisten ihmisten arkeen.¹⁴⁷

Annalistit kirjoittivat mentaliteeteista monissa eri merkityksissä mutta eivät koskaan määritelleet käsitteen sisältöä. He vakiinnuttivat asemansa ranskalaisen historiantutkimuksen piirissä vasta 1960-luvulla. Fernand Braudelin ja hänen tutkimustyönsä myötä annalistinen tutkimus levisi muualle Eurooppaan mutta anglosaksisen tiedemaailmaan vasta 1970-luvulla, jolloin mentaliteettien historia oli jo nimenä vakiintunut ja pääteoksia oli mahdollista lukea myös englannin kielelle käännettyinä.¹⁴⁸

Suomessa mentaliteettien historiasta alettiin kiinnostua ensimmäisten suomenkielisten käännösten ilmestyttyä. Kymmenen vuoden viiveellä julkaistiin käännöksinä ranskalaisen, Braudelin oppilaana tunnetun Emmanuel Le Roy Ladurien *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324* ja *Le Carnaval de Romans: de la Chandeleur au Mercredi des cendres 1579–1580*, jotka molemmat saivat vaikutteita myös antropologiasta. Matti Peltonen on huomauttanut, että kummassakaan suomenkielisessä laitoksessa ei ollut tutkimuksen kontekstiinsa asettanutta esipuhetta.¹⁴⁹ Marc Blochin alunperin vuonna 1949 ilmestynyt *Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien* julkaistiin puolestaan suomeksi vuonna 2003 nimellä *Historian puolustus*. Teosta pidetään annalistikoulukunnan merkittävimpänä metodioppaana.¹⁵⁰

145 Annalistien historiasta on kirjoittanut luultavasti kaikkein perusteellisimmin Peter Burke teoksessaan *The French Historical Revolution. The Annales School 1929–89*. Burke 1990.

146 Manninen, J. 1989, 65.

147 Korhonen 2002, 40; Nykänen 2005, 54.

148 Raumolin 1973, 211–212.

149 Le Roy Ladurie 1975; Le Roy Ladurie 1979; Peltonen 1992, 6. Historiantutkija Taina HUUHTANEN kirjoitti rakennehistoriasta, Annales-koulukunnasta erityisesti Braudelistä *Historialliseen aikakauskirjaan* vuonna 1973 otsikolla ”Rakennehistoria – Tapahtumahistoria”. HUUHTANEN 1973, 133–139.

150 Bloch 2003 [1949]; Nurmiainen 2004; www.historiallinenyhdistys.fi (tark 31.5.2022). Kulttuurituotannon ja maisematutkimuksen professori Anna Sivula tutki väitöskirjassaan *Kysymyksiä ja voimavaroja* Marc Blochin historiantutkimuksellisen tuotannon metodologista perintöä. Sivula 2006

Annalistien anti nykyiselle historiantutkimukselle Blochin viitoittamana on menneisyyden uudelleenahmottaminen ja tutkimuksen ulottaminen kartoittamattomille alueille. Avaimina laajentumiseen ovat olleet tutkimuksellinen moniäänisyys, uudet lähteet, metodit ja niiden ennakkoluuloton käyttäminen sekä avoin suhtautuminen muihin tieteenaloihin.¹⁵¹

Annalistien vaiheita Suomessa selvitelleen Henna Marjaana Nykäsen mukaan jo 1900-luvun alun kulttuurihistoriallisessa koulukunnassa ja paikallishistorioiden tutkimuksessa sekä ennen kaikkea Pentti Renvallin mentaliteettien historiaa sivuavissa pohdintoissa oli annalistisia ajan kerroksellisuuden tasoja. Huomattavin ero oli tutkimusaiheessa: normit, ajattelutavat, arvot, perheet, naiset, lapset ja marginaaliryhmät jäivät käytännössä kokonaan tutkimatta. Renvall ajatteli, että menneisyyden ilmiöitä, rakennelmia ja muutoksia voidaan selittää ainoastaan analysoimalla ihmisten ajattelua.¹⁵² Myös annalisti Emmanuel Le Roy Ladurie oli selittänyt muutoksia taloudellisilla, sosiaalisilla ja psykologisilla tekijöillä.¹⁵³

Suomalaisen historiantutkimuksen kentällä keskustelu annalismista ja uusista historioista kävi kuumimmillaan 1980-luvun alusta 1990-luvulle, jolloin ensimmäiset hajaannuksen merkit olivat jo ilmassa. Aikaisempina vuosikymmeninä annalisteihin ja heidän tutkimuksiinsa oli viitattu ainoastaan marginaalisesti, mutta 1980-luvun alussa tapahtui myös suomalaisessa historiantutkimuksessa paradigmaattinen muutos; uuden historian myötä kiinnostuttiin naishistoriasta, lapsuuden historiasta, erilaisista marginaaliryhmistä sekä seksuaalisuuden kaltaisista inhimillisistä, tutkimuksessa aiemmin katveeseen jääneistä ilmiöistä. Maailmankuvat ja mentaliteetit koettiin tärkeinä tutkimuskohteina. Ensimmäistä kertaa suomalaisessa historiantutkimuksissa kiinnostuttiin myös uskonnoista, kuolemasta, tunteista, vapaa-ajasta ja juhlista, joiden ajateltiin liittyvän tiedostomattomaan ja kollektiivisuuteen.¹⁵⁴

Matti Peltonen on periodisoinut mentaliteettien historian tutkimuksen kolmeen vaiheeseen. Ennen toista maailmansotaa edeltäneeseen kulttuurihistorialliseen mentaliteettien tutkimiseen, demografiseen tutkimukseen ja 1970-luvulta lähtien antropologisesti painottuneisiin näkökulmiin. Kulttuurihistoriallinen mentaliteettien historia pyrki jäljittämään aikakausien yleistä henkeä tutkimalla eliittikulttuurin lähteitä. Esimerkiksi Johan Huizinga käsitteli 1400- ja 1500-luvun ranskalaisia ja alankomaisia hengenmuotoja alun perin vuonna 1919 ilmestyneessä klassikkoteoksessaan *Keskiajan syksy*¹⁵⁵, johon itsekin tutkimuksessani viittaan. Hänen myötään yhdeksi kaikkein keskeisimmistä menneisyyttä koskevista kysymyksistä kohdistui

151 Nykänen 2005, 32.

152 Nykänen 2005, 32; Renvall 1965, 400. Marja Tuominen toi väitöskirjassaan *”Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia”* esille Renvallin ajatuksen, jonka mukaan kulttuuri on olennaisella tavalla sitä, että menneisyys elää meissä. Tuominen 1991, 14–16.

153 Nykänen 2005, 37.

154 Nykänen 2005, 39, 50.

155 Huizinga 1951. Alkuteos *Herfsttij der Middeleeuwen* (1919).

Peltosen mukaan uuden persoonallisuusrakenteen muotoutumiseen 1400-luvun lopulla. Kenties kaikkein tunnetuin suuntaukseen liitettävä teos on Max Weberin edelleen paljon tutkimuksissa käytetty ja tieteen ulkopuolellakin vaikuttanut *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*, joka ilmestyi jo vuonna 1905¹⁵⁶. Demografinen mentaliteettien historia laajentui tilastojen tutkimisesta uusiin aiheisiin. Tutkimuksia syntyi muun muassa lukutaidon kehittymisestä, tautien leviämisestä ja epidemioista. Uutta oli nimenomaan lähdepohjan laajentaminen sanomalehtiin, kirjallisuuteen ja taideteoksiin, mutta voimakkaan kvantitatiivisesti.¹⁵⁷

1970-luku oli Euroopassa mentaliteettien historian läpimurron aikaa. Emmanuel Le Roy Ladurien teokset kiinnostivat myös suurta yleisöä, aiheen ympärille järjestettiin seminaareja, ja artikkeleita julkaistiin. Läpimurron tai Matti Peltosen sanoin tradition olemassaolon tunnustamisen jälkeen käynnistyi myös tieteen luonteeseen kuuluva kritiikki. Uusia ajatuksia mentaliteettien historiaan tuli sosiologian, antropologian ja kirjallisuuden tutkimuksen puolelta. Sosiologeista uusia ajatuksia tarjosi Norbert Elias ja antropologeista vaikutusvaltaisin oli Clifford Geertz, jonka näkemykset kulttuurisesti jaetuista symboleista ja kulttuurisen toiminnallisuuden analyysistä kiinnostavat tutkijoita ja opinnäytetöiden tekijöitä edelleen.¹⁵⁸ Mitä antropologinen kulttuurianalyysi tarjosi historiantutkimukselle? Peltosen mukaan historiantutkijat löysivät antropologien ansiosta muun muassa juhlan ja arjen rituaalit ja kommunikation symboliset tasot. Tärkein anti oli kuitenkin ajatus kulttuurisesta moniäänisyydestä.¹⁵⁹ Mentaliteettien historiassa kiinnostuttiin eri yhteiskuntaluokkien, sosiaalisten ryhmien, sukupuolten ja sukupolvien mentaliteeteista.¹⁶⁰

Miten historiantutkijat määrittelevät mentaliteetin? Aate- ja oppihistorian professorin Juha Mannisen mukaan mentaliteetteja pohtivat tutkijat kytkevät sen normeihin, asenteisiin ja jokapäiväisiin tapoihin.¹⁶¹ Yleisen historian professori Markku Hyrkkänen tarkentaa mentaliteetin tarkoittavan asennoitumisen ohella ajattelutapaa. Hänen mukaansa tutkijat pyrkivät saamaan selville refleктоimattoman orientoitumistiedon eli käyttäytymistä ohjaavat itsestään selvät normit. Hyrkkäselle mentaliteetti on sekä tutkimuksen kohde että väline; kun ymmärretään ihmisen

156 Weber 1990. Alkuteos *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (1905).

157 Peltonen 1992, 47–48, 51–54.

158 Esimerkiksi kulttuurihistorian dosentti Kimi Kärki on kirjoittanut geertziläisestä antropologisesta hermeneutiikasta ja yleisestä ymmärtämisen taustafilosofiasta. Kärki 2014, 49.

159 Kulttuurihistorian professori Kari Immonen on pohtinut lähestymistapoja populaarimusiikin historiaan. Hän on päätenyt pohdinnoissaan kolmeen näkökulmaan, joista kaksi ensimmäistä olivat kronikkaomainen tarkastelu ja lineaarisuuden historia. Kolmannen on Fernand Braudelilta: historian orkesterissa populaarimusiikin nykyajat seuraavat toisiaan uusiutuvina jatkuvuuksina ja katkoksina yhtenä suurena kokonaisuutena. Kulttuurinen moniäänisyys tai polyfonia on periaatteessa erikestoisten ja vaihtuvarytmisten aikojen epätasaista liikettä, jossa jokaisessa nykyhetkessä on mukana erilaisia traditioita eri historiallisista vaiheista. Immonen 1996, 105–107; Kärki 2014, 59.

160 Peltonen 1992, 54–62.

161 Manninen, J. 1989, 67.

mentaliteettia, voidaan ymmärtää myös ihmisen toimintaa. Mentaliteetti on myös teoreettinen, tutkijoiden luoma instrumentti, jonka tehtävänä on saada lähteet vastaamaan tutkijoiden esittämiin kysymyksiin. Ihmisten toimintaa ei voida selittää viittaamalla ainoastaan heidän toimintansa taustalla vaikuttaneisiin rakenteisiin, vaan samalla on pyrittävä saamaan selville, miten ihmiset itse toiminnan ovat tulkinneet ja kokeneet.¹⁶²

Professori Heikki Ylikankaan mukaan mentaliteettien historiassa liikutaan hyllyvällä maaperällä. Hän muistuttaa, että etenkin muuttumattomaksi ajateltuna kansanluonteena suomalainen mentaliteetti on oikeastaan poliittisten tilanteiden ja vallitsevien valtarakenteiden sanelema tai niiden seurausta. Tällä hän tarkoittaa nähdäkseni sitä, että mentaliteetti manifestoituu ainoastaan kontekstinsa kautta. Suomalainen mentaliteetti on näin tulkittuna myös historiallisten tekijöiden muovaama, abstrahoitu olosuhteiden summa. Esimerkiksi hän tarjoaa vaikenemisen: ”Me teemme vain sen, minkä voimme tehdä.” Suomalainen vaikeneminen on Ylikankaalle ennen kaikkea pragmaattinen kysymys: äänekkyyks voi olla myös tietyissä tilanteissa erittäin vaarallista; siksi on hyvä myös osata olla hiljaa.¹⁶³ Perinteentutkimuksen professori Seppo Knuutila puolestaan luonnehtii vähäpuheisuutta suomalaiseksi normiksi, jonka mukaan sanotaan ainoastaan sitä mitä tarkoitetaan. Tässä mielessä vähäpuheisuus ja vaikeneminen eroavat merkityksiltään.¹⁶⁴

Mentaliteetilla näyttää olevan mentaliteettien historian näkökulmasta kolme toisiinsa limittyvää piirrettä: kollektiivisuus, tiedostamattomuus ja pitkäikäisyys. Mentaliteetin *kollektiivisuus* on tietylle yhteisölle tai sosiaaliselle ryhmälle tyypillinen käyttäytymistä ohjaava ajattelutapa. Kollektiivisena entiteettinä mentaliteetti on persoonaa ja subjektia laajempi sekä yksilöä hallitseva. Sitä ei kuitenkaan tule nähdä murtumattomana monoliittina, ja siksi on, kuten kulttuurihistorian professori Hannu Salmikin tähdentää, suotavaa puhua mentaliteeteista.¹⁶⁵

Mentaliteettien pitkäikäisyys on niiden ajallista, lähes muuttumatonta hitautta. Mentaliteettien ajallisesta kestosta kirjoittanut Fernand Braudel lanseerasi väitöskirjassaan *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II* mentaliteettien historiaan peruskäsitteet lyhyt kesto, konjunkturi ja pitkä kesto.¹⁶⁶

Lyhyt kesto (tapahtuma) kuuluu kaikille elämäalueille osana inhimillistä, jokapäiväistä historioitsijoiden ja reporttereiden aikaa ja toimintaa. Konjunkturi eli keskipitkä aika on suhdannetilä, jossa sosiaalinen aika kasvaa yksilöllisen ajan päälle subjektin välittömän tietoisuuden ulkopuolella 10–50 vuoden periodeissa. Braudel nostaa esimerkeiksi teollisen vallankumouksen, Ranskan vallankumouksen,

162 Hyrkkänen, 1989, 330; 2002, 73–81.

163 Ylikangas 1990, 297.

164 Knuutila 2005, 22.

165 Salmi 1996, 14.

166 Ranskaksi *événements, conjuncture ja longue durée*. Braudel 1949.

toisen maailmansodan ja romantiikan ajan. Pitkä kesto on historiallisen ajan kesto, jonka ajallinen kesto on vähintään satojen vuosien mittainen. Se käsittää lähes muuttumattomat, materiaaliset, fyysiset ja maantieteelliset ajat objektiivisine rajoituksineen. Pitkä kesto on kulttuurien, sivilisaation, yhteiskuntien muodostumisen ja kehityksen aikaa, jossa maailmankuvat, myytit ja mentaliteetit hitaasti muotoutuvat.¹⁶⁷ Seppo Knuuttilan mukaan Braudelin kehittämää kolmitasoista teesiä voidaan kutsua totaalihistoriaksi. Knuuttila ilmaisee asian yksinkertaisesti: vaikka ihminen elää fyysisesti nykyisyydessä, menneisyyden pitkät aallot hallitsevat hänen ajattelutapaansa ja uskomuksiaan.¹⁶⁸ Ankaran luonnontieteellisen koulutuksen hankkinut Nobel-palkittu fyysikko voi silti harjoittaa hartaasti esi-isiensä uskontoa – mentaliteetit eivät ole koskaan ristiriidattomia.

Mentaliteettien pitkä kesto ilmenee nykyisyyden historiallisuudessa. Vaikka ihmiset elävät nykyajassa eli läsnä olevassa ja välittömässä ajassa, mentaliteetit voivat vaikuttaa myyttien tavoin jopa tuhansien vuosien takaa. Niiden muodot ja sisällöt ovat saattaneet ajan mittaan vaihtua useampaakin kertaan olosuhteiden vaihtuessa. Mentaliteetit muuttuvat ajatuksissa viimeisenä; mentaliteettien historia on historian hitautta.¹⁶⁹ Kullakin aikakaudella on omat nykyhetkensä, jossa eri ajan nopeudet vaikuttavat samanaikaisesti. Rovaniemen markkinat olivat neljä kertaa vuodessa järjestettävä lyhyen keston tapahtuma, jonka aikana tapahtui lukematon määrä eri asioita, joista valtava osa oli ainutkertaisia ja sattumanvaraisia sekä yksilöllisellä tasolla koettavia elämyksiä. Konjunktuurina markkinat olivat perinne, jonka monet ominaispiirteet toistuiivat vuosikymmenestä toiseen lähes samanlaisina mutta yhteiskunnallisia muutoksia, arvoja ja asenteita heijastaen. Tutkijan tehtävänä on hahmottaa eri aikatasot tarkastellessaan lähteitä ja rakentaessaan kontekstia. Pelkkä tapahtuminen kuvailu ei riitä, vaan niiden selittäminen ilmiöinä vaatii paljon miksi-kysymyksiä. Mentaliteettien historiassa on selitysvoimaa musiikkiantropologian, äänimaisematutkimuksen ja kulttuurihistorian tueksi.¹⁷⁰

Mentaliteetit eivät ole Markku Hyrkkäsen mukaan olemukseltaan ristiriidattomia, ja ne voivat myös muuttua nopeasti. Ristiriidat tulevat näkyviin toiminnan ja ajattelun välillä. Mentaliteettien pitkällä kestolla voidaan kuitenkin torjua ajatus, että yhteiskunnallisten muutosten myötä muuttuisivat myös kulttuuriset ja henkiset rakenteet. Kuten Seppo Knuuttila asian ilmaisee, suurelleen yhteiskunnalliset käännteet eivät välttämättä heijastu kollektiivisen tietoisuuden totaalisina muutok-

167 Heikkinen 1995, 113; Lyytinen 1985, 44; Peltonen 1988, 97, 100–103; Saarinen 2011, 19–20. Oman näkemykseni mukaan konjunkturi sisältää aineksia kaikista mahdollisista menneisyyden aikata-
soista, jopa kuvitellusta tulevaisuudesta.

168 Knuuttila 1994, 24.

169 Knuuttila 1994, 58–60; Manninen, J. 1989, 69.

170 Kysymys on myös historian ontologiasta, kuten professori Marja Tuominen asian tiivistä virkaanastujaispuheessaan vuonna 2005. Hänen mukaansa ajan kerroksellisuus on paitsi menneen ja nyt-hetken, myös tulevaisuuskuvien yhteen kietoutumista. www.ulapland.fi (tark. 1.6.2022).

sina. Mentaliteettien ja yhteiskunnallisten käännekohtien ja murtumien välillä vallitsee kuitenkin niiden limittäisestä eriaikaisuudesta huolimatta dualistinen vuorovaikutussuhde.¹⁷¹

Mentaliteettien historian lähteet eivät aina ole kirjallisia. Mentaliteetit konkreti-soituvat myös suullisessa ja nonverbaalisessa kielessä, reagoimisessa ja jopa semioot-tisina merkkeinä. Laulut, myytit, sananparret ja vertaukset sekä tanssi ilmentävät mentaliteetteja siinä missä painettu kirjallisuuskin. Seppo Knuuttilan mukaan suul-linen kansanperinne ilmentää menneiden sukupolvien maailmankuvaa ja mentali-teetteja monipuolisemmin kuin mikään muu kulttuurihistoriallinen aineisto.¹⁷²

Mentaliteetit ilmenevät myös äänimaisemissa ja niitä koskevissa puheissa, oli se sitten kirjoitettua tai suullista. Heikki Uimonen on pohtinut äänimaiseman onto-logiaa metodologian näkökulmasta. Äänimaisema ei ole rakenteellista tekijöistä tai yksittäisten toimijoiden aktiviteeteista koostuva ääni-ilmiö vaan useista eri tasoista rakentuva. Uimonen kehottaa kulkemaan ääntä kohti ja sen jälkeen kontekstualisoi-maan äänet rakenteisiin ja kulttuuriin.¹⁷³ Samalla tavalla tulee toimia mentaliteet-tien kanssa: mentaliteetti ei koostu mielen palasista, joista muodostetaan yksi, solidi kokonaisuus, vaan sekin rakentuu konteksteissaan ja kulttuurissa tutkijan tulkinnan kautta.

On syytä muistaa, että mentaliteetit ovat paitsi menneisyyden rakenteita myös läh-deanalyysiin perustuva tulkinta.¹⁷⁴ Menneisyyden aistiympäristöstä ei jää aina edes jälkiä tutkittavaksi, mikä voi johtaa myös tulkinnan ohuuteen. Siksi tutkimuksen on oltava looginen ja perusteltu. Aikalaiset elivät omaa elämäänsä kuten ihmiset ennen heitä ja heidän jälkeensä. Kukaan ei valitse maailmankuvaansa ja mentaliteettejaan, joita jokaisessa vaikuttaa samanaikaisesti useita. Ihmiset harvoin edes ajattelevat tai toimivat mustavalkoisen kategorisesti; he ovat tunteidensa motivoimia ja historian muokkaamia olentoja.

1.3. Aiempi tutkimus ja tutkimuksen kulku

Äänimaisematutkimus, pohjoinen kulttuurihistoria

Menneisyyden äänimaisemaa on tutkittu viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana verrattain laajalti. Suomalaisten äänimaisematutkijoiden ja äänimaisemista kiinnostuneiden tutkijoiden yhteisenä ponnistuksena julkaistiin vuonna 2005 suo-malaisen äänimaiseman historiaa käsittelevä antologia *Kuultava menneisyys*, jossa

171 Hyrkkänen 1989, 330; Manninen, J. 1989, 69–71; Knuuttila 1994, 56–57.

172 Knuuttila 1994, 58. Knuuttilan ajatus on kenties liioittelevan kategorinen. Oman näkemykseni mukaan menneistä maailmankuvista ja mentaliteeteista on jälkiä lähes kaikkialla, missä ihminen on kulkenut, asunut ja elänyt.

173 Uimonen 2005, 75.

174 Korhonen 2002, 51.

pohdittiin menneiden aikakausien äänimaisemia ja niiden muutoksia. Omalle tutkimukselleni relevantteja ja virikkeellisiä väitöskirjoja ovat olleet Heikki Uimosen *Ääntä kohti*, Tiina Männistö-Funkin *Itse tehty moderni* ja Riitta Rainion *Suomen rautakautiset kulkuset, kellot ja kelloriipukset* sekä Kimi Kärjen väitöskirja *Rakennettu areenatahteys*, jotka kaikki ovat enemmän tai vähemmän käsitelleet äänimaisemaa myös historiantutkimuksen näkökulmasta.¹⁷⁵

Kansainvälisestä tutkimuksesta tässä mainittakoon James H. Johnsonin tutkimus *Listening in Paris – A cultural history*. Johnson pohtii teoksessaan yleisön konserttikäyttäytymisen ja musiikillisen vastaanoton muutoksia 1700-luvun puolivälistä 1800-luvun lopulle. Bruce R. Smith on puolestaan analysoinut teoksessaan *The Acoustic World Of Early Modern England* kiintoisasti Shakespearen ajan linnojen, teattereiden ja katujen äänimaisemaa fenomenologisesta lähtökohdasta. Akustista rakennussuunnittelua ja sen merkityksestä äänen tuottamisessa on pohtinut myös Emily Thompson vuonna 2002 ilmestyneessä *The Soundscape of Modernity. Architectural Acoustics and the Culture of Listening in America, 1900–1933*. Hän on kiinnittänyt huomionsa äänten tallentamiseen ja niitä tuottaviin laitteisiin sekä uusiin kulttuurisiin tapoihin kuunnella ääntä.¹⁷⁶ Mark M. Smith on teoksessaan *Listening to Nineteenth-Century America* tarkastellut Yhdysvaltojen menneisyyden etelään ja pohjoiseen jakautunutta äänimaisemaa. Pohjoisen äänimaisemassa kuuluivat järjestäytyneen ja teollisen elämäntavan synnyttämien joukkojen äänet. Etelää puolestaan hallitsivat orjuuden signaalit ja agraarisen, sosiaalisesti muotoutuneen orjatalouden synnyttämä yhteiskunnallinen hiljaisuus.¹⁷⁷

1800-luvun äänimaisemista on kiinnostunut myös mediatutkija John M. Picker, jonka kirja *Victorian Soundscapes* on tarjonnut inspiroivia ajatuksia työlleni erityisesti katumusiikkia käsitteleviltä osiltaan. Pickerin näkemyksen mukaan viktoriaanit antoivat aikakauden äänille, sen hiljaisuudelle, melulle ja musiikille omat tunnusomaiset merkityksensä.¹⁷⁸ Ranskalaisen mikrohistorioitsijan Alain Corbinin *Le cloches de la terre: Paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXe siècle* käsittelee äänten merkityksiä 1800-luvun maaseudulla Ranskassa. Eritoten hänen pohdintansa kirkonkellojen symbolisista merkityksistä ja funktionaalisista käyttöyhteyksistä tarjosivat hedelmällisiä ajatuksia menneisyyden akustisesta maailmasta.¹⁷⁹

Mediatutkimuksen apulaisprofessori Carolyn Birdsall analysoi tutkimuksessaan *Nazi Soundscapes – Sound, Technology and Urban Space in Germany, 1933–1945*

175 Ampuja & Kilpiö 2005; Uimonen 2005; Männistö-Funk 2014; Rainio 2010; Kärki 2014.

176 Johnson 1995; Smith, B.R. 1999; Thompson 2002.

177 Smith, M.M. 2001. Orjilla ei ollut yhteiskunnallista oikeutta käyttää ääntään, mikä konkretisoitui äänivallan eli äänioikeuden puutteena. Äänioikeus saatiin orjuuden lakkauttamisen jälkeen vuonna 1870. McNerney 2005, 221.

178 Picker 2003.

179 Corbin 1998 [1994]. Olen tässä tutkimuksessa käyttänyt Corbinin teoksesta englanninkielistä laitosta *Village Bells. Sound and Meaning in the 19th-Century French Countryside*.

äänten ja ääniteknologioiden hyödyntämistä osana kansallissosialistista ohjelmaa. Birdsall pohtii teoksessaan, miten natsihallinto pyrki strategisesti kontrolloimaan, manipuloimaan ja kuuntelemaan julkisia ja yksityisiä tiloja äänten avulla. Birdsallin ajatukset valtasuhteiden ja kontrollin rakentumisesta äänten tuottamisen ja vastaanottamisen konteksteissa ovat vaikuttaneet omaan tapaan tarkastella aineistoani.¹⁸⁰

Tuoreimpana inspiraation ja informaation lähteenä omalle tutkimustyölleni on toiminut saksalaisen historian tutkijan Daniel Moratin toimittama antologia *Sounds of Modern History*, jonka artikkeleiden aiheet käsittelevät kaupungistumisen, koneellistumisen ja tallennustekniikan sekä tieteellisen kehityksen nousun vaikutuksia kuuntelemisen kulttuureihin. Esipuheessaan Morat korostaa äänien merkitysulottuvuuksien suhdetta modernisaation kokemuksiin ja tutkimuksen merkitystä menneisyyden ymmärtämiseksi.¹⁸¹

Tutkimuskirjallisuudesta antoisin ja tärkein on Jouko Heinosen vuonna 1984 ilmestynyt historian tieteenalaa edustava kokonaisuus *Rovaniemen markkinat*, joka on toistaiseksi ainoa aihetta käsittelevä monografia. Väitöskirjassani käytän Heinosen ansiokasta perusteosta eräänlaisena avaimena myös laajempiin lähdekokoaisuuksiin, kuten Heinosen itsensä vuonna 1971 suorittamiin haastatteluihin.¹⁸² Alun perin tarkoitukseni oli analysoida Heinosen litteroimat haastattelutekstit, mutta vielä tätä kirjoittaessani kaikki kolmekymmentäviisi Heinosen laatimaa haastattelua (nauhat ja litteroinnit) ovat kadoksissa – kuten myös Rovaniemen kaupungin kulttuurilautakunnan samana vuonna järjestämän rovaniemeläistä markkinaperinnettä koskevan keruukilpailun tulokset.¹⁸³

Heinonen on tutkimuksessaan käyttänyt laveaa lähde pohjaa: viranomaiskäsitteilyn yhteydessä laadittuja, lähinnä Rovaniemen markkinoita koskeneita ja siihen vaikuttaneita päätöksiä ja asiakirjoja, Pohjois-Suomen sanomalehdistöä, kirjallisuutta ja muistitietoa, jonka Heinonen on katsonut lukeutuvan kansatieteen alaan kuuluvaksi lähteeksi. Hän luonnehtikin tutkimustaan historialliskansatieteelliseksi, osin maantieteelliseksi. Sisällöllisesti laajassa teoksessaan Heinosen tavoitteena on ollut laatia kokonaiskuva Rovaniemen markkinoista instituutiona sekä viranomaisten että tavallisten markkinavieraiden näkökulmasta. Heinosen mukaan markkinoiden syntyminen vaikuttaneet tekijät olivat puhtaasti taloudellisia, minkä johdosta vi-

180 Birdsall 2012.

181 Morat 2017, 7.

182 Heinosen tutkimus on olennainen oman työni kannalta. Lisäksi ajattelen myös jatkavani ja täydentäväni sitä.

183 Ehdin keskustella Jouko Heinosen kanssa puhelimitse ennen hänen menehtymistään maaliskuussa 2010. Hän kertoi olevansa hyvillään siitä, että Rovaniemen markkinoita tutkitaan mutta pahoillaan siitä, että tärkeät haastattelut olivat kadoksissa. Toukokuussa 2020 Lapin maakuntamuseon (LMM) kokoelmista löytyi luetteloinnaton pahvilaatikko, joka sisälsi Heinosen keräämää, markkinoita käsittelevää sanomalehtiaineistoa ja käsin kirjoitettuja muistiinpanoja. Valitettavasti niistä ei ollut sanottavasti apua.

ranomaiset ja valtaapitävät suhtautuivat vuosikymmenestä toiseen markkinahuveihin lähinnä karsastaen.¹⁸⁴

Suomen markkinoiden historiaa on Jouko Heinosen ohella käsitellyt Jussi Vainionpää kirjassaan *Markkinat Suomessa keskiajalta talvisotaan*.¹⁸⁵ Vaikka teos ei ole tieteellisesti vertaisarvioitu julkaisu, on Vainionpää kiitettävästi viitannut lähteisiin alaviittein ja lähdeluetteloin. Vainionpään teoksesta on ollut suuri apu oman työni taustoittamisessa markkinoiden historiaa käsittelevässä luvussa.

Historiantutkija Hanna Lindberg on perehtynyt kaupunkien torikauppaan. Hän on pohtinut, millaisia merkityksiä maaseudun ja kaupunkien asukkaat antoivat torikaupalle 1900-luvun alkupuolella ja millaisia kokemuksia kaupanteko ihmisissä herätti. Hänen mukaansa markkinatoiminta eroaa torikaupasta alueellisella hajautuneisuudellaan. Pienimuotoinen torikauppa oli luonteeltaan laajoilla alueilla ja tasoilla operoivaa markkinakauppaa huomattavasti paikallisempaa. Lindberg toteaa, että 1800-luvun jälkipuolen ja 1900-luvun alun torikauppaa ja sitä vastaavia pienimuotoisia kaupankäynnin muotoja ei ole juuri tutkittu suomalaisen historiantutkimuksen piirissä. Sen sijaan torielämää on jonkin verran käsitelty paikallishistoriallisissa ja etnisten vähemmistöjen liiketoimintaa ja elintarvikehygieniaa tarkastelevissa tutkimuksissa. Jostain syystä Heinosen Rovaniemen markkinoita käsittelevän tutkimuksen Lindberg on jättänyt kokonaan huomioimatta.¹⁸⁶

Kulttuurihistorian oppiaineeseen sitoutuvan väitöstutkimukseni kotipesä on Lapin yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunta. Kulttuurihistorian oppiaineesta on Lapissa vuosien mittaan valmistunut useampikin väitöskirja. Merkityksellisiä töitä oman tutkimukseni kannalta ovat erityisesti olleet Pälvi Rantalan *Erilaisia tapoja käyttää kylähullua: Kalkkimaan pappi aatteiden ja mentaliteettien tulkkina 1800-luvulta 2000-luvulle* ja Mervi Auttin *Etsimessä neitikulttuuri. 1900-luvun alun valokuvaajanaisia Rovaniemellä*. Heli Saarisen¹⁸⁷ taidehistorian oppiaineeseen lukeutuva väitöskirja *Valkoisen peuran myyttinen Lappi: Lappi-myytin tie keskiajan kuvastosta suomalaiseen elokuvaan* on myös toiminut yhtenä inspiraation lähteenä. Lappilaista musiikinhistoriaa ei saamelaismusiikkia lukuun ottamatta ole käytännössä tutkittu juuri lainkaan. Marja Mustakallion teos *Musiikkia rajalla* käsittelee 1800-luvun tornionlaaksolaista musiikinelämää ja sen muutoksia Suomen ja Ruotsin Tornionlaaksoissa. Marko Jousteen etnomusikologian alaan lukeutuvan väitöskirjan *Tulläčalmaaš kirdäččij ’tulisilmillä lenteli’ – Inarinsaamelainen 1900-luvun alun musiikkikulttuuri paikallisen perinteen ja ympäröivien kulttuurien vuorovaikutuksessa* aiheena on inarinsaamelaisten historiallinen musiikkikulttuuri. Jousteen työ on

184 Heinonen 1984, 12–17.

185 Vainionpää 1994.

186 Lindberg 2019, 217–245.

187 Saarinen työskenteli Rovaniemen kaupunginkirjaston kirjastotoimenjohtajana vuosina 1984–2008. Hän oli myös esihenkilöni kahdeksan vuoden ajan (2001–2008).

esimerkki siitä, kuinka tutkimalla musiikkikulttuuria voidaan luoda uusia näkökulmia paikallisuuteen ja historiaan uutta tietoa tuottaen. Samalla voidaan tunnistaa omia juuria ja ymmärtää ympäröivää maailmaa.¹⁸⁸ Jorma Lehtolan vuonna 2007 julkaisema tietokirja *Laulujen Lappi – Tarinoita haavemaasta* on syytä mainita tässä yhteydessä. Kirja on ensimmäinen ja toistaiseksi ainoa kokonaisesitys lappilaisesta musiikista ja sen historiasta.¹⁸⁹

Tutkimuksen kulku

Tutkimukseni etenee temaattisesti. Olen jakanut tutkimukseni kahdeksaan lukuun. Johdannossa käyn läpi tutkimuksen tärkeimmät lähteet, aiemman tutkimuksen, käsitteet, metodologiset lähtökohdat pohtien omaa positiotani etnomusikologisen koulutuksen saaneena kulttuurihistorian jatko-opiskelijana. Pysin tekemään selväksi sen, millaisia uusia näkökulmia ja mahdollisuuksia voi avautua yhdistämällä ennakkoluulottomasti eri tutkimustraditioita uusien tulkintojen ja tietojen tuottamiseksi. Uutta on yhdistää äänimaisematutkimus ja mentaliteettien historia äänimaiseman merkityksien kartoittamiseksi lähilukemisen keinoin. Markkinoiden yleistä historiaa käsittelevän alaluvun (2) tehtävänä on taustoittaa tutkittavaa ilmiötä, Rovaniemen markkinoita tarpeellisiksi katsomiltani osin. Mukana on myös Rovaniemen historiaa ja Rovaniemen markkinoiden vaiheita esittelevät alaluvut. Niillä on osittain sama funktio kuin edellisellä, mutta näkökulma on hivenen enemmän äänimaisematutkimukseen painottuva.

Käsittelylukuja on yhteensä viisi (luvut 3–7). En ole tutkinut Rovaniemen markkinoiden äänimaisemaa totaalihistoriallisesti ottaen huomioon kaikki mahdolliset historiallisesta ympäristöstä erottuneet ja siihen mahdollisesti sulautuneet äänet. Seuraavissa luvuissa ovatkin mukana ainoastaan ne akustiset elementit, jotka nousivat esille kirjallisuudesta ja aikalaislähteistä. Oman lukunsa ovat saaneet eri kielistä, murteista, kaupanteosta ja markkinasaarnoista koostuva kokonaisuus, jonka olen nimennyt puhemaisemaksi (luku 3).

Musiikki¹⁹⁰ käsitellään kokonaan omana lukunaan (4). Aloitan sen pohtimalla kirkonkellojen äänten kulttuurihistoriaa ja merkityksiä. Kirkonkellot soivat myös markkinoilla. Olen tulkinnut kirkonkellot soittimeksi eli metalli-idiofoniksi etnomusikologien käyttämän luokituksen mukaisesti. Tästä syystä olen myös sijoittanut niitä käsittelevän alaluvun markkinoiden musiikkia käsittelevään lukuun. Arkkiveisuihin olen paneutunut erikseen valaisemalla historian ohella niiden asemaa tiedonvälittäjinä, sanoituksia ja melodioita sekä arkkiveisujen kauppiaita. Posetiivi,

188 Rantala 2009; Autti [Löfgren] 2010; Saarinen 2011; Mustakallio 2009; Jouste 2011, 257.

189 Lehtola, J. 2007.

190 Tutkimukseni on musiikin kulttuurihistoriaa, jossa musiikki nähdään monenlaisiin eri ilmiöihin kietoutuvana merkitysten verkostona. Musiikin kulttuurihistoria pyrkii tekemään näkyviksi aiemmin tutkimuksen katveessa olleita kulttuurisia prosesseja, kuten mentaliteetteja. Sarjala 2002, 177–180.

gramofoni ja radio olivat kaikki markkinoiden äänimaisemassa kuuluvia ja siihen vaikuttaneita laitteita, jotka tulkitseen paitsi akustisiksi faktoreiksi myös uutta musiikillista informaatiota välittäviksi soittimiksi. Markkinoilla kuultiin monenlaista musiikkia, jonka sisältöä pidän funktionaalisenä eli läheisesti käyttöyhteyteensä kytkeytyvänä. Rovaniemellä järjestettiin myös konsertteja, joiden asemaa ja merkitystä rovaniemeläisessä kontekstissa pohdin omassa alaluvussaan.

Rovaniemen tunnetuin huvittelumuoto olivat markkinatanssit, joita käsittelevä luku (5) on sivumäärällisesti tutkimuksen laajin. Tansseissa soitetun tanssimusiikin lisäksi tarkastelun kohteena on itse tapahtuma, antropologian rituaali-käsitteen näkökulmasta. Markkinatansseissa ilmeni myös järjestyshäiriöitä, joita pohdin luvun viimeisessä osassa.

Tutkimuksen kuudes luku käsittelee Rovaniemen markkinoiden aikaan järjestettyjä teatteri- ja elokuvaesityksiä sekä iltamia, jotka kaikki toivat oman lisänsä äänimaisemien kokonaisuuteen. Elokuvat ovat mukana, koska niitä esitettiin markkinoilla läpi tutkittavan ajanjakson. Elokuvien alkuvuosien kulttuurihistoria mykkäelokuvista äänielokuvaan on paitsi kansainvälistä kulttuurihistoriaa myös Rovaniemen ja sen markkinoiden auditiivista kulttuurihistoriaa. Seitsemännessä luvussa pohdin sirkuksen, karusellin ja tivolin osuutta Rovaniemen markkinoiden äänimaisemassa. Kuten kaikissa muissakin luvuissa näkökulma on kulttuurihistoriallisen kontekstin yhteyteen rakentuva. Viimeisessä luvussa sidon tutkimuksen langat yhteen ja esittelen johtopäätökset.

2. Kulttuurihistoriallinen ympäristö

2.1. Markkinoiden historiaa

Keskiaika

Markkinoiden historia on myös kylien ja kaupunkien historiaa. Kaupungit markkinoineen syntyivät ajallisesti pitkässä prosessissa, jossa ihmiset olivat asettuneet aloilleen muinaisille kauppapaikoille. Niihin syntyi erillisiä alueita, joissa alettiin vaihtaa tuotteita ja harjoittaa kauppaa paikallisten asukkaiden ja muualta tulleiden kauppiaiden kesken. Vaihanta ja kaupallinen toiminta kehittyivät ajan kuluessa yhä monimuotoisemmaksi.¹⁹¹ Kysymyksessä oli kaupunkien ja maaseudun vuorovaikutussuhteesta, josta hyötyivät kaikki.

Antiikin Kreikassa ja Roomassa markkinoita järjestettiin kannattavuuden vuoksi uskonnollisten juhlien yhteydessä. Kristillisessä Euroopassa jatkettiin antiikin traditioita ajoittamalla markkinat kirkkojuhlien yhteyteen. Kaupunkeihin oli rakennettu toriaukioita, joissa voitiin harjoittaa lisäksi viikkomarkkinoita.¹⁹²

Skandinaviassa markkina-alueet olivat alun perin muinaisia, uskonnollisia palvontapaikkoja, jotka katolinen kirkko otti myöhemmin haltuun. Kirkko alkoi järjestää niissä esikristilliseen vuotuiskiertoon pohjautuvina juhlapyhinä käräjiä ja markkinoita. Ruotsin kuningaskunnan liitettyä 1100–1300-luvuilla osan Suomea valtakuntaansa ja länsimaista kulttuuripiiriä myös Suomessa alettiin järjestää kalenterirytmiiä noudattavaa markkinakauppaa. Samalla Suomeen levisi roomalaiskatalilaisuus. 1300-luvun lopulla valtakuntien rajat alkoivat hahmottua. Lapin saamelaisalueet jäivät vielä pitkään jakamattomaksi yhteismaaksi ja verotuksen piiriin.¹⁹³

Maunu Eerikinpojan aikana kuningaskunnan hallintoa ja virkakoneistoa kehitettiin, ja verotulot alkoivat kasvaa. Maanlaissa säädettiin kaupankäynti ainoastaan kaupunkien yksinoikeudeksi. Maalaismarkkinoita saatiin järjestää porvareille erikseen säädetyllä etuoikeudella Karkussa, Maskussa, Perniössä, Salossa, Kemiössä ja Nousiaisissa, mutta käytännössä markkinoita pidettiin kaikkialla missä vain oli kirkkoja. Pohjois-Suomessa Torniossa oli kirkko ja näin ollen myös markkinoita.¹⁹⁴

191 Vainionpää 1994, 10.

192 Suomen vanhin kaupunki on keskiajalla perustettu Turku. Sana *turku* tulee mitä ilmeisimmin venäjän sanasta *тыргү*, joka tarkoittaa toria tai markkinapaikkaa. Suomessa ei ollut ennen 1200-luvun loppupuolta kaupunkeja. Rannikolla sijaitti kuitenkin useita paikkoja, jonne purjehdittiin solmimaan kauppaja. Suomesta puolestaan lähdettiin turkiskaupoille Visbyhyn ja Novgorodiin. Virrankoski 1975, 30–32.

193 Heinonen 1984, 19; Vainionpää 1994, 10;12; Jutikkala & Pirinen 1989, 24.

194 Jutikkala & Pirinen 1989, 48; Ylikangas 1993, 18–19; Alanen 1957, 27–28; Vainionpää 1994,

Suomeen perustettiin 1300–1400-luvuilla kuusi kaupunkia perinteisille kauppapaikoille. Turussa¹⁹⁵, Porvoossa, Ulvilassa, Raumassa, Viipurissa ja Naantalissa käynnistyi Jussi Vainionpään mukaan virallinen markkinatoiminta. Turussa järjestettiin markkinat kaksi kertaa vuodessa.¹⁹⁶ Katoliseen Turkuun saapui pyhimysjuhлина pyhiinvaeltajia, jotka tulivat sovittamaan syntejään ja osallistuivat markkinoille.¹⁹⁷ Keskiajan markkinoista hyötyi kauppiaiden lisäksi kirkko. Rahvaalle oli tarjolla äänekästä markkinaviihdettä muun Euroopan tapaan. Turussa äänessä olivat kerjäläismunkit kovaäänisine saarinoineen, jotka myös avasivat markkinat. Markkinoilla esiintyi monenlaisia viihdyttäjiä akrobaateista ilveilijöihin ja eläintenkesyttäjiin. Myöhempien aikojen tapaan keskiajan markkinat olivat Suomessa väkimmäältään runsaslukusia ja äänekkaitä mutta myös normatiivisesti säädeltyjä.¹⁹⁸

Uusi aika

Kustaa Vaasan aikana Ruotsista kehittyi valtio, jonka aikana toteutettiin reformaatio, kehitettiin verotusta ja uudistettiin paikallishallintoa. Ulkomaankauppa keskitettiin tapulikaupunkeihin, joiden kanssa maakaupungit harjoittivat vaihdantaa. Kustaa Vaasa myös lakkautti kirkkomessujen aikaan pidettyjä ja ulkomaalaistenkin suosimia värikkään äänekkaitä markkinoita. Kustaa Vaasan määräyksestä pikku-kaupunkien porvarit saivat mahdollisuuden järjestää yksityisiä markkinoita, joissa kauppaa saivat harjoittaa ainoastaan kaupunkien omat porvarit. Suurten kaupunkien porvarit olivat järjestelmään tyytyväisiä, mutta he myös vastustivat markkinoiden liiallista määrää vaatiessa niiden karsimista.¹⁹⁹

20–21. Olaus Magnus kuvailee Tornion markkinoita vuonna 1555 ilmestyneessä teoksessaan *Pohjoisten kansojen historia* monikieliseksi: ”Sillä missään muussa kauppakeskuksessa koko pohjoisnavan alaisella alueella ei vallitse niin vilkas liike kuin täällä Torniossa. Sinne näet kokoontuu valkovenäläisiä, lappalaisia, bjarmeja, pohjalaisia, suomalaisia, ruotsalaisia, hämäläisiä ja hälsinglantilaisia.” Olaus Magnus 1973 [1555], 146–147. Alkuteos *Historia de gentibus septentrionalibus*. Olaus Magnus Magnus Gothus (1555).
195 Turussa järjestetään nykyisin Keskiaikaiset markkinat -tapahtumaa, jota mainostetaan Suomen suurimpana keskiaika- ja muinaistapahtumana. Kysymys on Rovaniemellä järjestettävien Wanhojen markkinoiden tapaan historiakulttuurista. Anna Sivulan mukaan historiakulttuuri tarkoittaa tapoja, joilla prosessoidaan eri tavoin menneisyyttä koskevia mielikuvia. Sivula 2010; ks. www.agricolaverkko.fi (tark.1.6.2022).

196 Vainionpää 1994, 12; 20.

197 Historiantutkija Tuomas M.S. Lehtosen mukaan pyhiinvaeltajien kohteena Suomessa oli Hattulan Pyhän Ristin kirkko, jonne saapui vaeltajia myös muista Pohjoismaista. Myös Turun hiippakunnan marttyyripiispan ja suojeluspyhimyksen Pyhän Henrikin vaiheisiin liittyneet paikat Köyliössä ja Nousiaisissa olivat tärkeitä kohteita. Samoin Turun tuomiokirkko, jonne hänen pyhäinjännöksensä oli 1300-luvun alussa siirretty. Lehtonen, 2013: <http://neba.finlit.fi/blogi/avainsanat/pyhiinvaellus/> (tark.7.6.2021).

198 Vainionpää 1994, 13–20. Markkinakontrollin historia on Suomessa pitkä. Ensimmäiset markkina-kauppaa koskevat määräykset ovat vuodelta 1531. Vielä merkittävämpi laki on vuodelta 1734, jolloin laadittiin myös pykälä ”metelistä, rymäkästä ja tappelemisesta”. Heinonen 1984, 24. Heinonen on käyttänyt Elias Lönnrotin suomennosta vuodelta 1857.

199 Ylikangas 1993, 16–21; Heinonen 1984, 20; Vainionpää 1994, 25–27.

1600-luvulla Suomessa oli käytännössä kaksi markkina-aluetta, turkulaisten porvareiden hallitsema läntinen kauppa ja viipurilaisten itäiset alueet. Pienissä kaupungeissa puolestaan taisteltiin markkinaoikeuksista ja osuuksista. Ennen vuosisadan puoltaväliä kenraalikuvernööri Pietari Brahe jatkoi markkinoiden yksityistämisprosessia määräten vanhoille markkina- ja kauppapaikoille perustettuihin kaupunkeihin järjestettäväksi vähintään yhdet vapaamarkkinat vuodessa. Torniossa vapaakauppa aiheutti paikallisille kauppiaille ongelmia, koska kaupunkiin saapuneet ulkopuoliset pystyivät kilpailuttamaan hintoja ja myymään tuotteitaan talonpojille halvemmalla kuin kaupunkilaisille.²⁰⁰

1700-luku

Suuren Pohjan sodan päätyttyä vuonna 1721 Ruotsi oli menettänyt suurvalta-asemansa ja kuningas yksinvaltiutensa. Seurasi vapauden ajaksi jo 1700-luvulla kutsuttu ajanjakso, joka ei merkantilistisen talouspolitiikan vallitessa kuitenkaan paljoa merkinnyt vapautta markkina- ja maakaupalle. Samalla romahti kuninkaan yksinvaltiutus. Vuosina 1719–1772 kaikki valta oli keskittynyt valtiopäiville.²⁰¹

Isovihana (1713–1721) tunnettu venäläismiehitys oli puolestaan saattanut markkinat niin vaikeaan tilanteeseen, että niitä jätettiin kokonaan järjestämättä. Tilanetta ei helpottanut porvareiden muutto Ruotsiin. Erityisesti Pohjois-Suomi joutui vaikeuksiin, ja ongelmat toistuiivat pikkuvihan (1742–1743) aikana. Suomi menetti Uudenkaupungin rauhassa Viipurin, joka oli Turun jälkeen maamme kaikkein tärkein kauppakaupunki. Ongelmia pyrittiin paikkaamaan perustamalla rajaseudulle uusia markkinoita.²⁰²

Markkinoilla oli erittäin merkittävä taloudellinen asema 1700-luvun alkuvuosikymmenten Suomessa. Käytännössä kaikki kaupanteko tehtiin kaupunkien markkinoilla, mikä turhautti maakaupan kiellosta kärsiviä maaseudun ihmisiä, jotka eivät voineet osallistua markkinoille muutamia markkinapäiviä lukuun ottamatta. Kaupunkien markkinoille saattoi talonpojilla olla pitkä matka, jota hidastivat myös palatessa pikkutullien tapaiset muodolliset tekijät; syksyn ja sydäntalven markkinamatkoihin saattoi mennä jopa kuukausia. Kaupankäyntiä kontrolloitiin sinetöimällä kuormat, jotta hyödykkeitä ei pystyttäisi myymään matkan varrella. Talouselämän monipuolistumisesta ja asutustiheyden tiivistymisestä huolimatta porvareiden ja talonpoikien välinen kaupankäynti säilyi vaihdannan ytimessä läpi Ruotsin vallan ajan.²⁰³

200 Vainionpää 1994, 30–31; Mäntylä 1971, 75.

201 Ylikangas 1993, 73.

202 Vainionpää 1994, 35–36.

203 Tulli oli tavaran tuonnin tai sen viennin yhteydessä kannettava vero. Sen tarkoituksena oli suojella kotimaista tuotantoa ja tuottaa valtiolle tuloja. Pikkutullit olivat valtion sisäisiä maksuja, joita perittiin kaupunkiin myymään saapuneilta talonpojilta. Pikkutulli tuli voimaan vuonna 1622. Linnakangas & Junanto 2016, 320

Ongelmaksi muodostui laittoman kaupanteon ja muun rikollisuuden lisäksi epävirallinen majamieslaitos. Se rikkoi säännöstä, jonka mukaan talonpoikien tuli toimittaa tuotteensa torille myytäväksi. Käytännössä porvarit tekivät talonpoikien kanssa sopimuksen kahdenkeskisestä, yksityisestä kaupanteosta. Kauppias kestiti viinalla tuotteitaan epävirallisella yksinoikeudella kauppaavan talonpojan koko tämän kaupunkimatkan ajan maksaen myös kaikki verot ja tullit hänen puolestaan. Tästä syntyi ylisukupolvisia riippuvuussuhteita, mikä johti markkinapaikkojen hiljenemiseen ja jopa levottomuuksiin kauppiaiden kilpaillessa asiakkaista.²⁰⁴ Pohjanmaan läänin maaherra Gustav Creutz ei ollut tilanteeseen tyytyväinen vuonna 1746:

Torikaupasta ei oikeastaan ole merkkiäkään, sillä kaupunkiin saapuva talonpoika viekoitellaan pois tai pakolla estetään saapumasta torille, ja jo ennen minkään kaupan päättämistä kiskotaan kauppataloihin, siellä kestitään kuin soturia, syötetään juovuksiin, mistä jumala vihastuu ja kristityt ihmiset harmistuvat ja se, joka on lunastanut kauppapalansa, kärsii vääryyttä --- ja rahvas viekoitellaan juopotteluun ja laiskotteluun.²⁰⁵

Hänen seuraajansa Johan Lorentz Gröös asetti toiminnalle ankaran uhkasakon, mutta toiminta ei käytännössä muuttunut. Vainionpää vertaa kuvernöörien närkäsytystä Rovaniemen markkinoita koskeviin vallankäyttäjien kuvauksiin.²⁰⁶

Lopulta Kustaa III kaappasi kuningasvallan ja päätti vapauden ajan kutsun ajanjakson, jolloin lähes kaikki valta oli keskitetty valtiopäiville. Tästä alkoi kustavilainen aika. Mittavat hallinnolliset ja infrastruktuurin uudistukset vaikuttivat myös suomalaisten markkinoiden asemaan ja kehitykseen. Tiestöä laajennettiin maan sisäosiin, mikä helpotti ratkaisevasti markkinoiden logistisia järjestelyjä. Myös viljakaupan vapauttaminen vuonna 1775, ja tullimaksujen alentaminen elvyttivät markkinoiden kaupankäyntiä.²⁰⁷

Hallinto toteutti vuonna 1788 muun muassa kaupan vapauttamiseen liittyvän laajan markkinauudistuksen, jonka mukaan kaikki markkinat tuli muuttaa yleisiksi ja markkinakalenteri mahdollisimman kattavaksi. Järjestelyllä porvarit pystyivät harjoittamaan kauppaa laajalla säteellä. Vuonna 1790 Kustaa III määräsi kaikki kaupunkien yksityismarkkinat muutettavaksi vapaamarkkinoiksi. Lakiuudistusten täytäntöönpano vei paljon aikaa. Uudistukset astuivat lopulta voimaan vuonna 1802. Kaupunkien läheisyydessä sijainneet markkinat lakkautettiin kokonaan, jotta kaupungit pysyisivät mahdollisimman elinvoimaisina. Myös uusia markkinoita perustettiin syrjäisimmille seuduille. Markkinat hiljenivät vuonna 1808 Ruotsin

204 Jutikkala 1958, 166–167.

205 Alanen 1957, 95.

206 Vainionpää 1994, 43.

207 Alanen 1957, 109–110; Vainionpää 1994, 47.

ja Venäjä käydessä sotaa. Sodan lopputuloksena Suomi liitettiin Haminan rauhansopimuksella osaksi Venäjän keisarikuntaa. Suomesta tuli autonominen suuriruhetinaskunta syyskuussa 1809, jolloin myös markkinaelämä alkoi jälleen virkistyä ja markkinakulttuuri kukoistaa.²⁰⁸

Autonomian aika

Porvarit olivat vaatineet Aleksanteri I:n koolle kutsumilla Porvoon valtiopäivillä jatkoa maakaupan kieltämiselle ja tapulikaupunkien säilymiselle oikeuksineen. Uutta oli, että talonpojat saivat vapaasti ja maksutta harjoittaa kauppaa kaupungista toiseen. Autonomian alkuvuodet olivat Vainionpään sanoin kaupunkimarkkinoiden kulta-aikaa; markkinat kukoistivat ennen elinkeinovapauden tapaisten yhteiskunnallisten muutosprosessien, rautateiden, höyrylaivojen ja kaupunkien aikakautta.²⁰⁹

Kaupunkimarkkinoiden kukoistuksen taustalla vaikuttivat säilyneiden etuoikeuksien lisäksi yleinen elintason nousu ja infrastruktuurin kehittyminen. Sen sijaan maaseudun maa- ja pitäjämarginaalit oli lähes kaikki lakkautettu tarpeettomina 1820-luvulle tultaessa. Joulukuussa 1859 maakauppa vapautettiin kokonaan. Täydellinen elinkeinovapaus astui voimaan vuonna 1879.²¹⁰

Mitä maakaupan vapautuminen käytännössä tarkoitti? Aleksanteri II:n hallitusaikana (1855–1881) luotiin toimivat puitteet yhteiskunnalliselle, kulttuuriselle ja taloudelliselle nousulle myös maaseuduilla, jonne kauppaliikkeet alkoivat levitä ja asettua. Markkinat eivät tässä prosessissa olleet enää edes syrjäseutujen asukkaille taloudellinen elinehto. Niiden tarkoituksiksi jäi vallanpitäjien näkökulmasta huvittelu, mikä ei vastannut yhteiskunnallisten kehityslinjien mukaisia odotuksia ja sai heidät kyseenalaistamaan markkinoiden kokonaismerkitystä ja -hyötyä, jopa harkitsemaan niiden lakkauttamista kokonaan. Lopulta pappissäätö teki valtiopäivillä (1863–1864) aloitteen markkinoiden lakkauttamisesta. Aloitteen alullepanijana oli Tampereen Messukylän kirkkoherra Josef Grönberg, joka perusteli aloitetta markkinoiden olemattomalla merkityksellä taloudelle. Grönbergin mukaan markkinoiden mukana ilmeni myös siveettömiä lieveilmiöitä. Grönberg oli jo pitkään saarnannut markkinoiden turmiollisuudesta ja vahingollisuudesta irtolaisineen, hevoshuijareineen ja humalaisineen. Aikaisemmin lieveilmiöitä oli siedetty taloudellisen välttämättömyyden varjolla.²¹¹

Porvariston, papiston ja aateliston vastustuksesta sekä valistusvaliokunnan kielteisestä päätöksestä huolimatta keisari teetätti vuonna 1866 selvityksen markkinoiden tarpeellisuudesta. Kunnat, lääninhallitukset ja tuomiokapitulit antoivat kaikki omat lausuntonsa, joiden pohjalta keisari päätti asetuksellaan lakkauttaa puolet

208 Vainionpää 1994, 49.

209 Vainionpää 1994, 49–50.

210 Heinonen 1984, 29; Vainionpää 52–53.

211 Heinonen 1984, 30; Vainionpää 1994, 53.

Suomen markkinoista. Lakkauttavaksi määrättiin esimerkiksi vuonna 1727 markkinaoikeudet saaneet Anjanpellon markkinat, joista Aleksis Kivikin oli runoillut.²¹²

Kirjallisuudentutkija Satu Grünthal on analysoinut Kiven runon (*Anjanpelto*) äänimaisemaa. Hänen mukaansa Anjanpellon markkinoiden äänet ovat vahva kontrasti teiden, mäkien ja laaksojen hiljaisuudelle. Kiven runossa kertoja kertoo seisovansa markkinoiden pauhussa, jossa harput ja kanteleet soivat, soitto hymisee ja rattaat ryskyvät. Runon äänimaisema on rikas, vaikka kukaan ei puhu. Sen sijaan siitä kuuluu musiikkia, eläinten ääniä, rattaiden jyrinää ja paimenhuutoja. Grünthalin sanoin runo tarjoaa lukijalleen kuuntelijan paikan. Anjanpellon markkinat jäivät elämään riimeihin ja lauluihin vielä vuosikymmeniksi niiden lakkauttamisen jälkeen. Ne kertovat 1800-luvun markkinoiden elämyksellisestä merkityksestä arjen kontrastina. Suuri väenpaljous, lähes rajattomat ostomahdollisuudet ja markkinahuvit arkkiveisuineen leimasivat 1800-luvun markkinoiden ilmettä näkyvän alkoholin käytön ohella.²¹³

Kaupungit ja maalaiskunnat, jotka joutuivat markkinoiden lakkauttamisten seurauksena taloudellisiin vaikeuksiin, saivat kuitenkin luvan järjestää pari kertaa vuodessa toripäivät. Toritapahtumia alettiin kutsua ennen pitkää markkinoiksi, koska käytännössä ero todellisiin markkinoihin ei ollut suurikaan. Lapista lakkautettiin Enontekiön ja Kolarin markkinat. Uusina perustettiin Inarin markkinat ja myöhemmin Kemijärven ja Rovaniemen markkinat.²¹⁴

Seuraavassa luvussa tarkastelen lyhyesti ja näkökulmittain Rovaniemen historiaa 1500-luvulta 1920-luvun loppuun. Tämä siksi, jotta itse markkinailmioon vaikuttaneet demografiset, sosiaaliset, taloushistorialliset ja kulttuuriset sekä äänimaisemaan liittyvät seikat tulevat taustoitetuiksi.

2.2. Rovaniemi ja markkinat

Kirkonkylä

Romantiikan kirjallisuudesta vaikutteita saanut kansanperinteen kerääjä ja kirjailija Samuli Paulaharju (1875–1944) kirjoitti teoksessaan *Kuva sieltä, toinen täältä* (1944) tunnelmiaan Rovaniemen Ounasvaaralta sydäntalven aamuna 1913. Hän kiipeää lumisessa maastossa Ounasvaaran päälle ihailemaan revontulia ja muita luonnonmaisema:

Kiipeät vaaran laelle kahlailten pehmeissä kinoksissa, kierrellen äkkijyrkimpiä kohtia, kaarrellen lumen painamia puita. Kilometrin, toista saat tohmertaa,

²¹² Runo *Anjanpelto* ilmestyi vuonna 1866 runokokoelmassa *Kanerwala*.

²¹³ Grünthal 2016, 220–221, 226.

²¹⁴ Heinonen 1984, 30.

ennenkuin olet lumisella, harvametsäisellä laella – juuri kun päivä on ehtinyt kasvonsa, ei kesän tulihehkuiset, vaan talven vaisusti palavat, kohottaa yli taivaanrannan. Lumiturkeissa kyhjäyttävät vaaranlaen harvalukuiset puut – matlat näreet ja käykkäriset vaarapetäjät. Nukkuvat, vaaralaiset talvista untaan. Mutta kun aamun aurinko heitä hivelee, jopa näyttävät kuin heräävän, ainakin hiljainen punerrus hohtaa heidän valkoisista verhoistaan.²¹⁵

Paulaharjun romanttinen kuvaus painottuu visuaaliseen aistimukseen, mikä on tyyppillistä Lapin-kuvauksille, joissa staattisuus ja hiljaisuus korostuvat ihailevan ihmettelevään tyyliin. Paulaharjun teksteissä metsät muutenkin puhuvat ja jumalantuulet juttelevat kallion honkien kanssa.

Ounasvaaran ja Rovaniemen äänimaisemat täydentyvät ihmisten tuottamilla äänillä muodostaen kaunokirjallisessa kontekstissa harmonisen ja ennen kaikkea luonnollisen kokonaisuuden. Ounasvaaran päältä Paulaharju näkee talvisen Rovaniemen ja savua tupruttavine savupiippuineen. Lisäksi hän huomaa rahtikuljetuksen kuormineen, tai oikeastaan kuulee sen:

Näet vaaralta miltei yhtämittaisten rahtimatkuitten etenevän raskaine kuormineen Perä-Pohjan suurkylästä, ”Lapin pääkaupungista”, sekä itään että pohjoiseen. [...] Yhtä päätä helisevät ja kilisevät, kalisevat, kalkattavat kaidenlaiset tiuvut ja tumpelit, kulkuset ja aisankellot talvisessa pakkasilmassa, reenjalokaset kitisevät kirpeästi.²¹⁶

Paulaharjun värikkäistä virkkeistä välittyy kuulijalle informaatiota hänen kokonaisvaltaisesta aistikokemuksestaan. Hän päättää lukunsa kuvaukseen revontulista, joissa kokonaisvaltaiset aistikokemukset saavat jo yliluonnollisia piirteitä:

Saapuu pitkä Pohjolan yö. Mutta kun pimeä Pohja nostaa öiset haltijansa tummalle taivaalle riehumaan, silloin on täällä valtava juhlallinen hetki. Hurjina temmeltäen ja kisaten, intoa ja uhmaa leimuten ja leiskahdellen ne tummien vaarojen takaa syöksähtelevät taivaille, ja vihasta sähisevinä tulisina kielinä ne luikertelevat ja viskelehtivät kohti avaruuden pyhiä korkeuksia. Öiset Hornan hengetkö tanssivat hurjia kisojaan, vai Hiitolan liekitkö pimmennoistaan leimahtelevat, vai Tuli-Lapinko punasilmäiset velhot polttavat uhrivalkeitaan, vai pimeä Pohjako lastensa iloksi laskettelee vapauteen kesällä vangitsemiaan valon säteitä?²¹⁷

215 Paulaharju 1944 [1919], 181–183.

216 Paulaharju 1944 [1919], 181–183.

217 Paulaharju 1944, 181–183.

Rovaniemi²¹⁸ on Lapin maakunnan hallinnollinen keskus, josta tuli kauppala vuonna 1929 ja kaupunki vuonna 1960. Rovaniemen keskusta sijaitsee Kemijoen ja Ounasjoen yhtymäkohdassa hieman pohjoisen napapiirin eteläpuolella. Kantakaupunki on rakennettu Kemijoen läntisellä puolella olevalle Korkalonniemelle. Itäranta puolestaan kohoaa jyrkästi kohti Ounasvaaraa. Länsiosassa kaupungin keskustaa rajaa kokonaan asutettu Korkalovaara. Ensimmäinen maininta Rovaniemestä löytyy 1400-luvun puolesta välistä, mutta asutusta tiedetään olleen jo kivikaudelta alkaen.²¹⁹

Historioitsija Jouko Vahtolan selvitysten mukaan Rovaniemen suomalaisasutuksen alku on nimistön perusteella hämäläis-satakuntalaista perua. Vahtola perustaa näkemyksensä veroluetteloon vuodelta 1546, joka käsittää tietoja noin kahdestakymmenestä paikallisesta talosta. Suurin osa Rovaniemen ympäristön ei-saamelaisesta, määriteltävissä olevasta nimistöstä on hänen mukaansa hämäläistä alkuperää. Keskiajan lopulla Rovaniemelle saapui uudisasukkaita Ruotsista; vanhimmat verolähteet viittaavat skandinaaviin henkilönimiin. 1500-luvun taitteessa alueelle oli asettunut Pohjois-Pohjanmaan kautta myös jonkin verran karjalaisia, ja vuosisadan kuluessa asutusta saapui vielä lisää pitkin Kemijoen varsia. Seuraavalla vuosisadalla Rovaniemen alueelle muutti savolaisia perustamaan taloja ja viljelemään maata. Vuoteen 1635 mennessä Rovaniemellä oli perustettu 72 verotilaa. Kasvu pysähtyi monenlaisten vaikeuksien katovuosien ja sotaväenottojen raskauttaessa rovaniemeläisten elämää. Seuraava kasvun aika koettiin vasta isovihan jälkeen 1700-luvun puolivälissä.²²⁰

Maanviljelyksen ja asutuspolitiikan uudistaminen aiempaa vakaammissa oloissa kasvatti tasaisesti Rovaniemen talolukua. Vuonna 1785 Rovaniemelle perustettiin itsenäinen seurakunta, jonka toimivaltaan kuuluivat ajan tapaan kansanopetuksen ja sairaanhoidon kaltaiset maalliset asiat. Rovaniemeläiset viljelivät maata ja hoitivat karjaa. Lisäksi harjoitettiin poronhoitoa, kalastusta ja metsästystä. Näin elettiin 1800-luvun puoliväliin asti, jolloin paikkakunnalla ja koko Suomessa alkoi hallinnollinen ja arkeen ulottuva murroskausi.²²¹ Tästä voidaan päätellä, että äänimäisyydenä Rovaniemi oli satoja vuosia luonnonvarainen: äänimäisemää hallitsivat luonnonäänet, jota ihmiset täydensivät arkisella, lähinnä maatalouteen liittyvillä äänillä. Agraarista äänimäisemää kehystivät vuotuisjuhlat ja muut rituaaliset tilaisuudet kuten häät ja hautajaiset. On todennäköistä, että erilaisilla äänillä oli aina oma, kulttuurinen merkityksensä ja sijansa: laulut, puheet, leikit ja tanssit sisälsivät paljon merkityksellisiä, yhteisöjen syklistä maailmankuvaa ja elämäntapaa tukevia ääniä.

218 Inarinsaameksi *Ruávinjárgá*, pohjoissaameksi *Roavvenjárga* tai *Roavenjárga* ja koltansaameksi *Ruá'vnjárgg*. *Rova* on laina saamen kielen sanasta *roavvi*, joka merkitsee vanhaa paloaluetta tai metsäistä vaaraa tai harjua. Pohjoissuomalaisissa murteissa *rova* puolestaan tarkoittaa kiviröykkiötä tai kivikkoa. Ks. esim. Vahtola 1996, 139.

219 Jokelainen 1995, 4.

220 Vahtola 1988, 7–12; Vahtola 1996, 130.

221 Ahvenainen 1970, 47; Pulkamo 1982, 15.

Rovaniemi muuttui pitäjämästä kunnaksi vuonna 1867. Voimakkaan kasvun siivittämänä 1870-luvusta tuli myös Rovaniemellä selkeä taitekohta. Metsäteollisuuden nousun, karjatalouden kasvun, kaupan ja liike-elämän kehittymisen myötä Rovaniemelle alkoi virrata työväkeä muualta Suomesta. Rovaniemestä tuli Pohjois-Suomen metsätalouden keskus, joka loi seudun tilallisille ja tilattomille uusia ansiomahdollisuuksia. Rovaniemen nopea kasvu vauhditti yhteiskuntarakenteen monipuolistumista, piti elinolojen parantuessa syntyvyyden korkealla ja kuolleisuuden suhteellisen matalana.²²²

Voidaan sanoa, että koko yhteiskunnallinen infrastruktuuri muotoutui Suomessa palvelemaan kohentuvaa talouselämää. 1860-luvulla luotiin maahan laaja hallintouudistus, jossa muun muassa kirkon tehtäviä siirrettiin muille instituutioille. Vuonna 1863 keisari antoi asetuksen maaseudun kunnallishallinnosta. Erityisen merkittävä vuosikymmen modernisaatiovaiheessa oli 1870-luku, joka päättyi elinkeinovapauden (1879) toteuttamiseen. Rovaniemellä taustalla vaikuttivat muun muassa myös isojaon toteutuminen ja maakauppiaiden tulo – sekä tietysti markkinoiden perustaminen vuonna 1880.²²³ Vuosisadan vaihteessa Rovaniemi oli kokemassa murroksen aikaa, jonka eräs ilmentymä oli rautatieyhteyden rakentaminen.²²⁴

Yhteiskunnan muuttuessa myös äänimaisemat muuttuvat; liike synnyttää ääntä myös sosiaalisessa mielessä. Suurin ero entiseen olivat arkisten puhemaisemien ja eri ammattien aikaansaamat akustiset muutokset. Nopeasti kasvavan paikkakunnan äänimaisemaan kuuluivat olennaisesti myös rakentamisen äänet sahoineen ja vasaroineen sekä muine lukuisine työkaluineen, joita säestivät eri puolilta maata muuttaneiden rakentajien entisten kotiseutujen murteet ja puheenparret. Uudet teknologiat toivat mukanaan maisemaan paljon soonisia yksityiskohtia. Oman lisänsä Rovaniemen arjen äänimaisemaan toi puhelin, jolla pystyttiin ylittämään informaation hitauteen liittyneet logistiset ongelmat.²²⁵

Kansallisella tasolla murroksista suurin oli kuitenkin Suomen itsenäistyminen joulukuussa 1917 ensimmäisen maailmansodan aikana. Itsenäistymistä seurasi kansallinen tragedia sisällissodan rikottua hetkeksi koko suomalaisen yhteiskunnan. Se jätti jälkeensä hitaasti arpeutuvia haavoja vielä vuosikymmeneksi myös Rovaniemellä.²²⁶

222 Enbuske 1997, 104.

223 Merkittävimmäksi elinkeinoksi muodostui metsäteollisuus, joka synnytti myös Lappiin jätkä- ja savottakulttuurin lähes sadaksi vuodeksi. Pohjolan 1870-luvulla alkanutta savotoiden aikaa kutsutaan homman ajaksi. Norjalainen Terje Olson sopi vuonna 1871 firmansa Steweni & Olsenin puolesta metsähallituksen kanssa jättimäisestä 500 000 tukkipuun kaatamisesta Kemijoen alueiden tukkimetsistä seuraaviksi viideksi vuodeksi. Sopimuksen vaikutukset olivat mittavat; eritoten rovaniemeläisten elämä muuttui lähes dramaattisesti. Enbuske 1997, 95–98; Linkola 1939, 36–37.

224 Enbuske 1997, 87; Virrankoski 2019, 209.

225 Ensimmäiset puhelinlangat vedettiin Rovaniemelle vuonna 1897. Enbuske 1997, 137.

226 Sisällissota alkoi Rovaniemellä 16.11.1917 vallankumouksellisen työväenneuvoston kaapatessa valan. Sota kesti Rovaniemeltä 75 päivää ja päättyi 29.1.1918 punakaartin vetäytymiseen. Suomen sisällissota loppui 15.8.1918. Enbuske 1997, 277–278.

Valokuvaaja ja toimittaja I.K. Inha²²⁷ vieraili Rovaniemellä juhannuksena 1892 ja kirjoitti muistiin tunnelmiaan. Hän myös kiipesi Ounasvaaralle, jonka tarjoamia maisemia hän tallensi kamerallaan. Inha näki kasvavan Rovaniemen, sen elintason nopean nousun ja yhteiskuntarakenteen monipuolistumisen:

Rovaniemi on kuin pieni kaupunki. Siinä on kaikenlaista säätyläistä, kauppiaita ja käsityöläisiä, ja jos kirkonkylään kuuluvat etäisemmätkin talot lukuun otetaan, vetää se väkiluvunkin puolesta pienelle kaupungille vertoja. Kauppaliikkeen melkoisuutta osoitti sekin, että sekä kotimaiset että ulkomaiset kauppamatkustajat säännöllisesti ulottivat matkansa tänne saakka, möivät paljon ja aina parasta tavaraa, kuten muuan kauppamatkustaja vakuutti.²²⁸

Rovaniemen alueella vaikutti ja oleskeli paikallisasukkaiden lisäksi väestöä, jota ei laskettu lainkaan vakinaiseksi. Kunnan väkiluku yli kaksinkertaistui 1870-luvulta 1900-luvun taitteeseen. Rovaniemestä kehittyi 1900-luvun alussa kaupunkimainen, taajaväkinen yhdyskunta palveluineen, kauppiaineen ja hallintoelimeen. Lisäksi keskustaa ympäröi laaja maalaispitäjä.²²⁹

Rovaniemen kasvu oli 1860-luvulta lähtien osa yhteiskunnallista rakennemuutosta, jossa alettiin perustaa erilaisia vapaaehtoisuuteen perustuvia järjestöjä, seuroja, liikkeitä ja järjestöjä kuten maanmiessseura, nuorisoseura, raittiusseura, vapaapalokunta, kirjastoliike ja erilaiset sivistys- ja urheiluseurat. Myös työväenliike aktivoitui. Kuten muualla Suomessa myös Rovaniemellä koettiin palotorjunnan parantaminen välttämättömäksi, minkä johdosta paikkakunnalle perustettiin vapaaehtoinen palosammutuskunta vuonna 1900. Vuonna 1908 palokunta sai oman talonsa, josta muodostui paikkakunnan seuratoiminnan, kokoontumisten ja kulttuurielämän keskipiste. Myös urheilutoiminnasta tuli merkittävä yleistä osallistumista nostattava voima. Urheiluseuroista ensimmäinen, palokuntalaisten perustama Rovaniemen Jyry, käynnisti toimintansa vuonna 1905. Pari vuotta myöhemmin aloitti työväenyhdistyksen Rovaniemen Reipas.²³⁰

Vuonna 1891 Rovaniemen kuntakokous päätti poliisitoimen perustamisesta paikkakunnalle ja sai kuvernöörin päätöksellä kaksi kuntapoliisia. Myöhemmin palkattiin kolmas valvomaan irtolaisväestöä. Kunnallinen poliisitoimi lakkautettiin vuonna 1903, mutta levottomuuksien vuoksi Rovaniemelle perustettiin elokuussa 1907 kahdentoista hengen suuruinen poliisikomennuskunta.²³¹

227 Into Konrad Nyström (1865–1930).

228 Inha 1988 [1909], 34.

229 Enbuske 1997, 93–94; 5. Rovaniemen pitäjän Korkalon kylän keskusalueesta muodostettiin taajaväkinen yhdyskunta vuonna 1901. Enbuske 1993, 7–8. Lehtola, V-P 2007, 37.

230 Enbuske 1997, 15.

231 Ahvenainen 1970, 403.

Sosiaalidemokraattiseen puolueeseen liittynyt Rovaniemen työväenseura perustettiin raittiusseuran talolla lokakuussa 1905, ensimmäisenä toimenpiteenään lakkokulkueen järjestäminen yleislakon tueksi. Metsätyömiehet perustivat seuraavana vuonna Pohjolan Tukkipöytäisten renkaan. Paikkakunnalla vaikuttivat myös Nuorsuomalainen puolue, Maalaisliitto sekä Suomalainen puolue, jonka kokenut valtiopäivämies ja rovaniemeläisvaikuttaja Iisakki Hoikka (1840–1917) valittiin vuoden 1907 vaaleissa puolueensa edustajana eduskuntaan Suomen siirryttyä uuteen kansanedustusjärjestelmään edellisenä vuonna.²³²

Seurakuntaelämä oli Matti Enbusken arvion mukaan puolestaan verrattain hiljais- ta muuhun yhteisölliseen liikehdintään verrattuna. Luterilaisuus oli lestadiolaisen herätysliikkeen nousun myötä menettänyt rovaniemeläisten keskuudessa otettaan jo 1800-luvun puolivälistä alkaen. 1870-luvulla kirkko saattoi jumalanpalveluksen aikaan olla tyhjillään, talvisin jopa viikkoja suljettuna. Lestadiolainen liike jakaantui myöhemmin useaan eri haaraan. Kriittisimmin kirkkoon suhtautuivat vanhoilliset, suopeimmin uusherännäinen suuntaus. Vaikka 1890-luvulla palveluksiin jo hieman osallistuttiin aiempaa enemmän, oli piispa Immanuel Colliander²³³ kommentoinut seurakuntalaisten käyttäytymistä paikkakunnalla vieraillessaan varsin sarkastiseen sävyyn: ”[S]illä kun ilman kirjaa istutaan ja tuijotetaan ilmaan, ovat ajatukset lentelemässä pitkin maailmaa.”²³⁴

Tuhatpaikkainen kirkko houkutteli jumalanpalvelukseen keskimäärin vajaat kaksisataa henkeä. Yksi syy seurakuntalaisten vastahakoisuuteen saattoi olla koh- tuullisen pitkät välimatkat mutta myös kirkkorakennuksen kehno kunto. Kirkon urkuharmonikin oli niin huonossa kunnossa, että Collianderin mukaan koko kalu kelpasi ainoastaan polttopuuksi. Kirkkoa alettiin saneerata vuonna 1899. Enbuske nostaa esille vielä kolmannen syyn: maalliset arvot lieveilmiöineen olivat luoneet henkisen arvotyhjien, jota lestadiolainen herätysliike alkoi paikata. Toukokuussa vuonna 1905 lestadiolaiset perustuivat Rovaniemen rauhanyhdistyksen.²³⁵ Kirkon hallussa oli kuitenkin valtaa, joka manifestoitui kirkonkelloissa ja niiden välittämis- sä viesteissä sekä myöhemmin kotien äänimaisemassa radion kautta.

Suomalainen koululaitos on kirkon ohella ollut toinen äänekäs yhteiskunnalli- nen vaikuttaja. Vuonna 1870 perustettu Rantavitikan koulu tyttö- ja poikaluok- kineen oli Pohjois-Suomen maalaiskansakouluista vanhin. Koulu paloi vuonna 1872, mutta sen tilalle rakennettiin välittömästi uusi. Kiertokoulu vakiintui Pohjois-Suomeen 1880-luvulla, ja siitä muodostui vuosien saatossa merkittävä toimija rovaniemeläislasten kasvattajana. Vuoden 1898 piirijakoasetuksen myötä paikkakunnalle perustettiin vuonna 1900 kuntakokouksen päätöksellä kahdek-

232 Enbuske 1997, 158–159.

233 Otto Immanuel Colliander (1848–1924).

234 Enbuske 1997, 160.

235 Enbuske 1997, 164; Tuominen 2010.

san kansakoulupiiriä, ja sen myötä Rovaniemelle alettiin rakentaa uusia kouluja. Koululaitoksen nopean kehittymisen myötä syntyivät myös ensimmäiset haaveet jatkokoulutuksesta. Lähimmät oppikoulut sijaitsivat Kemissä ja Torniossa sekä Oulussa. Rovaniemen ensimmäinen yhteiskoulu aloitti K.F. Lehdon johdolla toimintansa vastaviihtytössä Palokunnantalossa vuonna 1908. Ylioppilaita päästiin juhlimaan vuonna 1925.²³⁶

Lukutaidon tukemiseksi, edistämiseksi ja kirkonkyläläisten sivistämiseksi oli Rovaniemelle perustettu myös kirjasto 9. huhtikuuta vuonna 1860 pidetyssä pitäjänkokouksessa.²³⁷ Kansankirjastot olivat alkaneet yleistyä osana kirjastoliikettä 1860-luvulta lähtien. Vuonna 1900 Suomessa oli jo lähes 2000 kansankirjastoa. Aluksi kirjasto tarkoitti lähinnä kirjakokoelmaa, jota säilytettiin pappilassa kirkkoherran huolehdittavana. Vuonna 1864 kokoelmasta alkoi vastata talonisäntä Tuomas Poikela, jonka käsistä kirjat siirtyivät vuonna 1870 vastaperustetun Viirinkankaan kansakoulun tiloihin. Koulun tuhouduttua tulipalossa kaksi vuotta myöhemmin kirjasto unohdettiin moneksi vuodeksi. Asiaan palattiin vuonna 1879 pidetyssä kuntakokouksessa, jonka aiheena oli uuden kansankirjaston perustaminen. Sijoituspaikaksi on arveltu Rantavitikan koulua, josta kirjakokoelmat siirrettiin Pyynyn taloon Ester Pyynyn hoidettavaksi. Vuonna 1911 kirjasto järjestettiin ja nimettiin Rovaniemen kunnan kansankirjastoksi.²³⁸

Kirjastoja arvostettiin Rovaniemellä, jossa toimi kirjaston lisäksi vuonna 1906 perustettu nuorisoseura Pohjan Koiton kirjasto sekä raittiusseuran ja Rovalan setlementin kirjastot. Myös työväenyhdistyksellä oli kirjakokoelman lisäksi lukutupa.²³⁹ Arvostus säilyi läpi vuosikymmenten. *Lapin Kansassa* korostettiin vuonna 1930 kirjaston merkitystä tasa-arvon ja sivistyksen kivijalkana:

Siitä voidaan olla yksimielisiä, että tarkoituksenmukaisesti järjestetty kirjasto on laitos, mitä tarvitsevat kaikki kansalaiset, jotka itseään kehittävät ja yleensä jotakin toimittavat. [...] Wähitellen voi kirjasto muodostua kunnassaan paikaksi, josta rikas ja köyhä, työnantaja ja työntekijä, nuori ja vanha samanarvoisina kohtaavat toisensa kaikilla yleisesti katsoen sama tarkoitusperä: tietojen kartuttaminen ja totuuden etsiminen.²⁴⁰

Lukutaitoa tarvittiin myös uutisten ja muiden ajankohtaisten ilmiöiden seuraamiseen. Rovaniemeläiset saivat ensimmäisen oman lehtensä vuonna 1909. *Rovaniemen Sanomia* julkaistiin kuitenkin ainoastaan 34 numeroa, koska lehden

236 Enbuske 1997, 249.

237 Rovaniemi muuttui hallinnollisesti pitäjämästä kunnaksi vuonna 1867. Enbuske 1997, 87.

238 Vuontisjärvi 2010, 9–14.

239 Vuontisjärvi 2010, 14.

240 *Lapin Kansa* 15.1930.

painaminen oli vaivalloista; kirjapainoja sai lain mukaan olla yksinomaan kaupungeissa.²⁴¹ Vuoden 1921 lainmuutoksen jälkeen paikkakunnalla alkoi ilmestyä kolme kertaa viikossa kokoomushenkkinen *Rovaniemi*-niminen lehti. Sen vastapainoksi maalaisliittolaiset perustivat edelleen ilmestyvän *Lapin Kansan* vuonna 1928.

Kaupungistuminen

Rovaniemen kasvaminen pitäjäksi oli nopea prosessi. Rovaniemen kotiseutuyhdistyksen *Totto*-julkaisuissa kuvailtiin vuonna 1971 muutosta pastoraalisesta äänimaisemasta kohti aivan uudenlaista akustista horisonttia. Se kuvaa myös epookin murrosta:

Kehitys on ollut nopea. On verrattain lyhyt aika siitä, jolloin kylän teitä viipottava Lempi-tyttönen saattoi rapsutella vastaantulevaa luppakorvaista sikapossua ja väistellä verkkaisesti liikkuvia lehmiä, jotka olivat tulleet metsästä katselemaan kylän elämää; possut hävisivät kyläkuvasta, lehmien ininä muuttui autontorvien tärähdyksiksi.²⁴²

1920-luvulla Rovaniemellä alkoi aikakausi, jota kulttuurihistorian tutkija Mervi Autti on luonnehtinut toiseen maailmansotaan asti kestäneeksi kukoistuksen ajaksi kirkkoineen, kouluineen, sanomalehtineen, elokuvateattereineen ja valokuvamoineen. Autti perustaa näkemyksensä nopeaan väestönkasvuun, maatalouden voimistumiseen ja aikalaiskirjallisuuden viittauksiin Rovaniemen kaupunkimaisesta olemuksesta.²⁴³

Yksi aikakauden visuaalisista ja julkisista symboleista on näyteikkuna. Kaupungistumisen seurauksena katujen puoleisten seinien ikkunapinnat suurenivat. Ohikulkijat saattoivat hetkeksi pysähtyä tarkastelemaan näyteikkunoista avartuvaa erikoisliikkeiden tarjontaa ja haaveilemaan uusista hankinnoista. Aukioloaikoina ohikulkijat astuivat liikkeisiin sisään asiakkaina ja saivat nauttia räätäloidystä palvelusta. Tuotevalikoiman ja palveluiden laajetessa syntyi mahdollisesti illuusio kuluttajan vapaudesta ja tunne siitä, että kaikkeen uuteen ja moderniin on potentiaalinen oikeus. Tämä tunne siivitti ostopäätösten helppoutta myös markkinoiden aikaan, jolloin uutta ja ihmeellistä oli tarjolla kaikkialla. Eikä pelkästään tavaraa: elokuva-teatterit, radiot, gramofonit, kirjat ja lehdet toivat tuulahduksia myös suuresta maailmasta, josta oli vihdoinkin mahdollisuus olla osallisena. Näyteikkunoiden välittämä

241 Syynä saattoi olla toinen sortokausi (1908–1917) Venäjän keisarikunnan venäläistämisyrkimykset ja niiden heijastusvaikutukset.

242 Tasala 1971, 80. Aika ja tila, paikat ja tapahtumat, muistot ja maisemat ovat Heikki Uimosen mukaan kotiseutua rakentavia yksittäisiä tekijöitä ja käsitteitä. Tulkinta kotiseudusta rakentuu myös äänellisesti. Uimonen 2020, 102, 108.

243 Autti [Löfgren] 2010, 112.

todellisuus tehdasvalmisteisine artikkeleineen suorastaan kiihotti uteliaisuutta jo vuonna 1908:

Jo peninkulmien etäisyyteen loistaa uusien kaasulamppujen valo ja itse kylään saapuessasi huomaat, että kauppapuotien neljäs seinä muuttuu piakkoin pelkkäksi akkunaksi, joiden takana suuremmoinen kauppamaailma kaikessa kirjavuudessaan esiintyy. Erilaatuisten tehdastuotteiden taidokas rytmitys kiinnittää huomiotamme ja kiihottaa uteliaisuuttamme pistäytymään oikein sisässä, missä kohtelias kauppias pokkuroiden tiedustaa: ”Mitä saa luvan olla?”²⁴⁴

Kaikki eivät kehityksestä pitäneet. Pitkään Rovaniemellä ja muualla Lapissa vaikuttanut pastori Aaro Tolsa kirjoitti vuonna 1945 ilmestyneessä kirjassaan *Ihmisen nälkää – Pappina pohjolassa ilman kirkkoa ja saarnatuolia* sekavasta, ahtaissa kehyksissään pullistelevasta kyläpahasesta. Rovaniemen kaksikerroksiset asuin- ja liiketalot, lautaröttelöt, pihojen ja tienvarsien löyhkäävät tunkiot, vilkas liikenne sekä loputon, kaikkialle levittäytyvä tungos ei ollut tehnyt mieluisaa vaikutusta.²⁴⁵

Rovaniemen modernisoituminen kohti kaupunkimaisuutta ei kuitenkaan ollut todellisuuden ylle heitetty urbaani-idyllin harso vaan myös demografinen tosiasia. Rovaniemelle virtasi uusia asukkaita ja kausityöläisiä, joten kaupoilla riitti asiakkaita. Osa myös saapui perustaakseen oman. Matti Enbusken mukaan Rovaniemen kokonaisväkiluku Rovaniemen seurakunnassa ylitti kymmenentuhannen vuonna 1910, ja näin se oli Kemin alueen ohella Peräpohjolan runsasväkisintä seutua. Kasvu perustui myös suotuisaan syntyvyyteen, alhaiseen kuolleisuuteen ja positiiviseen muuttoliikkeeseen. Muualta muuttaneita eli niin sanottuja junantuomia oli vuonna 1910 yksitoista prosenttia ja parikymmentä vuotta myöhemmin peräti 31 prosenttia. Rovaniemi oli vielä 1920- ja 1930-luvulla absoluuttisella väestömäärällä mitattuna Suomen nopeimmin kasvavia kuntia. Enbuske arvioi tämän vaikuttaneen merkittäväällä tavalla paikkakunnan identiteetin muotoutumiseen. Sosiaalinen, taloudellinen ja kulttuurinen kehitys vastasivat kuitenkin Suomen yleistä suuntausta, joka johti enenevässä määrin kohti aiempaa heterogeenisempää yhteiskuntaa.²⁴⁶ Outi Ampujan mukaan väkimäärän kasvaminen ja teollistuminen ovat vaikuttaneet kaupunkien äänimaiseman muutoksiin. Yleisistä kehityslinjoista huolimatta kaupungistuminen tapahtui eriaikaisesti maailmassa.²⁴⁷ Rovaniemen kauppalasta tuli virallisesti kaupunki vasta vuonna 1960.²⁴⁸

244 *Perä-Pohjolainen* 8.2.1908.

245 Tolsa 1945, 144.

246 Enbuske 1997, 93–94, 173. 179.

247 Ampuja 2014, 33–34.

248 Rovaniemi ja Rovaniemen maalaiskunta yhdistyvät yhteiseksi kaupungiksi vuonna 2006.

Onko olemassa jotain sellaista, joka erotti Rovaniemen muista vastaavankokoisista paikkakunnista? Yksi erottava, identiteettiä rakentava ja selittävä tekijä oli Rovaniemen markkinat, joita oli vuoteen 1930 mennessä järjestetty neljä kertaa vuodessa jo lähes viidenkymmenen vuoden ajan.

Rovaniemen markkinat

Päätös Rovaniemen markkinoiden perustamisesta tehtiin vuonna 1880, ja ensimmäiset talvimarkkinat järjestettiin seuraavan vuoden helmikuussa, huhtikuussa pääsiäismarkkinat, kesäkuussa juhannusmarkkinat ja lokakuussa Mikkelinmarkkinat. Rovaniemeläiset olivat harjoittaneet kaupantekoa jo aiemminkin, mutta vasta 1860-luvulla sai ensimmäinen maakauppa toimiluvan. Ennen kauppajen tuloa rovaniemeläiset tekivät hankintojaan kaupunkiporvareilta ja kierteleviltä, laukkuryksiksi kutsuuilta kauppiailta.²⁴⁹ 1870-luvulla maakauppaa harjoitti jo yli kymmenen kauppiasta.²⁵⁰ Markkinoiden järjestäminen oli ollut esillä ennen perustamispäätöstä jo vuosikymmeniä, mutta kaikki aiemmat perustamisyhtymät olivat tyrehtyneet siihen, että markkinoiden oli pelätty aiheuttavan epäjärjestystä ja siveetttömyyttä.²⁵¹

Jouko Heinonen on selvittänyt tarkoin Rovaniemen markkinoiden syntyhistoriaa. Ensimmäistä kertaa markkinoiden perustamista ehdotettiin ”Lapin rahvaan mukavuudeksi” Heinosen mukaan 6. joulukuuta vuonna 1773. Paikkana oli Pohjanmaan läänin lääninkanslia, jonne maaherra oli kutsunut koolle läänin kaikkien kaupunkien edustajat. Seitsemän vuotta myöhemmin, vuonna 1780, Oulun läänin maaherra ilmoitti lausunnossaan, että vapaamarkkinat olisivat Rovaniemelle ja koko Lapille välttämättömät. Lääninherra ehdotti markkinoiden ajankohdaksi tammi-kuun kahdeksannen ja kahdennentoista päivän väliä, jolloin talviset kulkuyhteydet olivat kaikkein parhaimmillaan. Molemmat varhaiset yhtymät osoittavat, että Rovaniemeä ja erityisesti sen sijaintia Lapin portilla pidettiin mahdollisten markkinoiden kannalta edullisena.²⁵²

Lapissa oli markkinoita ollut jo pitkään. Kittilässä markkinoita oli järjestetty jo vuodesta 1602 alkaen. Vuonna 1778 tapahtumaa alettiin kutsua kesäkirkkomarkkinoiksi, jolloin markkinat liitettiin heinäkuisin järjestettävän kesäkirkkojen yhteyteen.²⁵³ Hetan Marianpäivien markkinoita 1500-luvulta lähtien ja Jokkmokkin saamelaismarkkinoita on järjestetty helmikuisin 1600-luvulta alkaen.²⁵⁴

249 ”Laukkuryssät” eivät olleet konnotaatioista huolimatta venäläisiä, vaan lähinnä itäkarjalaisia. *Karjalainen* 25.7.2017. Kotiseutuaktivisti, metsäteknikko Pentti Norvasuo (1908–1978) muistelee *Totto*-julkaisussa vienankarjalaisten kauppiaiden puhuman karjalan kielen kaikuneen outona ja soinnukkaana. Lisäksi hän kuvailee heidän olleen iloisia ja alati rupattelevia. Se kertoo siitä, että kauppiat ovat paitsi erottuneet äänimaisemasta, myös jättäneet Norvasuolle selkeän äänimuiston. Norvasuo 1964, 27.

250 Annanpalo 1998, 32.

251 Enbuske 1997, 120.

252 Halila 1953, 299.

253 *Kittilälehti* 8.7.1993

254 Ks. www.marianpaivat.fi; www.jokkmokksmarknad.se (tark.7.6.2021).

Rovaniemen markkinakysymys pulpahti seuraavan kerran esille vuonna 1828. Kuusamoon oltiin perustamassa markkinoita, jolloin muun muassa kemijärveläiset ja kuolajärveläiset (Salla) ehdottivat omissa lausunnoissaan, että markkinat perustettaisiin Rovaniemelle. Myös sodankyläläiset ja kittiläläiset sekä tietenkin rovaniemeläiset itse kannattivat ajatusta, mutta puoltavista lausunnoista huolimatta markkinoita ei edelleenkaan saatu perustaa. Markkinakysymykseen palattiin vasta joulukuussa 1851, kun muutamat yleiseen pitäjänkokoukseen osallistuneet henkilöt ehdottivat markkinoiden perustamista paikkakunnalle. Tällä kertaa ehdotuksen tyrnäsi kruununnimismiehen tukemana kokouksen puheenjohtaja, kirkkoherra Karl Abiel Heikel, joka suhtautui markkinoihin penseästi. Hän piti niitä hyödyttöminä ja siveettöminä. Vuonna 1864 kuvernööri tiedusteli kemijärveläisten näkemystä Kemien syysmarkkinoista. Vastauksessa todettiin Kemien markkinoiden olevan Tornion ja Haaparannan läheisen sijainnin vuoksi tarpeettomat. Kemien syysmarkkinoiden sijasta kemijärveläiset suosittelivat järjestettäväksi Rovaniemen markkinat joulukuusin, jolloin he voisivat tulla tekemään hevoskauppoja ja hankkimaan tarvitsemiaan hyödyllisystarvikkeita. Kuten aikaisemmat, tämäkin ehdotus evättiin, eikä markkinoita perustettu. Syynä se, että rovaniemeläiset itse eivät katovuosien niukkoina aikoina markkinoita halunneet.²⁵⁵

Maaliskuussa 1877 järjestettiin Rovaniemellä lakisäätöinen kuntakokous, jossa käsiteltiin myös markkinoita. Kun halukkuutta vapaamarkkinoiden järjestämiseen ilmeni, järjestettiin asiasta äänestys. Koska suurin osa kokoukseen osallistujista kannatti markkinoiden järjestämistä, päätettiin sitä varten anoa, ”että korkialta Esiwalalta pyydetään lupa että joka vuosi, 20 päivän paikoilla helmikuuta saataisiin pitää vapaamarkkinoita pitäjän kirkon ja Ruokasen niemen välillä olevalla yhteisellä maalla ja niihin seuduun olevissa taloissa, kolme/3/päivää aina kerrallaan.”²⁵⁶

Anomuksen laatijaksi valittiin metsäntarkastaja G. Westerlund. Kokoukseen osallistunut Kirkkoherra Tillman vaati, että pöytäkirjaan olisi lisättävä hänen vastustava mielipiteensä markkinoiden sijoittamisesta pitäjän kirkon välittömään läheisyyteen. Westerlund perusteli anomuksessa markkinoiden tarpeellisuutta Rovaniemen kaukaisella sijainnilla ja vaikeilla kulkuyhteyksillä, jotka estivät vapaan kaupan harjoittamista harvojen kauppiaiden hallitessa kauppaa. Oulun läänin kuvernööri eväsi anomuksen koska katsoi Kemien, Kemijärven, Kittilän ja Inarin markkinoiden olevan pohjoiselle riittävät. Rovaniemeläiset eivät tästä lannistuneet vaan ottivat kuntakokouksessa markkinakysymyksen jälleen esille jo kahden vuoden kuluttua, joulukuun 27.–29. päivänä vuonna 1879.²⁵⁷ Kevättalvella 1880 keskustelua käytiin myös sanomalehtien palstoilla. Esimerkiksi *Pohjolan Sanomissa* ilmestyi kirjoituksia, joiden mukaan markkinat Rovaniemellä järjestettäisiin ainoastaan lystin vuoksi

255 Heinonen 1984, 92.

256 Andersson 1915, 211–212; Heinonen 1984, 92.

257 Heinonen 1984, 92–93.

vailla olennaista hyötyä. Päihtyneitä miehiä, vaimoja ja nuorisoa oli lehden mukaan Rovaniemellä jo entuudestaan, ja koko markkina-ajan ennustettiin muotoutuvan jumalattomuuden ja kirouksen ajaksi.²⁵⁸

Kirjoituksista on luettavissa asenne ja huoli, joka on abstrahoitavissa lähes kaikista myöhimpiä markkinoita käsittelevistä kirjoituksista: markkinat olivat ensisijaisesti vakavaa kaupankäyntiä ja kaikki muu toiminta (markkinahuvit) tarpeetonta ja asiaankuulumatonta.

Runsaasti asiasta kiinnostuneita kuulijoita paikalle keränneen kuntakokouksen esitys markkinoiden perustamisesta oli lähes yksimielinen, ainoastaan kaksi osallistunutta vaati vastalauseensa kirjaamista pöytäkirjaan. Ehdolliseksi markkinapaikaksi sovittiin Korkalon kylä Korkalon talosta Yliruokasen rantaan asti eli käytännössä nykyinen Valtakatu. Ajankohdaksi ehdotettiin kolme päivää helmikuun alusta. Hankkeen asiamieheksi valittiin kunnallislautakunnan esimies Petter Ruokanen. Tällä kertaa päätettiin anomusta varten pyytää puoltoja lähimmiltä pitäjiltä. Sodankyläläiset puolsivat hakemusta koska kokivat Rovaniemen markkinoiden olevan lapilaisille hyödylliset nimenomaan sijainnin ansiosta; enää ei tarvitsisi lähteä kauas Tornioon saakka kaupantekoon. Kittilän kuntakokouksessa 18. huhtikuuta 1880 tehtiin niin ikään käytännössä yksimielinen päätös perustamisen puolesta. Myöhemmin heinäkuussa samana vuonna myös Kemin kruununvouti puolsi anomusta ehdottaen markkina-ajaksi helmikuun puoltaväliä.²⁵⁹

Anomuksessa korostettiin saatua tukea ja erikseen vielä huomautettiin markkinoiden hyödyllisyydestä harvaan asuttujen seutujen asukkaille. Lisäksi anomuksessa tuotiin esille, kuinka suurten kuljetuskustannusten vuoksi myyntitavaroiden kate jäi käytännössä merkityksettömäksi, ja toisaalta nämä kustannukset tuntuivat myös hankittavien tavaroiden hinnoissa. Kotipaikkakunnissaan he puolestaan joutuivat tyytymään yksinomaan maakauppiaiden hinnoittelupolitiikkaan. Toisin sanoen anomuksen taustalla oli talollisten ajatus irtautua taloudellisesta riippuvuussuhteesta paikkakuntiansa harvoihin kauppiaisiin ja saada aikaiseksi todellista kilpailua omista tuotteistaan.²⁶⁰

Virkamiesten vastustuksesta huolimatta kuvernööri päätti lopulta puoltaa rovaniemeläisten hanketta ja ehdotti lausunnossaan (24.9.1880) markkinoiden ajankohdaksi helmikuun 24. päivän seutua. Senaatti hyväksyi kuvernöörin esityksen lokakuun 15. päivänä vuonna 1880:

Keisarillinen senaatti on, katsoen siihen, mitä kuvernööri on asiassa ilmoittanut ja korostanut, nähnyt hyväksi sallia pidettävän yllä mainitulla paikalla seuraavana vuonna ja siitä lähtien toistaiseksi kolmena peräkkäisenä arki-

258 *Pohjois-Suomi* 25.2.1880; 17.3.1880.

259 *Pohjois-Suomi* 4.2.1880; Heinonen 1984, 93.

260 Heinonen 1984, 92–93.

päivänä helmikuun 24. päivän vaiheilla joka vuosi vapaat markkinat, jotka vuodeksi 1881 määrätään tiistaiksi, keskiviikoksi ja torstaiksi, 22., 23. ja 24. helmikuuta ja on läänin kuvernöörin kuulutettava asia kirkossa sekä, jos tarpeen, pitää ylimääräisten kruununpalvelijoiden avulla huolta siitä, että väkijuomien myyntiä ei tapahdu, minkä talousosasto saattaa Oulun läänin kuvernöörin tiedoksi ja noudatettavaksi sekä josta julkaistaan tieto maan virallisissa lehdissä.²⁶¹

Jouko Heinosen mukaan Rovaniemen markkinoiden perustaminen ei olisi onnistunut ilman Sodankylän puolta. Helmikuun markkinat olivat senaatin hyväksymät, viralliset Rovaniemen markkinat. Niiden rinnalla vietettiin eri vuodenaikojen ajankohtiin sovitettuna markkinoiden tapaisia, niin ikään huvittelulla kyllästettyjä myyntitapahtumia. Helmikuun markkinoiden perustamisen jälkeen niitä alettiin yleisesti kutsua juhلامarkkinoiksi, joita vietettiin syksyllä, pääsiäisenä ja juhannuksena.²⁶²

Ensimmäiset markkinat järjestettiin helmikuussa 1881. *Kaiku*-lehti julkaisi miltei tuoreeltaan Iisakki Hoikan (1840–1917)²⁶³ laatiman yksityiskohtaisen markkinaselostuksen, jossa hän luettelee tarkkaan myyntiartikkeleiden hinnat, kuvailee yleisiä olosuhteita ja kaupanteon piirteitä. Lisäksi hän mainitsee tukkijätkien jänkyttäneen kahviloissa: ”Nyt kelpaa kelliä, kun on viinaa ja velliä.” Hoikka kirjoittaa myös hurjistuneista, huutavista ja karjuskalevasta juopoista sekä nuorten suosiossa olleista markkinatansseista. Hoikan selostuksessa on kuvailtuna käytännössä lähes kaikki markkinoiden ainekset: huvia ja kaupantekoa.²⁶⁴ Ainoastaan kirkonmenot jäivät mainitsematta.

Mikkeli, pääsiäinen ja juhannus

Juhlamarkkinoiden syntyminen tausta on hyvin käytännöllinen. Rovaniemen seutu on laaja lukuisine kylineen. Näistä kylistä oli pitkät ja hankalat välimatkat kirkonkylään, jonne päästiin kohtuullisen harvoin. Tästä syystä kirkonkylässä käytiin silloin, kun sinne oli muutenkin asiaa. Käytännössä käynnit sovitettiin 1800-luvun loppupuolelta alkaen kristillisten juhlapyhien yhteyteen niin sanotuiksi kirkkojuhliksi. Ne olivat markkinoiden tapaisia mutta eivät kuitenkaan ulkokuntalaisten ja ostajien puuttumisen vuoksi koskaan sellaisiksi mielletyt. Esimerkiksi Marianpäivä eli Marian ilmestymispäivänä 25. maaliskuuta, Pyhänmiesten päivänä (nykyisin

261 Ahvenainen 1970, 341–342. Päätöstä voidaan tulkita rationaaliseksi ja selkeäksi. Määräys tuli myös paitsi julkistaa lehdistössä myös kuuluttaa kirkossa. Kirkon kuulutukset kytkeytyvät suullisena perinteenä pyhään, jossa ääneen puhuttu sana herätti kunnioitusta kirjoitettuja tekstejä ja määräyksiä kohtaan. Mikola 2009, 191.

262 Heinonen 1984, 94.

263 Iisakki Hoikka oli kemilaissyntyinen maanviljelijä, valtiopäivämies ja Suomalaisen puolueen kansanedustaja. Hoikka oli näkyvä vaikuttaja Rovaniemellä jo 1870-luvun alusta lähtien. Enbuske 1997, 159.

264 *Kaiku* 12.3.1881.

Pyhäinpäivä) 1. marraskuuta ja jouluna ei markkinoita vietetty, mutta Mikkelinä, pääsääsenä ja juhannuksena vietettiin. Tuolloin kirkonkylään saapui kaupustelijoita ympäri maata, ja näiden juhlapäivien aatot vakiintuivat markkinapäiviksi 1880-luvulta, helmikuun markkinoiden perustamisesta lähtien.²⁶⁵

Arkkienkeli Mikaelin muistopäivä eli Mikkelin eli Suomessa syyskuun (29.9.) merkittävin merkkipäivä. Työkalerissa Mikkelin päivä muodosti vuotuisen sadonkorjuun päätepisteen, jolloin myös karja kytkettiin talvisijoilleen navettaan ja lampaat karsinaan. Vanhastaan Mikkelin eli kekrin viettoon liittyi Suomessa paljon kansanomaisia juhlallisuuksia ja jopa pakanallisia menoja taikoinen päivineen. Mutta koska kirkollinen Mikkelin juhla osui ajallisesti kansan syysjuhlaan, se juurtui nopeasti kansan suosioon.²⁶⁶

Varhaisin maininta Mikkelin vietosta Rovaniemellä löytyy oululaisesta *Kaiku*-lehdessä lokakuulta 1880. Lehden numerossa kuvaillaan, kuinka kirkonkylässä oli Mikonpäivää vietetty tavalliseen vauhdikkaaseen tapaan satojen humalaisten ihmisten huutaessa ja mekastaessa ja poliisin ollessa vaikeuksissa järjestyksenvalvonnan kanssa.²⁶⁷

Noin kaksikymmentä vuotta myöhemmin *Perä-Pohjolaisessa* (12.10.1898) kirjoitettiin, kuinka kirkonkylään oli kokoontunut suuri määrä ihmisiä mitä hirmuisimman juopumuksen, haureuden ynnä muiden syntien tähden. Mikkelin aattopäiväkin oli lehden mukaan vietetty juoden, huutaen ja tapellen. Lisäksi viinaa oli lähdetty hakemaan välittömästi lisää jumalanpalveluksen päädyttyä.²⁶⁸ Mikkelin yhteydessä järjestetyt markkinat mainitaan ensimmäisen kerran lokakuussa 1889. Tuolloin raportoitiin, kuinka tavallista kesän loppiaista vietettiin juoden ja tapellen. Näille Mikkelinmarkkinoille eli woimamarkkinoille oli saapunut paljon markkinaväkeä mutta ainoastaan kaksi ulkopaikkakuntalaista kauppiasta (molemmat kultaseppiä) sekä yksi renkaanheittopaikan pystyttänyt keinottelija.²⁶⁹ *Rovaniemi*-lehdessä kirjoitettiin vuonna 1928 Mikkelinmarkkinoista, joita selvästi oli myös odotettu alkaviksi:

Sitten Jussinpäivän ei taas ole markkinoitukaan, joten oikein silmää hivelee, kun kopperoluurangot kohoavat tienvieriin saaden siten ylleen likaisenharmaan vaatteen. Ilmassa on eräänlaista markkinatuntua ja tienposkilla seisokelevalla rahvaalla on naamallaan oikein markkinailme, että tehdä kauppaa puoleen ja toiseenkin ja aina jymäyttää pitkätukkaista! Markkinat ne vasta ovat oikeita Merkuriuksen – kaupan ja varkauden jumalan – juhliä. Mikkelin markkinat ovat täällä ylhäällä eräänlainen kiintopiste, jotka ratkaisevasti päättävät sesongin alkaneeksi.²⁷⁰

265 Andersson 1915, 383; Heinonen 1984, 94–95.

266 Vilkuna 1997, 268–273.

267 *Kaiku* 28.10.1880.

268 *Perä-Pohjolainen* 12.10.1898; Heinonen 1984, 95.

269 *Kaiku* 5.10.1889; Heinonen 1984, 95.

270 *Rovaniemi* 27.9.1928.

Markkinatuntu ja markkinailme voidaan tulkita tunteeksi siitä, että markkinoiden aika oli jotain erityistä ja arjesta poikkeavaa. Mikkelinmarkkinat toimivat paikkakuntalaiselle myös kalendaarisena taitekohtana. Markkinoiden jälkeen alettiin valmistautua tulevaan talveen. Syysmarkkinoiden funktio oli näin ollen myös sosiaalipsykologinen tunneasia. *Rovaniemi*-lehdessä todettiin syysmarkkinoiden merkitsevän paikallisille enemmän kuin pelkkää kaupantekoa.²⁷¹

Pääsiäinen on kirkollisista juhlista kaikkein vanhin. Rovaniemelle pääsiäismarkkinat ilmaantuivat 1890-luvun loppupuolella. Ne mainitaan ensimmäisen kerran vuonna 1899, jolloin kirkonkylään oli *Perä-Pohjolaisen* mukaan saapunut väkeä Kittilästä, Sodankylästä ja Kemijärveltä. Kaupanteko oli ollut vilkasta, ja juovuksissa olleet olivat häirinneet tappeluillaan ja rähinöillään pääsiäismarkkinoiden elämää. Jouko Heinosen mukaan pääsiäismarkkinoiden osanoton määrä riippui paljolti pääsiäisen ajankohdasta; mitä aikaisemmin pääsiäinen oli, sitä enemmän oli osallistujia – myös kauempaa.²⁷²

Suomessa juhannus on keskikesän juhla, jolla on vanhat esikristilliset perinteet. Pohjois-Suomessa juhannusaattoiltana on perinteisesti poltettu kokko. Aattona on myös laulettu ja ennen kaikkea tanssittu, ja itse juhannusyö on ollut lemmentaikojen yö.²⁷³ Rovaniemellä juhannusta on vietetty muun muassa Pöyliövaaralla mutta erityisesti Ounasvaaralla, jonka kallioinen laki on nimetty Juhannuskallioksi.

Juhannusmarkkinoita vietettiin Rovaniemellä 1890-luvulta lähtien. Ensimmäinen maininta on *Kaiku*-lehdestä kesäkuulta 1894. Selostuksessa mainitaan markkinoilla olleen paljon väkeä ja kauppiaita. Lehden mukaan ihmiset olivat käyttäytyneet hyvin, ainoastaan muutamat ulkopaikkakuntalaisiksi mainitut vieraat olivat hoiperrelleet.²⁷⁴

Varsinaisista juhannusmarkkinoista aletaan lähteissä puhua vasta 1900-luvun alkupuolelta eteenpäin. Juhannuksena tultiin syrjäkyliltä asti kirkkoon joko maitse tai vesitse, ja samalla hankittiin tarpeelliset tavarat. Kaupanteosta vastasivat pääasiassa maakauppiaat, sillä muista kauppiaista ei alkuaikojen juhannusmarkkinoilta ole tietoa.²⁷⁵ Tämän voidaan tulkita johtuneen vuodenajasta; talvisin suuren tavarakuorman kuljettaminen hevosilla oli huomattavasti helpompaa. Ernst Lampén kirjoitti vuoden 1921 juhannusmarkkinoista vaikuttuen paitsi markkinoista, myös Rovaniemen kaupunkimaisuudesta:

Rovaniemellä kuuluu alituiseen pidettävän markkinoita, jolloin kaikki eläminen ja tavara kohoaa huippuhintoihin, sellaisiin, joita ei muualla Suomessa

271 *Rovaniemi* 27.9.1928.

272 Vilkuna 1997, 74–75; *Perä-Pohjolainen* 8.4.1899; Heinonen 1984, 97.

273 Vilkuna 1997, 157–158.

274 *Kaiku* 27.6.1894.

275 Heinonen 1984, 96.

tunnetta. Kun me saavuimme Rovaniemelle juhannusaaton edellisenä iltana, oli myöskin markkinat. Väkeä oli ylenpalttisesti koolla tässä laajassa, komeassa kylässä. Rovaniemi tekee kaupungin vaikutuksen, ja vielä päälle päätteeksi lavean kaupungin vaikutuksen.²⁷⁶

Lampén oli pannut merkille myös markkinoiden huvielämän riehakkaat piirteet. Alkoholinhuuruinen huvittelu vaikutti hänelle olevan itsestäänselvyys, myös karusellit ja onnenlehtien kauppiaat. Palokunnantalon suuressa salissa ihmiset olivat survonneet tanssia.²⁷⁷

Kun kulkuyhteydet alkoivat 1900-luvun alkupuolella parantua, myös Rovaniemen juhannusmarkkinat saattoivat kasvattaa suosiota kauppiaiden keskuudessa. Lisäksi juhannusjuhlien pitopaikka siirtyi Pullinsaaresta Ounasvaaralle. Se puolestaan lisäsi tuntuvasti kauppiaiden näkökulmasta asiakkaiden määrää. Myynnin kannalta suurin ero muihin juhnamarkkinoihin oli myytävässä tavarassa: juhannusaaton markkinoilla ei kaupattu lainkaan maalaistavaraa. Rovaniemen viimeiset juhannusmarkkinat pidettiin vuonna 1939.²⁷⁸

1930-luvun taite

Rovaniemen kauppala perustettiin vuonna 1929. Välittömästi perustamisen jälkeen uudessa kauppalassa alettiin hankkia sopivaa torimaata, joka lopulta löytyi pakkolunastamalla torialueeksi jo aiemmin kaavoitettu alue. Vuodesta 1930 alkaen torialueelle keskitettiin kaikki tavaran myyntiin perustuva markkinatoiminta, eikä Maantiekadun²⁷⁹ varrelle saatu enää lupaa pystyttää markkinakojuja ja muita myyntipisteitä, syynä paloturvallisuuteen liittyvät riskit. Tori toimi markkina-alueena vuoteen 1959, minkä jälkeen markkinoita alettiin järjestää Lapinaukealla. Pakkolunastuksen jälkeen alue muutettiin torinpaikkaa merkitseväksi hiekkakentäksi.²⁸⁰

Aikalaisten keskuudessa markkinoiden siirtäminen herätti paljon julkista keskustelua. 1920-luvun lopulla markkinoiden koettiin menettäneen merkitystään ja niiden luonteen muuttuneeksi toisenlaiseksi. *Rovaniemi*-lehdessä julkaistiin helmikuussa 1929 artikkeli ”Ovatko markkinat menettäneet merkityksensä?”, jossa haastateltiin kauppiaita Rovaniemen markkinoiden merkityksestä ja tulevaisuudesta liike-elämän näkökulmasta. Paikkakuntalaiset kauppiaat halusivat lopullisesti eroon Maantiekadun markkinatoiminnasta kaikenmoisine kopperoineen ja toivoivat koko instituution keskittyvän ainoastaan riista-, poro- ja maatalouskauppaan. Heidän mukaansa katukauppiaat leimasivat ja alensivat markkinoiden arvoa. Ro-

276 Lampén 1921, 10–12.

277 Lampén 1921, 10–12.

278 Heinonen 1984, 96, 271.

279 Nykyinen Valtakatu.

280 Enbuske 1997, 236.

vaniemen kauppakamarin puheenjohtaja, kauppias Robert Saastamoinen puolusti toria vahvoin sanankääntein. Hänen mukaansa tori- ja kauppapaikkakysymys tuli saattaa pikaisesti päätetyksi, etteivät ”kuljeksivat kaupustelijat heiluisi kaduilla ja teillä, huitoen kauppaamallaan housuilla ja hameilla vastaantulijoita ympäri korvia”. Artikkelissa haastateltiin myös kauppiaita Sodankylästä ja Kemijärveltä. Heidän mukaansa Rovaniemen markkinoiden merkitys oli viimeisten kymmenen vuoden aikana pienentynyt huomattavasti. Autoliikenteen ja liikenneolojen kehittymisen myötä kulutustavaroita sai myös omalta paikkakunnalta.²⁸¹ *Rovaniemi*-lehdessä kirjoitettiin helmikuussa 1930 pakina markkinatunnelman katoamisesta:

Kuka uskoisi, että täällä on tosiaan markkinat? Pääkatu on levä ja autio. Leveämpi kuin koskaan ennen. Ei kopperoa, ei telttaa. Kaikki entisetkin ovat saaneet määräyksen haihtua näkyvistä. Kaunista tämä on kyllä katsella, mutta entinen markkinatunnelma on tiessään. Missä on kirjava elämä? Missä posetiivien ja haitarien tunnelmapitoiset esitykset? Missä Halpa-Heikkien kokkapuheet?²⁸²

Oikeanlaiseen markkinatunnelmaan, kirjavaan elämään, katsottiin kuuluvat tietynlaiset äänet: posetiivit, haitarit, helppoheikit ja markkinahuvit oli nyt siirretty sivuun torille. Entistä markkinahumua oli ollut mukava katsoa mutta myös kuunnella. Entisiin markkinoihin alettiin liittää uudenlaisia arvottavia merkityksiä. Syntyi eräänlainen Rovaniemen markkinoita nostalgisoiva diskursiivinen menneisyyspuhe, jossa kaikki entinen nähtiin oikealaisena ja aitona. Menneisyyspuheessa tilallistetaan aikaa, mikä on leimallista kaikelle entistävälle nostalgialle: muistiin tallennetaan kollektiivisia tunteita, vaikutelmia ja merkityksiä.²⁸³ Ilmiötä heijastelee myös kesäisin torialueella ja sen läheisyydessä nykyisin vuodesta 2008 lähtien järjestetty Wanhat Markkinat -tapahtuma. Rovaniemeläiset kutsuvat aluetta nykyisin vanhaksi toriksi, ja virallisissa yhteyksissä puhutaan Rovaniemen Vanhan torin puistosta.

1930-luvun alkuvuosina *Rovaniemi*-lehdessä markkinoita kuvailtiin hiljaisiksi entisiin verrattuna. Kun kauppiaita, soivia karuselleja, sirkuksia pelleineen tai posetiiveja ei enää näkynyt tai kuulunut entiseen tapaan, myös koko markkinoiden ääniympäristö oli muuttunut hiljaiseksi koodatuksi äänimaisemaksi. Torille pystytetty telttä voimaihmisineen ja hermottomine miehineen ei markkinakojujen tapaan houkutelut ketään luokseen.²⁸⁴

281 *Rovaniemi* 16.2.1929.

282 *Rovaniemi* 18.2.1930.

283 Kirjallisuudentutkija Svetlana Boymin mukaan nostalgialla on kahdenlaista, reflektiivistä ja entistävää. Reflektiivinen (*reflective*) nostalgia kyseenalaistaa virallisen totuuden ja on usein sävyllään ironisen haikaa. Entistävä tai palauttava nostalgia (*restorative*) puolestaan on luonteeltaan konservatiivista ja pyrkii suojelemaan virallista totuutta menneisyydestä. Boym 2001, xviii; Sandbacka 2015, 10.

284 *Rovaniemi* 1.10.1932; 21.2.1933.

3. Puhemaisemat

3.1. Baabelin kieltensekoitus

Kaikki pöydät olivat nyt täynnä. Ja sitä kirjavuutta! Mustalaisia, juutalaisia, englantilaisia, saksalaisia, ruotsalaisia, lappalaisia ja kylän alkuasukkaita istui siellä sekaisin. Aivan kosmopoliittinen seurue, jonka suista lähti mitä kummallisempia kurahduksia.²⁸⁵

Pohjoissuomalaisen sanomalehdistön markkinoita käsittelevissä jutuissa julkaistiin usein tietoja säästä, tuotteiden hinnoista ja markkinatapahtumista. Lisäksi kuvailtiin osallistujien lukumäärää ja alkuperää erilaisin kiertoilmaisuin. Rovaniemelle saapui markkinoiden aikaan ihmisiä kaikkialta Lapista, Etelä-Suomesta ja ulkomailta saakka. Jo ensimmäisille kolmipäiväisille talvimarkkinoille, helmikuussa 1881, oli *Kaiku*-lehden mukaan saapunut markkinavieraita kaikista Lapin kunnista, Pietarista ja Ruotsista.²⁸⁶

Nimimerkki Olli-Pekka puolestaan kirjoitti vuoden 1927 talvimarkkinoista seuraavan kiertoilmaisun: ”Pitkin kujia vallitsee toisinaan Baabelin kieltensekoitus”, joka viittaa suorasti Raamatun Vanhan testamentin Ensimmäisen Mooseksen kirjan kertomukseen Baabelin tornista.²⁸⁷ Vuoden 1992 käännöksen mukaan Herra rankaisi Babylonin tornin rakentajia sekoittamalla kielen, jotta he eivät ymmärtäisi toisiaan, ja hajottamalla heidät kaikkialle maailmaan. Näin raamatullisen myytin mukaan maailmaan syntyi ajatuksia erilaisilla abstraktioilla ilmaisevat auditiiviset ja kirjalliset järjestelmät, kielet. 1920-luvulla vertauskuva ei ollut harvinainen, minkä voi todeta lukemalla ajan sanoma- ja aikakauslehtiä. Sillä pyrittiin verbaalisesti kuvailemaan kokemusta, jossa tietystä tilassa tai paikassa puhutaan useita, kenties tunnistamattomia kieliä osittain päällekkäin ja samanaikaisesti. Sama ilmaisu löytyy saamelaisen kulttuurin professori Veli-Pekka Lehtolan mukaan kirjailija Samuli Paulaharjun keräelmistä, joissa utsjokilaisten kerrotaan pitäneen inarinsaamelaisten puhumaa kieltä outona jäänteenä Baabelin kielten sekoitusten ajalta, jolloin ”inarinkieli meni niin sekaisin, ettei selvenne kuin tuomipäivänä”.²⁸⁸

285 Rauanheimo 1928, 622.

286 *Kaiku* 12.3.1881.

287 *Rovaniemi* 17.2.1927; *Pyhä Raamattu, I. Mooseksen kirja* 11.

288 Lehtola, V-P 2012, 30.

Myyttistä sanastoa käytti *Kaiku*-lehden nimimerkki Aapeli. Hän kirjoitti vuonna 1913 joutilaana markkinoilla maleksivasta, tuhatpäisestä ihmislohikäärmeestä ja ihmisvirrasta. Aapeli tehosti sosiaalista erottautumistaan näkyvästä ja kuuluvasta markkinaväestä siteeraamalla roomalaista runoilijaa, Quintus Horatius Flaccusta (65–8 eaa.): *Odi profanum vulgus et arceo*, eli vapaasti käännettynä ”vihaan tavallista kansaa ja pysyttelen kaukana siitä”²⁸⁹

Markkinoiden ääniympäristölle annettiin merkityksiä lyhyen keston tapahtumatason ja subjektin ylittävänä suhdanteina, jotka puolestaan tuottivat ja sisälsivät karnevaalin²⁹⁰ ja kontrollin²⁹¹ mentaliteetteja. Pitkänä kestona mentaliteetit ovat markkinoiden oman temporaalisuuden ylittäviä: kontrolli ja karnevaali olivat olemassa jo kauan ennen ensimmäisten markkinoiden perustamista ja olivat olemassa niiden jälkeenkin. Rovaniemen markkinoilla mentaliteetit manifestoituivat kahdena markkinoiden luonnetta läpäisevänä lähtökohtana: markkinoille tultiin sekä asioimaan että huvittelemaan. Karnevaalin yksi olennaisimpia piirteitä Rovaniemen markkinoilla oli nimenomaan ihmisten tuottama äänekäs puhemaisema.

Kirjallisuudentutkija Mihail Bahtin on pohtinut myöhäiskeskiajan ja renessanssin torikieltä. Bahtinille torielämä oli naurua ja karnevaalielämää, jossa kiroukset, sardtattelut ja valanvannomiset sekä kauppiaiden harjoittama äänekäs mainostaminen olivat tuttavallisen puheen muotoja.²⁹² Bahtinille torien äänimaisema oli osa ehyttä ja kokonaista sekä kokijoiden keskenään jakamaa maailmaa, jossa vaikutti konstailematon, avoin ilmapiiri. Torin kieli oli epävirallista ja vapaata kansankulttuuria erityisesti juhlapäivinä. Bahtinin mukaan erityistä merkitystä oli nimenomaan

289 *Kaiku* 5.3.1913.

290 Neuvostoliittolainen kirjallisuudentutkija Mihail Bahtin (1895–1975) toi kulttuurintutkimukseen karnevalismin käsitteen, jota käytän myös omassa tutkimuksessani. Bahtinin mukaan virallisen kulttuurin ja kansankulttuurin välisessä kamppailussa kansankulttuurilla oli strategianaan karnevaalin vapautunut nauru. Bahtin 2002, 390. Seppo Knuutila puolestaan määrittelee karnevaalin kansan naurukulttuuriksi. Ks. Knuutila 2008, 145. Matkailututkimuksessa ilmiötä kutsutaan liminaliteetiksi. Ks. esim. Selänniemi 1999, 277. Kulttuuriantropologi Victor Turner määrittelee puolestaan liminaalisuuden monimerkitykselliseksi olosuhteiksi, joissa kaihdetaan normatiivisesti jäsenyviä kulttuurisia tiloja ja asemia. Turner 2007, 107.

291 Tässä tutkimuksessa määrittelen kontrollin yhteiskunnallisen valvonnan välineeksi. Mentaliteettina kontrolli on vallankäyttöön liittyvä asenne, normi tai konventio. Ranskalainen historioitsija ja filosofi Michel Foucault (1926–1984) on kirjoittanut poliittisen vallankäytön näkymättömästä, kasvottomasta katseesta. Se kuvaa osuvasti myös kontrollia mentaliteettina. Foucault 1980, 241. Carolyn Birdsallin mukaan Saksan natsihallinto käytti Düsseldorfissa vuosittain järjestettävien karnevaalien synnyttämää meluisaa energiaa ja yhteisöllistä vastaanottavuutta edistääkseen omaa agendaansa. Birdsall 2012, 101. Karnevalistiset markkinahuvit voidaan tulkita myös kulttuurisena ja äänekkäänä rajatilana, jossa sosiaalinen struktuuri ja yhteiskunnan valtaapitävien aitaamat tabut ja kontrolli menettävät väliaikaisesti merkityksensä.

292 Bahtin 2002, 136. Seppo Knuutilan mukaan suomalaisen kansanhuumori on naurua tabuille, seksille, viinalle ja erityisesti uskonnolle, jotka ”versovat kollektiivisen tajunnan rikkaassa maisemassa”. Naurua läpäisevät lisäksi kuoleman, pyhän ja groteskin teemat. Suomalaisen puhelukulttuurin ja sosiaalisen naurun tyysijana toimivat Suomessa kapakat. Knuutila 2005, 22–23.

juhliin lukeutuvilla markkinakausilla. Esimeriksi Ranskan Lyonissa oli Rovaniemen markkinoiden tapaan markkinat neljästi vuodessa. Lyonissa vietettiin vuodessa kaksi kuukautta markkinaelämää, Bahtinin sanoin karnevaalielämää: ”Markkinoilla hallitsi aina karnevaali-ilmapiiiri, vaikkei olisikaan ollut varsinaista karnevaalia.”²⁹³ Kirjallisuudentutkija Irma Tapaninen pohtii väitöskirjassaan Bahtinia mukailleen, kuinka myös Suomessa markkinat merkitsivät maaseudun ihmisille vapautta suurten kansanjoukkojen käydessä kauppaa ja liikkeessa vapaasti yksin tai ryhmissä omia mieltäjohteitaan seuraten. Koska markkinat merkitsivät ennen kaikkea kansanjuhlaa, niihin pyrkivät osallistumaan mahdollisimman monet.²⁹⁴ Markkinoiden rento ja vapaa ilmapiiri vapauttivat ihmisten kielenkannat myös Rovaniemen markkinoilla. Markkinoiden puhemaisema eli ääneen tuotettu kieli on ollut monelle maalaiselle ääneen sanomisen akustista karnevalismia kontrollin ja arkisen järjestyksen mentaalisenä vastapainona.

Kielten värittämään puhemaisemaan kiinnitettiin huomiota myös junaliikenteen yhteydessä. *Kaiku*-lehden mukaan vaunut olivat täpötäynnä eri kieliä puhuvia matkustajia saksa ja venäjä erikseen mainittuina.²⁹⁵ 1920-luvulla junat olivat markkinoiden päätyttyä niin täynnä, ettei matkaan päässyt lainkaan, ellei ollut hankkinut paluulippua hyvissä ajoin ennakkoon.²⁹⁶ Jouko Heinosen haastattelemista informanteista yksikään ei osannut arvioida tarkkaan markkinoille osallistuneiden lukumäärää. Eri puolilta Lappia lähdettiin markkinoille kyläkunnittain, ja perillä Rovaniemellä oli valtava ihmispaljous ja aivan mahdoton kansannousu. Eniten ihmisiä on Heinosen päätelmien mukaan ollut vuoden 1910 talvimarkkinoilla, jolloin rautatie oli juuri valmistunut.²⁹⁷ Nimimerkki Olli-Pekan markkinapakinassa vuodelta 1925 paikallinen ylikonstaapeli muistelee vuoden 1910 talvimarkkinoiden väenpaljoutta. Junasta hän mainitsee erikseen sen tuottaman viheltävän signaalin:

Silloin täällä oli väkeä, kun Rovaniemen radan valmistumisen perästä pidettiin ensimmäiset markkinat. Ne sattuivatkin olemaan juuri talvimarkkinat ja jokainen ylimaalainen halusi nähdä junan, kuulla sen vihellyksen ja muut metkut. Silloin oli väkeä. Niin oli katu täynnä Osuuskaupan kohdalla, että kyljittäin piti tunkea lävitse.²⁹⁸

Hannu Salmen mukaan rautateiden yleistyessä 1830-luvulta alkaen junasta tuli Yhdysvalloissa teollistumisen ja höyrykoneiden aikakaudella vallan, nopeuden,

293 Bahtin 2002, 136.

294 Tapaninen 2014, 28–29.

295 *Kaiku* 24.2.1911.

296 *Rovaniemi* 21.2.1928.

297 Heinonen 1984, 134.

298 *Rovaniemi* 21.2.1925.

tulen, raudan, savun ja melun ruumiillistuma. Suomessa varhaiseen junamatkailuun puolestaan liittyi pelkoa ja epäluuloa mutta myös jännityksen sekaista uteliaisuutta.²⁹⁹

Vuoden 1910 talvimarkkinoilla oli junien tulo- ja lähtöaikoina kuhissut suunnattomat määrät uteliasta kansaa.³⁰⁰ Äänekäs ja suuri rautahepo oli pitkään odotettu kulkuväline. Rautatieyhteys lisäsi kaupankäyntiä ja matkustamista sekä helpotti myöhemmin myös metsätöitä, kun enää ei tarvittu turvautua pelkkiin hevos- ja porokyyteihin tai vaivalloisiin jokireitteihin.³⁰¹ Rautatie myös mahdollisti alkoholiuomien virtaamisen markkinoille, mikä oli omiaan lisäämään paikkakunnan karnevaalitunnelmaa. Juhani Aho kirjoitti vuonna 1884 ilmestyneessä romaanissaan Rautatie ensimmäistä kertaa junan kyydissä matkustaneista päähenkilöistä, Matista ja Liisasta:

Sinne oli nyt jouduttu ja sinne sitä nyt mentiin...Liisa istui penkillä ja piteli tiukasti kiinni. Matti seisoi penkkien välissä ja piteli hänkin käsillään kiinni... Niin yhtäkkiä oli lähtö tullut, ettei tiennyt mitään, ennen kuin se jo tuli. Matti ja Liisa olivat seisonet ja odottaneet Willeä, että se tois piletin. Kello oli silloin soida rämähäntyn pään päällä ja Liisa oli säikähtänyt siitä niin, ettei ennen vielä milloinkaan ollut niin säikähtänyt. Kun oli tointunut katsomaan, oli siinä pehtouri, joka sitä kielestä rämisti...Mutta silloin oli kuulunut kimakka vihellys ja ihmiset olivat huudahtaneet: tuolta se tulee! tuolta se tulee!³⁰²

Matin ja Liisaan kokemukseen kuuluivat odottava jännitys, jota ympäröivät äänet kasvattivat: rämähävä kello, kimakka vihellys ja ihmisten huutaminen valmistivat pariskunnan kohtaamaan ennen kokemattoman vauhdin ja voiman. Junanlähdon tunnelman kiteytti kuitenkin ihmisistä itsestään lähtevä tungoksen ääni.

Rautatie vetureineen kiinnosti markkinaväkeä, ja tungosta riitti. Outi Ampujan mukaan 1500-luvun verrattain hiljaisessa Englannissa ei tuotettu 60 desibeliä ylittäviä ääniä; lukema voi kuitenkin rikkoutua, jos ihmisiä kokoontuu jollekin pienelle alueelle puhumaan. Suuren ihmisjoukon puhe ja jalkojen kopina saa aikaiseksi Ampujan sanoin humun tai jyminän.³⁰³ Rovaniemen markkinoiden aikaan tällaisia alueita oli useita: ihmisistä lähti ääntä. 1920-luvun lopussa Rovaniemelle tultiin jo lentämällä Aero-yhtiön K-SALB-lentokoneella. *Kansan Kuvalehden* toimittaja Heikki Välisalmi kirjoitti ihmisten tulleen talvimarkkinoiden aikaan sadoittain ihaillemaan lentokonetta jälle Kemi- ja Ounasjokien yhtymäkohtaan. Välisalmi

299 Salmi 1996, 111–113. Rautatiet vaikuttivat suuresti myös tila- ja aikakäsityksiin. Juna tuntui 1800-luvun ihmisistä niin nopealta, että se suorastaan tuntui hävittävän ajan. Kun rautateitse tuntui pääsevän nopeasti lähes joka paikkaan, myös tila tuntui kutistuvan. Schivelbusch 1996, 33–34.

300 *Perä-Pohjolainen* 26.2.1910.

301 Enbuske 1997, 137.

302 Aho 2011 [1884], 123–125.

303 Ampuja 2014, 33.

huomauttaa havainneensa lentokoneen ikkunasta myös keskustan suuren väenpaljouden.³⁰⁴ Oletettavasti vaikutuksen ihmisiin olivat tehneet ennen kaikkea lentokoneen tuottamat äänet.

Liikkumisen ja matkustamisen nopeutuminen heijasteli rautatien tavoin tehokkuutta, voimaa, välttämättömäksi kehittyvää nykyaikaa ja symbolista valtaa, jonka konkreettinen ilmentymä oli kyseenalaistamattoman suuri osuus vallitsevassa äänimaisemassa. Heikki Uimosen mukaan kysymys on äänen ja vallan yhteydestä; lentokoneet ja niiden tuottama äänimaisema on taloudellista ja poliittista valtaa pitävien hallinnassa.³⁰⁵

Joukkoliikenteen kehitymisellä oli vaikutuksia markkinoiden puhemaisemaan. Uusien liikennemuotojen myötä markkinoille saapui aiempaa enemmän ulkopaikkakuntalaisia. Muistitiedon mukaan alkuvuosien markkinat olivat lähinnä miesten markkinat, mutta vuosien mittaan sukupuolijakauma monipuolistui.³⁰⁶ Kun otetaan huomioon vielä lapset ja nuoret sekä lukuisat eri kielet ja murteet, voidaan Rovaniemen menneisyyden markkinoita luonnehtia puhemaisemana kulttuurisesti ja sosiaalisesti moniääniseksi tapahtumaksi.

3.2. Kielet ja murteet

Lappi on ollut taidehistorioitsija Heli Saarisen mukaan jo kaukaisista ajoista alkaen monikansallinen ja monikielinen maakunta. Alueelle on saapunut eri suunnista kauppiaita, verottajia ja hallintoviranomaisia, jotka kaikki ovat puhuneet omilla kielillään. Lapin valtaväestön eli saamelaisten puhuma kieli eri murteineen on ollut hänen mukaansa kauan aikaa alueen *lingua franca*, yleiskieli. Sen lisäksi maakunnassa vierailivat kaukoeräkäyntiä harjoittavat karjalaiset, savolaiset ja pohjanmaalaiset, jotka toivat mukanaan oman kielensä ja murteensa Lappiin. Ruotsin vallan aikana hallinnon kieli oli ruotsi. Kansalaiset puhuivat saamen lisäksi suomea, joka yleistyi paitsi uudisasutuksen myös kirkon vaikutuksesta.³⁰⁷ Suomi kuului suuruhtinaskuntana Venäjään vuosina 1809–1917, jolloin venäjän kielellä oli Suomessa vaihteleva asema. Veli-Pekka Lehtolan mukaan Suomen Lapin suomalaismurteissa oli paljon saamelaiskulttuuriin liittyviä lainoja, erityisesti pohjoisen ympäristöön ja poronhoitoterminologiaan omaksuttuja sanoja.³⁰⁸

Lähteiden perusteella Rovaniemen markkinoiden puhemaisemassa kuuluivat Rovaniemen markkinoilla monimuotoisen suomen lisäksi ruotsi, norja, venäjä, englanti, saksa, italia, ranska, tanska ja latvia. Myös etnisillä vähemmistöillä oli muusta

304 *Kansan Kuvalehti* 1.1.1928.

305 Uimonen 2005, 226.

306 Heinonen 1984, 117.

307 Saarinen 2011, 153–154.

308 Lehtola, V-P 2007, 42–43.

puhemaisemasta erottuvat kielet, puheen intonaatiot, aksentit sekä viljovat murteet aina puhujan taustasta riippuen.³⁰⁹

Pohjoissuomalaisia murteita kuultiin 1800-luvun lopun markkinoilla muun muassa kittiläläisiltä, sodankyläläisiltä, enontekiöläisiltä ja inarilaisilta. Myöhemmiltä markkinoilta mainitaan kaupungeittain kemijärveläiset, kemiläiset, torniolaiset, oululaiset, lahtelaiset, kuopiolaiset, viipurilaiset ja helsinkiläiset sekä Etelä- ja Keski-Pohjanmaan pitäjät mainittuina erikseen. Rovaniemen markkinoiden aikaan paikkakunnalla puhemaisemasta oli erotettavissa itämurteisiin luokiteltavia savolais- ja kaakkoismurteita, lounaisia, hämäläisiä ja eteläpohjalaismurteita sekä peräpohjalaismurteita. Rovaniemen murre lukeutuu viimeksi mainittuun kategoriaan.³¹⁰

On kuitenkin syytä pysähtyä pohtimaan, ketkä itse asiassa puhuivat Rovaniemellä peräpohjalaismurteita. Samalla voidaan korostaa Rovaniemen nopeaa väkiluvun kasvua ja yhteiskuntarakenteen moninaistumista 1900-luvun taitteessa. Yhteiskunnan muuttuessa Rovaniemen alueella vaikutti vakituisten asukkaiden ohella muitakin ihmisiä, joita ei laskettu kantaväestöön kuuluviksi. Pitäjän väkiluku oli kaksinkertaistunut kolmessakymmenessä vuodessa, minkä seurauksena paikkakunnasta kehittyi aiempaa kaupunkimaisempi palveluineen, kauppiaineen, hallinto- ja virkakoneistoinen. Nopea asukasluvun kasvu selittyi myönteisen syntyvyyden ja alhaisen kuolleisuuden ohella positiivisella muuttoliikkeellä. Niin sanottujen junatuomien lukumäärä kasvoi vuodesta 1910 vuoteen 1930 mennessä yli kaksikymmentä prosenttia. Rovaniemi oli yksi Suomen nopeimmin kasvavista kunnista. Matti Enbusken mukaan suotuista väestönkasvu vaikutti ratkaisevalla tavalla rovaniemeläisen identiteetin muotoutumiseen.³¹¹

Tästä voidaan päätellä, että väkiluvun kasvaessa eri murre- ja kielialueilta paikkakunnalle muuttavilla oli vaikutus myös arkielämän äänimaisemaan. Markkinoiden kaltaisten tapahtumakokonaisuuksien aikaan monikielinen puhemaisema muuttui kuitenkin arjesta niin poikkeavaksi, että siitä mainittiin lähteissä erikseen. Kommunikaatio saatettiin kokea häiritsevänä meluna, koska sorinasta tai metelistä ei pystytty erottamaan puheen sisältöä eikä keskusteluissa sanoja toisistaan. Kun ei ymmärretty kaikkia vieraita kieliä, saattoi kielellisten äänilähteiden selkeyden ja tiilallisen tarkkuuden heiketessä sanomalehteen kirjoittavan toimittajan äänimaisemakompetenssi³¹² olla kovalla koetuksella. Puhemaisemaa voidaan siltä osin luonnehtia kuulokokemuksena läpipääsemättömäksi.³¹³

Nykyään Rovaniemen väestöstä on kaupungin kotouttamisohjelman mukaan ulkomaan kansalaisia noin kaksi ja puoli prosenttia ja eri kansallisuuksia noin yh-

309 Määrittelen etnisyyden tutkimuksessani analyttisenä käsitteenä ja työkaluna enkä niinkään tiettyä ryhmää luonnehtivana ominaisuutena. Vrt. Pääkkönen 2008, 57–62.

310 *Kaiku* 2.3.1892, 9.3.1895; *Tornion lehti* 18.2.1921; *Rovaniemi* 23.2.1924.

311 Enbuske 1997, 93–94, 173, 179.

312 Kyky ymmärtää ääniympäristön merkityksiä.

313 Vrt. *Kytö* 2013: 115–117.

deksänkymmentä. Lisäksi monikulttuurista ja kulttuurisesti moniäänistä väriä äänimaisemaan tuo alati kasvava matkailu. Rovaniemellä on pitkät perinteet ja historia eri kulttuurien vastaanottamisessa. Tähän viittaa osuvasti myös historianharrastaja Heikki Annanpalon Rovaniemen historiaa käsittelevän teoksen nimi: *Rovaniemi – 8000 kansainvälistä vuotta*.³¹⁴ Rovaniemen markkinoilla monikulttuurisuus ja kulttuurinen moniäänisyys kuului ja näkyi myös vähemmistöiksi luokiteltavien ihmisryhmien välityksellä.

3.3. Vähemmistöt

Saamelaiset

Ulkomaalaiset markkinavieraat tunnistettiin kielen ohella ulkoisten seikkojen kuten pukeutumisen perusteella. Rautatieasemalla seisoskeleva saksalainen määriteltiin tämän varustuksen, ”hyvän turkin ja korkeitten huopakenkien”, mukaan.³¹⁵ Rovaniemen markkinoilla näkyi ja kuului lisäksi vähemmistökansallisuuksiin lukeutuvia ihmisiä, jotka määritellään nykyisin niin sanottuun etniseen vähemmistöön kuuluviksi. Lähteistä voidaan löytää neljä etnistä vähemmistöryhmää: saamelaiset, tataarit, romanit ja juutalaiset. Saamelaiset nimettiin lähteissä lappalaisiksi, tataarit tatarilaisiksi tai tattareiksi, romaneja mustalaisiksi. Metsänhoitaja Jarl Sundqvist kuvaili saamelaisia muusta markkinaväestä erottuvina:

Väkimassan keskeltä vilahtelivat värikkäät lapinpuvut ja neljäntuulenkakit. Ja sivupoluilla piirsivät lapintyttöjen sirosti pauloitettut karvakengät, siepakat ja nutukkaat, tuskin näkyviä jälkiä löysään lumeen.³¹⁶

Kaikkia edellä mainittuja vähemmistöjä kuvailtiin lehtien markkinakatsauksissa eksotisoiden; yksilö tai ryhmä haluttiin määritellä toisinaan pinnallisen positiivisesti normaaleina pidetyistä ominaisuuksista poikkeaviksi. 1800-luvun loppuun mennessä eksotisointi ja toiseuttaminen kohdistui nimenomaan saamelaisiin.³¹⁷

Eksotisointi voi ilmetä vaatimuksena säilyttää ”aito” kulttuuri puhtaana ja samanlaisena kuin se on tuhat vuotta ollut. Tuhannessa vuodessa saamelaiset ovat kuitenkin Veli-Pekka Lehtolan sanoin muovanneet kulttuuriaan ja ottaneet siihen uusia vaikutteita, mutta myös tahtomattaan tulleet ”järkyttäneeksi lukuisia tutki-

314 Annanpalo 1998.

315 *Kaiku* 24.2.1911.

316 Sundqvist 1967, 222.

317 Pääkkönen 2008, 133. Postkoloniaalista kritiikkiä on omaksuttu myös idän tutkimuksen tarkastelutavoissa. Kirjallisuudentutkija Edward Saidin kehittämää kontrapunktisen luennon menetelmää on kriittisesti käyttänyt maantieteilijä Juha Ridanpää, joka määritteli väitöskirjansa metodiseksi pohjaksi saidilaisen orientalismin arktisena sovelluksena. Ridanpää 2005. Ks. myös Saarinen 2011, 23.

joita, kirjailijoita ja elokuvantekijöitä laulemalla kontinentaalaisia renkukuksia ja valmistamalla vaatteita rämisevällä Singerillä”.³¹⁸ Toisin sanoen saamelaiden itsensä tuottamat äänet on koettu vääriksi ja epäsaamelaisiksi, koska ne eivät ole vastanneet niitä mielikuvia, joita erilaiset representaatiot olivat aiemmin tuottaneet. Journalisti ja tietokirjailija Jorma Lehtola on puolestaan tarkastellut elokuvien saamelaisrepresentaatioita. Niissä saamelaiden keskeisenä tehtävänä oli Lehtolan mukaan eksootisenä rekvisiittana pyöriminen.³¹⁹

Rovaniemen markkinoilla saamelaiset olivat aktiivisesti ja arkisen omaehtoisesti läsnä kirvoittaen muusta markkinaväestä erottuvina objekteina eksotisoivia kommentteja. Oululainen *Kaiku* kirjoitti maaliskuussa 1892 oudosti pukeutuvista ja huomiota herättävistä lappalaisista ja heidän valjastetuista poroistaan.³²⁰ *Rovaniemi*-lehdessä arveltiin, saamelaiset olivat tottuneet luonnonhiljaisuuteen:

Tuolla saapuu hinterä lapinpoika värikkäässä lapintakissaan ja lakissaan, katsellen vähän arastellen tätä humua, sillä hän on tottunut erämaan hiljaisuuteen ja häntä huumaa tämä kaikki melu ja pauhu.³²¹

Yrjö Rauanheimo puolestaan ihmetteli markkinahuveista nauttivia saamelaisia *Suomen Kuvalehdessä* huhtikuussa 1928. Ihmettelyn aiheena olivat piipittävän karusellin kyydissä istuminen ja shimmyn tanssiminen.³²² *Kaiku*-lehdessä kuvailtiin saamelaisia vääräsäärisiksi, ryppyisiksi ja pienikokoisiksi alkuasukkaiksi, jotka huojuvat väen vilksessä hiljalleen eteenpäin.³²³ Vuonna 1941 suomalaisessa maantiedon oppikirjassa kuvailtiin afrikkalaisia samaan tapaan:

318 Lehtola, V-P 2012, 190.

319 Lehtola, J. 2000, 11. Toisaalta Jorma Lehtola kirjoittaa: ”Näissä elokuvissa lappalaisten kohtalona on ollut kuolla puukotettuna, ammuttuna, hukkumalla, tai keihästettynä, jäädä hylätynä seidalleen, joutua susien suihin tai lähteä maailmalle ja tuhoutua”. Lehtola jatkaa luettelemalla rooleja: viettelijä, murhamies, villin erämaan romanttinen luonnonlapsi, porovaras, juoppo, mystinen nainen, ikuinen vaeltaja, katoavan kansan edustaja, noita. Lehtola, J. 2000, 13.

320 *Kaiku* 2.3.1892.

321 *Rovaniemi* 22.2.1923.

322 Rauanheimo 1928, 621.

323 *Kaiku* 16.2.1913; Annanpalo 1995, 66. Myyttisiä Lappi-mielikuvia tutkinut Heli Saarinen on jäljittänyt viimeisimmän saamelaisia rodullistavan tietosanakirjamerkin. Saarisen mukaan vielä vuonna 1964 saamelaisella viitattiin sanakirjassa euripidisen suurrodun alueen alueella asuvana rodullisesti epäselvänä lappalais- ja saamelaisrotuna, jonka ”edustajilla on ruskea iho, leveät, litteät kasvot, suora musta tukka sekä heikko alaleuka”. Itsenäisyyden ajan ensimmäisillä vuosikymmenillä saamelaiset [lappalaiset] kuvailtiin luonteeltaan laiskoiksi ja älyltään yksinkertaisiksi. Saarinen 2011, 41; 150; ks. myös Vaarnas, 964). Saarisen väitöskirjan tutkimusaineistoina on Olaus Magnuksen *Pohjoisten kansojen historian* ja *Carma Marinan* ohella Erik Blombergin ohjaama ja Mirjami Kuosmasen tähdittämä elokuva *Valkoinen peura* (1952). Tutkimus kuuluu taidehistoriaan alaan. Ehkä siitä syystä Saarinen on rajannut musiikkianalyysin käytännössä kokonaan pois elokuvan Lappi-myyttejä käsittelevästä osuudesta. Valkoisen peuran musiikillisesta äänimaisemasta on kirjoittanut musiikintutkija Anu Juva teoksessaan *Valkokangas soi*. Juva 1995, 235–252.

Neekerit ovat luonteeltaan iloisia ja huolettomia ja pitävät paljon soitosta ja meluavista leikeistä. Luonteenomaista on vähäinen työhalu, mutta suuri itsekkyys ja epäluotettavuus sekä lapselliseen hyvätahtoisuuteen liittyvä, äkkiä puhkeava julmuus. Aistimet ovat terävät, kuten luonnonkansoilla yleensä, eivätkä henkiset kyvytkään ole niin heikot, kuin usein arvellaan.³²⁴

Soitto ja meluavat leikit ovat ääntä, jota ei oppikirjan tekstissä mielletä oikeaksi musiikiksi. Rodullistamisen representaation juuret ovat menneisyydessä, ja usein se on luonteeltaan julkista. Mikkelin ja Viipurin markkinoilla vieraili vuonna 1881 kaksi naista, Alice Rossen ja Ketti Janson, jotka esiintyivät värikkäissä vaatteissa laulaen, tanssien ja posetiivia soittaen. Mikkeliläisen *Pellervo*-lehden mukaan markkinayleisö oli luullut heitä orjiksi. Lehdessä myös arveltiin, että heidän elämänsä ei ”liene riettautta vailla, koska asianomaisten järjestyksen pitäjän kaupungissa oli täytynyt hillitä heidän liiallista iloansa näytöksessä vaatemajassansa”.³²⁵ Rodullistettuja oli tivolien mukana ohjelma-numerona vielä 1950- ja 1960-luvulla, kun ihmiset maksoivat nähdäkseen erivärisiä ja eri kulttuureja edustavia ihmisiä.³²⁶

Lestadiolaiset pitivät saamelaisten joikaamista niin antikristillisenä, että se kiellettiin, koska ”pirun laulun” katsottiin liittyvän markkina-aikojen juopotteluun ja järjestyshäiriöihin.³²⁷ 1700-luvun lopulla Kemin kirkkoherra Henricus Zimmerman (1713–1771) oli leimannut saamen pirunkieleksi (ruots. djävulspråket), ja myöhemmin lestadiolaiset uskoivat paholaisen joikanneen pudotessaan alas taivaasta.³²⁸ Pääministerinä vuonna 1919 toiminut Kaarlo Castrén kirjoitti vuonna 1932 ilmestyneessä teoksessaan *Kiveliön suuri herättäjä* lestadiolaisuuteen kääntyneiden saamelaisten [lappalaisten] olleen uskonnollisissa tunteenilmaisuissaan eli liikutuksissaan joskus niin äänekkäitä, että poistettiin kirkoista ja yksityisistä seuroista.³²⁹

Stereotypisoivaa ajattelua on aina ilmentynyt myös vähemmistöryhmiksi lasketavien omassa keskuudessa. Veli-Pekka Lehtola on kirjoittanut saamelaisryhmien

324 Leiviskä 1941, 72. Samankaltaisia kuvauksia löytyi Saarisen mukaan jo ruotsalaisen Carl Von Linnén luonnontieteellisistä tutkimuksista, joissa hän oli luokitellut myös ihmisen (*homo sapiens*) eri alalajeihin: villimiehiin, amerikkalaisiin, aasialaisiin, viekkaisiin, afrikkalaisiin – ja eurooppalaisiin, jotka olivat päinvastoin kuin muut ihmislajit ystävällisiä, terävä-älyisiä, neuvokkaita ja vahvoja. Saarinen 2011, 33–34. Kulttuurihistorian professori Marjo Kaartinen on kirjassaan *Neekerikammo – Kirjoituksia vieraan pelosta* löytänyt useita esimerkkejä afrikkalaisten rodullistamisesta 1900-luvun alkuvuosikymmenien maantiedon oppi- ja tietokirjoista. Kaartinen 2004, 33–57. Saamelaisia kuvailtiin vielä vuonna 1970 samaan tapaan. Professori Aapeli Saarisalo kirjoitti Laestadius-elämäkerrassaan *Pohjolan pasuuna*: ”Lappalaiset ovat huolettomia luonnonlapsia, usein kylläkin älykkäitä ja alttiita vaikutuksille ja monesti heillä on vilkas mielikuvitus. Heiltä katsotaan puuttuvan suomalaisten sitkeyttä ja sisua.” Saarisalo 1970, 24, 325 *Pellervo* 15.10.1881.

326 *Ilmarinen* 2.2.1882; *Savo* 13.1.1882; *Kansan Lehti* 14.6.1950; <https://yle.fi/uutiset/3-10040934> (tark. 21.4.2021). Hämäläinen, 2018.

327 Lehtola, V-P 2012, 123.

328 Lehtola, V-P 2015, 169.

329 Castrén 1934 [1932], 87. Ks. myös Itonen 2003, 84–85.

välisistä kiistoista 1800-luvulla. Inarinsaamelaisten ja Utsjoen porosaamelaisten riitelyllä oli Lehtolan sanoin vanha perinne. Esimerkiksi saamelaisen kansanperinteen kerääjä Jacob Fellman oli kirjoittanut muistiin joikuja, joissa utsjokilaiset olivat pilkanneet köyhiä inarilaisia jonkinlaiseksi holhokeiksi ja inarilaiset puolestaan näkivät utsjokilaiset juoppoina hoilottajina, joilta sai teurasporoja viinan voimalla.³³⁰ Inarilaiset olivat joikanneet kovaäänisinä pitämistään utsjokilaisista:

Tenon ihmiset, isot ja kovat,
viinaa juovat.
Kun ihminen tulee
puolen peninkulman päähän
kokouksen aikaan,
niin ääni sinne jo kuuluu.³³¹

Lehtola on löytänyt myös Samuli Paulaharjun keräelmistä esimerkkejä molempipuolisesta pilkkaperinteestä, aiheena murre, pukeutuminen, siisteys, uskonto ja musiikki. Inarilaisten mukaan utsjokinen livd-perinne oli ”melkein kuin koltan lauluyritykset tai niin kuin varenkilaisten, jotka samalla rumalla sävelellä laulaa juttuttivat melkein kaikki joikunsa”.³³²

Olennaista on, että toista tarkastellaan ulkopuolisin silmin ja huomio kiinnitetään usein ulkoisiin seikkoihin, jotka täydentävät ennalta omaksuttuja käsityksiä ja ennakkoluuloja. Heli Saarisen mukaan mielikuvat aidoista lappilaisista alkoivat värittää mielikuvia oikeasta Lapista.³³³ Tämä tulee ilmi saamelaisten ja myös muiden vähemmistöjen tunnistettavuudessa ja erottautumisessa katsojan ja kuuntelijan näkökulmasta. Vuonna 1913 *Kaiku* mainitsi helmikuun markkinakatsauksessaan ihastelemaan sävyyn kauniit värit, uljaan ryhdin ja rohkean katseen.³³⁴

Jouko Heinosen informantit antoivat saamelaisten pukeutumisesta tarkat tunto-merkit: pitkä puukko, talvella poropeski nauhoineen, kesällä verkkapuku, säpärkeet, natukkaat ja neljäntuulenlakki sekä korut. Saamelaiset olivat niin tavallinen näky alkuaikojen markkinoilla, ettei heitä aina erikseen mainittu sanomalehdissä. Varsinaisina katseiden objekteina saamelaiset mainitaan 1920-luvulta alkaen.³³⁵ Vaikka lähteissä ei suoraan mainita saamelaisia kieliä, on todennäköistä, että Enontekiöltä, Inarista, Utsjoelta ja Vuotsosta markkinoille saapuneet puhuivat saamea ainakin kieliryhmittäin keskenään. Tässä on syytä muistaa, että Lapin alueelta löytyi ja löytyy edelleen kolme puhuttua saamen kieltä. Markkinoiden saamelaisesta pu-

330 Lehtola, V-P 2015, 29.

331 Lehtola, V-P 2015, 29

332 Lehtola, V-P 2012, 30.

333 Saarinen 2011, 158.

334 *Kaiku* 16.2.1913.

335 Heinonen 1984, 119–120.

hemaisemasta tarjoaa vihjeen inarilainen Juhani Jomppasen³³⁶ vierailu Suomen poronjalostusyhdistyksen järjestämällä ensimmäisillä poropäivillä vuoden 1928 talvimarkkinoilla:

Ensimmäiset poropäivät: lappalaiskota, jossa istui elävä lappalainen nimeltä Jumpponen Inarista. Uteliaalle yleisölle joikui hän lappalaisten joikuja ja esitti taidonnäytteenään myös ”Isämeidän” Lapin kielellä.³³⁷

Markkinoita vuonna 1971 muistelleet Saima Murtola (Köngäs, Kittilä) ja Eelis Saarinen (Rovaniemi) kertoivat kuulleenso joikaamista rekimatalla markkinoille. Murtolan mukaan ajan tappamiseksi pelattiin myös korttia ja laulettiin Hepokattia, Emmaa ja Oolannin sotaa.³³⁸ Lauluista päätellen Murtola muistelee 1930-luvun alun markkinoita; kansansävelmä levytettiin ensimmäistä kertaa vuonna 1929, jolloin siitä tuli ooppera- ja iskelmälaulaja Ture Aran esittämänä suuri gramofonihitti.

Oma lukunsa ja tutkimuksen aihe ovat muut saamelaiden tapahtumat. Lappilaisten paliskuntien helmikuiset poroerotukset olivat väkirikkaita tapahtumia, joita kutsuttiin markkinoiksi. Poroerotuksiin osallistuivat porotuotteiden myyjien ja ostajien lisäksi muidenkin tavaroiden kauppiat asiakkaineen. Suurimmat erotukset järjestettiin Inarin Lapin markkinoilla ja Sodankylässä.³³⁹ Saamelaisille sana markkina merkitsi kaupan ohella jumalanpalvelusta, hartaustilaisuutta, käräjiä ja huvittelua, joka saattoi kestää useita päiviä.³⁴⁰

Tataarit

Suurin osa Suomen tataareista saapui 1800-luvun lopulla kauppiaina Venäjän Nižni Novgorodista.³⁴¹ Kysymyksessä on muslimiyhteisö, joka koostui 1970-luvulle asti enimmäkseen turkinkuisista, mishääriheimoon kuuluneista maahanmuuttajista.³⁴² 1880-luvulta alkaen suomalaisissa sanomalehdissä alkoi ilmestyä mainintoja itämaalaisista, jotka olivat alkaneet kiertää kaupunkien ja maaseudun markkinoilla pienimuotoista kauppaa harjoittaen ja näin täydentäen markkina- ja kulkukaupan etnistä, kielellistä ja uskonnollista monikulttuurisuutta sekä kulttuurista moniäänisyyttä. Suomeen he tulivat talouskasvun ja elintason nousun myötä, mutta myös kulkuyhteyksien kehittyminen joudutti yllirajaista kaupankäyntiä.³⁴³

336 Juhani Jomppanen. Ks. Lehtola, V-P 2012, 252–253.

337 *Perä-Pohja* 19.2.1928. Lehdessä Jomppasen sukunimi kirjoitettiin Jumpponen.

338 Heinonen 1984, 110–111.

339 Heinonen 1984, 32; *Perä-Pohjolainen* 11.2.1908.

340 Niemi 2000, 145.

341 Asikainen 2017, 2.

342 Leitzinger 2006, 11.

343 Wassholm 2018, 215, 219.

Ensimmäinen maininta tataareista Rovaniemen markkinoilla löytyy vuodelta 1901.³⁴⁴ Lähteissä heidät kuvaillaan murtaen suomea puhuviksi tavaran kauppiaksi ja ostajiksi. He tulivat Rovaniemen markkinoille Pietarista, Viipurista ja Oulusta.³⁴⁵ Tataareista markkinoilla löytyy mainintoja myös suomalaisesta kaunokirjallisuudesta. Joel Lehtosen runossa ”Markkinoilta maalle” kirjailija lyyrisesti maalaillen kertoo kirjavista ja verkalleen elämöivistä karuselleista ja muusta markkina-metelistä, jossa soivat pilven alla kaikenlaiset pillit ja rummut. Lehtonen mainitsee lisäksi punapartaisen ”lelu-ryssän” ja teko-kukkasia huutavan rengaskorvaisen italialaisen sekä karttuuneja kauppaavan vinosilmäisen tattarin.³⁴⁶ Rovaniemeläisen kirjailijan Jorma Eton romaanissa *Väärää rahaa* saamelainen ja tataari kohtaavat Rovaniemen juhannusmarkkinoilla:

Kojujen välistä kujaa asteli suippolakkinen, kauhtanapäällinen mies, silmät vilkuillen joka taholle, hui-toen käsillään ja kovasti touhuten.

- Tataari tulee! sanottiin.
- Oostaka! Oostaka! huuteli tataari ja kohotteli käsivarsillaan riippuvia kankaan kappaleita.
- Oostaka! Oostaka! Oostaka Siberian nahka! ”Siberian nahaksi” väitti tataari rusakkojäniksen nahoista valmistettua turkinvuoria. Muuan lappalainen pysähtyi tarkastelemaan muhamettilaisen tavaroita.
- Tyyris on, tyyris on, sanoi lappalainen jäniksen nahasta.

Mutta kohta jo lensi lankaan, kun koukkunenäinen kaivoi laukustaan lasihelmet. Tuota korua käänteli ja katseli lappalaisukko tovin, kaivoi sitten sarkamekkonsa sisästä rahat lasihelmien hinnaksi lantalaisten vieressä väheksyvästi hymähdellessä.³⁴⁷

Suomenkielisissä maakuntalehdissä tataareja kohtaan ei hyökätty rodullisin tai etnisin perustein, vaan kysymys oli paikallisten kauppiaiden reviiirin puolustamisesta. Tataarit saattoivat myydä tuotteitaan myös muita kauppiaita huomattavasti edullisempaan hintaan ja vieläpä ovelta ovelle, mikä koettiin epäreiluna ja laittomana kilpailuetuna.³⁴⁸ Tataarit koettiin lehdistössä myös rasitteena, koska he varasivat markkina-alueelta parhaat paikat.³⁴⁹ Yleisesti ottaen sanomalehtien näkökulma oli hyvin subjektiivisen yksipuolinen; viranomaisten ja paikallisten kauppiaiden käsi-

344 *Kaiku* 8.3.1901.

345 Heinonen 1984, 122; *Kaiku* 16.2.1913.

346 Lehtonen 1912; Tataareja on kutsuttu kansan keskuudessa tattareiksi, tataareiksi, misääreiksi, baskiireiksi ja kasakoiksi. Asikainen 2017, 12.

347 Erto 1959, 12. Jorma Erto on käyttänyt romaanissaan lähteenä G.A. Anderssonin kuvausta Rovaniemen markkinoista (1915).

348 Asikainen 2017, 41.

349 *Perä-Pohjolainen* 16.4.1914.

tykset hiljensivät tataarien oman näkökulman. Suomalaisessa sanomalehdistössä tataarien kaupankäyntimenetelmiä pidettiin tyrkyttävinä ja röyhkeänä tungettelevuutena. Heillä oli kuvausten mukaan tapana liikkua markkinaväen keskuudessa, mitä pidettiin myös omalaatuisena tapana aktiiviseen kaupankäyntiin tottumattomien suomalaisten ostajien mielestä.³⁵⁰

Tataarit myös kauppasivat tavaraa jo junassa matkalla markkinoille.³⁵¹ Kaupanteekoon kuului tinkiminen edellä mainitun huutavan myyntipuheen tapaan, mikä toi oman mausteensa markkinoiden puhemaisemaan. Tataarien luona käytiin tinkaamassa useana päivänä peräkkäin, ja asiakkaan perään saatettiin juostakin.³⁵² Eräänlainen kovaan ääneen tapahtuva suostuttelupuhe kuului tinkaamiseen ja kaupanteon koodattuihin rituaaleihin. Rovaniemellä tataareja jouduttiin häätämäänkin kolmipäiväisiksi säädettyjen markkinoiden jälkeen.³⁵³ Todennäköisesti markkinoilla kuultiin tavalla tai toisella myös tataarikieltä, vaikka se ei lähteissä suoraan ilmene. Ensimmäiset Suomeen muuttaneet tataarit puhuivat äidinkielenään lähinnä Sergatšin alueen mišääriä, joka lukeutuu turkkilaisten kielten länsiturkkilaiseen ryhmään.³⁵⁴ Tataarien aikalaismerkitys äänimaiseman näkökulmasta oli kulttuurisesti avaava; monet paikallisyhteisöt saattoivat kuulla ensimmäistä kertaa vierasta kieltä ja vieläpä eri uskontoa tunnustavan puhumana. Kaupankäynti oli myös verbaalista viestintää ja kehollista kommunikointia sekä vuorovaikuttamisen alusta kulttuuriselle kohtaamiselle.³⁵⁵

Romanit

Eikä puuttunut mustalasiakaan Rovaniemen markkinoilta väriä antamasta. Rennosti ajelivat keikkuvien kiesien päällä ja monikertaiset aisakellon äänet ja kulkuset pajattivat, tai pikkurekien tupsut heilahtelivat talvikeleillä kuin paraatissa ikään. Ja talojen pihossa ja talleissa hevostenvaihtoja käytiin milloin lipeämpään milloin karskimpaan kaupan tahtiin.³⁵⁶

Näin muisteli kirjailija Annikki Kariniemi *Lapin Kansassa* Rovaniemen markkinoita käsittelevässä juttusarjassaan.³⁵⁷ Tekstistä on poimittavissa suoraan äänimaisemaan viittaavia kohtia aisakelloineen ja pajattavine kulkusineen, jotka ovat markkinoiden äänimaisemakontekstissa merkityksellisiä signaaleja. Kariniemi mainitsi

350 Wsshholm, 208, 217, 221.

351 *Kaiku* 9.3.1908; *Perä-Pohjolainen* 21.2.1911.

352 Heinonen 1984, 207.

353 *Kaiku* 9.3.1908.

354 Nisametdin 2011, 303.

355 Wsshholm 2018, 220, 229.

356 *Lapin Kansa* 29.9.1950.

357 *Lapin Kansa* 29.9.1950.

artikkelissaan myös haisevat, helisevät ja rämisevät markkinakojuet, pitkin täysii teitä kiirivän kaikuvan, hoijakan äänen palokunnan kentältä, posetiivin iloisen kirkunan ja karnevaaleissa soittaneen torvisoittokunnan.³⁵⁸

Värien antamisen voidaan tulkita viittaavan joko perinteiseen romanivaatetukseen tai lähdeaineistoista muuten välittyviin stereotyyppioihin, kuten esimerkiksi epärehellisinä pidettyihin hevoskauppiaisiin.³⁵⁹ Myös sanomalehdet representoivat markkinakatsauksissaan romaneja kavalina hevoskauppiaina: ”Tuossa kehuu romaani waivaista hevoskaakkiaan maan parhaaksi juoksijaksi.”³⁶⁰ Hevoskauppien voitontavoittelussa noudatettiin omalaatuista logiikkaa riippuen myyjän ja asiakkaan välisten suhteiden läheisyydestä. *Perä-Pohjan* Viikkoveisu-palstalla runoiltiin vuonna 1928:

Näki Rovaniemen katu
Taaßen markkinaista kummaa
Nähtihin mon’hevosatu
Monta romaania tummaa.³⁶¹

Romaneihin kohdistuva ryhmästigma on ollut sekä Suomessa että ulkomailla rutiininomaista myös tutkimuskirjallisuudessa ja sen tulkintatraditioissa. Romanit on herkästi nähty muusta väestöstä eristäytyvänä ja eristettynä ryhmänä, joka on rajoittanut kontaktit pelkästään taloudellisesti välttämättömiin kohtaamisiin.³⁶² Ensimmäinen sanomalehtimaininta romanien osallistumisesta talvimarkkinoille on vuodelta 1885; siinä heitä kerrotaan olleen markkinoilla aiempaa enemmän.³⁶³

Muistitiedon mukaan romanit osallistuivat markkinoille runsaslukuisina. He saapuivat markkinoille Etelä-Suomesta. Pohjois-Pohjanmaalta Kuivaniemi ja Kiiminki mainittiin erikseen. Romanimiesten keskittyessä hevoskauppiihin naiset kiertelivät ihmisten joukossa tehden vaatekauppaa ja tarjoten kiinnostuneille povausta eli korsteista ennustamista.³⁶⁴ Tataarikielen tapaan markkinoiden puhemaisemaan voidaan perustellusti katsoa kuuluneen romanikieli, jota puhuttiin romanien keskuudessa tutkittavalla ajankohdalla vielä yleisesti. Kielitaito aikoi rappeutua 1950-luvulla, jolloin vielä 70 prosenttia aikuisista romaneista hallitsi romanikieltä.³⁶⁵

Romanien stereotypisointi levisi Euroopassa myös taiteen kautta. Kirjallisuudessa ensimmäiset viittaukset romaneihin löytyvät 1600-luvulta ja levisivät hiljalleen

358 *Lapin Kansa* 29.9.1950.

359 Tervonen 2005, 273.

360 *Rovaniemi* 22.2.1923.

361 *Perä-Pohja* 19.2.1928.

362 Tervonen 2005, 265–268.

363 *Kaiku* 11.3.1885.

364 Heinonen 1984, 120–121.

365 Granqvist, 2001: <https://www.kielikello.fi/-/suomen-romanikieli> (tark. 21.4.2021).

muihin taidealoihin. Romanikullttuuria tutkineen Risto Blomsterin mukaan romantiikan kuvataiteissa romanimielikuvat tulivat näkyviksi myyttisen alkuperän, elämäntapojen vapauden, yliluonnollisuuden, salaperäisyyden ja taiteellisuuden stereotyyppioina. Toisaalta romanit esitettiin myös uhkaavina, rikollisuuteen taipuvaisina epärehellisinä laiskureina. Eurooppalaiset säveltäjät hyödynsivät romanistereotyyppioita erityisesti näyttämömusiikissa, josta riitti viihdettä niin hoveille kuin porvarilliselle keskiluokalle.³⁶⁶

Sävellyksien tyyllisissä keinovalikoimassa oli käytössä kaikki tunnetut romaniorkesterien kliseet: runsas kromatiikka, glissandot, virtuositeetti, laulullisuus ja paatoksellisuus. Säveltäjä ja musiikintutkija Pekka Jalkasen mukaan suomalaisten romanien musiikkiperinne on etnisen vähemmistön musiikkia, jolla on orientaalinen alkuperä. Musiikkikulttuuri kehittyi sopeutumisprosessina suomalaiseen valtakulttuuriin. Tuloksena on syntynyt syvä ja runsas perinnekerrostuma, jossa edelleen kuuluvat sekä itämaisten laulutyylien jäänteet että populaarimusiikin vaikutukset.³⁶⁷

Romanimusiikkia tutkineen Kai Åbergin mukaan suomalaisten romanien perinnemuusiikissa lauletaan paljon hevosista. Hevoslaulujen taustamiljöönä ovat usein markkinat. Arjen vastapainoksi kaivattiin myös juhlaa, jota markkinat romaneille edustivat. Åbergin mukaan romaneille markkinoiden karnevalistinen juhlahumu rikkoi arjen tarjoten päinvastaisen kokemusmaailman, jossa oli mahdollisuus asettua uuteen sosiaaliseen rooliin ilman lokeroivaa hierarkiaa. Markkinat olivat samalla hevoskaupan vuotuinen huipennus ja luonteva väylä tavata toisia romaneja. Markkinoilla oli romaneille vahva yhteisöllinen merkitys.³⁶⁸

Juutalaiset

On silmiinpistävää, miten paljon tataareja ja romaneja enemmän on eri lähteissä kiinnitetty huomiota paitsi juutalaisiksi oletettujen ulkonäköön myös heidän tuottamaansa puhemaisemaan. Lähes poikkeuksetta esittämisen tapa on ollut nykykriteerein tulkittuna julkilausutun rasistista ja etnisesti yleistävää. Markkinoilla juutalaiset toimivat kaupan parissa ja olivat jokavuotisia markkinakävijöitä. Heidän kerrotaan saapuneet markkinoille muun muassa Oulusta, Helsingistä ja Viipurista.³⁶⁹ Suhtautumista juutalaissyntyisiin kauppiaisiin valaisee nimimerkki Pailakan markkinakatsaus vuodelta 1929. Pakinoitsijaa tuntuu erityisesti häiritsevän kauppiaiden hymyily, jonka hän tulkitsee kuvastavan heidän synnynnäistä epärehellisyyttään:

Ja Aabrahamsonnit ja Joosefsonnit käärivät rahat taskuihinsa ja hymyilevät inhoittavaa ivan hymyänsä inhoittavan käyrän nokkansa alla. Mutta meidän

366 Blomster 2006, 166–167.

367 Jalkanen 2006, 9.

368 Åberg 2006, 55.

369 Heinonen 1984, 121; *Kaleva* 26.2.1926.

ei pitäisi antaa näiden kansainvälisten kojarien ja huijarien ja huiputtajien hymyillä. Meidän pitäisi olla ostamatta niiden viheliäistä rihkamaa ja käännetyttä vaatteita y.m. törkyä halvalla hinnalla.³⁷⁰

Psykohistorioitsija, professori Juha Siltala on taustoittanut juutalaisvastaista ajattelutapaa 1800-luvun aateilmaston Suomessa. Juutalaisten ulkonäköä kuvailtiin likaiseksi, ääntä korviavihlovaksi ja silmiä himokkaiksi. Siltalan mukaan juutalaisiin liitettiin usein myös rahaan ja vaihdantatalouteen liittyviä, kielteisiksi katsottuja ominaisuuksia; juutalaisia pidettiin epäeettisen rahan symboleina.³⁷¹

Miten juutalaiset tunnustettiin markkinakuvasta? Muistitietoaineiston mukaan juutalaiset erottuivat muista kävijöistä murtavalla puheellaan. Muita tuntomerkkejä olivat ihonväri ja vaatetus.³⁷² Yrjö Rauanheimo kirjoitti *Suomen Kuvalehteen* vuonna 1928 vaatteita myyvästä ”käyränenäisestä” juutalaisesta, joka on ”importeerattu” suoraan Heikinkadulta viitaten Helsingin tekstiilialan juutalaisiin yrittäjiin 1900-luvun alussa.³⁷³

Kirjailija Minna Canthin vuonna 1878 *Päijänne*-lehteen kirjoittama kertomus ”Ensimmäiset markkinat” sisältää kuvitellun puhemaisemallisen dialogin juutalaisen kauppiaan ja huijatuksi joutuneen Antti-nimisen nuorukaisen välillä.³⁷⁴ Kauppias puhuu suomea voimakkaasti murtaen ja vuolaasti sanoja säästelemättä.

Hei mies – huusi juutalainen hänelle vastaan – tule ostamah, se helppo hinda, hyve tavara, näin kaunis jakka, kolmell’ kymmenell’ markall’ et paremba mistääh sah.

Vähäpuheinen Antti ajattelee takin olevan mukava ja kaunis mutta päättää olla ostamatta takkia. Kauppias jatkaa painostusta. Lopulta kaupat syntyvät Antin tingattua hintaa ja kokeiltuaan uutta takkia.

- Mitähän tuo olisi, jos kahdellakymmenellä annatte, niin joutais olla.
- No sama se on, maksa pois raha, – sanoi juutalainen ja kauppa oli tehty.

Maksettuaan takin sovittuun hintaan Antti etsii vanhaa takkiansa – mutta se on kadonnut. Rivien välissä Canth antaa ymmärtää juutalaisen kauppiaan varastaneen takin. Tekstistä voi myös tulkita, että kauppiaan vuolaan myyntipuheen ja tinkaamisen tarkoituksena oli hämätä Anttia.

370 *Rovaniemi* 16.2.1929.

371 Siltala 1999, 295–295.

372 Heinonen 1984, 121.

373 Rauanheimo 1928; ks. Ekholm, 2005, 167.

374 Canth 1878; *Päijänne* 30.4., 3.5., 7.5.1878. Canth kirjoitti lehteen nimimerkillä Wilja.

Turhaan haki hän pöydältä ja maasta, turhaan katseli hän ihmisiä ympärillään, – nuttua ei näkynyt eikä kuulunut. Juutalainen häilyi jo kaupassa muitten kanssa eikä joutunut häntä enää kuulemaankaan. Tässä ei auttanut muu, kuin pitää vahinko hyvänä. Voi harmia!³⁷⁵

Kaiku-lehdessä kirjoitettiin vuonna 1913 juutalaisten kaupoista saamelaiden ja metsä- ja uittotyöläisten kanssa. Jutussa kuvaillaan ajan hengen mukaisesti, kuinka saamelainen joutuu ”koukkunokkaisen” ja ovelana vaanivan Israelin lapsen narikan luo.³⁷⁶ Vuonna 1913 *Perä-Pohjola*issa kirjoitettiin puolestaan petkutajajätkien ja ”juutalaiskoirien” tai juutalaishuijareiden yhteistoiminnallisesta keinottelusta.³⁷⁷

1800-luvulla Helsingissä asuvat juutalaiset puhuivat äidinkielenään jiddiä paikkallisella varieteetilla. Vuosisadan puolivälin jälkeen he omaksuivat ruotsin kielen, joka oli myös johtavan virkamiesluokan ja sivistyneistön kieli. Suomen kieltä ei käytännössä tuolloin omaksuttu. Juutalaiset lapset kävivät myös ruotsinkielistä koulua; vuonna 1893 perustetussa juutalaisten koulussa opetuskielenä oli niin ikään ruotsi. 1900-luvun puolella ja vielä toisen maailmansodan jälkeen yhteisö oli kaksikielinen.³⁷⁸ 1800-luvun lopun Helsingissä juutalaiset harjoittivat kauppaa narinkka-toreilla aluksi Pohjoisrannassa, myöhemmin nykyisellä Suomen pankin tontilla, jonne Helsingin kaupunki rakennutti 1870-luvulla pitkiä puuhalleja myyntitoimintaa varten. Kansalaisyhteisö myönnettiin juutalaisille vasta itsenäistymisen jälkeen, mikä lopulta mahdollisti pääsyn virkoihin lukuun ottamatta kirkollisia virkoja.³⁷⁹

Rovaniemen markkinoiden puhemaisemasta on erottautunut oletettavasti ruotsia äidinkielenään puhuvien juutalaisten murrettu suomi. On myös mahdollista, että osa heistä on puhunut keskenään jiddiä tai täysin sujuvaa suomea. Siitä ei kuitenkaan lähteissä ole suoraa mainintaa, vaan tarjolla on ainoastaan tulkintaan houkuttelevia johtolankoja.

Vähemmistöjen ja valtaväestön välinen suhde tulee näkyväksi ja tulkinnan kohteeksi aikalaislähteissä painetun sanan ja sekundaarisen muistitiedon välityksellä. Kaikki edellä kuvailut vähemmistöt joutuivat tutkittavana aikana kantamaan tavalla tai toisella ryhmästä, joka on yksi sosiaalisen vallankäytön ja kontrollin muodoista. Leimaaminen jatkuu edelleen muun muassa anekdooteissa, kaskuissa, vitseissä ja karikatyyrinomaisessa sketsihuumorissa. Lähteet eivät kuitenkaan kerro mitään arkisesta kanssakäymisestä, eivätkä ne anna vähemmistöille itselleen mah-

375 Canth 1878; *Päijänne* 30.4., 3.5., 7.5.1878.

376 *Kaiku* 16.2.1913.

377 *Perä-Pohjola* 22.3.1913.

378 Muir 2009, 536–538.

379 Harviainen 1998, 294–295.

dollisuutta tarjota omaa näkökulmaansa. Tämä on syytä paitsi tutkijan myös lukijan pitää mielessä. Ongelma heijastelee syvempiä kulttuurisia merkityksiä: ääni on valtaa, eikä vähemmistöillä ollut sosiaalisessa julkisuudessa usein kumpakaakaan.

3.4. Kaupankäynti

Myyntipuhe ja tinkiminen

Kirjailija Ritva-Liisa Sumu kuvailee teoksessaan *Sunkku – Lapin keisari* Rovaniemen markkinoilla käytävää kaupantekoa. Mukana on turkkeihin sonnustautuneita karhunkaatajia ja suuriäänisiä ostajia:

Karhunkaatajat astelivat majesteettillisesti karhunaljat olkapäiltä toogina laskeutuen, kypälät vankkoine kysineen rinnalle ristiin kietaituina ja osotarjouksia huutelevat kauppiat poukkoilivat koskikärpästen lailla heidän ympärillään.³⁸⁰

Rovaniemen markkinoiden pääasiallinen funktio oli kaupankäynti, jota harjoitettiin myös varsinaisen markkina-alueen ulkopuolella. Lähteissä kaupantekoon liitetään usein äänellisiä elementtejä ja tasoja. Talollinen Matti Kerkelä on muistellut, kuinka metsäpäällikkö Hugo Richard Sandberg kirjoitteli kauppakirjoja ääriään myöten täynnä olevassa konttorissaan Konttisen kartanossa ja kaikenkarvaiset isännät istuivat tuolin puutteessa lattioilla pitkin seinänvieriä kirjureitten kirjoittaessa niin, että rapina vain kävi. Kauppoja hierottiin pitkin päivää, ja illalla monet tuppasivat olemaan Sandbergin harmiksi ”hyvällä tuulella” pistäytyttyään välillä ulkona.³⁸¹

Anekdootti kuvastaa osuvasti Rovaniemen markkinoiden kaksijakoista luonnetta toisaalta yhteiskunnallisesti merkittävänä kaupallisena instituutiona ja toisaalta karnevalistisena ja äänekkäänä huvitteluna, jossa helposti saatavilla olleella alkoholilla oli usein osuutensa. Valtaapitävien viranomaisten näkökulmasta markkinat olivat ensisijaisesti instituutio, jonka perusta oli paikkakunnan taloudellisessa nousussa – markkinahuveihin suhtauduttiin lähinnä lieveilmiöinä. Sekä vakavasta kaupanteosta että huvittelusta kuului paljon ääniä, joiden merkitykset vaihtelivat kokijan aseman mukaan.

Useille ihmisille markkinat merkitsivät kuitenkin ennen kaikkea äänekästä juhlimista. Millaista ääntä piti kaupankäynti? Millä tavalla myyntipuhetta kuvailtiin aikalaislähteissä? Myyntipuheella tarkoitan tässä akustista tilannetta, jossa myytävää tuotetta kaupattiin ja mainostettiin tai siitä tingittiin ääntä käyttäen. Äänimaise-

380 Sumu 1974, 14.

381 Linkola 1939, 196–198.

matutkija Kaarina Kilpiön mukaan myymisen äänet punoutuivat ennen sähköisten viestinten läpimurtoa arjen äänimaisemaan. Hän nostaa esimerkikseen 1800-luvun kuopiolaiset jäätelönmyyjät, jotka ilmoittivat saapumisestaan ja tuotteiden saataavuudesta huutamalla. Äänimainonta tapahtui julkisissa tiloissa henkilökohtaisesti huutaen tai laulaen. Sähköisen murroksen myötä äänimainonnan sointi muuttui Kilpiön mukaan aiempaa intiimiksi radioiden tulon myötä: myyjien ei tarvinnut enää huutaa. Aiemmin huutava myyntipuhe koettiin myös häiritsevänä metelinä. Kilpiön mukaan suhtautuminen heijastui myös reklaami-sanan suomentamisessa. *Suomen Kuvalehti* järjesti vuonna 1928 nimikilpailun, jossa reklaamille etsittiin osuvaa käännoästä. Ehdotuksia olivat muun muassa meluke, meluma, mekalto, melutehoilu ja kuuluttelu. Voiton vei mainos.³⁸²

Joissakin tapauksissa myyntipuhetta tehostettiin Rovaniemen markkinoilla apuvälinein. 1920-luvulla sirkusten sisäänheittäjät mainostivat näytäntöjä soittamalla haitaria, lyömällä rumpua tai ”huutamalla tuomiopasuunan äänellä”.³⁸³ Kysymyksessä oli eräänlainen performatiivinen kutsuhuuto. Helmikuussa 1930 *Perä-Pohjassa* kirjoitettiin, kuinka Kemin markkinoilla näkyy ihmeihmisiä Ceylonista, intialaisia fakiireja ja kahlekuninkaita. Mainostavien kojujen edessä kävi lehden mukaan valtava mörinä, räminä ja vihellys. Tyyliin kuului myös liioittelevan humoristinen esitystapa.³⁸⁴ Todennäköisesti myyntipuhe kuultiin myöhemmin myös Rovaniemellä saman vuoden talvimarkkinoilla, sillä esiintyjät ja monet myyjistä tekivät Suomessa laajoja kiertueita useita kaupunkia ja paikkakunta kattaen.

Kauppiailla ei ollut tapana pitää mainoksia kojuissaan Rovaniemen markkinoilla, eivätkä hinnatkaan olleet esillä. Kauppaa käytiin hintoja kysellen ja tarjouksia esittäen. *Kaiku*-lehdessä kirjoitettiin vuonna 1913 tinkimisen olevan markkinoilla tapa. Ennen varsinaista tinkimistä tavaroita tarkasteltiin huolella. Lehden mukaan kauppiaiden kerrotaan luonnehtineen peräpohjalaisia miehiä maailman pahimmiksi tinkijöiksi.³⁸⁵

Tinkimiskulttuurin kaupallisena lähtökohtana oli kiinteiden hintojen puuttuminen; neuvotteluvara vaati psykologista silmää sekä myyjältä että ostajalta. Ennen kaikkea tarvittiin verbaalisia kykyjä, jotta kaupanteon molemmat osapuolet olisivat lopulta tyytyväisiä. Tinkiminen saattoi toisinaan muistitiedon mukaan kestää pitkään, jopa tuntikausia. Kauppiat ilmoittivat kauppojen alkuun korkean lähtöhinnan, johon esitettiin ostotarjous. Toisiaan asiakas poistui kesken kaiken myyntitilanteesta mutta palasi myyjän huudettua alennetun hinnan perään. Tapana oli neuvotella jokaisen kaupan yhteydessä mutta erityisesti vaatteita ostettaessa. Eten-

382 Kilpiö 2005, 236–240.

383 *Pohjolan Sanomat* 23.2.1924.

384 *Perä-Pohja* 14.2.1930.

385 *Kaiku* 16.2.1913.

kin naisten kerrotaan olleen erityisen tarkkoja tavaravalinnassa. Joskus tingittäessä saattoi äänikin kohota kovaksi.³⁸⁶ Toisinaan myyjiä saattoi kyllästyttää alituinen hintojen kyseleminen.³⁸⁷ Saamelaisia kuvaillaan tinkaamisen suhteen vähäsanaisiksi: heille oli turhaa kehua ja ylistellä tavaraa.³⁸⁸

Osa myyjistä muokkasi myyntipuheensa verbaaliseksi esitykseksi, joka aikaa myöten sai ennalta laaditun performanssin piirteitä. Tällaisia myyjiä alettiin kutsua 1900-luvun alun Suomessa helppoheikeiksi, ja heitä näkyi ja kuului myös Rovaniemen markkinoilla.

Helppoheikit

Helppoheikkien myynninedistämisen strategiana oli kantava äänenkäyttö ja nokkelia verbaliikka yhdistettynä korostettuun ja usein poikkeavaan mutta tunnistettavaan elehtimiseen. Aikalaislähteissä helppoheikkien tuottamaa puhemaisemaa kuvailtiin muun muassa messuamiseksi, kimeän ja katkeilevan äänen särkyneeksi ujellukseksi, riehumiseksi ja huutamiseksi sekä yritykseksi saada ihmiset vitsailemalla hetkeksi kuuntelemaan. Myös Oulussa kerrottiin helppoheikkien huutavan vitsejään kurkku käheänä ja mölyävän kiihtyvällä voimalla.³⁸⁹

Rovaniemen kaupungin kulttuurilautakunnan vuonna 1971 järjestämän keruukilpailun vastausten joukosta löytyy rovaniemeläisen Eila Raatikaisen kuvaus markkinoiden lusikkakauppiasta:

Nyt myydään lusikoita! Tulkaa kaikki joilla ei ole vielä tällaisia apuvälineitä ostamaan oikein hyviä vellin lappajia! On kiiltäviä ja kaarevia aivan suun muotoisiksi hiottuja. Sopii suuhun kuin suuhun oli se sitten suuri tai pieni, niin aina käy. Pannaan satasella kuusi. No pannaan kymmenen, olkoon täysi tusina! Kelle kelpaa, kelle ei? Ei kelpaa. No pannaan pois. Ja menkää te köyhät siitä taaemmaksi, että nuo rahamiehet pääsevät kauppoja tekemään, sillä en minä mikään almujen jakaja ole. Heitelkää vellinne pitkin seinää ja nuoleskelkaa sieltä, jos luulette sen halvemmaksi tulevan. Niin sitä tehtiin meilläkin, kun olin lapsi. Isä oli niin saita, ett' ei raaskinut mukuloilleen lusikoita ostaa. Oli vain yksi lusikka ja sillä söivät isä ja äiti vuorotellen. Mukuloille heitettiin velli seinille ja sieltä nuoleskeltiin. Kerran sain tuuman pituisen tikun kieleeni ja isä joutui maksamaan lääkärille monta satasta, ennekuin tikku saatiin pois. Siitä päivästä lähtien meilläkin on lusikalla syöty.³⁹⁰

386 Heinonen 1984, 206–207.

387 *Rovaniemi* 25.2.1922.

388 *Perä-Pohjolainen* 16.2.1913.

389 *Pohjolan Sanomat* 7.4.1920; *Lapin Kansa* 29.9.1950; *Tornion lehti* 27.2.1923; *Pohjolan Voima* 23.9.1927.

390 Heinonen 1984, 178.

Kysymyksessä on varsin uskottava kuvaus notkeapuheisesta tori- tai markkinamyymästä, jonka verbaalisiin tehokeinoihin kuului usein ronskilla huumorilla höystetty myyntipuhe. Nimitys helppoheikki tulee luultavimmin sanan helppo halpaa tai huokeaa tarkoittavasta merkityksestä. Usein helppoheikkien ympärille muodostui naureskelevä yleisö. Helppoheikit ovat mahdollisesti edelleen kaikkein tunnetuimpia markkinoiden puhemaisemaan kiinnittyviä markkinahahmoja. He myivät markkinoilla tukuittain lähinnä tehdasvalmisteista pientavaraa: pannuja, kahvikuppeja, kampoja, kirjekuoria, karamelleja ja läkkipeltisiä lusikoita, pesumaljoja ja lompakoita.³⁹¹

Vuoden 1914 Rovaniemen pääsiäismarkkinoilla helppoheikit kauppasivat myös vaatteita.³⁹² Helppoheikit huusivat kovasti ja puhuivat niin, että vaahto tuli suusta, muisteli rovaniemeläinen Juho E. Huttunen 1920-luvun markkinoita.³⁹³ Helppoheikit olivat eräänlaisia performanssitaiteilijoita, joiden päämääränä oli sulavan rytmikkäästi soljuvan humoristisen myyntipuheensa turvin kaupata mahdollisimman paljon tavaraa. Maata kiertäviä helppoheikkejä näkyi kaikkialla, missä järjestettiin markkinoita.³⁹⁴

Helppoheikkien myyntiartikkeleihin suhtauduttiin rihkamana, jonka ostamista pidettiin turhana tuhlaamisena. Helppoheikki päätyi myös kuplettilaulaja Tatu Pekkarisen säveltämään ja sanoittamaan lauluun ”Kauppias Helppo-Heikki”, jonka hän levytti salanimellä Janne Veikkola yhdessä Helsingin Homocord-orkesterin kanssa vuonna 1929. Laulu sisältää myös Pekkarisen sepittämiä puheosuuksia seuraavaan malliin:

Hei hulinaa hyvä markkinaväki! Kääntäkääpä sitä kiikareitanne vähän tännekin päin, sillä täällä alkaa nyt suuri, vapaaehtoinen konkurssiloppuunmyyntipakkohuutokauppa ja tavaraa ruvetaan jakamaan vallan ilmaiseksi pientä maksua vastaan.³⁹⁵

Kuplettien idea oli tehdä humoristisia esityksiä ajankohtaisista aiheista. Esimerkistä voi poimia myös karnevalistisia elementtejä: vapaaehtoisesti kaupattavia konkurssitavaroita ja maksullisia ilmaistuotteita. Viranomaisten suorittamat pakkohuutokaupat karnevalisoidaan huumorin keinoin.

Kuopiolaissyntyinen Pekkarinen oli omana aikanaan suosittu maalaiskoomikko, jonka repertuaariin kuului ajankohtaisia ja nasevasti eri ilmiöille velmuilevia sanoituksia.³⁹⁶ Hän esiintyi 1920-luvulla usein myös Rovaniemellä yhdessä kansanlaulaja

391 *Rovaniemi* 3.4.1923.

392 *Perä-Pohjolainen* 16.4.1914.

393 Huttunen, 1995, 315.

394 Niemelä 2008, 22.

395 Pekkarinen 1973 [1929].

396 Jalkanen 2003, 224–225.

Aapo Similän kanssa, joten ”Kauppias Helppo-Heikki” saattoi hyvinkin soida Rovaniemen markkinoilla sekä gramofonilevynä että elävänä esityksenä.³⁹⁷ Myöhemmin helppoheikistä lauloivat muun muassa iskelmälaulaja Matti Jurva ja kuplettilauluja-lauluntekijä ja näyttelijä Reino Helismaa, joka käsikirjoitti Jorma Nortimon ohjaaman rillumarei-elokuvan *Rovaniemen markkinoilla* (1951). Elokuva voidaan pitää eräänlaisena Rovaniemen markkinoiden kulttuurisena heijastusilmiönä.

1910- ja 1920-lukujen lehdistössä helppoheikkeihin liitettiin usein myytävää tavaraa vähätteleviä määritelmiä, ja erikseen vihjailtiin tavarana olevan jotain aivan muuta kuin käsityötä: helppoheikit olivat kauppiaita, jotka myivät rihkamaksi kutsuttuja myyntiartikkeleita huokeaan hintaan. Annikki Setälän romaanissa *Poikatyttö* helppoheikki lupaa kaupantähtäjänsä myös romanttista onnea. Se voidaan tulkita osaksi kaupanteon performatiivista strategiaa:

Tulkaa nuoripari tänne ostamaan, huusi Helppo-Heikki heille. – Te täällä saatte lusikoita halvalla, puolitusinaa viidellä markalla, kaksi ilmaiseksi, kolmas kummilahjaksi, neljäs sulasta ystävydestä. Tulkaa tänne, vielä ehditte, kun kiirettä pidätte. – Ette te kadu kauppojanne, alkoi Helppo-Heikki uudelleen. – Ikuista onnea lupaan lisäksi, kaksi lusikallista kaupantähtäjänsä. Onko kallista vai onko halpaa?³⁹⁸

Vaikka helppoheikkien sukupuolta ei erikseen mainita, voidaan olettaa heidän olleen vuosikymmenten ajan enimmäkseen miehiä. Vuonna 1950 Rovaniemen markkinoilla helppoheikkejä laskettiin olleen kolmekymmentä, heidän joukossaan myös yksi nainen, myyntiartikkeleinaan ranskalaiset sifonkiverhot ja pöpöpyydistimet.³⁹⁹ Helppoheikkien ammatinharjoittaminen oli harkittua ja hiottua. Heidän keskeinen työkalunsa oli ääni, joka äänimaisematutkimuksessa luokitellaan tiettyssä tilanteessa ja ympäristössä muokkautuvaksi funktionaaliseksi, musiikilliseksi ääneksi.

Viranomaiset kokivat puhemaiseman liian kovaaääniseksi, ja 1920-luvulla helppoheikkien esiintymisiä alettiin jo kontrolloida, jopa sanktoida. Melu määritellään yleensä ei-toivotuksi, häiritseväksi koetuksi ääneksi, jolle altistuminen saattaa horjuttaa terveyttä ja vähentää viihtyvyyttä.⁴⁰⁰ Sana melu on johdos sanasta meteli, joka on merkinnyt hälinän, melun ja rähinän ohella myös kapinaa tai mellakkaa.⁴⁰¹ Vuoden 1927 markkinoilla yleisellä paikalla meluamisesta saattoi joutua jopa syytteen, kuten *Pohjolan-Sanomat* raportoi:

397 *Rovaniemi* 16.9.1926.

398 Setälä 1941, 102.

399 *Lapin Kanssa* 9.2.1950; 10.2.1950.

400 Ampuja 2014, 42.

401 Uimonen 2014, 306.

Helppo-Heikitkin taisivat niittää huononpuoleisen rahasadon, sillä viranomaisten taholta tukittiin heidän suunsa ilmoittamalla, että kaupat on tehtävä ihmisten tapaan, taikka muuten tullaan heidät ajettamaan syytteeseen yleisellä paikalla meluamisesta.⁴⁰²

Jos yllä olevasta katsauksesta on lähdekriittisesti tulkittavissa negatiivisen puolueellista sävyä, kaksi vuotta myöhemmin ilmestynyt *Rovaniemi*-lehden teksti suorastaan pursusi vahingoniloa markkinoiden päätyttyä toivottaen markkinahesuille ja hessuttarille hyvää matkaa etelän markkinoille. Tekstissä myös ilmaistiin kyllästymistä pillipiipareita kohtaan viitaten todennäköisesti kaduilla esiintyneisiin posetiivareihin.⁴⁰³

Helppoheikit houkuttelivat paikalle myös taskuvarkaita. Pääsiäismarkkinoilla 1914 he olivat käyttäneet hyväkseen helppoheikkien ja yleisön aikaansaamaa puhemaisemaa. *Perä-Pohjolainen* varoitteli varkaista syyllistävään sävyyn. Markkinahuumassa ja sekamelskassa ihmisillä eivät lehden mukaan ole kaikki aistit terävimmillään:

Mutta ostajille varkaat ovat helppojen heikkien myymälöiden edustalla sitä vaarallisempia, sillä ostajat tuosta humusta ja melusta tunto-, näkö- ja kuuloaistinsa menetettyään ovat kuin luodut varkaitten ja näpistelijöiden uhreiksi. Moni siellä hävisi yks kaks rahakukkarostaan.⁴⁰⁴

Helppoheikkejä saattoi markkinoilla olla 1920-luvulla kymmenittäin joka nurkassa riehumassa. He edustivat valtaapitävien näkökulmasta vääränlaista ja yhteiskunnallisesti alemman tason myyntikulttuuria, joka sitkeästi pysytteli kontrollin ulkopuolella. Helppoheikit olivat vuosikymmenten aikana luoneet tori- ja markkinapaikoille omaehtoisen strategian, estetiikan ja äänessä olemisen tavan, joka ei vastannut konservatiivisesti säädeltyä koodistoa. Korkean ja matalan kulttuurinen ristiriita oli syvä, koska helppoheikkien toimintatavat eivät millään muotoa heijastelleet idealistisia moraali- ja kasvatuskäsityksiä. Helppoheikkien roolina markkinoilla oli toimia eräänlaisena epävirallisena karnevaalinarrina, jonka vitsikäs kokonaisolemus käänsi nurin kaupanteon rationaalisuuteen liittyvät arvot ja sosiaalisen järjestyksen. Heitä seuraava ja ostava markkinayleisö oli tietoinen myytävän tavaran ja tilanteen laadusta ja merkityksestä haluten hetken aikaa olla osana kontrollivapaata esitystä, jossa jokaisella osallistujalla oli oma roolinsa. Viranomaisten vaientamisyrittämisistä huolimatta helppoheikit olivat myyntiä edistävine äänineen tuttu näky Rovaniemen markkinoilla seuraavillakin vuosikymmenillä.⁴⁰⁵

402 *Pohjolan-Sanomat* 10.2.1927.

403 *Rovaniemi* 23.2.1929.

404 *Perä-Pohjolainen* 16.4.1914.

405 Niemelä 2008, 23; *Kaleva* 20.2.1921.

Sisäänheittäjät

Oman lisänsä markkinoiden puhemaisemaan toivat sirkusten, peliteltojen ja erilaisten huvittelupaikkojen asiakkaiden houkuttelijat, joita tässä kutsun sisäänheittäjiksi. Heidän tehtävänä oli teltojensa edustalla maanitella asiakkaita seuraamaan teltojen sisällä alkavia ohjelmanumeroita. Tämä tapahtui herättämällä huomiota, ja parhaiten se onnistui aiheuttamalla mahdollisimman suurta ääntä huutamalla ja käyttämällä erilaisia ääntä tehostavia apuvälineitä kuten rumpua. *Perä-Pohjolainen* kirjoitti talvimarkkinoilla olleen useita ampuma- ja renkaanheittopaikkoja, joista yhden edustalla oli työskennellyt suuriääninen sisäänhuutaja:

Huutaja kehui kaiken maailman ihmeet sisällä nähtävän niin kuin fakiiri y.m. temppeja. Tänne sisään kutsuttiin useammalla maailman kielellä, josta mongerruksesta en mitään ymmärtänyt, vaan kaikesta päättäen ne olivat sisäänkutsun ääniä, eikä sillä hyvä, että siellä luvattiin näyttää kaiken maailman ihmeitä, vaan luvattiinpa antaa kuppi kahvea kullekin.⁴⁰⁶

Tärkeää oli myös huudon sisältämä houkute; edellisessä tapauksessa yleisöä oli kosiskeltu kahvilla. Aikalaislähteissä sisäänheittäjiä kutsuttiin muun muassa sisäänhuutajiksi, taiteilijoiksi, komeljanttareiksi ja sisäinhoukuttelijoiksi. *Kaiku*-lehdessä kirjoitettiin 1910-luvulla paheksuvaan sävyyn sirkusklovneista. Kirjoituksesta ei tosin selviä, miten sirkustaiteilijat olivat markkinoilla häirinneet:

Sirkusklovnit pitivät jo sunnuntaista Kourin pihan sivustalla olevain koppurien katoilla niin paha elämää, että jos me tavalliset ihmiset puoliksikin niin rähinöineet, niin me olisimme löytäneet itsemme neljän seinän sisästä lukkojen ja kalterien takaa; mutta nämät rauhanhäiritsijät saivat rähistä tulematta itse häirityksi. Taisipa markkinoilla olla vielä joku pahanen varieteeseuruekin.⁴⁰⁷

Voi olla, että pelkkä klovnien esiintyminen ja läsnäolo on saanut kirjoituksen laatijan tuhtumaan. Toinen syy voi olla esiintyjien ulkomaalaisuus. Kenties ammatinaurattajien oma tapakulttuuri vieraine kielineen on vaikuttanut tottumattoman silmissä ja korvissa rauhaa häiritsevältä. Vuoden 1908 talvimarkkinoilla eläinteltan yhteyteen oli pystytetty myös ampuma- ja heittopaikka, jonka huutavat sisäänheittäjät eivät rallatuksistaan huolimatta olleet *Perä-Pohjolaisen* mukaan onnistuneet houkuttelemaan luokseen yleisöä. On myös mahdollista, että huutamalla mainostaminen kertoi yleisön puuttumisesta; asiakkaita täynnä oleva koju tai telta oli samalla aina kauppiaille parasta mainosta.⁴⁰⁸

406 *Perä-Pohjolainen* 23.2.1909.

407 *Kaiku* 21.2.1914

408 *Perä-Pohjolainen* 3.3.1908.

Huutokaupat ja arpajaiset

Helmikuussa 1900 myytiin Rovaniemen markkinoilla neljäsosa Virijärven (Ylitornio) niitystä. Paikkana oli Alaruokasen talo ja kaupantekotapana huutokauppa. Varhaisin maininta markkinoilla järjestetyistä huutokaupoista löytyy *Kaiku*-lehdestä vuodelta 1892, jolloin niitä kerrotaan olleen lukuisasti myös edellisillä markkinoilla.⁴⁰⁹ Huutokaupassa hinnat asettuvat niin sanottujen huutojen perusteella itse kaupanteon aikana. Kaupanteko on myös julkista ja tapahtuu ääntä käyttämällä. Markkinoilla huudettiin muun muassa kauppiaitten konkurssipesiä, kodinirtainta, hevosia ja hevostarvikkeita sekä talous- ja vaatetavaraa. Huutokauppoja järjestettiin Alaruokasen talon ohella Yliruokasen riihessä, Raahe-yhtiön makasiinissa ja Arvid Piessan talolla. 1930-luvulla niitä järjestettiin torialueella ja sen läheisyydessä sekä Rovaniemen huutokauppakamarilla ja Osto- ja myyntiliike Teräksen alakerrassa.⁴¹⁰

Sanomalehdistä ei löydy erillisiä mainintoja huutokauppoihin liittyvistä äänistä. *Rovaniemi*-lehdessä pakinoitiin 1920-luvun lopulla markkinoilla järjestetystä. Mukana oli häärännyt itse piru: ”Tässä on kilua, kalua, kimmeltää, kuka kohottaa, kuka alottaa, kohta paukahtaa...”⁴¹¹ Sitaatti tuo mieleen helppoheikkien myyntipuheen, ja on mahdollista, että huutokaupoissa oli käytössä samantyyppisiä performatiivisia strategioita auditiivisen ympäristön ja kauppatilanteen hallitsemiseksi kuin helppoheikkien myyntiesityksissä. Helppoheikkien edustaessa karnevaalihenkisesti lähinnä itseään huutokaupat olivat usein viranomaisten järjestämiä ja ilmensivät monella tapaa kontrollia kaupantekoon liittyvissä kysymyksissä.

Perinteisissä huutokaupoissa äänessä on meklari, joka toimii samalla myyntitilaisuuden puheenjohtajana. Meklari asettaa huudettavan kohteen tarjolle ja usein myös kuvailee sitä ääneen. Ostajat puolestaan huutavat tai muutoin ilmaisevat hintatarjouksensa seuraten meklarin käyttämää fraseologiaa seuraavaan tyyliin: ”Ensimmäinen [tauko], toinen [tauko] ja kolmas kerta.” Huutokauppoja tai niiden äänimaisemaa ei julkisessa sanassa millään tavalla kritisoitu tai muutoinkaan käsitelty. Syyksi voidaan tulkita huutokauppojen asema institutionaalisen ja kyseenalaistamattoman vallan ilmentymänä osana Rovaniemen markkinoiden sosioakustista järjestystä.

Arpajaisilla on Euroopassa pitkät perinteet. Niitä on järjestetty 1400-luvulta alkaen. Seuraavalla vuosisadalla julkisiin arpajaisiin osallistuttiin erityisesti Firenzesä, josta ne levisivät rahatalouden ja kaupankäynnin vilkastuessa muihin maihin. 1860-luvulla arpajaisia alettiin kutsua Italiassa lotoksi. Julkinen valtiovalta huolehti arpajaisten veronkannosta. Arpajaiset voidaan nähdä osana yleiseurooppalaista rahvaan pelikulttuuria ja tulkita myös osaksi viranomaisten valvomaa markkinoiden huvikulttuuria. Esivallan kannalta arpajaisten suosio oli aina myös tuottoisaa. Yleis-

409 *Kaiku* 11.3.1892.

410 *Perä-Pohjolainen* 10.2.1900; 10.2.1911; 15.2.1913; 9.2.1915; 10.2.1917.

411 *Rovaniemi* 18.2.1928.

hyödyllisen huvitoiminnan päämääränä oli nimenomaan rahankeräys.⁴¹² Arpajaisia järjestettiin jo Rovaniemen markkinoiden alkuvaiheessa. Vuonna 1885 arpajaisilla kerättiin rahaa kirkon urkuharmoonin viimeistä maksuerää ja perustettavan torvisoittokunnan soittimia varten.⁴¹³

Vuoden 1892 talvimarkkinoilla järjestettiin paikallisen raittiusseuran uudessa toimitalossa arpajaiset oheisohjelmistoineen. Rahaa kerättiin nälkää näkevien hyväksi. Vaikka illan ohjelmassa oli naislaulajia, myös soittoa kaivattiin. Silloin seuran toimikunta oli päättänyt kutsua mukaan ulkona kadulla soittavan posetiivarin, ”jonka soitto oli kyllä korvia räkkäävää, mutta kyllä markkinoilla vältti”. Seuraavana päivänä järjestettiin arvonnat seuran hyväksi.⁴¹⁴ Rovaniemen markkinoiden suurimmat arpajaiset järjesti VPK vuonna 1908 rakennusvelan maksamiseksi. Myytävänä oli peräti 10 000 arpaa, joita myytiin koko markkinoiden ajan.⁴¹⁵

Arpajaiset olivat koko kansan huvia ja asettuivat kulttuurisessa viitekehyksessä kontrollin ja karnevaalin väliin. Arpajaisiin saattoi osallistua kuka tahansa. Kaikilla arpajaislipun ostaneilla oli sama mahdollisuus voittaa arvalla uutta omaisuutta riippumatta taidollisista tai tiedollisista tekijöistä, varakkuudesta tai oppineisuudesta – vain hyvä onni ratkaisi pelin.⁴¹⁶ Tästä kulttuurisesta positioista johtuen myös posetiivari saatettiin kutsua pakkasesta sisälle esiintymään. Edellä mainittu tapaus on kuvaava esimerkki siitä, kuinka Rovaniemen markkinoilla matalana ja korkeana pidetyt kulttuuriset osatekijät saattoivat kohdata ristiriidattomasti.

3.5. Saarnat

”Usko syntyy kuulemisesta, mutta kuulemisen synnyttää Kristuksen sana.”⁴¹⁷ Raamattu sisältää lukuisasti ääniin ja kuuntelemiseen liittyviä metaforia, joihin viitataan usein saarnojen yhteydessä. Saarnat ovat ääneen esitettäviä uskonnollisia puheita, joita kuunnellaan kristillisten jumalanpalvelusten yhteydessä. Kirkollisessa kontekstissa saarnaaja on usein pappi tai kiertävä matkasaarnaaja. Myös markkinoilla saarnattiin.

Saarnoja kuultiin markkinoilla jo keskiajan Suomessa kerjäläismunkkien saarnatessa yleisölle Turussa 1400-luvulla. Suomalaisen markkinoiden historiaa tutkineen Jussi Vainionpään mukaan keskiaikaiset saarnat olivat merkittävä markkinaviihteen muoto akrobaattien, ilveilijöiden, eläintenkesyttäjien ja muiden viihdyttäjien

412 Lehtonen, 1994, 112, 262–263.

413 *Kaiku*, 4.2.1885; *Uusi Suometar* 19.3.1885.

414 *Kaiku* 2.3.1892.

415 *Perä-Pohjolainen* 3.3.1908.

416 Lehtonen, 1994, 262–263.

417 *Pyhä Raamattu*, Room.10:17.

ohella.⁴¹⁸ Samaa ei voi väittää Rovaniemen markkinoista, jossa saarnaaminen oli suunnattu lähinnä markkinoiden lieveilmiöitä vastaan. Viestintäväline oli kuitenkin sama: kirjoitettu ja ääneen lausuttu sana eli saarna.

Markkinoiden puhemaisemassa kuuluivat myös uskonnollista kontrollia ja valtaa manifestoivat seurapuheet, joita pidettiin ennen Rauhanyhdistyksen talon valmistumista (1913) yksityiskodeissa keskustassa ja sen lähiympäristössä, erityisesti Saarenkylässä. Tunnetuista saarnapaikoista keskustan alueella muistetaan muun muassa Yliruokasen, Keskiruokasen ja Alaruokasen sekä Olli Halvarin talot.⁴¹⁹ Rauhanyhdistyksen talosta tuli sen valmistumisen jälkeen keskeinen saarnapaikka. Vanhoillislestadiolaisten saarnoja kuultiin talossa lähes jokaisena markkinailtana, ja ne olivat hyvin suosittuja. Tupa täyttyi kuulijoista, ja saarnaajia saapui pitkienkin matkojen päästä.⁴²⁰ Suosioon saattoi vaikuttaa myös talon sijainti salakapakan ja VPK:n talon läheisyydessä. Joinakin vuosina saarnoja kuultiin myös päivisin. Myös 1900-luvun alussa Rovaniemelle perustettu Pelastusarmeija järjesti omia markkinakokouksiaan, joissa laulettiin, soitettiin ja pidettiin puheita. Pelastusarmeija saattoi lauhan ilman sattuesssa käydä laulamassa myös markkinapaikkojen ulkotilassa. Juhannusmarkkinoilla ulkotilassa esiintyminen oli vielä yleisempää. Rovaniemen keskikoululla järjestettiin säännöllisiä markkinaseuroja 1920-luvulta alkaen, puhujina pappeja, matka- ja maallikkosaarnaajia. Rovaniemen kirkossa kuultiin markkinasaarna jo vuonna 1898. Mikkelin- ja pääsiäismarkkinoilla kirkkoihin tultiin myös ehtoolliselle. Myös setlementtitoimintaa harjoittaneessa Rovalassa pidettiin seuroja heti perustamisesta (1923) alkaen.⁴²¹

Tästä kaikesta voidaan päätellä, että saarnoilla oli varsin kuuluva asema rovaniemeläisen hengenelämän äänimaisemassa, myös markkinoiden aikaan. Kirkon sanomaa levitettiin Rovaniemen markkinoilla osana kontrollin ja vallan äänimaisemaa. Luterilaisella kirkolla oli Suomen uskonnollisella kentällä kiistaton valta-asema vielä 1900-luvun taitteessa, mutta yhteiskunnallisten olosuhteiden muuttuessa ja uusien kansalaisliikkeiden ilmestyttyä jo 1800-luvulla sosiaalisen toiminnan kentälle se alkoi kuitenkin kaventua ja osallistuminen jumalanpalveluksiin ja kirkon opetustilaisuuksiin vähentyä. Papisto edusti 1800-luvun puolivälin jälkeen yhteiskunnallisesti heikkenevää valtaa, kontekstina modernisoituminen ja kulttuuriset maallistumisprosessit. Pappien talonpoikaistuessa valtaa ottivat herätysliikkeet, joiden pyrkimyksiä vapaan sivistyksen puolustajat pitivät väärinä.⁴²²

Sanan ja sivistyksen vallasta kamppailtiin institutionaalisella tasolla, mikä ilmeni myös konkreettisissa akustisissa ympäristöissä. Kysymyksessä oli kamppailu vallan äänestä, jossa osapuolina olivat karnevalistista ilonpitoa ylläpitävä rahvas, maallista

418 Vainionpää 1994, 15.

419 Heinonen 1984, 245.

420 *Lapin Kansan* 29.9.1950.

421 Heinonen 1984, 245; *Perä-Pohjolainen* 5.3.1898.

422 Mikkola 2009, 154; 179.

auktoriteettia edustavat kansalaisjärjestöt ja lainsäädännöllistä käskyvaltaa edustavat viranomaiset ja kirkko omine sisäisine valtataisteluineen.

R. Murray Schafer nimittää strategista, uskonnollista valta-asemaa tavoittelevaa äänenkäyttöä pyhäksi meluksi.⁴²³ Sydänkeskijällä kirkkojen sisällä vallan ääntä kuultiin sunnuntain ja kirkollisten juhlapyhien pitkäkestoisina saarnoina monenlaisissa yhteyksissä: ristiretkien järjestämisessä, harhaoppisia poltettaessa, hautajaisissa, kruunajaisissa, vainajien muistopäivinä, uusien urkujen vihkimisessä ja markkinoiden alkaessa. Olennaista oli ylläpitää yleisön mielenkiintoa. Saarnan aikaansaama puhemaisemaa saattoivat täydentää kirkon lattialla juoksentelevat koirat, juoruilu ja ääneen nauraminen sekä saarnan keskeyttävät välikommentit. Lisäksi huomion saattoi kaapata metsästyshaukkansa mukanaan tuonut aatelineen.⁴²⁴ Kaiken kaikkiaan kirkkomatkat olivat yksi keskeisimmistä tiedonvälityksen ja kohtaamisten kanavista. 1800-luvun lappilaisissa kirkoissa luettiin pitkinä litanioina erilaisia kuulutuksia perintötilojen huudatuksista paloapuanomuksiin ja avioaikaisiin nimenomaan pääsiäisen ja juhannuksen aikaan, jolloin järjestettiin myös markkinoita.⁴²⁵

Rovaniemeläinen Pentti Norvasuo muistelee vanhoillislestadiolaisten virrenveisuuta, joka oli kantautunut markkinoiden aikaan seuratalolta väkevänä ja voimakkaana.⁴²⁶ Äänimaisema saa muistoissa lisäpainoarvoa kenties juuri uskonnollisen ulottuvuutensa tähden, mikä kertoo kirkollisen vallan kuuluvuudesta ja vaikutuksesta myös markkinoiden aikaan. Lestadiolaisten saarnaajat suhtautuivat maallisen virkavallan edustajiin asiallisesti, mutta heitä ei aina päästetty helpolla. Saamelaisen saarnaajan Pietari Antinpoika Wasaran, Ies-Pietin (1815–1896) kerrotaan käyneen keskustelua seuraavaan tyyliin:

- Oletkos, Ies-Pieti sanonut minua piruski? Nimismies kysyi.
- Sinua piruski, minäkö sellaisia puhuisin virkamiehestä, joka olet Jumalan käsi. Minne joutuisimme, jos meillä ei olisi esivallan lain käyttäjiä pahantekijän kuritukseksi. Mutta sen mie sanon, ellet sie tee synneistäsi parannusta, niin joudut helvettiin.⁴²⁷

Wasara oli Lapin yksi keskeisimmistä lestadiolaisvaikuttajista liikkeen alkuvaiheessa, jolloin se levisi myös porosaamelaisten keskuuteen. Varakas ja ekstaattisia ilmiöitä aikaan saava saarnaaja onnistui säilyttämään arvostetun aseman myös lestadiolaisuuden suomalaistuttua. Lestadiolainen herätysliike nousi Pohjois-Suomessa keskeiseen asemaan 1900-luvun alussa. Liikkeen voimahahmona toimi Luulajassa

423 Schafer 1994 [1977], 49–52, 76, 273.

424 Hanska 1997, 373.

425 Heikkinen 1993, 96.

426 Norvasuo 1964, 26.

427 Tapaninen 1962, 29–44.

syntynyt Lars Levi Laestadius (1800–1861). Hän oli taustaltaan, verenperimältään ja äidinkieleltään saamelainen. Tultuaan papiksi Karesuvantoon hän oli joutunut opettelemaan suomen saarnakielekseen, ronskin ja rehevän rahvaankielen, jonka avulla hän onnistui tavoittamaan kuulijansa.⁴²⁸

Lestadiolaiset tulivat Rovaniemelle 1800-luvulla. Seuroihin saavuttiin lähikylistä hevoskyydillä, porolla tai hiihtäen. Liikkeelle lähdettiin tavallisesti joukolla. Seuroja pidettiin monta päivää, jopa viikkoja, mikä näkyi ja kuului ympäristössä.⁴²⁹ Ensimmäiset lestadiolaisseurat vietettiin Rovaniemellä vuonna 1912 ja seuraavat vuonna 1925. Molemmat olivat suuria tapahtumia; niihin osallistui tuhansia läsnäolijoita.⁴³⁰ Rovaniemen Markkinoilla saarnanneita olivat Jouko Heinosen mukaan muun muassa kittiläläinen Hanhi-Pieti⁴³¹ ja rovaniemeläinen maanviljelijä Olli Halvari.⁴³² Uskonnollisella puheella voi olla kuulijoihin suggestiivinen vaikutus. Marja Tuomisen mukaan Hanhi-Pietin kerrotaan olleen puheissaan niin vaikuttava, että jopa lestadiolaisuuteen penseästi suhtautunut Kittilän kappalainen Johan Nordberg oli heittänyt voimakkaassa liikutuksen tunteessaan kuperkeikkaa ja vajonnut lopulta pöydän alle syntejään suremaan.⁴³³

Vuoden 1929 talvimarkkinoilla vieraili kirkkoherra ja saarnaaja Väinö Havas, joka oli vaatinut parannusta sekä suoraan maailmasta että kaksimielisyydestä viitaten sekä markkinakansan huvitteluihin että paikkakunnalla kahden eri lestadiolaisryhmän välisiin uskonopillisiin erimielisyyksiin.⁴³⁴

Rovaniemen kirkossa pidetyt markkinasaarnat eivät 1900-luvun alussa aina onnistuneet tavoittamaan suuria kävijämääriä, vaikka saarnaajana olisi ollut kuinka verbaalisesti värikäs pappi. *Kaiku* raportoi maaliskuussa 1901:

Markkinakansaa varten oli tarjolla markkina-aikana joka ilta evankeliumin suloista saarnaa ja Jumalan sanan varoittavaa ääntä. Pastori A. Laitinen piti näet joka ilta Rovaniemen kirkossa Raamatun selityksiä. Ja joka vaan lienee ollut siellä kuulemassa niin ei jäänyt ihan ilman Jumalan sanan vaikuttavasta voimasta, varsinkin kun se selitettiin pastori Laitisen tunnetulla herättävällä tavalla. Kylmä kirkko ja kovat pakkaset lienevät pelottaneet useita kirkkoon menemästä, mutta suurinta osaa lienee estäneet markkinatouhu ja mitkä mikäkin esteet. Useat taas eivät saaneet sitä tietää, että kirkonmenoja pidetään.⁴³⁵

428 Tuominen 2010, 324.

429 Kinnunen 2005, 30.

430 Ahvenainen 1970, 240.

431 Pietari Hanhivaara 1833–1926.

432 Heinonen 1984, 244.

433 Tuominen 1996, 61; Tuominen 1999, 47.

434 Kinnunen 2005, 87.

435 *Kaiku* 8.3.1901. Adam (Aatu) Laitinen (1853–1923).

Laitisen saarnassa on ollut edellisestä päätellen vaikuttavaa ja lestadiolaistyyliin herättävää voimaa.⁴³⁶ Lehden mukaan kovat pakkaset ja kylmä sää eivät olleet ainoita syitä laimeaan osanottoon. Todellinen syy olivat markkinat ja ihmisten tietämättömyys markkinasaarnojen järjestämisestä.⁴³⁷ Tämän voi päätellä Laestadiusen omista teksteistä, joita on hyvinkin uskottavasti käytetty kirkossa pidettyjen markkinasaarnojen ja tuvissa pidettyjen puheiden lähteinä. Laestadius oli uskontojen ja politiikan kulttuurien professorin Aini Linjakummun mukaan vuonna 1843 ilmestyneessä pastoraaliväitöskirjassaan (*Crapula Mundi se on Maailman kohmelo eli tarttuvainen sielun tauti*) huolestunut yhteiskunnallisista oloista ja yleisestä tapainturmeluksesta.⁴³⁸ Laestadius ajatteli ihmisten ja koko maailman elävän viimeisiä aikojaan. Ihmiset eivät hae onnea uskonnosta eivätkä tee hyviä tekoja. Laestadius asettaa kunniakkaan uskon vastakohdaksi huvittelun:

Elämme nyt aikoja, jotka ehkä ovat maailman viimeisiä, jolloin mainetta ei etsitä hyvistä avuista, kunniata kunniakkaista ja kauniista teoista eikä korkeinta onnea uskonnosta ja uskosta vaan huvituksista, syömingeistä ja juomingeista, uhkapeleistä ja hauskutuksista on kuolevaisten suurin huvi.⁴³⁹

Aikalaiskritiikkiä lestadiolaista liikettä kohtaa esitti Rovaniemen Muurolan upseeripuustellin vuokraaja, räätäli ja lautamies sekä aktiivisesti yhteiskunnalliseen keskusteluun osallistunut Juho (Johann) Hoikka, joka oli maineikas, innokas kotiseutumies, historian ja arkeologian harrastaja.⁴⁴⁰ Hoikka julkaisi *Oulun Wiikko Sanomissa* elokuussa vuonna 1872 kaksiosaisen artikkelin otsikolla ”Kertomus nykyaikaisten uskonsa kerskaajien kiihkosta Rovaniemellä”.⁴⁴¹ Kritiikin kärki kohdistui ennen kaikkea lestadiolaisen liikkeen hyökkäykseen virallista seurakuntaa ja sen papistoa vastaan. Hoikan mukaan matkasaarnaajat lukivat aluksi Raamattua ja tulkitsivat sen tekstejä ääneen. Jossain vaiheessa tulkinta vaihtoi luonnetta – alkoi kiihotussaarnan jylinä. Se eskaloitui usean saarnaajaan samanaikaiseksi saarnaamiseksi, joka puolestaan muuttui pauhaamiseksi. Hoikka ihmettelee liikutuksia tekstissään:

Kyllä kaiketi silloin kuulijoilta korvia jos älyä kysytään, kun siihen vielä muu joukko lujasti kiljahtelee ja uhkii kovin säikäyttävillä äänillä sekä toiset itkee

436 Liikkeen perustaja, Lars Levi Laestadius piti myös markkinasaarnoja. Aapeli Saarisalon mukaan Laestadiusen ääni oli voimakas ja kirkas, ja kirkot olivat kaikuneet hänen mahtavaa julistustaan. Saarisalo 1970, 112.

437 *Kaiku* 8.3.1901.

438 Linjakumpu 2003, 88.

439 Laestadius 1965 (1843), 9; Linjakumpu 2003, 88.

440 Kotivuori 2017, 26.

441 *Oulun Wiikko Sanomia* 3.8.; 10.8. 1872.

ja toiset nauraa riippuen toistensa kauloissa, joten toisinaan vääntyvät läjittäin maassa teppuroimaan.⁴⁴²

Pellolainen kirjailija Timo K. Mukka kirjotti teoksessaan *Maa on syntinen laulu* (1964) lähes vastaavan kuvauksen länsipohjalaiseen kylään saapuvan matkasaarnaajan aikaansaamasta hurmoksellisuuden värittävästä uskonnollisesta puhemaisemasta:

Saarna on kestänyt jo hyvän aikaa. Saarnamiehen ääni täyttää suuren tuvan. Se värähtelee muhkeana kuulijoitten tajuntaan. Sähähtää sytyttävänä kuiskauksena. Tuomitsevana armahtaen. [...] Saarnaajan silmät palavat, hän puhuu äänensä korkeaksi nostaen ja taas hetken kuluttua hän antaa äänensä kuulua matalana jyrinä. [...] – ...Tietäkää, kurjat ihmiset! Huutaa saarnamies kohottaen kättään yli ihmisten, jotka vähitellen kaikki hurmioituvat, voihkivat ja valittavat rytmikkäästi.⁴⁴³

Saarna täyttää äänenpaineellaan koko tilan. Välillä saarnamies huutaa, välillä kuiskaa. Hän tekee verbaalisesti kaikkensa kuulijoiden vakuuttamiseksi. Pitkän saarnan edetessä ihmiset alkavat vaipua syvään kiihtymyksen tilaan. Tutkija Leena Mäkelä-Marttinen on tulkinut Mukan romaanin saarnakuvausta bahtinilaisen karnevalismin näkökulmasta, joka hänen mukaansa ilmenee saarnamiehen käyttämän kielen värikkyydessä ja ilmaisuvoimaisuudessa, kaavoittuneen liturgian vastakohtana mutta ei kuitenkaan iloisen rienaavana keskiaikaisen maailman tyyliin. Mukan romaanissa seurat ovat sekä saarnamiehelle että kuulijoille ensisijaisesti uskonnollinen kokemus.⁴⁴⁴

Saarnat olivat yksi osa Rovaniemen markkinoiden puhemaisemaa. Kun kadulla huudettiin ja tingittiin tarjouksia monella eri korostuksella, kirkossa, seuroissa ja tuvissa käytiin äänekkäästi kauppaa ihmisten sieluista. Kirkolla ja kirkkoa vastustavilla, eri liikkeisiin jakaantuneilla lestadiolaisilla oli instituutiona paljon valtaa: niillä oli hallussaan hegemonian ääni. Symbolisesti ja akustisesti sen kuuluvin äänimaisemallinen signaali ei ollut kuitenkaan saarna vaan kirkonkello.⁴⁴⁵

442 *Oulun Wiikko Sanomia* 3.8.; 10.8. 1872.

443 Mukka 1964, 85.

444 Mäkelä-Marttinen 2008, 138.

445 Symboli = kreik. symbolon, merkki. Monimerkityksinen ja muunneltava vertauskuva, joka edustaa tai havainnollistaa kulttuurisesti merkittävää ilmiötä, asennetta, myyttiä tai uskomusta. Se voi olla itsensä ulkopuolelle viittaava kuva, esine, henkilö, rakennus tai ilmiö, esimerkiksi ääni. Vrt. Halonen & Aro 2005, 7.

4. Musiikki

4.1. Kirkonkellot

Ja niin soljui vene kohti Rovaniemen kirkonkylää. Veneen keskellä istui pikumies ja ihmetteli ohi soluvia rantoja ja niiden taloja, ihmetteli veneiden paljoutta leveällä joella ja airojen välkettä aamuauringon loisteessa. Mutta varhainen nousu uuvutti pian matkamiehen ja vasta kirkonkylässä, Lainaannassa hän havahtui, kirkonkylän kellojen soiton kiiriessä yli vetten. Se oli ensimmäinen muisto koko syntymäkylästäni.⁴⁴⁶

Rovaniemeläinen Pentti Norvasuo muistelee varhaislapsuuttaan. Venematka joella näkyminen on jättänyt hänelle selvästi mieluisan, merkittävän ja elinikäisen muistojäljen. Matkanteon uuvuttamana hän oli nukahtanut. Norvasuo oli herännyt kirkonkellojen soittoon, mikä on hänen ensimmäinen muistonsa Rovaniemestä, syntymäkylästään. Muisto venematkasta kirkonkylälle saa pohtimaan, mikä kirkonkellon soinnissa on niin väkevää ja maagista, että se ylittää fyysisen värähtelytaajuuden rajat myös markkinoiden kaltaisessa, sosiaalisessa ja karnevalistisen äänekkäässä kontekstissa.

Toinenkin esimerkki löytyy kotimaisesta kirjallisuudesta. Juhani Ahon romaanissa *Panu* (1897)⁴⁴⁷ päähenkilö on talvella metsässä jahdissa. Hän huomaa markkinoiden äänten kantautuvan korviinsa ja lähtee hiihtämään niitä kohti. Kaatuessaan mäessä Panu kuulee kirkonkellojen soivan: kellot kutsuvat väkeä markkinamessuun. Kirkonkello heiluu tornissa vimmatusti, ja lopulta koko markkinapaikka tyhjenee kaikkien rientäessä kirkkoon.

Kirkonkelloilla oli akustista voimaa, ja ne välittivät signaalina monenlaisia merkityksiä. Musiikkiarkeologi Riitta Rainion mukaan kirkonkellojen kumahuksista saatettiin jopa ennustaa, mikä viestii siitä, että niiden tuottamien äänten merkityksiä ei aina välttämättä koodattu kirkon tarkoittamalla tavalla.⁴⁴⁸

Kirkonkellojen soittoa Rovaniemen markkinoiden yhteydessä ei lähteissä mainita, mutta se ei tarkoita sitä, ettei kelloja olisi soitettu. Sen voi perustellusti päätellä markkinasaarnoista, joita pidettiin ja kuultiin myös Rovaniemen kirkossa. On enemmän kuin todennäköistä, että markkinoihin liittyvistä tapahtumista viestitettiin

⁴⁴⁶ Norvasuo 1964, 26. Norvasuolle kirkonkellot olivat hänen ensimmäinen muistonsa Rovaniemestä.

⁴⁴⁷ Aho 1921 [1897], 32–33.

⁴⁴⁸ Rainio 2005, 291.

kirkonkelloilla, jotka oli uusittu vuonna 1818 vihityn uusklassisen kirkon käyttöön vuosina 1901, 1924 ja vielä kolmannen kerran vuonna 1935. Kellojen oikeasta soinnista oltiin tarkkoja: tietynlaisella kellojen äänellä oli oma erityinen merkityksensä akustisen signaalin tuottajana myös markkinoiden aikaan.⁴⁴⁹

Fyysistä suvereniteettia ilmaiseva, kovaa ja korkealta soiva kirkonkello oli Euroopassa keskeinen vallan symboli. Hollantilainen historiantutkija Johan Huizinga pohti vuonna 1919 ilmestyneessä klassikkokirjassaan *Keskiajan syksy*, kuinka keskiajan kaupungeissa koko elämänrytmi tehtiin julkisesti kuuluvaksi. Huudot, valitukset, kulkuet, kaupanteko, häät ja hautajaiset olivat kaikki äänekkäitä tapahtumia. Kaikkein merkittävin ja monella tasolla kantavin ääni oli kirkonkelloilla, jotka Huizingan mukaan olivat jokapäiväisen elämän varoitussignaali. Ne julistivat saarnojen tapaan surua, iloa, lepoa ja levottomuutta sekä kutsuivat kokoontumaan. Kirkonkellojen sointiin ei turruttu, vaikka ne soivat hyvinkin taajaan.⁴⁵⁰

Ranskalainen historioitsija Alain Corbin puolestaan osoittaa vuonna 1994 julkaistussa kirjassaan *Les Cloches de la terre. Paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXe siècle*, kuinka kellot toimivat yhteisössään akustisena informaation levittäjänä ja paikallisena kommunikaatiovälineenä. Kelloilla viestitettiin monenlaisia asioita. Kelloilla muun muassa ilmoitettiin hartaushetkestä, annettiin varoituksia ja kutsuttiin väkeä kokouksiin. Kellojen soidessa tiedettiin myös liikkeen kannellepanoista, hallitsijan kuolemasta tai kruunuperillisen syntymästä. Kellojen soittaminen heijasteli eri käyttötarkoituksissaan yhteisön poliittisia, yhteiskunnallisia ja uskonnollisia arvoja. Kelloilla oli suuri symbolinen merkitys: niillä rakennettiin ja ylläpidettiin myös kyläidentiteettiä. Lopulta kirkonkellojen soinnin akustinen vaikuttavuus väheni modernisaation myötä, kun äänimaisemassa alkoivat kuulua höyrykoneet ja sireenit.⁴⁵¹

Keskiajalla kirkonkellot soivat myös kuolemantapauksissa. Soitosta pysyttiin päätelemään paljon eri asioita. Piispan, papin tai kuninkaan kuollessa kelloja soitettiin huomattavan pitkään, jopa kuukausien ajan. Autonomian aikana käytössä olivat erilliset kellot keisarillista perhettä varten. Sanomakelloilla muistutettiin myös kuolevaisuudesta, rukoilemisen tärkeydestä ja edesmenneiden muistamisesta. Saattokelloja soitettiin hautaamisen ja vainajan siunaamisen yhteydessä.⁴⁵²

Myös Suomessa kirkonkellot ovat välittäneet informaatiota. Kuolemasta ilmoitetaan sanomakelloilla (sielunkellot) edelleen monissa seurakunnissa, myös Rovaniemellä. Aiemmin ilmaistiin sanomakelloilla myös säätyeroista soittamalla kelloja tiettyyn aikaan vainajien yhteiskuntaluokan mukaan ja soittojen lukumäärää ja

449 Enbuske 1997, 164, 262.

450 Huizinga 1951 [1919], 7–8.

451 Corbin 1998 [1994]. Ks myös Salmi 2002, 351.

452 Ks. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon verkkosivut: www.evl.fi (tark.7.6.2021).

pituutta vaihdellen. Tavallisesti käytössä oli myös kaksi kelloa sukupuolen osoittamiseksi: miesten kuolemasta ilmoitettiin suuremmalla kellolla kuin naisten, mikä kertoi sukupuolten arvoaseman akustisesta signalisoimisesta suomalaisessa kulttuurissa. Sukupuolen lisäksi lyöntien lukumäärällä ja tiheydellä ilmoitettiin vainajan kuolinikä. 1900-luvun puolella sosiaalisesta erottelusta luovuttiin.⁴⁵³

Nykyisin Rovaniemen kirkko soittaa sanomakelloja kuolleiden seurakuntalaisten muistoksi päivittäin (11.00–12.00) ilmoittaen soittosarjalla myös iän ja sukupuolen. Lauantaisin soitetaan ehtookellot (18.00) ja sunnuntaiamuisin huomenkellot (9.00). Sunnuntaina ilmoitetaan kelloilla papin saapumisesta sekä jumalanpalveluksen alkamisesta ja loppumisesta. Saattokelloja soitetaan hautajaisissa, kun arkku kannetaan kirkosta ulos. Juhlasoittoja käytetään esimerkiksi häissä, jolloin valittavana on useita eri sävelmiä. Kaikki kellot ohjataan erillisillä, sähköisellä ohjaustaululla.⁴⁵⁴

Kirkonkellot loivat Rovaniemen markkinoiden äänimaisemaan tilan, joka osaltaan symboloi institutionaalista valtaa ja kontrollia. Kun kalliilla rahalla hankitut kirkonkellot alkoivat soida markkinoilla, ne erottuivat äänimaisemasta ja muistuttivat alkavista tapahtumasta. Kirkonkelloilla ei kuitenkaan pyritty houkuttelemaan kuulijoita, vaan ne toimivat nimenomaan ehdottomana ja kyseenalaistamattomana signaalina. Samalla periaatteella toimivat kansankoulujen ja mautilojen vellikellot.⁴⁵⁵

4.2. Arkkiveisut

Suomalaisesta kaunokirjallisuudesta löytyy kuvauksia arkkiveisuista. Minna Canth ja Juhani Aho sijoittivat arkkiveisujen kauppaajat väkeä kuhiseville markkinoille, keskelle markkinahumun tungosta. He erottuivat äänimaisemasta laulamalla. Minna Canth kirjoitti vuonna 1878 ilmestyneessä novellissaan *Ensimmäiset markkinat*:

Kadun kulmassa oli väentunkoa ja Antti eksyi toveristaan, mutta siitä hän ei suuresti välittänyt. Tuli täällä mies yksinkin toimeen. Hän kuunteli ensin

453 Rovaniemen kirkonkellojen kuuluvuutta vaimennetaan, koska niiden soittamista on pidetty häiritsevänä. Esimerkiksi veteraanien kirkkopyhän kutsukellojen ääni ei kuulu edes naapurin seurakuntatalon sisätiloihin. Kellojen ääni voi kantautua kellotornin luukkujen ollessa kokonaan auki kauas pitkin jokivarvia ja ympäröivien vaarojen laiduille ja reunoille. *Lapin Kansa* 23.6.2016. Ks. Suomen Ks. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon verkkosivut: www.ev.fi (tark.7.6.2021). Vaimentamisen voi tulkita myös vaientamisena: kirkon valtaa on haluttu vähentää. Taustalla vaikuttaa nähdäkseni yhteiskunnan maallistumisprosessit.

454 *Lapin Kansa* 23.6.2016.

455 Vielä 2020-luvulla Rovaniemen talvimarkkinoilla voi kuulla pikaruokaa tarjoavan torikauppiaan helisyttävän vellikelloa huutaen: Syömään! Erämaiden tukkityömaille oli käytössä pilli tai vellikello. Erämaassa purouitossa kelloa ei ollut, mutta se korvattiin huutamalla ”kello soi!”. Snellman 1996, 73–74.

hetkisen posetiivia ja sitten erästä miestä, joka suuren ihmisjoukon suureksi ihastukseksi lauloi Paavo Putkosen sepittämää ja Mikkelin kirjapainosta ilmestynyttä rakkauden laulua.⁴⁵⁶

Väkeä on niin paljon, että Antti ei löydä kaveriaan. Mutta hän ei siitä välitä, koska markkinoilla on niin paljon nähtävää ja kuultavaa. Kaikki markkinavieraat ovat yhdessä mukana tunnelmassa, jota kauppias kehystää rakkauslaulullaan. Kuvaus tuo esille markkinoilla kuuluneen musiikin voiman. Juhani Aho puolestaan kirjoitti vuonna 1885 ilmestyneessä kertomuksessaan teoksessaan *Muuan markkinamies* samasta asiasta mutta Canthia monisanaisemmin ja proosallisemmin. Aho käyttää metaforaa suuren ihmisjoukon kuvailemiseksi. Hän asemoi kertojan eräänlaiseksi havaintoja tekeväksi tarkkailijaksi; markkinoilla on lukuisasti erilaisia ihmisiä ja yllin kyllin nähtävää. Hän tuntuu nauttivan markkinatunnelmasta:

Joka rinkelireen ympärillä myllersi kuin muurahaispesässä, jokainen ”maailman paras panoraama” oli väkeä pakaten täynnä. Minä kuljeskelin tuossa, kädet taskuissa ja nutunkaulus pystyssä, yhdestä miesjoukosta toiseen. Näin tuossa yhtä ja toista, monenlaista muotoa, monenlaista miestä: kuulin monta hauskaa asiaa, opin monta mainiota sanaa.⁴⁵⁷

Ahon kuvailemassa markkinoiden äänimaisemassa myllerretään, kuhistaan, kuullaan ja kuunnellaan, lauletaan ja myyskennellään. Keskellä vilinää esiintyy arkkiveisujen kauppaaja:

Seisoskelin juuri torin kuhisevimmassa kulmassa ja kuuntelin, kuinka vanha Leppänen, se iänikuinen viisujen kauppias ja entinen sotamies lauloi ja myyskenteli laulujaan. Lauloi ja myyskenteli, myyskenteli ja lauloi. Paljon hän lauluja osasi, kaikki taisi nuotilleen laulaa, vaikka mitä olisit kysynyt. Eikä sitä aina kysyäkään tarvinnut, itsestään hän ymmärsi, mikä laulu millekin oli mieleen ja mikä nuotti.⁴⁵⁸

Leppänen on vanha ja maailmaa nähnyt. Aho piirtää arkkiveisukauppiasta kuvan muusta äänimaisemasta erottuvana markkinaesiintyjänä, jolla on pitkä menneisyys. Suureen ääneen ja taitavasti laulavalla Leppäsellä on laaja repertuaari, mikä on tehnyt kertojaan selvästi suuren vaikutuksen. Sekä Aho että Canth ovat kuvailleet ilmiötä, joka on ollut elinvoimainen heidän elinaikanaan. Arkkiveisujen kauppiaat

456 Canth 1925, 18–19. Minna Canthin Wilja-nimimerkillä julkaisema novelli ilmestyi alun perin *Pääjänne*-lehdessä vuonna 1878.

457 Aho 1954 [1884], 85.

458 Aho 1954 [1884], 85.

tekivät markkinoilla kuulijoihin vaikutuksen. Siitä todistaa myös heidän läsnäolonsa kirjailijoiden markkinakuvauksissa.

Arkkiveisut olivat myytäväksi tarkoitettuja, pieniin lehtisiin painettuja lauluja sanoineen ja sävelmäohjeineen. Samalla sävelmällä voitiin laulaa useita tekstejä. Nuotteja ei painettu, vaan niihin merkittiin jokin tutuksi otaksuttu laulu, jonka säveliä käytettiin viisun esittämisessä. Usein arkkiveisujen kirjoittajat myivät itse tuotteitaan. Minna Canthin mainitsema Paavo Putkonen oli mikkililäinen arkkiveisukirjailija, joka kierteli markkinoilla kauppaamassa laulujaan. Arkkiveisuja myivät myös erilaiset kiertävät kaupustelijat. Arkkiveisut olivat ensimmäinen painate, joka levisi 1800-luvulla nimenomaan rahvaan keskuudessa säätyläistön kontrollin ulkopuolella. Valtaapitävien ärsytystä lisäsi arkkiveisujen kauppaaminen väenkokouksissa ja markkinoilla tavallisten kirjakauppojen sijaan – kauppaamista oli miltei mahdotonta kontrolloida. Sivistyneistölle arkkiveisut edustivat huonoa kulttuuria, jota julkaistiin liikaa. Kansanvalistajien edustamien järjestöjen musiikki-ideologiaan arkkiveisut eivät kuuluneet: ne edustivat vääränlaista kansanomaisuutta. 1890-luvulla arkkiveisujen ja rivoina pidettyjen rekilaulujen katsottiin turmelevan nuorison siveyskasityksiä ja saattavan heidät suoranaiseen vaaraan.⁴⁵⁹

Heikki Laitinen kutsuu yli sata vuotta kestänyttä kansanvalistuksen aikakautta tajunnanmuokkaustunneliksi, mikä nasevasti kertoo sekä valistusohjelman päämääristä että vaikuttavuudesta. Kontrolliin sisältyy aina pyrkimys yhteiskunnalliseen mielenhallintaan.⁴⁶⁰ Tästä syystä arkkiveisut olivat myös osa kiistämisen kulttuuria, jossa kyseenalaistetaan valtaa käyttävien kontrollipyrkimykset, mikä puolestaan asemoi arkkiveisut osaksi karnevaalia sivistyneistön harmiksi.

Arkkiveisuja tukineen Jyrki Hakapään mukaan sivistyneistö suhtautui arkkiveisuihin kalevalamittaisen laulun syrjäyttävänä kirjallisuuden rikkaruohona loppusointuineen ja säkeistömuotoineen. Heille arkkiveisut merkitsivät siveellisyyden ja moraalisuuden syrjäytymistä viihteellisyyden hyväksi. Hakapää siteeraa *Tampereen Sanomia* vuodelta 1878, jossa arkkiveisujen kerrotaan syntyneen ja leviävän pimeydessä. Sanomalehtiin arkkiveisuista kirjoittavat osasivat kuitenkin yhdistää ne esittäjiineen ja myyjineen nimenomaan markkinoihin, joilla pidettiin hauskaa, hulinoitiin, metelöitiin ja tapeltiin sekä harjoitettiin epärehellistä kauppaa. Arkkiveisujen kauppaaminen ja niiden esit-

459 Niinimäki 2007, 18–19, 23, 62, 80; Asplund 2006, 257–260; Kurkela 1989, 236; Hakapää 2013, 221. Aarteelliseksi taustatekijäksi voidaan tulkita herdelliläiset ihanteet ja tavoitteet: kansankielisen runouden tuli sisältää *Volklieds*-kvaliteettia. Runouden tuli olla konkreettisia, yksinkertaisia ja laulullisia. Apo 2006, 218. Arkkiveisut eivät näitä puhtauden kriteereitä täyttäneet. Johann Gottfried Herder (1744–1803) oli saksalainen filosofi ja kirjailija, jonka käsitykset kirjallisuudesta, kansasta ja kansakunnasta vaikuttivat myös suomalaisuuden rakentamisprosessiin. Vaikutukset näkyivät myös snellmanilaisessa sivistysprojektissa. Ollitervo & Immonen 2006, 7–8, 22. Nähdäkseni jako väärään ja oikeaan musiikkiin kuuluu myös nykyajan diskurssiin. Itsekin ajattelen usein, että ennen tehtiin nykyistä mielenkiintoisempaa musiikkia. Vaikka kysymys on mielipiteistä, myös niihin vaikuttavat mentaliteetit, maailmankuvat ja rakennetut aatteet.

460 Laitinen 1991, 60.

täminen liitettiin markkinoiden varjopuoliin. Arkkiveisut koettiin turhuutena, joita laulavat myyjät kauppasivat rakastuneille nuorille ja niille, jotka kiihtyivät lukiessaan sensaatioista ja onnettomuuksista. Sanomalehdistössä arkkiveisujen laatijat leimattiin joko lahjattomiksi laiskureiksi tai kykynsä roskaan tuhlaaviksi lahjakkuuksiksi.⁴⁶¹

Vilkkaimmillaan arkkiveisujen julkaiseminen oli 1900-luvun vaihteessa. Ne olivat dramatisoituja sensaatio- tai uutislauluja, jotka kertoivat muun muassa murhista, haaksirikoista, luonnonkatastrofeista ja muista maallisista aiheista, rakkaudesta ja sodista.⁴⁶² Huomattava osa arkkiveisuista voidaan liittää osaksi kansanomaisten kertomalaulujen perinnettä vanhimman kerrostuman ollessa osa ruotsinkielistä säätyläiskulttuuria kansanvalistuksellisine pyrkimyksineen.⁴⁶³ Uutuuksien vastustamisen historiaa tutkineen Kati Mikkolan mukaan huoli kansan mausta oli tuttua jo hegeliläis-snellmanilaisesta fennomaniasta, jonka piirissä arkkiveisuja pidettiin haitallisena viihdelukemistona.⁴⁶⁴

1700-luvulta alkaen arkkiveisuissa käytettiin paljon vuonna 1701 julkaistun *Uuden Suomenkielisen Virsi-kirjan* (niin sanotun *Vanhan virsikirjan*) virsimelodioita. Ne olivat kaikille tuttuja sävelmiä, jotka kansanlaulujen tapaan opittiin paikallisin tyylein. Jyrki Hakapää katsoo tätä taustaa vasten niiden edustavan varioivia kansanlauluja. Virsiin kirjoitettiin sekä hengellistä että maallista sisältöä. Esimerkiksi Vanhan virsikirjan numero 28 *Ach Herra, älä Wibas* -virttä laulettiin arkkiveisussa 1900-luvun alkuun asti. Lukuohjeet eivät kuitenkaan enää viitanneet alkuperäiseen virteen vaan sävelmän tunnetuksi tekemään arkkiveisuun, valtavan suosittuun *Pommerin piian lauluun*. Kansanperinteentutkijan Anneli Asplundin laskelmien mukaan lähes 70 prosenttia kaikista sävelmäviitteistä perustuu 30 suosituimpaan sävelmään, joista puolet on 1860–1870-luvuilta. Virsien ohella suosittuja sävellähteitä olivat kansanvalistuksen kautta omaksuttu isänmaallinen repertuaari, esimerkkinä Fredrik Paciuksen *Maamme*-laulu, ruotsalaiset balladit ja suomalaiset kansanlaulut.⁴⁶⁵

Jyrki Hakapään mukaan arkkiveisuja voidaan pitää omalaatuisena, laulettuna ja kirjoitetun kulttuurin yhteisenä viestintämuotona. Arkkiveisujen laatijat eli arkkirunoilijat erosivat laadullisesti toisistaan. Toiset kirjoittivat vakavista, toiset taas humoristista aiheista. Monet hankkivat elantonsa kulkukauppiaana ja markkinalaulajana, mutta heihin kuului myös entisiä sotilaita, lukkareita, merimiehiä, kanavanvartijoita ja jopa yksi kanteleensoittaja.⁴⁶⁶ Ero kansanmusiikin ja populaarimusiikin välillä on tietysti näkökulmakokemus. Arkkiveisujen voidaan katsoa kuuluvan molemmille

461 Hakapää 2013, 234.

462 Hakapään mukaan arkkiveisujen sisältöjä on yritetty luokitella muutamaan otteeseen. Arkkiveisuista 1930-luvulla kirjoittanut Arvid Hult oli luokitellut niitä kymmeniä. Ne sisälsivät käytännössä koko elämän kirjon, kuten Hakapää asian ilmaisee. Hakapää 2013, 234–236.

463 Niinimäki 2007, 18–19, 23, 62, 80; Asplund 2006, 257–260.

464 Mikkola 2009, 186.

465 Hakapää 2013, 241–243.

466 Hakapää 2013, 221.

kentille. Musiikintutkimuksen näkökulmasta arkkiveisut olivat osa populaarikulttuuriksi muodostunutta kulttuurihistoriaa myös lappilaisessa kontekstissa.

Antti Mikkelinpoika Keksi (1622–1705)⁴⁶⁷ oli yksi maineikkaista runoilijoista. Hänen Tornionjoen tulvasta kertova *Kexin laulu* on Jorma Lehtolan mukaan Lapin tunnetuin viisu. Kysymyksessä on 212-värssyinen nelipolvinen trokee, joka säilyi muistinvaraisena yli 150 vuotta. Vuonna 1829 se painettiin myytäväksi tarkoitetuksi vihkoseksi, joka ei ole säilynyt.⁴⁶⁸ Muita varhaisia lappilaisia arkkiveisuperinteen tekijöitä olivat Kittilän Kelontekemästä kotoisin ollut Lars Leevi Lassila (1892–1939) ja lähinnä pilkkarunoistaan aikanaan tunnettu alatorniolainen Petter Abram Herajärvi eli Kalkkimaan pappi, josta kulttuurihistorioitsija Päivi Rantala kirjoitti väitöskirjansa *Erilaisia tapoja käyttää kylähullua – Kalkkimaan pappi aatteiden ja mentaliteettien tulkkina 1800-luvulta 2000-luvulle*.⁴⁶⁹ Rantalan mukaan Herajärven runojen alkuperää ja keräämistä on mahdotonta määrittellä. Vanhin säilyneistä kirjoituksia on Kalkkimaan papin arkkiveisu *Engelsmannein käytöksestä Oulun läänissä kesällä 1854*, joka julkaistiin Christian Evert Barckin kirjapainossa Oulussa vuonna 1854. Rantala arvioi runojen olleen alun perin lauluja. Rakenne viittaa hänen näkemysensä mukaan siihen, että melodian vaihtumisesta huolimatta ne ovat pysyneet laulettuna paremmin mielessä. Engelsmannit-arkkiveisu oli aiheeltaan tyyppillinen. Se on suomalaisuutta puolustava laulu, joka on kirjoitettu ajankohtaisesta ilmiöstä. Rantalan mukaan on mahdollista, että Herajärvi verrattain tunnettuna saattoi hyvinkin kiertää kauppaamassa veisuaan.⁴⁷⁰

Kalkkimaan pappi esitti pilasaarnojaan muun muassa kirkonmäellä jumalanpalveluksen jälkeen, taloissa, markkinoilla ja muissa tilaisuuksissa aina pyydettyään.⁴⁷¹ On myös mahdollista, että hän vieraili Rovaniemellä. Uskonnollisessa pilasaarnassaan sahapohatta Antti Kurthista Herajärvi oli muistitiedon mukaan maininnut myös Rovaniemen markkinat.⁴⁷²

Lars Leevi Lassila tunnettiin omana aikanaan Lassin Leevinä ja pilkkalaulujen mestarina, jonka tuotantoon kuului Lassilan tuotantoon perehtyneen tutkijan

467 Suomalaisten kirjastojen valtakunnallisen kirjallisuuden verkkopalvelu Kirjasampo: ”Antti Mikonpoika Keksi, ruotsalaiselta nimeltään Anders Mickelsson Keksi, (noin 1622–1705) on ensimmäinen nimeltä tunnettu suomenkielinen kansanrunoilija. Hän kirjoitti ainakin kaksi kalevalamittaista runoa, jotka ovat vanhimpia säilyneitä tornionlaaksonsuomeksi eli meänkielillä laadittuja teoksia. Tyyliältään runot ovat ironisia ja humoristisia. Keksien runoja on jälkipolville säilynyt kaksi. Tunnetumpi niistä on *Laulu jäänlähdöstä Tornionjoessa 1677*. Toinen runoista on pilkkalaulu Ylitornion kirkkoherrasta Nicolaus Ulopolitaniuksesta. Ennen muistiinmerkitsemistä laulut elivät kansan suussa yli vuosisadan. Jo tuo osoittaa, että Keksien runot olivat tunnettuja kansan keskuudessa. Kerrotaan, että vielä 1950-luvulla on Tornionjoen Ruotsin puolella tavattu ihmisiä, jotka osasivat Antti Keksien tulvalaulun muistiperintönä.” Ks. www.kirjasampo.fi (tark. 7.6.2021).

468 Lehtola, J. 2007, 22.

469 Rantala 2009.

470 Rantala 2009, 71–72.

471 Rantala 2009, 84.

472 Rantala 2009, 184.

Heidi Kenttälän mukaan myös lyyrisiä omien tuntojen kuvaelmia, rakkauslauluja ja poliittisia arkkiveisuja. Lassila painatti vuonna 1919 omalla kustannuksellaan arkkiveisuvihkon *Kolme laulua* Oulun läänin työväenkirjapainossa. Laulut kertoivat vuoden 1918 sisällissodasta ja siihen liittyvistä konflikteista. Hän ei itse kirjoittanut laulujen melodioita vaan käytti tekstiensä musiikillisena alustana tunnettuja lauluja. Vihkon laulut olivat nimeltään *Laulu ajan vaiheista*, *Soltun laulu* ja *Uusi päivä*.⁴⁷³

Yksi tunnetuimmista arkkirunoilijoista oli rovaniemeläinen markkinalaulaja, sirkustaiteilija ja keksijä Juho Emil Huttunen.⁴⁷⁴ Huttunen kertoo kuulleen arkkiveisuja jo lapsuudessaan. Hän mainitsee Rovaniemen markkinoilla laulaneen sokean Kilipin Junnun. Hän oli sepittänyt arkkiveisuja maailman tapahtumista, murhista ja muista asioista, joista Rovaniemellä oli puhuttu. Junnu oli Huttusen mukaan suurikokoinen ja vaalea, ja hänellä oli mukanaan kaksi pikkupoikaa avustajinaan. Huttunen muistaa Junnun repertuaariin kuuluneen arkkiveisun Titanicin uppoamisesta, josta ainakin kaksikymmentä muutakin arkkirunoilijaa kirjoitti lauluja.⁴⁷⁵

Huttunen kertoo Junnun saaneen suosiota markkinoilla. Ympäriällä oli usein ollut suuri joukko ihmisiä kuuntelemaan ja ostamassa arkkiveisuja. Huttusen mukaan päivän tapahtumista saatiin tietoa Junnujen kaltaisilta arkkiveisujen kauppiailta ja helppoheikeiltä samaan tapaan kuin myöhemmin radioista.⁴⁷⁶ Huttunen sepitti ja myi lauluja myös itse:

Kiertäessäni sitten sirkuksen mukana myöhemmin aloin itsekkin sepittää kronikkarunoja ja kuplettilauluja jostakin ajankohtaisesta asiasta. Esitin niitä näytösten yhteydessä. Ihmiset nauroivat niille, kun ne olivat huumorilla tehtyjä. Möin näitä lauluja näytösten yhteydessä. Sain vähän lisätuloja siitä.⁴⁷⁷

Huttusen markkinalaulua löytyy myös tallenteena. Hän laulunsa Titanicin uppoamisesta taltioitiin vuonna 1969 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokoelmiin ja julkaistiin vuonna 1976 LP-levynä.⁴⁷⁸ Säestäjänä äänityksessä toimi hanuristi ja taikuri Eikka (Eino) Helisalo. Sävelmän Titanic-lauluunsa Huttunen oli napannut toisesta arkkiveisusta *Taas murheen viesti kertoo*, joka puolestaan oli julkaistu arkkiveisussa *Surullinen laulu Titanicin haaksirikosta*. Siinä melodiaksi on ohjeistettu toisinto *On kylmän kylmä mulle tuo muisto Viaporin*.⁴⁷⁹

473 Kenttälä 2012, 3, 6, 17, 29.

474 Hänen muistelmansa on julkaistu kirjassa *Leivän tähden – Suomalaisen työn historiaa*. Laaksonen, Junnila & Nirikko 1995.

475 Asplund 2006, 260.

476 Huttunen 1995, 317.

477 Huttunen 1995, 317.

478 Asplund 1976.

479 Asplund 1976.

Arkkiveisujen myyjät pyrkivät kiinnittämään yleisön huomion mainostamalla ja laulamalla arkkiveisuja mahdollisimman kiinnostavasti ja äänekkäästi. He etsiytivät kaikkialle missä vain parveili ihmisiä: juhliissa, kirkkojen liepeillä, käräjillä ja markkinoilla. Kilpailu asiakkaista oli kovaa, joten huomiota oli osattava herättää ja strategian oltava toimivia.⁴⁸⁰ Äänimaisemasta oli erottauduttava, kun akustista tilaa täyttivät monet muutkin ääniä tuottavat elementit kuten posetiivit, sisäänheittäjät, helppoheikit, karusellit ja äänekäs, ihmismassoista nouseva monikielinen puheensorina. Esitystaito, karisma ja kantava ääni olivat aivan olennaisia äänimaisemasta erottautumisen välineitä.⁴⁸¹

Juhani Aho kirjoitti teoksessaan *Muuan markkinamies* ahkerasta arkkiveisujen tekijästä Aleksander Leppästä. Ahon mukaan markkinat eivät monen mielestä olleet markkinat ollenkaan ilman Leppästä, mutta ”ei niitä markkinoita olekaan vielä taidettu Kuopiossa viettää, joilla Leppäsen ’täräjävä’ ääntä ei olisi kuulunut”.⁴⁸²

Tästä voidaan päätellä, että arkkiveisujen keinovalikoimiin kuului kovaäänisyyden ohella myös persoonallinen äänensointi.⁴⁸³ Arkkiveisujen ääneen kauppaaminen ei kaikkia miellyttänyt. *Aamulehdessä* ilmestyi marraskuussa 1913 paljon puhuva mielipide, josta samalla selviävät muutkin syyt, miksi arkkiveisuja ja niiden julkisessa ympäristössä ääneen kauppaamista vastustettiin. Kirjoituksen mukaan myyminen aiheutti melua. Lisäksi myytävät tuotteet olivat sisällöllisesti arvottomia, erityisesti arkkiveisut. Äänekkään kaupanteon salliminen oli väärin, koska se aiheutti kaduille epäjärjestystä ja turmiollisuutta. Poikkeuksen teki sanomalehtien myyminen:

Sitä vastoin älköön asiaan sekoitettako sanomalehtien ääneen kauppaamista. Se on eri asia ja tapa, joka nykyisessä yhteiskunnassa on välttämätön. Mutta älköön sen varjolla pääskö kasvannaiset rehoittamaan.⁴⁸⁴

Arkkiveisujen julkinen kauppaaminen laulamalla tai muuten äänitelemällä tuntui herättäneen ärsytystä. Suomessa oli tavallista, että laulujen ja arkkiveisujen sepittäjät lauloivat tekemiään laulujaan torien, kirkonmäkien ja markkinoiden kaltaisilla julkisilla paikoilla, jonne miltei kaikilla oli oikeus mennä, myös rahvaalla. Arkkiveisujen kauppiat olivat usein tunnettuja, siksi heitä myös pyydettiin esittämään tiettyjä veisuja.⁴⁸⁵ Kalkkimaan pappia ja hänen profeetallista olemustaan osattiin odottaa; hän keräsi ihmettelevän väkijoukon ympärilleen kuuntelemaan runoa tai saarnaa kaikkialla missä kulki, aina syrjäkyliltä markkinoille.⁴⁸⁶ Nykyisin tällaisia julkisesti

480 Hakapää 2013, 232.

481 Asplund 2006, 264.

482 Aho 1954.

483 Asplund 2006, 264.

484 *Aamulehti* 28.11.1913. Nimimerkki Aatu.

485 Rantala 2009, 129.

486 Rantala 2009, 131.

itse sepittämiään lauluja esittäviä ja kiertäviä taiteilijoita kutsutaan laulaja-lauluntekijöiksi, jotka herättävät julkisuudessa vaihtelevia mielipiteitä ja reaktioita. Joskin kysymyksessä on eri perinnelaji, jonka juuret ovat eurooppalaisessa trubaduuri- ja bardiperinteessä.⁴⁸⁷

Anneli Asplundin mukaan arkkiveisujen musiikkia ei ole ainakaan folkloristiikan parissa tutkittu. Hän jakaa lähtökohdiltaan ja taustoiltaan viisitoista kaikkein suosituinta arkkiveisuissa käytettyä sävelmää kolmeen ryhmään:⁴⁸⁸

1. Taidemusiikin piirissä syntyneet sävelmät.
2. Arkkiveisujen välityksellä yleistyneet sävelmät
3. Suomalaiset kansansävelmät.

Kirjallisuuden emeritaprofessori Liisi Huhtala toteaa yksinkertaisen säetyypin viittaavaan siihen, että arkkiveisujen kauppaaja mainosti painatteita laulamalla ne kokonaan.⁴⁸⁹ Arkkiveisut vaikuttivat suuresti kansanomaiseen laulukulttuuriin 1800-luvun loppupuolella. Julkaisutoiminta oli tuolloin varsin mittavaa ja painosmäärät suuria. Toreilla, markkinoilla ja muilla julkisilla paikoilla arkkiveisuja myytiin vielä 1910-luvulla, mutta samaan aikaan niiden kauppa alkoi hiipua. Syy hiipumiseen oli seuratoiminnan, erityisesti nuorisoseurojen ja työväenyhdistysten lauluharrastus; muodot ja sisällöt muuttuivat ratkaisevasti, kun järjestöt alkoivat julkaista lauluja omina painoksinaan. Esimerkiksi vuosina 1905, 1907 ja 1911 ilmestynyt kolmiosainen laulukirja *Laululipas* sisälsi pääosin arkkiveisuja. 1920-luvulla myös sanomalehdistö ja äänilevytuotanto menivät kilpailussa arkkiveisujen edelle, mutta vielä tuolloinkin markkinoilla kiersi muutama markkinalaulaja viisukauppaa harjoittamassa.⁴⁹⁰

Historiantutkija Eino Salokas mainitsee arkkiveisuja käsittelevässä väitöskirjassaan kohdanneessa kauppiaan junassa joulukuussa 1920 Viipurin ja Antrean välillä. Hänen mukaansa ”arkkivirsien kauppa ei ole vielä meidän päivinämmeäkään täysin kadonnut”.⁴⁹¹ Mutta kyllä se katosi, kuten arkkiveisujen julkinen esittäminen. Niiden tilalle tulivat muunlaiset tavat jakaa tietoa, uutisia, melodioita ja tunnelmia.

487 Laura Sippolan mukaan laulaja-lauluntekijän taiteellista toimijuutta läpäisee henkilökohtainen osallisuus, joka luo kuulijalle tunteen siitä, että laulun esittäjä on myös laulun tekijä. Musiikin tohtori Sippola on itsekin laulaja-lauluntekijä. Sippola 2017. Kulttuurihistorioitsija Päivi Rantala pohtii väitöskirjassaan Kalkkimaan papin roolia esitystilanteessa taiteellisena performanssina: milloin outo käytös muuttuu taiteeksi ja edellyttäkö se tekijän tietoisuutta. Rantala 2009, 214. Samaa voidaan miettiä markkinoilla esiintyvistä helppoheikeistä: ostopäätös sadan kamman pakkauksesta voidaan tulkita palkkioksi onnistuneesta performanssista.

488 Asplund 2006, 264.

489 Huhtala 1996, 240; Rantala 2009, 71. Ks. myös Asplund 1994, 90–100.

490 Asplund 2006, 271.

491 Salokas 1923, 6.

4.3. Posetiivit, gramofonit ja radiot

Posetiivi, gramofoni ja radio kuuluivat Rovaniemen markkinoiden äänimaisemaan. Kaikki kolme laitetta toimivat paitsi monenlaisten informaationsisältöjen välittäjinä myös moderneina äänimaiseman muokkaajina. Kulttuurihistorioitsija kiinnostuu niihin kiinnittyvistä motiiveista, ajattelutavoista ja mentaliteeteista. Äänimaisematutkijaa puolestaan kiinnostavat laitteiden välittämät äänet ja niiden vaikutukset ympäristössään. Molempia kiinnostavat posetiivin, gramofonin ja radion kulttuuriset merkitykset ja kontekstit.⁴⁹²

Italialaiset posetiivarit veivasivat soittimistaan markkinayleisön iloksi keskieu-rooppalaisia sävelmiä. Rovaniemeläisissä kahviloissa puolestaan saattoi 1920-luvun lopulla kuulua radiosta jo muutakin kuin oopperalaulua, uutisia ja ideologisesti ohjattua kansanvalistushenkistä tai uskonnollista sisältöä.⁴⁹³ Monessa gramofonissa puolestaan pyörivät vuonna 1929 ilmestyneet Suomi Jazz Orkesterin *Asfalttikukka* ja Dallapén *Lappi* sekä monet muut kaikkialla maassa suositut iskusävelmät. Oletettavasti monet paikkakuntalaiset ja muut lappilaiset hankkivat koteihinsa ensimmäisen soittolaitteen juuri Rovaniemen markkinoilta.

Posetiivi, gramofoni ja radio ovat laitteita, jotka toimivat osittain tai kokonaan automaattisesti. Niitä yhdistää musiikin ja muun ääni-informaation välittäminen ympäristöön. Posetiivi on näistä kolmesta laitteesta vanhin.⁴⁹⁴ Gramofoni keksittiin samoihin aikoihin, mutta kaupallisen läpimurtonsa se teki Suomessa vasta 1920-luvulla, myös Rovaniemellä. Radio, jonka merkitys yleismaailmallisena viestintävälineenä ja kotien sekä muiden sisätilojen äänimaiseman muokkaajana kasvoi nopeasti lähes mittaamattoman suureksi, alkoi kuulua Rovaniemen markkinoilla niin ikään 1920-luvulla.

Posetiivit

Lapin Kansassa muisteltiin vuonna 1950 Rovaniemen markkinoiden ääniä. Posetiivari soitti musiikkia, joka kuulosti kirjoittajan mukaan seuraavalta:

Palokunnan kentässä kaikuva hoijakan ääni kiiri pitkin täysiä teitä ja siihen milloin mistäkin suunnasta tuleva posetiivin iloinen kirkuna tai haikela liirum-laarum riippuen posetiivin soittajan mielialasta. Ja onnenlehdistä katselivat joko viiksiniekkaiset maireahymyiset sankarit tai ”kullankeltainen”

492 Toki sama henkilö voi olla myös molempia.

493 Vrt. Kurkela 2005. Kahviloista mainittakoon tässä Rovaniemen Ruokala ja Kahviliike ja Uusi-Ruokala sekä Torkkolat & Savukoski. Enbuske 1997, 206.

494 Posetiivin varhaisena muotona voidaan pitää antiikin Kreikan aikaisia pilliurkuja. Ensimmäisen kuvauksen kannettavasta posetiivistä on löydetty italialaisen soitinmuseon hoitajan, Filippo Bonannin laatimasta soitinluettelosta vuodelta 1706. Karvonen 2020, 9.

kiharatukka - siniset silmät - suorananä olentoiset naisenpuoliset aina sen mukaan kuka onnenlehden ostaja oli.⁴⁹⁵

Äänimaisemasta erottui hoijakan (karuselli) ohella onnenlehtiä kauppaavan posetiivarin soittimellaan esittävä kappale, joka tyyllisesti voidaan luokitella populaarimusiikkiin kuuluvaksi. Suomalaisen populaarimusiikin vaiheita tutkineen Sven Hirnin mukaan populaarimuusikoiden edeltäjät liikkuvat ennen Krimin sotaa Suomessa markkinakalenterin mukaan, jolloin useampipäiväisillä markkinoilla raha ja tavarat vaihtoivat omistajaansa, ja väkeä oli paljon liikkeellä. Lähes kaikki markkinoita kiertävät muusikot olivat käytännössä ulkomaalaisia, maasta toiseen kiertäviä esiintyjiä, mutta varsin huomattava osa heistä työskenteli Suomessa vuosikautia myös vakinaisesti. Markkinoiden musiikista vastasivat moritaattilaulajat⁴⁹⁶, harpunoittajat ja posetiivarit. Usein laulajat ja posetiivarit esiintyivät yhdessä. Tyypillistä myös oli, että moritaattilaulajat käyttivät esityksensä elävöittämiseksi kuvitettuja sarjakuvamaisia tauluja, joista laulun päätahtumia osoitettiin kepeillä tarinan edetessä.⁴⁹⁷

Posetiivi on automaattisoitin, jonka toimintaperiaate perustuu urkupillistön läpi ulkopuolisen kammien ja palkeen avulla puhallettavaan ilmaan. Kampeen liitetty soittorasia puolestaan säätelee pillien aukeamisjärjestystä. Pyörivään telaan kiinnitettiin rulla, johon soitettava musiikki oli kuvioitu. Yhteen rullaan mahtui 2–4 musiikkikappaletta niiden pituudesta riippuen. Tehdasvalmisteisten posetiivien yleistyessä niiden hinnat halpenivat, minkä seurauksena esiintyvät posetiivarit alkoivat kiertää ympäri Eurooppaa. Suomessa heitä nähtiin jo 1700-luvun lopulla, mutta yleistyi 1840-luvulta alkaen aina 1950-luvulle asti.⁴⁹⁸

Rovaniemen markkinoilla kuultiin posetiivia soittajien kiertäessä yksi tai kaksi kerrallaan Peräpohjolan markkinoita. Useimmiten he olivat italialaisia, jotka olivat saapuneet Suomeen Italian Parman Piacenzan kaltaisilta köyhiltä vuoristoalueilta. 1900-luvun alun Suomessa kiersi satoja italialaisia posetiivareita. Lisäksi maata kiersi joitakin saksalaisia ja muita keskieuropalaisia sekä venäläisiä, ruotsalaisia ja jopa persialaisia soittajia. Myöskään suomalaiset posetiivarit eivät olleet harvinaisen näky. 1920-luvun loppupuolella Rovaniemellä vieraili usein posetiivari Eifram Metsovaara. Jaloilla seisovan posetiivin päällä oli usein esimerkiksi lintuhäkki ja lintu, joka posetiivarin aukaistessa häkin oven nokkasi sille tarjotusta kasasta onnenlehden maksavalle asiakkaalle. Joskus markkinapaikkaa kiertävällä posetiivarilla oli mukanaan apina. Toisinaan oli myös tapana laulaa. Monien italialaisten palatessa

495 *Lapin Kansan* 29.9.1950.

496 Moritaatti (saks. *Mordtat*, suom. murhatyö), on arkkiveisu, joka kertoo murhien tapaisista rikoksista. www.tieteentermipankki.fi (tark. 2.10.2022).

497 Hirn 1981, 33.

498 Karvonen 2020, 5–22.

kotimaahansa 1920- ja 1930-luvuilla suomalaisten posetiivareiden lukumäärä kasvoi. Mutta pian posetiivien viehäytys alkoi gramofonien ja erityisesti radion myötä hiljalleen hiipua – musiikkia kun oli aiempaa helpommin kuultavissa ja saavutettavissa radioiden ja gramofonien välityksellä.⁴⁹⁹

Voidaan sanoa, että populaarimusiikki ja -kulttuuri levisivät muualle Lappiin Rovaniemen markkinoiden välityksellä. Posetiivi ja tansseja säestävien torvisoittokuntien esittämät kappaleet muokkasivat ihmisten käsityksiä musiikista. Markkinat kuormittivat kaikkia aisteja ja olivat äänimaisemallisena kokemuksena vaikuttavat. Markkinoilla keskenään kilpailevien posetiivareiden soittamat keskieurooppalaiset sävelet sekoittuvat muuhun markkinahumuun. Yhdessä ne muodostivat ulkotilaan markkinatapahtumalle ominaisen ja arjesta poikkeavan, tavallista koväänisemmän äänimaiseman. Äänen voimistuminen oli tyypillinen ilmiö teollistuvassa Suomessa.⁵⁰⁰

Posetiivien sisältämät sävelmät olivat kansainvälisiä, posetiivitehtaalla rulliin viritettyjä etelä- ja keskieurooppalaisia kansansävelmiä, marsseja ja sovitettuja katkelmia oopperoiden alkusoittoista ja aarioista sekä koraalisävelmiä, joita rovaniemeläiset eivät olleet mitä todennäköisimmin koskaan kuulleet aikaisemmin.⁵⁰¹ Keskieurooppalaisilla posetiivisävelmillä tarkoitetaan käytännössä alppimusiikkia. Sen taustalla vaikuttivat 1800-luvun alun Alppien seudulta muuhun eurooppalaiseen populaarimusiikkiin levinneet folkloristiset virtaukset Sveitsin, Tirolin ja Steiermarkin retoromaanisten alueiden perinnesävelmistä.⁵⁰² Markkinoilla saattoi soida useampikin posetiivi samanaikaisesti. 1800-luvun lopulla usean posetiivin aikaansaamaa sointia luonnehdittiin Turussa sekamelskaksi, kun kukin posetiivari samaan aikaan veivasi soittimestaan valsseja, marsseja ja muita suosittuja kappaleita.⁵⁰³ Posetiivien soittamat muotisävelmät merkitsivät aikalaisille markkinoiden ja vapaudentunteen aikaa.⁵⁰⁴

Posetiivin kerrotaan soineen ensimmäistä kertaa Rovaniemen markkinoilla vuonna 1884, voimisteluesityksen säestäjänä.⁵⁰⁵ Sen aikaansaamaan sointiin suhtauduttiin ristiriitaisesti. Vuoden 1892 talvimarkkinoilla posetiivaria oli pyydetty kadulta pakkasesta lämmitettyihin sisätiloihin säestämään arpajaisia; vaikka soitto oli *Kaiku*-lehden mukaan korvia räykkäävää, se samalla vältti markkinoilla.⁵⁰⁶ Äänen kulttuurinen arvonnousu oli sen paikasta riippuvainen. Ulkona pakkasessa posetiivi-

499 Suomen posetiivarit. www.posetiivi.fi (tark. 28.5.2022); Heinonen 1984, 231–232. Pietarissa posetiivit koristeltiin kulkusilla, kelloilla ja symbaaleilla, ja niihin saatettiin kiinnittää myös rumpu. Karvonen 2020, 33–34.

500 Jalkanen 2003, 240.

501 Suomen posetiivarit. www.posetiivi.fi (tark. 26.5.2022); McElhone 1997, 11–12; Karvonen 2020, 22.

502 Jalkanen 2003, 183–184.

503 Asplund 2006, 263.

504 Karvonen 2020, 7.

505 Karvonen 2020, 65.

506 *Kaiku* 2.3.1892.

vi oli arvoton ulkotilasoitin, mutta sisätiloihin siirrettäessä se koodattiin oikeaksi soittimeksi. Äänimaiseman osana sillä oli uusi status ja merkitys. Seuraavana vuonna kirjoitettiin, kuinka markkinoilla ”kuului myöskin veiviposetiivin ääniä, jotka maisutuvat korvissa karvaalle ja surulliselle”.⁵⁰⁷

Posetiivarit olivat niin arkinen näky Rovaniemen markkinoilla, että ne mainittiin pohjoissuomalaisten sanomalehtien markkinaraporteissa verrattain harvoin. Kysymys voi olla myös kulttuurisesta sopeutumisesta: posetiivia ja sen ääntä ei aina käsitelty suoraan lähteissä, koska se oli niin elementaarinen osa markkinoita. Posetiivista oli enemmän mainintoja alkuaikojen markkinoiden yhteydessä kuin myöhempien. Hannu Salmen mukaan murtumakohta osuu tilanteeseen, jossa jokin uusi saapuu rikkomaan aistimaailman järjestyksen. Esimerkiksi autojen äänet koettiin 1900-luvun alkuvuosikymmeninä sietämättömänä metelinä mutta myöhemmin äänimaisemaan lähes kyseenalaistamattomasti kuuluvana.⁵⁰⁸ Rovaniemellä nähtiin ensimmäinen auto vuonna 1912, mistä alkaen kirkonkylän äänimaisemaa täyttivät myös moottorien äänet ja varoitussignaalina torvien törähdykset.⁵⁰⁹ 1920-luvun lopulla käytettiin moottoria myös posetiiveissa osana karusellien äänitehosteita. Moottoriposetiiveista löytyy aikalaiskuvaus Raahen 1920-luvun Härkätorin markkinoilta.⁵¹⁰

Posetiivien funktio ja merkitys sosiaalisena ulkoilmasoittimena oli yksinkertainen.⁵¹¹ Ne loivat markkinoille äänimaisemaa, joka yksinkertaisesti kohotti tunnelmaa. Posetiivin ääni oli julkinen signaali, joka ilmoitti ajan ja paikan: posetiivin soidessa oltiin nimenomaan markkinoilla, irti arjesta ja kodin yksityisestä piiristä. Kaikkialle kuuluvana yleisenä soittimena posetiivi oli normaali poikkeus, vierasperäinen soitin sävelmineen, jota pyöritti eksoottisen näköinen posetiivari papukaija tai apina usein avustajanaan. Posetiivi soi kuitenkin tutussa ympäristössä, joka muuttui muutaman päivän ajaksi kerrallaan juhlapaikaksi. Posetiivi saattoi jopa vauhdittaa ostopäätösten tekemistä tavaratalojen käyttämän taustamusiikin tapaan.⁵¹²

1900-luvun taitteen jälkeen posetiivareita alettiin pitää Suomessa maanvaivana. Viranomaiset vierastivat ulkomaalaisia soittajia, ja poliisiviranomaiset alkoivat vaatia heiltä katusoittolupia, joiden maksamiseen posetiivarit suhtautuivat nihkeästi. Viranomaisia enemmän posetiivareista pitivät lapset, joille soittajat tarjosivat eksoottisia elämyksiä. Usein lapset saivat tehtäväkseen lahjoittaa apinalle tai posetiivarille roposen palkkioksi soitosta ja esiintymisestä. Posetiivien soittamista ei pidetty oikeana työnä, ja sen toimintaa pidettiin hyödyttömänä.⁵¹³

507 *Kaiku* 1.3.1893.

508 Salmi 2002, 352.

509 Autti, 2010, 108.

510 Onkka 1983, 73–74.

511 Ulkoilmasoittimen ohella voidaan käyttää myös termiä katusoitin. Ks. esim. McElhone 1997, 10.

512 Niemelä 2007, 103–104.

513 Hirn 1997, 260.

Myös posetiivin status soittimena oli alhainen. Siihen suhtauduttiin eräänlaisena antisoittimena, aitona pidettävän kansanmusiikin vastaisena symbolina.⁵¹⁴ Vuonna 1929 *Rovaniemi*-lehdessä pakinoitiin suorasanaisesti sekä posetiivin ominaisuuksista että sen vaikutuksesta markkinatunnelmaan. Tekstin sävy on kepeä ja vitsikkään haus- kaksi tarkoitettu, joskin sen rivien välistä huokuu myös sumeilematon halveksunta:

Me omakohtaisesti kannamme suorastaan kaunaa paria posetiivaria kohtaan, jotka vingutuksellaan nähtävästi ovat aikoneet piinata meidät hengiltä. Kun toisen olemme ajaneet, pois, niin ”tulululu tuuttululu”...alkaa jo toinen vään- tää viheliäisestä masiinastaan. Meillä oli vatsa rikkoutunut sitä kuunnellessa. Yritimme usuttaa kauppalan suurimman koirahurtan sen posetiivarin kintuil- le, mutta se onneton veivasi purluttavasta rakkineestaan niin korvia vihlovan pelin, että koirahurtakin kiemurteli tuskasta, meni nurkan taakse ja ulvoi katkerana. Toivottavasti nyt markkinain täällä loppuessa nämäkin siirtyvät muille markkinoille, jonne täältä painuu muukin markkinain välttämätön paha. Onhan se toisaalta puolelta mukavaakin, että meillä markkinain kirjava kuva on mahdollisimman räikeä, ja korvia repivä melu saa meidät oikealle markkinatuulelle ja huumaantuneena kaupaa käymään ja ostoja tekemään.⁵¹⁵

Tekstissä toistuvat tutut kritiikin aiheet. Posetiivin tuottama ääni on ruma eikä se kirjoittajan mielestä ole oikea soitin. Posetiivin katsotaan kuitenkin kuuluvan mark- kinoiden äänimaisemaan ja kannustavan kaupantekoon. Katkerana ulvova koira tuo tekstiin pakinamaista sävyä, joskin kaikki koiranomistajat tunnistanevat eläimelle tyypillisen lajikäyttätymisen.

Posetiivilla oli alhainen status samasta syystä kuin haitarilla, markkinatanssien suosituilla säestyssoittimella. Huolimatta molempien instrumenttien viehätysar- vosta suomalaisessa kansankulttuurissa ne olivat myös alaluokan soittimia, joilla ei ollut vastinetta säätyläiskulttuurissa esimerkiksi klarinetin ja viulun tapaan. Haitarin tavoin myöskään posetiivin sointi ei yksinkertaisesti vastannut yläluokan kehitty- neeksi mieltämänsä musiikkimakua.⁵¹⁶ Lisäksi posetiivi oli ulkomaalainen soitin

514 Heikki Laitinen on pohtinut kansanmusiikki-sanana merkityksiä. Hän jakaa kansanmusiikin kol- meen ajanjaksoon: historialliseen, kansanvalistukselliseen ja tämän päivän kansanmusiikkiin. ”Aito kan- sanmusiikki” oli Laitisen mukaan nimenomaan kansanvalistuksen projekti. Laitinen 1991, 64.

515 *Rovaniemi* 23.2.1929.

516 *Keski-Suomi*-lehdessä kuvailtiin elokuussa 1892 posetiivin sointia vihlaisevaksi, meteliksi, vinku- vaksi, mylviväksi, viheltäväksi, kiljuvaksi ja hirveäksi. Kun samaan aikaan oli soinut useita posetiiveja, lehdessä ei sanoja säästely: ”Oli kuin kiirastulen kaikki epäsointuisat äänet olisivat valloilleen päässeet ja kaikki hornan henget yhtyneet yhteen ainoaan ilkeään mölinään – sillä kaikki posetiivit soivat yhtä aikaa! Luonnollisesti ei kuulunut yhtään ainoata oikeata säveltä.” *Keski-Suomi* 4.8.1892. Myös monien kuuluisien kirjailijoiden, muun muassa George Orwellin ja Charles Dickensin, kerrotaan vihanneen pose- tiivia. Karvonen 2020, 24. Posetiivareita kuvailtiin myös likaisen näköisiksi ja laiskoiksi, jotka harjoittivat turhaa ja vääränlaista ammattia. *Maamme* 28.6.1890.

vailla todellista kytköstä talonpoikaiseen perinteeseen. Myös soittimen sisäänrakennettu repertuaari sisälsi täysin vierasta sävelmaailmaa. Edelleen posetiivi soitti mekaanista musiikkia, ja siksi sen ei katsottu korvaavan esimerkiksi äänitteiden tavoin elävää musiikkia.⁵¹⁷ Myöhemmin molempiin musiikkilaitteisiin alettiin suhtautua suopeammin. Haitarista tuli ennen pitkää salonkikelpoinen ja posetiivista markkinoiden, sirkusten ja erilaisten toritapahtumien nostalginen soitinikoni.

Rovaniemen markkinoilla posetiivi oli ennen kaikkea ulkotilasoitin. Kaupunkien kaduilla ja pihoilla on soitettu satoja vuosia. Posetiivin kaltaiset ulkotilasoittimet ovat kuuluneet olennaisesti kaupunkimaiseen elämään ja ympäristöön. Markkinoilla esiintyi posetiivareiden ohella muitakin katusoittajia, joiden muistetaan soittaneen ainakin haitaria ja viulua. Jouko Heinosen haastattelemat markkinavieraat muistavat myös lieksalaisen haitaria, rumpua, kalistimia ja kulkusia samanaikaisesti soittaneen pelimannin. Kysymys oli strategisesta ja kenties nokkelastakin soitinvalinnasta; katusoittajan täytyi täysin jälkikäyttömässä ulkoilma-akustiikassa käyttää monenlaisia tekniikoita erottuakseen äänimaisemasta. Musiikki yksistään ei siihen aina riittänyt. Katusoittajilla oli markkinoilla omat reviiirinsä, mutta myös teltoista saattoi kuulua valsseja ja iskusävelmiä. Kahviloissa muusikot saattoivat soittaa hyvinkin pitkiä ohjelmia. Viimeistään 1920-luvulla yksittäiset soittajat katosivat kahviloista ja kuppiloista, kun heidän tilalleen alettiin kiinnittää orkestereita. Myös gramofonit ja radiot valtasivat akustista tilaa julkisissa paikoissa.⁵¹⁸ Kaduilla soittajat katosivat viimeistään siinä vaiheessa, kun markkinat siirrettiin torille ja autoliikenne moottoreineen alkoi jylistä Maantiekadulla.

Soittimilla ja soittajilla on aina paikkansa yhteisössä. Kulttuurihistorioitsija John M. Picker toteaa viktoriaanista äänimaisemaa pohdiskelevassa kirjassaan *Victorian Soundscapes*, että Englannissa jopa ulkoilmamusiikki oli luokkakysymys. Katujen äänet ja katumusiikki olivat hänen mukaansa monikansallista työväenluokan kulttuuria, jonka osiksi hän mainitsee muun muassa englantilaiset viulistit, irlantilaiset harpistit, skotlantilaiset säkipillinsoittajat, saksalaiset torvenpuhaltajat, ranskalaiset kampiliirat, amerikkalaiset *minstrel*-laulajat ja italialaiset posetiivarit. Katumusiikin puolustajat toivat katumelua käsittelevässä julkisessa keskustelussa esille ulkotilamusiikin merkityksen köyhälle alaluokalle: kaduilla soiva musiikki saattoi olla yksi harvoista, ellei ainoa alaluokan julkinen huvimuoto. Picker kuitenkin tähdentää, että katumusiikin kokeminen meluksi oli myös todellinen ongelma englantilaisten suurkaupunkien sisätiloissa työskenteleville.⁵¹⁹

Rovaniemi ei ollut suurkaupunki, mutta sen äänimaisema oli kaduilla markkinoi-

517 Kurkela 1989, 237; Gronow 1996, 12.

518 Heinonen 1984, 232; Kurkela 1995, 83.

519 Picker 2003, 46. Myös historiantutkija Alexandra E. Hui on tehnyt samanlaisia johtopäätöksiä 1800-luvun lopun Wienin äänimaisemaa käsittelevässä artikkelissaan. Wienissä valitettiin alempien yhteiskuntaluokkien aiheuttamasta katumelusta: kuljetusajoneuvojen kolina, kauppiaiden huudot, rakennustyömaiden äänet ja katusoittajien kehnoksi kuvailtu soittotaito koettiin meluna. Hui 2017, 138.

den aikaan kaupunkimaisen monikansallinen. Monikansallisen posetiivin katsottiin joka tapauksessa myös kuuluvan Rovaniemen markkinoiden katukuvaan ja äänimaiseen sen alhaisesta statuksesta huolimatta. Nimimerkki Olli-Pekka tiivistä vuonna 1929 näkökulman pakinassaan:

Sääsuhteiden puolesta onkin mikkelinmarkkinoita paljon hausempi viettää kuin talvimarkkinoita, sillä nyt tarkenee paremmin veivata posetiiviäkin kuin helmikuussa. Ja markkinathan evät ole oikeastaan paljon mitään, ellei ole posetiivia. Tunnelma oli täydellinen vasta silloin, kun Pumpasemäellä äijänkappyrä vääntää kammista raihnasta marseljeesia ja nuoret parit hääraävät ympärillä onnenlehtien kimpussa. Parhailla markkinoilla saattaa olla puolen tusinaa posetiivaria.⁵²⁰

Vaikka posetiivi oli soittimena epätäydellinen, ilman sitä markkinat eivät itsessään olleet Olli-Pekan mielestä täydellisiä. Tästä kaikesta voidaan päätellä, että posetiivi oli antisoitin, jolla oli oma tärkeä tehtävänsä markkinoiden kaltaisissa paikoissa oikeanlaisen äänimaisen tuottamisessa.

Fonografit

Voidaan sanoa, että soittimeen tallennetun äänen ja musiikin vaikutus julkisten ja yksityisten tilojen äänimaiseen on ollut hyvin merkittävä. Gramofonin edeltäjä oli fonografi. Yhdysvaltalainen Thomas Alva Edison keksi vuonna 1877 äänentallennustekniikan, joka muutti ratkaisevasti musiikin tuotantoa ja vastaanottoa laventaen puhelimen tapaan ajan ja tilan kokemusta.⁵²¹ Orkestereiden ja artistien esitykset soivat yksityiskodeissa ja muokkasivat pysyvästi niiden äänimaismaa. Edison patentoi äänentallennus- ja toistolaitteensa fonografiksi, jota pian valmistettiin ja esiteltiin messuilla ja markkinoilla. Edison ajatteli, että patenttitoimistossa mittalaitteeksi luokiteltu fonografi toimisi lähinnä sanelukoneena, jolla saataisiin romaanit taltioitua myös äänitteinä. Ensimmäiset äänikirjat julkaistiin 1880-luvun lopulla. Edison oli myös visioinut puhuvista nukeista ja kelloista.⁵²² Yhdysvalloissa fonografista kiinnostuivat myös perinteentutkijat ja antropologit.⁵²³

Helmikuussa 1879 soitin esiteltiin Helsingin ylioppilastalolla markan pääsymaksua vastaan. Fonografin toi Suomeen tanskalainen Louis C. Samson, joka

⁵²⁰ *Lapin Kansa* 26.9.1929.

⁵²¹ Heikkinen 2010, 76; Picker 2017, 32. Ks. myös Enns 2017, 46; Ehardt 2017, 101.

⁵²² Keskinen 2008, 65; Topelius 1889, 253–254.

⁵²³ Ensimmäisenä fonografia oli käyttänyt Jesse Walter Fewkes (1850–1930) äänittäessään Passamaquoddy-alkuperäiskansan lauluja Mainessa vuonna 1890. Idea levisi Eurooppaan. Vuonna 1899 perustettiin maailman ensimmäinen äänitearkisto, Phonogrammarchiv Wieniin, Itävallan tiedekatemian yhteyteen. Gronow 2013, 19.

vei fonografin myös maaseutukiertueelle.⁵²⁴ Ylioppilastalolla oli mukana myös kirjailija Zachris Topelius, joka kirjoitti tuntemuksistaan innostuneen runon *Den första fonografen* povaten fonografille loistavaa tulevaisuutta. Toisaalta hän myös runoili, kuinka fonografi tuotti posetiivin tapaan ääntä ilman ajatusta tai elämää ja muistutti runonsa lopussa, ettei keinotekoinen ja mekaaninen ääni tule koskaan korvaamaan ihmisen ääntä. Maaseutukiertueilla soittimen ääneen eivät kaikki olleet ihastuneet; fonografi oli koettu meluisaksi ja ääneltään epäselväksi.⁵²⁵ Kirjallisuuden professori Mikko Keskinen mainitsee ääniteknologiaa käsittelevässä esseessään Topeliuksen suhtautuneen fonografin kaksijakoisesti. Toisaalta Topelius ylistää laitetta mullistavaksi mutta toisaalta halventaa sitä kielteisillä attribuuteilla. Keskisen mukaan runossa toistuu lausekuvio, joka voidaan tulkita rikkinäisen fonografilieriön ääneksi.⁵²⁶

Pohjoissuomalaisessa lehdistössä fonografi mainitaan ensimmäisen kerran oululaisessa *Pohjois-Suomi*-lehdessä huhtikuussa 1879, jolloin fonografia oli esitelty Oulun Seurahuoneella.⁵²⁷ Fonografin suotuisiksi uskotut vaikutukset ihmismieleen tunnustettiin myös ajan lääketieteessä. Kiihottuneen mielen tiedettiin pystyttävän rauhoittamaan molliakordin avulla, ja fonografi oli mieluisa toveri vuoteenomana olevalle.⁵²⁸ Fonografituotanto hiipui 1910 luvulla. Sen sijaan laitteen parannetuksi versioksi nimetty gramofoni soi vielä vuosikymmeniä.⁵²⁹

Gramofonit

Fonografin ja sen paranneltujen versioiden valtakausi kesti kymmenen vuotta, joiden aikana se loi perustan kansainväliselle ääniteteollisuudelle. Gramofonin patentoi saksalaisyhdyshäydysvaltalainen Emile Berliner Washingtonissa vuonna 1887. Idea oli periaatteessa sama kuin muissakin vastaavissa laitteissa: suppilonmuotoiseen torveen kootut ääniaallot piirrettiin kiinteään massaun neulalla, joka puolestaan oli kiinnitetty värähtelevään kalvoon. Kun ääntä haluttiin kuunnella, prosessi toistettiin päinvastaisessa järjestyksessä. Berlinerin oivallus oli käyttää lieriön sijasta pyörivää levyä äänen tallentamiseen.⁵³⁰

Gramofonien kysyntä kasvoi vuosikymmenten kuluessa, ja erinäisten teknisten ja taloudellisten vaiheiden jälkeen gramofoni teki kaupallisen läpimurron. Berlinerin kuoltua vuonna 1929 patenttioikeudet omistava yhtiö Victor Talking Machine Company myi yli 34 miljoonaa levyä ja kehittyi maailman suurimmaksi levy-yhtiöksi. Yhtiö ymmärsi, että Euroopan markkinoille on luotava yhteistyökumppanille,

524 Gronow & Saunio 1990, 20.

525 Salmi 1996, 137–138.

526 Keskinen 2008, 69–70.

527 *Pohjois-Suomi* 12.4.1879

528 *Kaiku* 29.7.1898; 15.5.1900; 7.6.1900; *Kaleva* 29.12.1900.

529 Heikkinen 2010, 9.

530 Gronow & Saunio 1990, 35; Gronow 2013, 31.

Gramophone Companylle mahdollisimman kiinnostava levykatalogi houkuttelevine taiteilijavalintoineen, ja mukaan on saatava paikallista musiikkia. Suomen markkinoille tuotettiin vuosina 1901–1915 noin kahdeksansataa nimekettä. Ensimmäisen maailmansodan päädyttyä äänilevyteollisuus toipui nopeasti, ja vasta radion ja myöhemmin television aikakausi mursi lopullisesti gramofonin suosion, jota aikalaiset kutsuivat gramofonikuumeeksi. Huippuvuosi koettiin vuonna 1929, mutta saman vuoden lokakuussa Yhdysvaltain pörssiromahdus katkaisi maailmanlaajuisen nousukauden. Myynti kolahti pohjaan vuosina 1932–1934.⁵³¹

Suomessa oli saatavilla myös kuuluisien oopperalaulajien levytyksiä aarioista kansansävelmiin ja populaarimusiikin puolelta puhallinorkestereiden tanssimusiikkia. Ensimmäiset suomalaiset levytykset äänitettiin Pietarissa vuonna 1901.⁵³² Gramofonia oli esitelty Oulussa kevätalvella 1905. Sanomalehti *Kalevan* mukaan Apostolin Torvisoittokunnan levytys Porilaisten marssista ja Maikki Pakarisen Sunnuntain olivat rämisset korvia särkevinä.⁵³³

Katalogiin kuuluivat Maria Järnefelt-Palmgrenin ja Aino Actén tyylisten oopperalaulajien ohella 1910-luvulla levyttämään päässeet kuplettilaulajat J. Alfred Tanner ja Iivari Kainulainen, joiden huumorilaulut kertoivat suomalaisen musiikkielämän kevenemisestä. Muita paljon levyttäneitä artisteja olivat muun muassa kansanlauluihin erikoistunut Pasi Jääskeläinen ja oopperalaulaja Wäinö Sola sekä Helsingin torvisoittokunta.⁵³⁴

Heikki Uimosen mukaan sähköllä toimivat laitteet muokkaavat voimakkaasti nykypäivän ääniympäristöä. Tallentamisen, vahvistamisen ja lähettämisen myötä on tullut mahdolliseksi erottaa ääni alkuperäisestä käyttöyhteydestään ja toistaa se lähes alkuperäisenä. R. Murray Schafer kutsuu ilmiötä skitsofoniaksi.⁵³⁵ Vaikka gramofoni oli mekaaninen laite, myös se muokkasi ympäristönsä äänimaisemaa. Tallennettu, vahvistettu ja välitetty ääni oli tullut jäädäkseen, eikä pelkästään viihdekäyttöön. Saksalaisen kulttuurihistorioitsijan Stefan Gaussin mukaan gramofonilla oli neljä käyttöyhteyttä: vapaa-aika, työelämä, koulutus ja tiede.⁵³⁶ Viidenneksi voisi lisätä statuksen: näyttävä gramofoni voitiin hankkia myös vaurauden symboliksi.

Gaussin mukaan gramofoni symboloi aikalaisille myös modernin edistyksellistä, käännteentekevää aikaa.⁵³⁷ Gauss ei kuitenkaan mainitse soittimen ulkoisia ominaisuuksia. Gramofoni oli myös painava ja isokokoinen käyttöesine. Siihen liittyi

531 Gronow 2013, 91–100.

532 Säveltäjä ja kirkkomuusikko Mooses Putron (1848–1919) johtama suomalainen kuoro tallensi Pietarissa kaksitoista laulua. Gronow & Saunio 1990, 43; Gronow 2013, 271.

533 *Kaleva* 3.3.1905. Maikki Pakarinen, myöhemmin Maria Järnefelt-Palmgren (1871–1929) oli suomalainen oopperalaulaja.

534 Gronow & Saunio 1990, 144.

535 Uimonen 2005, 241; Schafer 1994 [1977], 273.

536 Gauss 2014, 73.

537 Gauss 2017, 73.

sekä esteettisiä että auditiivisia ominaisuuksia, joilla itsellään oli omat symboliset ulottuvuutensa. Gramofonin esteettisyys ilmeni sen ulkomuodossa ja gramofonin välittämässä musiikillisessa sisällössä.

Gramofonin vaiheita tutkineen Tiina Männistö-Funkin mukaan sekä musiikki että soittolaitteet uusituivat 1920-luvulla. Kalliiden ja painavien, kaappimallisten torvigramofonien rinnalle tuli markkinoille kannettavia malleja, jotka olivat edellisiä huomattavasti kevyempiä. Ne olivat lisäksi hinnoiltaan huokeampia ja näin ollen muidenkin kuin varakkaiden saavutettavissa. Myös gramofonin käyttö laajeni, koska kevytrakenteinen matkalaukkugramofoni kulki soittajansa mukana.⁵³⁸ Heikki Uimosen mukaan kannettavat kuuntelulaitteet voimaantuuttivat ja loivat sosiaalista yhteenkuuluvuuden tunnetta, kun levyjä saattoi kuunnella omissa lempipaikoissa.⁵³⁹

Mutta kaikkein olennaisinta gramofonissa oli sen aikaansaama ääni ja ominaisointi. Gramofonin ääntä ja sen vaikutuksia ei ole aina kuvailtu kauniiksi. Neuvostokirjailija Mihail Bulgakovin romaanissa *Master i Margarita* (suom. *Saatana saapuu Moskovaan*) varieteteatterin johtaja Stjopa Lihodejev herää krapulassa, jota gramofoni tuntuu ainoastaan pahentavan:

Hänen päässään kumahteli raskas kirkonkello, silmämunien ja ummistettujen silmäluomien välissä uiskenteli ruskeita, liekehtivän vihreäreunaisia täpliä, ja kaiken lisäksi häntä kuvotti, mikä tuntui olevan yhteydessä tungettelevan gramofonin ääniin.⁵⁴⁰

Bulgakov merkityksellistää krapulan kuvauksella, jossa raskaasti kumahtelevalla kirkonkellolla ja gramofonilla on erityinen asema symbolisena mutta koko kehossa resonoivana voimakkaana aistikokemuksena. Kirkonkello läheltä kuultuna on todennäköisesti fyysisen kivulias kokemus, ja gramofonimusiikin voi kokea meluna väärässä ajassa ja väärässä paikassa. Krapulainen teatterinjohtaja ei itse kykene tilassaan puhumaan normaalisti: äänimaisema on konkreettisesti täynnä epäsopivaa ääntä. Ihmiset ovat aina kärsineet krapulasta kaikkialla maailmassa. Vaikka Moskovasta on pitkä matka Rovaniemelle, myös siellä elettiin samankaltaisissa auditiivisen todellisuuden ja alkoholinkäytön seurausten rajapinnoissa. Rovaniemen markkinoilla nautittiin paljon alkoholia ja kärsittiin takuulla jälkikäteen sen aiheuttamasta pahoinvoinnista. Mahdollisesti gramofoni palveli juhlijointa osana äänimaisemaa, mutta aamulla se sai luvan olla äänetön.

538 Männistö-Funk 2008, 3–4.

539 Uimonen 2014, 327.

540 Bulgakov 1986, 195–106.

Gramofonit Rovaniemellä

Sumuisessa säässä kaikuu kirpeästi gramofonin laulu. Toisaalla soi taas nuhainen posetiivi.⁵⁴¹

Rovaniemi-lehden markkinapakinasta maaliskuulta 1929 on sikäli harvinainen, että siinä mainitaan posetiivin ohella myös gramofoni. Vaikka Suomessa vallitsi kyseisenä vuonna gramofonivillitykseksi aikalaislähteissä kutsuttu ajanjakso, se ei kuitenkaan muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta noussut Rovaniemen markkinoita koskevissa aikalaislähteissä mitenkään poikkeuksellisella tavalla esille.⁵⁴² Lähteet kuitenkin osoittavat, että gramofoneja myytiin ja käytettiin Rovaniemellä sekä mainostettiin markkinoiden yhteydessä. Pakinassa molemmat soittimet rajataan ulkotilasoittimiseksi, vaikka kumpaakin käytettiin myös sisätiloissa. Käytetyt adjektiivit eivät ole soittimia imartelevia: gramofonin ääni on kirpeä ja posetiivin nuhainen. Pakinoitsijan asennetta voi kuvailla negatiiviseksi. Rihkamaksi miellettyjen tavaroiden värikkyyttä kielii tavalliseen ja normaaliin talviaarkeen ja sen elämänrytmiin kuulumattomasta materiaalisesta maailmallisuudesta, johon lukeutuvat myös vierasperäiset soittimet.

1920-luvulla rovaniemeläisten oli mahdollista kuunnella gramofonilevyiltä oopperan, kuplettien ja kansanlaulujen ohella moderneja englantilaisia, saksalaisia ja amerikkalaisia orkesterilevytyksiä sekä marsseja ja harmonikkamusiikkia. Samalla katalogeissa nähtiin musiikkikulttuurin muutos: tarjolle ilmestyi uudentyyppinen tanssimusiikki, jonka esittäjiä alettiin nimittää jazz-orkestereiksi.⁵⁴³ Tästä huolimatta vuoden 1929 suosituinta levytysmusiikkia olivat harmonikalla ja viululla soitetut mollivalssit.⁵⁴⁴ Yhdysvalloissa tuotettu tanssimusiikki alkoi olla suomalaisten tavoitettavissa, joskin autenttisten jazz-levytysten osuus maahantuonnissa oli hyvin pieni. Kysyntää lisäsi kehittyvän äänitystekniikan lisäksi huomattava tullinalennus, joka laski tuntuvasti tuontilevyjen hintaa. Myös kannetavat matkalaukkugramofonit ja kansallisen iskelmämusiikin läpimurto lisäsivät kysyntää.⁵⁴⁵

1900-luvun alun valokuvaajanaisten historiaa tutkineen kulttuurihistorioitsija Mervi Auttin mukaan Rovaniemi suorastaan kukoisti maailmansotien välisenä ai-

541 *Rovaniemi* 19.2.1929.

542 Aikalaislähteissä kirjoitettiin gramofonivillityksen ohella myös gramofoni-innostuksesta, -epidemiasta ja -sairaudesta. Suomessa myytiin vuonna 1929 yli miljoona äänilevyä. Lukumäärä ylittyi vasta 1970-luvulla. Männistö-Funk 2008, 3–4; Gronow & Saunio 1990, 144–159; Jalkanen & Kurkela 2003, 297.

543 1920-luvulla jazz merkitsi Suomessa kaikenlaista tanssimusiikkia valssista charlestoniin. Jazz oli eräänlainen kattokäsite, jolla kuvattiin kokonaista ilmiötä; 1920-luvulla Jazz oli ennen kaikkea musiikkilista paritanssikulttuuria. Tikka & Nevala 2020, 51.

544 Olen käyttänyt gramofonin historiaa maailmalla ja Suomessa esittelevien kappaleiden lähteenä: Gronow 2013, 17–45, 77, 91, 148, 273–275, 287.

545 Jalkanen 1989, 90; Jalkanen 2003, 297.

kana: sen kasvunopeus oli maan suurimpia. Rovaniemi oli Peräpohjolan hallinnollinen ja kaupallinen keskus virkamiehineen ja suurine konttoreineen sekä merkittävine markkinoineen. Ilmari Kianto kirjoitti jo vuonna 1916 Rovaniemen ylpeistä rakennuksista ja kirkkaista sähkövaloista, kievareista, kujista ja naispartureiden puuterista.⁵⁴⁶ Rovaniemeläiset itse kutsuivat kauppalaansa *Kansan Kuvalehteen* kirjoittaneen Heikki Välsälmen mukaan Pohjolan Pariisiksi, ja *Suomen Kuvalehdessä* puolestaan Suomen Klondikeksi. 1920-luvulla Rovaniemi muuttui liiketaloudellisesti kaupunkimaiseksi yhteisöksi, jonka liikkeistä saattoi ostaa lähes mitä tahansa, myös gramofoneja.⁵⁴⁷

Gramofoni alkoi näkyä paikallisen *Rovaniemi*-lehden mainosilmoituksissa 1920-luvun puolivälissä. Tammikuussa 1923 lehdessä ilmestyi ensimmäinen myynti-ilmoitus: Auttin kaljatehtaan panimomestari kauppasi ”melkein uutta gramofonia levyineen”. Saman vuoden syyskuussa gramofoneja ja levyjä oli tarjolla huutokauppailmoituksessa. Vuonna 1924 ilmestyi pitkin vuotta useita gramofonimainoksia, joista jokainen oli helsinkiläisen vuosina 1859–1922 toimineen musiikkialan yrityksen R.E. Westerlundin julkaisema. Mainoksessa kaupattiin suurta valikoimaa kaunisointuisia gramofoneja sekä äänilevyjä kaikista koti- ja ulkomaisista soitto- ja laulukappaleista kahden markan postikuluja vastaan. Kesäkuussa 1925 Westerlund houkutteli ostajia tanssimusiikilla: ”Voitte tanssia uusimpien sävelien mukaan. Alituinen varasto tanssi- sekä laululevyjä löytyy meiltä.” Heinäkuussa Fazerin musiikkikaupan ilmoituksessa mainostettiin gramofoneja matkalaukun kokoisina matkakoneina, joita asiakas saattoi hankkia vähittäismaksulla. Joulukuussa 1925 Fazer ehdotti gramofonia joululahjaksi, jollaisen epäilemättä moni rovaniemeläinen myös sai.⁵⁴⁸

Vuosikymmenen loppua kohden gramofonin mainostaminen lisääntyi Rovaniemellä saatavilla olevissa sanomalehdissä. On mahdollista, että gramofoneja, levyjä ja instrumentteja oli markkinoiden aikaan myytävänä myös markkina-alueiden myyntikojuissa- ja pisteissä, vaikka sitä ei ilmoituksissa erikseen mainita. Lisääntyneestä mainonnasta päätellen gramofonit olivat ahkerassa käytössä myös markkinoiden aikana luoden muiden soittimien tapaan markkinatunnelmaa korttirinkeihin, tansseihin, kahviloihin ja itse markkinapaikoille.

Lisäksi gramofoneja ja instrumentteja oli mahdollisuus ostaa esimerkiksi soittinäyttelyiden ja gramofonikonserttien yhteydessä. Joulukuussa 1927 *Rovaniemi*-lehdessä ilmestyi nimimerkki Aakustin kirjoittama kello- ja kultasepäntiikkeen *advertoriaali* eli lehtijutun muotoon laadittu pakinamainen mainos. Sormusten, kaulakorujen ja korvarenkaiden ohella mainostettiin gramofonia:

546 Kianto 1916, 38.

547 Autti [Löfgren Autti] 2010, 107, 112–115; *Kansan Kuvalehti* 1.1.1928; Rauanheimo 1928; Enbuske 1997, 205.

548 *Rovaniemi* 27.1., 20.9.1923; 4.10., 25.10., 22.11., 13.12.1924; 6.6., 30.7., 26.9., 28.11., 19.12.1925.

Sitä paitsi saa Räsäseltä mitä oivallisimpia soittimia ja jos kenellä esim. on ennestään gramofooni, voi jouluksi hankkia itselleen iloa ostamalla parhaita levyuutuuksia, joita kuulemma on vasta varastoon saapunut.⁵⁴⁹

Kulta- ja kellosepän Pekka Räsäsen mainoksista saattoi myös nähdä, millaisia levyjä rovaniemeläisille levykuuntelijoille oli tarjolla ja millaista musiikkia rovaniemeläiset kodeissaan ja ulkosalla gramofoneillaan kuuntelivat. Räsäsen mainostamia levyjä olivat muun muassa Matti Jurvan *Pikku Leila*, Topi Aaltosen *Yö Hawajissa* ja harmonikkalevyjä kuten *Syksyn ruusuja*, *Rakkauden kaiho*, *Heilani kanssa* ja *Katkenneet kielot*.⁵⁵⁰ Räsäsen mainoksessa viitattiin epäsuorasti tuleviin helmikuun talvimarkkinoihin. Markkinoilla monet menivät kihloihin, joten romanttisen levyjen esillepano ennen markkinoita oli kauppiaan näkökulmasta varsin perusteltua.

Gramofonikuumeen vallattua Suomen vuonna 1929 myös muut rovaniemeläiset liikkeet alkoivat ilmoitella lehdissä. Rantasen liiketalossa sijainnut, vuonna 1927 perustettu Väinö Nopasen kultatavara- ja kellosepänliike mainosti gramofonien ohella viuluja ja mandoliineja, joiden taitajia oli todennäköisesti myös Rovaniemellä ottaen huomioon soitinten tavallisuuden. Nopasen liikkeestä muodostui nopeasti yksi maakunnan tunnetuimmista kihlojen ostopaikoista. Helsinkiläinen Westerlundin musiikkikauppa turvautui monisanaisiin ilmoituksiin tavallisen kuvapohjaisen ilmoittelun rinnalle.⁵⁵¹ Westerlundin musiikkikauppa ilmoitti kesäkuussa 1929 järjestävänsä rovaniemeläisen hammaslääkäriin Olli Hellemaan vastaanottohuoneeseen markkinoiden ajaksi gramofoninäyttelyn. Pitkässä mainostekstissä mainitaan myös elokuvateatteri Kinoon hankittu suurikokoinen gramofoni:

Kun liike hiljattain järjesti Rovaniemellä gramofonikonsertin, on sen menestys ehdoton ja tulokset olivat näkyväiset: hra Pauli Kajanen teki lujasti kauppoja ja saatiinpa tänne Kino-teatteriin isopuoleinen gramofooni, jonka ääntä on sitten käyty ihailemassa ja joita tilaisuutta markkinaväkikään ei lyöne laimin. Pistäytykää, veikkoset, Hellemaan tohtorin luona: voitte yhdellä iskulla lyödä kaksi kärpystä: saada hampaankivistyksenne pois ja päästä muutoinkin hyvälle tuulelle, sillä hyvä soitin on paras toveri ja hyvä toveri on paras hyvälletuullessaattaja.⁵⁵²

Samassa tekstissä mainostetaan Westerlundin musiikkiliikettä ja sen gramofonikonsertteja, Kino-elokuvateatteria sekä Hellemaan hammaslääkäripalveluita.

549 *Rovaniemi* 22.12.1927.

550 *Lapin Kansa* 14.9.1929. Jouluna vuonna 1929 Räsänen mainosti myös erikseen joululevyjä. *Lapin Kansa* 19.12.1929.

551 *Lapin Kansa* 15.6.1929; *Lapin Kansa* 26.1.1929; Enbuske 1997, 206.

552 *Rovaniemi* 19.2.1929. Westerlundin musiikkikaupan gramofonikonsertti VPK:lla järjestettiin Vaappalokunnan talossa tammikuussa 1929. *Rovaniemi* 31.1.1929; *Lapin Kansa* 26.1.1929.

Tulevia markkinoita käytetään strategisesti tuotteen hankkimista perustelevana ajallisena kehyksenä; markkinoiden aikaan ostosten tekeminen on helppoa, kun ollaan muutenkin hyvällä tuulella. Gramofonia mainostetaan sen positiivisiin mielikuviin vetoavilla vaikutuksilla – kukapa ei haluaisi olla hyvällä tuulella? Lisäksi voidaan päätellä, että gramofonin katsottiin olennaisesti kuuluvan markkinoille ja sen äänimaisemaan.

Gramofoni voitiin mainita myös elävän musiikin konserttia puffattaessa. Kun hanuristit Jussi Homan, Leander Norrback, August Kapiainen ja Gösta Östman konsertoivat Rovaniemellä syyskuussa 1929, kirjoitettiin *Lapin Kansassa*: ”Lisäksi on Hra Homan tunnettu gramofonilevyistään, joista m.m. on annettu seuraava lausunto: Tunnetulle kotkalaiselle harmonikkataiteilijalle J. Homanille on järjestetty tilaisuus soittaa gramofoniin ja onnistuikin se yli odotusten. Uskallamme ennustaa hänen levyilleen suurta menekkiä.”⁵⁵³

Soittimesta kirjoitettiin muissakin pohjoissuomalaisissa lehdissä. Torniolaisessa *Perä-Pohjassa* ilmestyi huhtikuussa 1927 laajahko artikkeli gramofonin historiasta. Artikkelissa kerrottiin, kuinka Suomessa ei ennen ensimmäistä maailmansotaa kuultu englantilaisia ja amerikkalaisia tanssisävelmiä; vasta gramofonin myötä kansainväliset tanssisävelmät levisivät maasta toiseen. Toisaalta sävelmät edistivät gramofonien menekkiä. Artikkelin mukaan gramofonilla on

[...] suuri etu radioon verraten, että voi itse valita ohjelman. Ja sen voi esittää ken tahansa. Nyt valmistetaan pieniä siroja, kannettavia gramofoneja, jotka ovat sieviä kuin käsilaukut ja jollaisen voi ottaa mukaansa matkoillekin.⁵⁵⁴

Gramofonien funktio oli toimia myös esteettisenä esineinä tuoden omistajalleen nautintoa myös soittimen ulkonäöstä. Sievät käsilaukut viittaavat stereotypisoivan epäsuorasti naispuolisiin gramofonin käyttäjiin. Ulkotilasoittimena gramofoni mahdollisti musiikin kuuntelun homososiaalisissa ympäristöissä, joissa kuuntelijoina ja käyttäjinä saattoi olla myös pelkästään naisia. Gramofoni mainitaan myös yksityishenkilöiden ilmoituksissa. Esimerkiksi leipomoa Rovaniemellä pyörittänyt kondiittori Väinö Liukkonen kauppasi maaliskuussa 1928 lehti-ilmoituksella gramofonia – ja uutta kanteletta – yksityishenkilönä ammatiaan tai liikettä mainitsematta.⁵⁵⁵ Tämä voi kertoa vähintään kahdesta asiasta: rovaniemeläiset hankkivat soittimia, gramofoneja ja levyjä eli harrastivat musiikkia myös kodeissaan. Toiseksi osa gramofonin hankkineista saattoi kyllästyä nopeasti muodissa olevaan teknologiaan. Käyttöesineenä gramofoni arkipäiväistyi muutamassa vuodessa ja sen tuottamasta äänestä tuli ennen pitkää arkinen osa äänimaisemaa.

⁵⁵³ *Rovaniemi* 21.9.1929.

⁵⁵⁴ *Perä-Pohja* 7.4.1927.

⁵⁵⁵ *Rovaniemi* 15.3.1928.

Rovaniemen markkinoiden näkökulmasta levy musiikkia vaativat juhlat saatettiin järjestää missä tahansa eikä enää oltu riippuvaisia ainoastaan posetiivarin tarjonnasta. Tiina Männistö-Funkin ja Heikki Uimosen tulkinnat gramofonin kevenemisen sosiaalisista vaikutuksista saa todistusvoimaa myös rovaniemeläisestä aikalaislähteestä.⁵⁵⁶ Ohessa Väinö Nopasen kultatavara – kellosepanliikkeen advertoriaalinen taidonnäyte loppukesältä 1929 otsikolla Gramofonimusiikkia:

Gramofonimusiikkia. Eilen oli kaunis ilma ja kun tänäänkin on kaunis ilma, tuumittiin että sunnuntain seutua täytyy viettää ulkoilemalla. Ja kun yhdellä meistä oli gramofoni, nykyajan väline, joka hyvin ja oikein käytettynä on erinomainen musiikin harrastuksen luoja ja johdattaja, tuli tänään kiire varustautua uusilla levyillä. Pistäydymme Väinö Nopasella, jossa olikin erittäin runsas valikoima uusia levyjä.⁵⁵⁷

Mainoksen mukaan gramofonit ovat nykyaikaisia ja sopivat luontevasti myös vapaapäivää viettävän maksukykyisen ja nykyaikaa seuraavan asiakkaan ulkoiluvareusteiden joukkoon. Lisäksi mainoksessa vedotaan asiakkaan musiikkimakuun ja monipuoliseen valikoimaan:

Paljon siellä oli hyvää. Esim. muuan perin sointuva foxi China, jota soittaessa tuntui kuin pienet geishat olisivat sipsutelleet edessämme. Ja ennen kaikkea muuan iso levy, jolla molemmin puolin oli Sam Sihvon Jääkäriin morsiamen lauluja mies- ja yhden naislaulajan esittäminä. Makua on tietysti monenlaista [...]

Vaikka vuonna 1927 *Perä-Pohjassa* kirjoitettiin tanssimusiikin merkittävydestä gramofonikuuntelussa, muistutettiin samalla klassisen musiikin suuruudesta kanoisoituja, miespuolisia säveltäjiä unohtamatta. Gramofonin avulla voitiin kuunnella hienoja ja merkittäviä teoksia, johon muuten ei ollut mahdollisuutta. Kaiken yläpuolelle mainos asettaa raamatullisen oratorion:

Suurin tähän asti gramofoniin esitetty kappale on Händelinin ”Messias”, ja on myöskin alettu gramofoniin soittaa Beethovenin sinfoniaita. Nyt voi myöskin saada kokonaisten oopperain ja suurien urkusävellysten levyjä.⁵⁵⁸

Posetiivin tapaan myös gramofoni asettui soittimena matalan ja korkean kulttuurin väliin. Sillä voitiin soittaa niin populaarimusiikkia kuin konserttimusiikkia,

556 Männistö-Funk 2008, 3–4; Uimonen 2014, 327.

557 *Rovaniemi* 10.8.1929.

558 *Perä-Pohja* 7.4.1927.

eikä sitä Stefan Gaussin sanoin pidetty ainoastaan alaluokkaisena, likaa ja saastaa tuottavana soittimena.⁵⁵⁹

Gramofonilla voitiin ilmaista omistajansa sosiaalista statusta ja hyvää makua. Sitä valaiseva esimerkki löytyy elokuussa 1929 julkaistusta *Suomen Kuvalehdestä*. Nimimerkillä Antti Antinpoika ilmestyi pakina, jossa käsitellään helsinkiläistä gramofonikuumetta pakinahengessä ja yläluokkaisen subjektiivisesta näkökulmasta:

Ja kaikkialta vyöryi ylitseni voitonkiljuntana sekasortoinen tuhotulva – Emmaa, Kallea ja Hilmaa, Budjennyin marssia, ja jazzia...ja jazzia. Kaunokirjallista fraasia käyttäkseni: en tiedä kuinka kauan olin siinä horroksissa maannut, kun odottamatta tuntui siltä kuin vilpoinen sade olisi minut herättänyt tajuttomuudesta. Höristelin korviani. Mitä tämä oli? Meteli oli tauonnut, mutta jostakin kantautui korviini – Solveigin laulu, heleäsointuisena, kuulana, virvoittavana.⁵⁶⁰

Tanssimusiikin ja jazzmetelin vastakohtaksi asettuu norjalaisen Edvard Griegin kansallisromanttinen musiikki, joka saa Antti Antipojan palaamaan oikean musiikin piiriin; Grieg edustaa esteettisen arvojärjestyksen mukaista puhdasta, alkuperäistä ja luonnollista, lähes pyhää säveltaidetta.

Viikkoa ennen 1920-luvun viimeisiä Rovaniemen talvimarkkinoita Westerlundin musiikkiliike mainosti *Lapin Kansassa* markkinoille saapuvaa soitinnäyttelyään otsikolla ”Peli ja musiikki” jatkaen suoraan: ”[K]uuluvat oikeaan ja välttämättömään markkinatunnelmaan. Hyvää musiikkia saa runsaasti nauttia jokainen, joka pistäytyy Westerlundin musiikkikaupan näyttelyssä Rovaniemellä.”⁵⁶¹ Sen sijaan Suomen Yleisradio edusti ja toteutti ohjelmapolitiikallaan pitkään korkeakulttuurisia arvoja pyrkien propagandan keinoin pitämään yllä valtiojohtoista kontrollia.⁵⁶² Taustalla oli ajatus kansan valistamisesta ja sivistämisestä. Rovaniemen markkinoilla kuultiin vihdoinkin myös oopperalaulua ja sinfonioita – halusi markkinakansa sitä tai ei.

559 Gauss 2014, 95.

560 *Suomen Kuvalehti* 33/1929.

561 *Lapin Kansa* 19.2.1929.

562 Kurkela 2005, 98–99. Pekka Gronowin mukaan alkuvuosien radio pyrki olemaan ennen kaikkea kulttuurilaitos, ei niinkään tiedotusväline. Gronow 2010, 308.

Radiot

Markkinamiehet huomatkkaa! Muistakaapa käydä kuulemassa radiota ja samalla nauttimassa hyvästä kahvista ja leivoksista.⁵⁶³

Kahvila Torkkolat & Savukoski mainosti vuoden 1927 talvimarkkinoilla *Rovaniemi*-lehdessä kahvin ja leivosten ohella mahdollisuutta kuunnella radiota. Se kertoi julkisen äänimaiseman muutoksen lisäksi uudentyypisistä kuluttamisen mentaliteetista. Pohjoissuomalaisten ostovoiman kasvaessa 1920-luvulla lisääntyi myös kuluttaminen. Tuotteiden halventuessa syntyivät uudenlaiset ostotavat ja aiempaa yhdenmukaisempi kulutuskulttuuri. Ulkomailta tuotujen elintarvikkeiden lisäksi pohjoissuomalaisiin koteihin ja tiloihin alkoi ilmestyä gramofonien ohella muitakin ääniympäristöä kuormittavia tehdasvalmisteisia tuotteita: maatalouskoneita, ompelukoneita, valokuvausvälineitä ja radiovastaanottimia.⁵⁶⁴ Yleisradio Oy aloitti toimintansa Suomessa vuonna 1926, ja sen myötä myös radioita alettiin mainostaa rovaniemeläisille kotitalouksille erityisesti markkinoiden aikaan. Mainostamiseen osallistuivat kahvilat, joille radio oli kilpailun koventuessa vetonaula ja auditiivinen sisäänheittotuote.

Kotien ja julkisten tilojen äänimaisema muuttui paikkakunnalla ratkaisevasti eikä vähiten musiikin suhteen. Radion välittämä vallan eli kontrollin ääni ulottui 1920-luvun lopulla käytännössä kaikkialle. Radio kiehtoi ihmisiä, ja sen nopea yleistyminen herätti aikanaan suurta huomiota. Samalla siihen asetettiin suuria toiveita. Radio on autojen ja gramofonien ohella yksi 1920-luvun modernisaation näkyvimmistä symboleista. 1920-luvulla pyrittiin yhteisölliseen joukkotiedotukseen, jotta radioviestit pääsisivät yksityiskotien äänimaiseman keskeiseksi elementiksi. Myöhemmin radio toimi myös vaikutusvaltaisena länsimaisen populaarikulttuurin levittäjänä äänilevyjen ja elokuvien rinnalla.⁵⁶⁵

Kuten olen edellä todennut, populaarimusiikki juurtui hiljalleen Rovaniemelle markkinoiden kautta. Paikalliset kuulivat kotimaisten iskelmien ohella kansainvälistä musiikkia kuten jazzia ja keskieurooppalaisia sävelmiä. Tansseissa niitä esittivät muusikot ja katujen varsilla posetiivarit. Populaarimusiikkia kuultiin myös radioista. Yleisradion Lahden-aseman lisäksi suomalaisiin pirtteihin välittyi ohjelmia muun muassa ruotsalaisilta, saksalaisilta ja englantilaisilta asemilta.⁵⁶⁶ Baabelin kieltensekoitukseksi kutsuttu markkinoiden monikielinen puhemaisema sai näin lisää kulttuurista moniäänisyyttä myös radion välityksellä.⁵⁶⁷

⁵⁶³ *Rovaniemi* 15.2.1927.

⁵⁶⁴ Heinonen 1984, 43. Radio on laite, joka vastaanottaa sähkömagneettista säteilyä muuttaen lähetyn viestin perusmateriaaliksi eli ymmärrettäväksi ääneksi.

⁵⁶⁵ Kurkela 2005, 100, 104, 115.

⁵⁶⁶ Korhonen 2003, 123.

⁵⁶⁷ *Rovaniemi* 17.2.1927. Ks. luku Puhemaisema.

Radiota myös vastustettiin. Uutuuksien vastustamista tutkineen folkloristin ja uskontotieteilijän Kati Mikkolan mukaan radio on oiva esimerkki keksinnöstä, johon oli vaikea vetää rajaa uskonnollisesti hyväksyttävän ja syntisenä torjuttavan välillä. Mentaalisesti ristiriitaisia tunteita aiheutti radion alkuaikoina se, että samasta laitteesta saattoi kuulla sekä Jumalan sanaa että tansseja.⁵⁶⁸ Oy Yleisradio Ab:n vuonna 1972 järjestämän radiomuistelmien keruu- ja kirjoituskilpailun vastausmateriaalissa kerrotaan, kuinka eräs isäntä hermostui niin paljon radiojumalanpalveluksen jälkeen soineesta polkasta, että oli vihan vimmassa hajottaa koko radion. Usein olikin tapana sulkea radio heti jumalanpalveluslähetysten jälkeen, ettei maallinen eli syntinen musiikki olisi päässyt pilaamaan hartauslähetysten luomaa tunnelmaa. Koska samasta laitteesta kuului sekä hyvää että pahaa, sen täytyi olla paholaisen oma keksintö tai uhkaava merkki lähestyvistä maailmanlopusta. Itse radioääni oli pirun aikaansaama, kuulokkeetkin olivat kuin sarvet pirun päässä. Radiolla oli tästä syystä varsin demonisia kutsumanimiä: perkeleen puhallustorvi, sielunvihollisen hyrrä, pelsepuupin posetiivi ja synnin pasuuna. Tästä huolimatta radio edusti monille myös taivaallista ääntä; se oli suorainen Jumalan lahja, jonka ansiosta myös vanhukset, sairaat ja syrjäseutujen asukkaat saattoivat seurata kirkonmenoja.⁵⁶⁹

Radiosta kirjoitettiin myös lehtien pakinoissa. Meri-Lapissa vuosina 1915–2017 ilmestyneen *Pohjolan Sanomien* päätoimittaja Uuno Hannula pakinoi nimimerkillä Ullan Eino⁵⁷⁰ hivenen provosoivaan tyyliin:

Pohjolan Sanomat sai uuden koneen: se on niitä nykyajan masiinoita ja radioksi kuuluvat sitä nimittävän. Se on sellainen laatikko, joka on pöydällä ja siitä sitä sitten kuulee suomea ja ruotsia, englantia ja venäjää ja vaikka mitä kieltä. Kuuluu sieltä kaiken maailman piipitystä ja vihellystä ja ennen kaikkea sieltä saa korviinsa jazzia.⁵⁷¹

Vaikka Ullan Einon sävy on provosoiva, huomiot ovat oikeita. Kansainvälisiä ääniä kuului laitteesta, jonka saattoi sijoittaa minne tahansa, jopa sanomalehden toimitukseen.

Radio suorastaan mullisti kotien ja monien julkisten sisätilojen äänimaailman. Säännölliset yleisradiolähetykset olivat alkaneet monissa länsimaissa jo 1920-luvun

568 Kurkela 2005, 112.

569 Radioita vastustettiin todennäköisesti osittain samoista lähtökohdista kuin haitaria, ”pirunkeuhkoja”, joita uskovaiset olivat tanssien lopettamiseksi polttaneet eräässä saarenkyläläisen pirtin uunissa peräti kaksikymmentä kappaletta. Mikkola 2009, 206.

570 Uuno Hannula (1891–1963) oli *Pohjolan Sanomien* päätoimittaja, opetusministeri, Lapin läänin maaherra ja kansanedustaja. Hän loi uransa sanomalehdessä ja maalaisliittolaisena poliitikkona. Kemissä ilmestynyt *Pohjolan Sanomat* nousi Hannulan päätoimittajakaudella alueensa valtahehdeksi. Hänen kirjoituksiaan luettiin myös työläiskodeissa. www.kansallisbiografia.fi. (tark. 21.4.2021.)

571 ”Raadiohullut.” *Pohjolan Sanomat* 15.12.1926.

alussa, Suomessa vuosikymmenen lopussa. Musiikilla oli alusta lähtien merkittävä osuus ohjelmatarjonnassa. Vuonna 1927 musiikin osuus Yleisradion ohjelma-ajasta oli peräti yli 69 prosenttia, josta se myöhemmin vakiintui 50 prosentin paikkeille. Koska Yleisradion toiminta perustui kansanvalistukseen, musiikin osuutta pyrittiin hillitsemään. Erityisen huolellisia oltiin siinä, ettei radiossa soitettu liiaksi tanssimusiikkia. Yleisradiotoiminta seurasi Suomessa yleiseurooppalaista kehitystä.⁵⁷²

Kansan valistamisen lisäksi kehitykseen kuuluivat tiukka valtionmonopoli ja kuuntelijamaksut. Tämä kuvasti eurooppalaisten hallitusten kontrollipyrkimyksiä, propagandistista tiedottamista, kansallisvaltiollista ajattelutapaa yhtenäiskulttuurisine päämäärineen ja ennen kaikkea korkeakulttuurisia arvoja. Yleisradion ajateltiin olevan poliittinen kulttuurilaitos, jonka tuli lähettää yhteisen kansan parhaaksi sen omalla, demokraattisesti ohjatulla mandaatilla idealistista ja ideologista ohjelmaa. Yleisradio oli näin ollen ”kansan ääni”. Eurooppalaisten yleisradioiden sivistysajattelu perustui ylä- ja keskiluokan dikotomiseen maailmankuvaan. Taiteen ja viihteen erottelua tuettiin kansanvalistuksen voimalla. Ylhäältä johdetut periaatteet olivat usein syvässä ristiriidassa paikallisen ja kansanomaisen kulttuurin kanssa.⁵⁷³

Radioita ostettiin, niitä kuunneltiin, ihmeteltiin, ihailtiin ja vastustettiin. Lehtien pakinoitsijat käsittelivät teknisiä innovaatioita usein huumorin keinoin. Ullan Eino kirjoitti lisää radioista ja niiden hämmentyneistä kuuntelijoista tammikuussa 1927. Tällä kertaa pehmeää pilaa tehtiin ulkomaisen rytmimusiikin (jazzin) sijaan kansasta:

Muuten vain ajattelin sanoa, että kun radio hankittiin muutamaan Lapin pitäjään, niin ämmien suu meni kolmeksi viikoksi tukkoon. Eivät uskaltaneet muuta kuin hiljaa viskutella kahvia juodessaan. Wallesmannilla nimittäin oli radio ja sillä kun kuuli Tukholmasta ja Berliinistä asti, niin kuulihan sillä luonnollisesti kaiken sen, mitä omassa pitäjässä juteltiin. Ja senpä wuoksi muijat eivät arvanneetkaan kolmeen viikkoon juoruta ollenkaan.⁵⁷⁴

Pakinassa käsitellään huumorin keinoin myös vallankäyttöä. On hyvin mahdollista, että osa kansalaisista saattoi kuvitella radion olevan ennen kaikkea viranomaisten hallinnassa oleva apparaatti, jonka avulla voidaan ohjelmatuotannon lisäksi myös valvoa kansalaisia. Pakina päättyy siihen, että ämmien iloisen äänekkäät kahvitteluhetket jatkuvat kolmen viikon varovaisen hiljaisuuden jälkeen.⁵⁷⁵

On mahdollista, että osa kansasta ei ymmärtänyt radion yksisuuntaista toimintaperiaatetta. Todennäköisesti radion kuuntelemiseen ja informaation vastaanottamiseen liittyneet valtasuhteet tiedostettiin ainakin osaksi. Ranskalainen filosofi ja

572 Kurkela 2005, 98–99.

573 Kurkela 2005, 98–99.

574 *Pohjolan Sanomat* 9.1.1927.

575 *Pohjolan Sanomat* 9.1.1927.

historioitsija Michel Foucault on kirjoittanut vallan kommunikatiivisesta suhteesta, jossa eri subjekteilla on teoriassa aina toiminnallista vaikutusvaltaa. Foucault’lle valta tarkoittaa nimenomaan valtasuhteita.⁵⁷⁶ Radion kuuntelijoilla oli ainakin yksityisissä tiloissa mahdollisuus sammuttaa vastaanotin ja vaientaa vallan ääni.

1920-luvulla radioiden katsottiin jopa presidentin arvovallan tuella olevan erinomainen väline ihanteiden toteuttamiseen kansansivistyksellisten päämäärien saavuttamiseksi. Suomen tasavallan presidentti Lauri Relander puhui Lahden radioaseman avajaisissa 22.4.1928:

Ei tarvitse enää kaukaisimmankaan salomökin asukkaan elää eristettyä elämäänsä metsätorpassaan. Välimatkat lyhenevät, häipyvät olemattomiin. Meillä on tilaisuus radiovälineiden avulla kotiemme piirissä päästä osalliseksi elämän suurista henkisistä arvoista ja meillä on radioasemiemme kautta mitä laajimmat mahdollisuudet kansana kantaa osuutemme ihmiskunnan yhteiseen aarreaittaan.⁵⁷⁷

Rautateiden tapaan myös radiolähetykset saivat aikaiseksi tunteen tilan ja etäisyyksien kutistumisesta.⁵⁷⁸ Puheessaan Relander viittaa myös suorasti arvojen kattavaan ja tehokkaaseen leviämiseen. Yleisradion ohjelmat olivat vuoteen 1934 saakka suoria lähetyksiä, kun äänen taltioimiseen ei vielä ollut teknisiä edellytyksiä. Radio-orkesteri (myöhemmin Radion sinfoniaorkesteri) aloitti toimintansa vuosi Yleisradion perustamiseen jälkeen vuonna 1927. Sen ohjelmisto koostui lähinnä perinteisen salonkimusiikin ohjelmistosta. Toisin sanoen Yleisradion populaarimusiikin linja nojautui industrialismia edeltäneen säätyläismusiikin estetiikkaan 1930-luvun loppuun saakka. Eliitillä oli hallussaan kaikki institutionaalinen valta, joten se pystyi ohjaamaan ja toteuttamaan 1800-luvulla syntyneitä kansanvalistushengen periaatteita. Kansankulttuuria tuli jalostaa ja sulauttaa korkeakulttuuriin sen omaksi parhaaksi.⁵⁷⁹

Psykohistorioitsija Juha Siltalan sanoin kansassa nähtiin uinuvaa voimaa, joka oli vain jalostettava.⁵⁸⁰ Kysymys ei kuitenkaan ollut pelkästään kansan musiikillisen maun jalostamisesta. Kansa oli myös saatettava tehokkaammin uutistiedon pariin, ja uutisia kansa myös janosi kahvin ohella. 1920-luvun puolivälistä lähtien Rovaniemellä kahviloiden mainosilmoituksissa alkoi näkyä mainintoja radioista ja niiden tarjoamisista kuuntelumahdollisuuksista kahvilaympäristössä. Talvimarkkinoiden aikaan *Rovaniemi*-lehdessä kahvilat suorastaan muistuttivat mainoksissaan, kuinka

576 Foucault 1997, 291–292; Väyrynen 2018, 22.

577 Lyytinen & Vihavainen 1996, 46.

578 Ks. Schivelbusch 1996, 34.

579 Lyytinen & Vihavainen 1996, 16; 33; 5; 233; Kurkela 2005, 115. Alkuvuosina puolet radio-ohjelmista oli musiikkia. Radio-orkesterin tehtävänä oli soittaa joka ilta *Maamme*-laulu lähetyksen päätteeksi. Gronow 2010, 72.

580 Siltala 1999, 192.

pullakahvien lomassa saattoi nauttia myös radiokuuntelusta. A. Lipposen kahvila mainosti ilmoituksessaan kahvin, buljonkin, piirakoiden ja voileipien ohella radio-uutisia ja soittoa joka päivä.⁵⁸¹

Paikkakunnan lehtimainoksissa oli myös mainoksia itse radioista ja niiden valmistajista. Maaliskuussa 1927 Lehtinen & Österlund mainosti *Rovaniemi*-lehdessä olevansa Suomen suurin radiotehdas ja kehotti lukijoita käyttämään HOVA-putkia niiden harvinaisen puhtaan, voimakkaan ja luonnollisen äänen vuoksi. Samalla neuvottiin hankkimaan L&Ö Neutrodyne-vastaanotin.⁵⁸²

Mainoksiin liitettiin myös elementtejä, jotka viittasivat implisiittisesti eliitin taidemakuun. Samalla niissä kosiskeltiin maksukykyisiä kuluttajia liittymään osaksi eliittiä ja kenties normalisoimaan radio osaksi arjen äänimaisemaa markkinoiden tapaisten poikkeusolojen ohella:

Todella soitannolliset radiokuuntelijat, joiden musikaalinen ja taiteellinen maku on yhtä kehittynyt, valitsevat kovapuhujan Arcophon 5. Sen sävelasteikko on 7/2 oktaavin laajuinen, aina matalimpiin bassoääniin saakka – joten siis Arcophon 5:llä sekä ihmisääni, että erilaisten soittimien ominaisointu toistuu mahdollisimman täydellisesti. Muotonsa ja rakennusaineittensa puolesta jokaisen kodin todellinen kaunistus. Hinta 1,200 Smk. Pyytäkää jokaisesta hyvin varustetusta sähköliikkeestä esittelyä ilman ostopakkoa.⁵⁸³

Mainos on ladattu täyteen kohtuullisen vaikeatajuista terminologiaa, jota tavallinen lehdenlukija tuskin pystyi sisäistämään. Samalla tavalla uusinta tekniikkaa esittelevät mainokset toimivat yhä tänäkin päivänä: kuluttajaa toisaalta hämätään teknisellä jargonilla, toisaalta taas pyritään luomaan välttämättömiksi väitetyjä standardeja, joita ilman ei voida saavuttaa riittävää kompetenssia vaativien laitteiden optimaaliseen hallintaan. Yksityiskohtaiset, tekniset tiedot laitteiden ominaisuuksista ovat kuin painettuja loitsuja, jotka saavat kohteensa vakuuttuneeksi siitä, että ostamalla tuotteen saavutetaan lisää resursseja eli kauneutta ja arvovaltaa. Epäilemättä mainos myös vihjailee musikaalisen ja taiteellisen maun saavan täyttymyksensä ainoastaan oikeanlaisilla huipputeknologisilla välineillä.⁵⁸⁴ Laadukas teknologia myös mahdollisti oikeanlaisen, keskittyneen kuuntelun. Historiantutkija Daniel Moratin mukaan ihminen kuuntelee tunteiden välityksellä.⁵⁸⁵

581 *Rovaniemi* 15.2.1927; *Lapin Kansa* 15.2.1930; 3.3.1932. Myös kemijärveläinen Lehtosen Kahvila ja Ruokala ilmoitti: ”Kovääninen radio kuultavana joka päivä alkaen 7 ip.” *Rovaniemi* 27.1.1927.

582 *Rovaniemi* 26.3.1927.

583 *Rovaniemi* 1.10.1929.

584 On myös mahdollista, että mainokset olivat kohdennettu erityisesti miehille. Moderni tekniikkakulttuuri voidaan nähdä yhteiskunnallisesti muototutuneena maskuliinisuutena, jonka kautta erityisesti miehet vahvistavat omaa identiteettiään. Hellman 1994, 58.

585 Morat 2017, 178–179.

Kontemplatiivinen eli tarkkaavaisen keskittynyt musiikinkuuntelu tuli tavaksi 1800-luvun alkupuolen Euroopassa ja muodostui osaksi länsimaisen taidemusiikin traditiota. Muuttunut tapa kuunnella kytkeytyi autonomisen musiikkikäsityksen syntymiseen. Säveltäjien luomaa musiikkia alettiin kuunnella ainoastaan musiikin itsensä vuoksi. Kontemplatiiviseen musiikinkuunteluun soveltuivat erinomaisesti konsertti-instituution myötä rakennetut suuret konserttitalit, joissa ei enää puhuttu, väitelty tai syöty omia eväitä. Kun sata vuotta myöhemmin radiot ja gramofonit alkoivat laajalti yleistyä, muuttuivat myös kuuntelemisen tavat, ja äänet irrotettiin alkuperäisistä käyttöyhteyksistään. Näin pystyttiin aiempaa helpommin muokkaamaan henkilökohtaista ja kollektiivista äänimaisemaa.⁵⁸⁶

Radioiden kuunteleminen ei laadukkaista vastaanottamista ja korkeakulttuurisesta mausta huolimatta ollut helppoa 1920-luvun lopun Rovaniemellä. Paikkakunnalla esiintyi paljon radiohäiriöitä. Maaliskuussa 1929 radioharrastajat kokoontuivat Palokunnantalolle keskustelemaan häiriöistä ja toimenpiteistä, kun radioiden jatkuva vingunta ja ulvonta oli käynyt jo lähes sietämättömäksi myös naapureille. *Rovaniemi*-lehdessä myös todettiin, että sana radio on kuin ”sesam”, joka aukaisee sielun ja mielen antaen jatkuvasti ja helposti uutta puheenaihetta – jopa ilman sen kummempaa riitelyä.⁵⁸⁷

Ullan Eino oli arvellut *Pohjolan Sanomissa* jo pari vuotta aiemmin, että ongelmat johtuisivat revontulista ja ylipäänsä ilmasta, vetäen näin keskusteluun mukaan pohjoisen ulottuvuuden. Mystifioinnista tuskin oli kuitenkaan kysymys, sillä tuohon aikaan oli jo tietoa revontulten todellisesta, aineellisesta alkuperästä.⁵⁸⁸

Rovaniemi-lehden haastattelussa syyskuussa 1929 puolustusministeriön silloinen sähkölaboratorion päällikkö eversti Petrelius arveli häiriöiden syyksi paitsi magneettivirratt myös paikallisen, korkeajännitteisen tasavirtasähkölaitoksen. Petrelius suosittelikin, että Rovaniemelle hankittaisiin ajanmukainen vaihtovirtalaitos, eikä vähiten säällisten radiokuuntelumahdollisuuksien vuoksi. Vuosikymmenen lopulla Rovaniemellä oli *Rovaniemi*-lehden mukaan yhteensä yli sata radiovastaanotinta, joita käytettiin erityisesti syksyisin.⁵⁸⁹

Kenties Petreliuksen haastattelun innoittamana *Rovaniemi*-lehdessä julkaistiin myös artikkeli ”Radiokuuntelijain pyyntö”, jossa seikkaperäisesti eriteltiin lisää syitä radiohäiriöille. Häiriöt olivat etenkin iltaisin jo niin voimakkaita, että vastaanottimet jouduttiin kokonaan sulkemaan. Häiriöitä aiheuttivat jutun mukaan paikkakunnan sähkölaitoksen koneet ja 440 voltin tasavirtaverkko sekä kaikki mahdolliset valovirralla, yksivaiheisella vaihtovirralla toimivat pienmoottorit kuten vesipumput, tuulettajat, ompelukoneet, sirkkelit, kirjapainot ja porakoneet. Jokainen sähkölaite

586 Uimonen 2006, 156; Möller 2017, 153.

587 *Rovaniemi* 12.3.1929; 16.3.1929; 11.4.1929.

588 *Pohjolan Sanomat* 9.1.1927.

589 *Rovaniemi* 28.9.1929.

oli äänekäs ja kotien ja työpaikkojen äänimaisemaa voimakkaasti muokkaava. Lehtikirjoituksessa arvellaan myös, että jopa sähkösilitysraudat, sähkökeittimöt ja sähkötyynyt voivat aiheuttaa häiriöitä. Yhtenä pahimmista häiriön lähteistä kirjoitus mainitsee ultraviolettilamput, joita löytyi Rovaniemeltä ainakin kaksi kappaletta. Myös paikallisia elokuvateattereita epäillään häiriön aiheuttajiksi. Artikkelin lopussa pyydetään yksityistalouksia vähentämään sähköisten laitteiden käyttöä iltaisin kuuden ja kahdeksan välillä.⁵⁹⁰

Rovaniemen markkinoiden aikaan paikkakunnan sähkölaitteet olivat todennäköisesti tavallista kovemmallalla rasituksella, ja kaikenlaiset häiriöt koettiin lähinnä normaaleina. Meluisissa olosuhteissa radiot ja gramfonit saattoivat myös kadota muuhun äänimaisemaan. Äänekkäissä juhlissa erilaisiin tavallista voimakkaampiin ääniin, myös häiriöihin suhtaudutaan arkiolosuhteita sallivammin.

Myös kirkolla oli sanansa sanottavana radiosta ja sen tarkkaavaisesta, häiriöttömästä kuuntelemisesta erityisesti radiojumalanpalvelusten aikana. Kirkon edustajilla ei ollut mitään sitä vastaan, että radio löytyi käytännössä jokaisesta rovaniemeläiskodista. Nuoriso viihtyi radion ansiosta aiempaa paremmin kotona välttymällä arvoiselta huvielämäältä ja muilta epäilyttäviltä myöhäisiltä viettelysiltä. Helmikuussa 1929 *Rovaniemi*-lehdessä vaadittiin koteihin ehdotonta hiljaisuutta radiojumalanpalvelusten ajaksi. Jos tämä ei onnistu, radio tuli pistää pois päältä:

Jos hiljaisuuden aikaansaaminen on joskus mahdotonta, näin silloin on parasta sulkea kone, sillä seuramusiikiksi eivät virret ja messut sovellu, ja saarna on hyödytöntä, jos sitä ei kuunnella. Rauhattomuus ja hälinä riistävät jumalansanalle kuuluvan pyhyden ja kunnioituksen, josta voi johtua varsinkin kotien nuorten jatkuva kevytmielinen suhtautuminen kaikkeen vakavaan.⁵⁹¹

Olennaista oli hiljentää ja rauhoittaa kodin äänimaisema. Taustalla oli ajatus tilan pyhittämisestä kirkollisiin tarkoituksiin, kuunneltiinpa radiojumalanpalvelusta tai ei. Se nähtiin ennen kaikkea vanhempien velvollisuudeksi.⁵⁹²

Kysymys on Heikki Uimosen sanoin sosioakustisesta järjestyksestä, äänestä ja vallasta; ketkä pysyttelevät taustalla ja kuka tai ketkä päättävät muokata äänellisesti yhteistä ympäristöä.⁵⁹³ Kirkon näkökulmasta radio oli vallan erinomainen instrumentti sanoman levittämiseen. Varjopuolena ja erityisenä huolenaiheena tuntui olevan vähentynyt osallistuminen kirkkojen jumalanpalveluksiin. Radiolla saattoi olla siihen oma vaikutuksensa.⁵⁹⁴ Myös kolehdin kerääminen ja sen hupeneminen

590 *Rovaniemi* 5.2.1929.

591 *Rovaniemi* 5.2.1929.

592 *Rovaniemi* 5.2.1929; 26.3.1927.

593 Uimonen 2005, 266.

594 Myös lestadiolaisuus vähensi osallistumista kirkon jumalanpalveluksiin. Enbuske 1997, 263.

huoletti, mutta siihen oli jo löytynyt mutkaton ratkaisuehdotus: jokaiselle radionkäyttäjälle annettaisiin kotiin vietäväksi uhrilaatikko, johon kolehdin voisi itse lahjoittaa seurakuntansa hyväksi:

Vuoden lopulla ne koottaisiin yhteen ja jaettaisiin osin oman paikallisseurakunnan vapaan kristillisen työn, osin yleiskirkon sisä- ja ulkolähetystarpeisiin. Näin tehden radiojumalanpalveluskuuntelu tulee edistämään seurakunnallista mieltä ja on siunaukseksi.⁵⁹⁵

Kirjoitus julkaistiin kaksi viikkoa ennen vuoden 1929 talvimarkkinoita, markkinointiin valmistautumisen aikana. Radiojumalanpalveluksissa kirkon valta manifestoitui Rovaniemen markkinoiden aikaan kauas kuuluvien kirkonkellojen ja markkinasaarujen tapaan äänen ja puheen välityksellä. 1920-luvun lopulla Rovaniemellä radio, uusi media, välitti viestit koteihin keskelle arkea ja pyhää, paikoin jopa hallitsevaksi ja pysyväksi osaksi akustisia ja aiemmin puhtaasti yksityisiä äänimaisemia ja kokonaisvaltaisia aistikokemuksia. Mentaliteettien kannalta radio oli sekä karnevaalin että kontrollin väline. Se saattoi soida markkinoiden aikaan vilkkaassa kahvilassa osana äänimaisemaa, mutta sen välittämä viesti saattoi samalla edustaa kansanvalistuksellista propagandaa, jonka välineeksi se oli alun perin otettu käyttöön.

4.4. Konsertit

Kirjailija Ritva-Liisa Sumu kuvaa metsänhoitaja Jarl Sundqvistia käsittelevässä kirjassaan Annikki Setälän, Rovaniemelle muuttaneen Sundqvistin vaimon tuntemuksia 1920-luvun alussa. Poissa oli tieteen ja taiteen ohella koko henkinen kulttuuri:

Elämä Rovaniemellä oli juuri sellaista kuin tuo toukokuinen aamu oli luvannut: ankeaa, yksitoikkoista, ahdistavaa. Rovaniemellä ei ollut mitään, mihin Annikki oli tottunut neitona. Ei teatteria, ei konsertteja, ei kirjoja, ei valaistuja katuja, ei ostoksille kiiruhtavia ihmisiä, ei konttoreita, ei kauppoja, ei virastoja, ei yliopistoa, ei tanssiaisia, ei toveripiiriä, ei iltoja luistinradalla eikä kuumaa kaakaota sen jälkeen.⁵⁹⁶

595 *Rovaniemi* 5.2.1929. Sama teksti ilmestyi samana vuonna useassa suomalaisessa sanomalehdessä. Ks. esim. *Toijalan Sanomat* 9.2.1929; *Itä-Savo* 28.3.1929; *Kouvolan Sanomat* 19.2.1929; *Kauhava* 14.2.1929; *Etelä-Hämeen Sanomat* 5.2.1929; *Perä-Pohja* 6.2.1929; *Karjalan Maa* 7.2.1929; *Turun ympäristön kunnallisia sanomia* 15.2.1929; *Etelä-Suomi* 4.4.1929.

596 Sumu 1974, 151. ”Annikki Setälä (29.07.1900 Helsinki – 10.02.1970 Rovaniemi) Lasten- ja nuortenkirjailija. Annikki Setälä kirjoitti ylioppilaaksi Helsingin Suomalaisesta yhteiskoulusta 1918 ja suoritti filosofian kandidaatin tutkinnon Helsingin yliopistossa 1938. Hän teki myöhemmin opintomatkoja Saksaan 1947–1949 ja Yhdysvaltoihin 1953. Setälä toimi kielenopettajana Rovaniemellä ja Ivalossa vuosina 1950–1966 ja hän oli Lapin maakuntaradion ohjelmapäällikkönä 1951–1956. Setälän vanhemmat olivat valtioneuvos ja suomen kielen tutkija Emil Nestor Setälä ja kirjailija Helmi Krohn”. www.kirjasampo.fi. (Tark. 21.3.2021).

Annikki Setälä tuntui Sumun näkemyksen mukaan kaipaavan Rovaniemellä elävää kaupunkikulttuuria äänineen ja tunnelmineen. Erityisesti Setälän elämästä vaikutti puuttuvan korkeakulttuuri ja oikeastaan koko sivistys. Setälä oli joutunut ympäristöön, jossa ei ollut hänen kaltaisiaan kultivoituneita kulttuurinkuluttajia.

Rovaniemen markkinoiden aikana ei käytännössä kuultu klassista musiikkia, jota kutsuttiin myös taidemusiikiksi.⁵⁹⁷ Tässä yhteydessä käytän nimitystä konserttimusiikki erotukseksi markkinoilla kuullusta musiikista. Konserttimusiikilla tarkoitoin länsimaiseen taidemusiikkitraditioon lukeutuvaa sävellettyä ja nuoteista soitettavaa musiikkia sen esityskontekstissa, jossa esiintyjä ja yleisö kohtaavat samassa tilassa sovittuun aikaan.

Markkinoiden aikaan konserttimusiikkia oli kuultavissa lähinnä radioista. Konserttimusiikkiin liitettävät korkeakulttuuriset asenteet ja mentaliteetit ilmenivät kriittikinä kaikkea muuta musiikkia kohtaan. Toisaalta konsertit eivät olisi todennäköisesti kiinnostaneet markkinayleisöä, eikä niille myöskään olisi välttämättä löytynyt tilaa; esimerkiksi Palokunnantalolla raikui tanssimusiikki koko markkinoiden ajan, aamusta iltaan. Palokunnantalo oli tila, jossa konserttimusiikkia kuultiin kaikkina muina aikoina. Konserttimusiikki markkinoilla oli tavallaan poissaolevana läsnä.

Konserttimusiikin ajan Rovaniemellä voidaan katsoa alkavan vuodesta 1900, jolloin helsinkiläinen oopperalaulaja Elli Forssell antoi konsertin Keskiruokasen talossa pienelle mutta varmasti sitäkin innokkaammalle yleisölle. Forssell oli saapunut paikkakunnalle, jossa konserttimusiikkia ei juuri aiemmin ollut julkisesti esitetty. Laulajattarella oli mukanaan oma säestäjä, jonka kanssa hän esitti muun muassa Oskar Merikannon säveltämän ja Juhana Heikki Erkon runoon perustuvan laulun *Kottarainen se tumma lintu*. Todennäköisesti ohjelmisto koostui lähinnä suomalaisista, kansanomaisista yksinlauluista, jotka olivat vuosisadan vaihteessa verrattain suosittuja ohjelmanumeroita Suomessa. Konserttia kuuntelemassa ollut rovaniemeläinen rouva Inkinen muisteli kotiseutuyhdistys Totto ry:n vuonna 1960 ilmestyneessä julkaisussa kysymyksessä olleen Rovaniemen ensimmäinen konsertti.⁵⁹⁸ Inkisen muisto Rovaniemen konserttimusiikkielämän alkupisteestä on luonteeltaan myyttinen. Muistoa voidaan silti perustella ottamallaan huomioon konteksti: sosiaalisen kehys, paikkakunnan nopean kasvu ja yleinen elintason nousu.

1900-luvun vaihteessa maailman äänet tulivat Rovaniemellä päivä päivältä, kuukausi kuukaudelta lähemmäksi muuttuen samalla yhä tutummiksi tiedonkulun, koulutuksen ja uusien muotivirtausten myötä. Rovaniemen väkiluku kasvoi kiihtyvällä vauhdilla. Paikkakunnalle muutti asukkaita, joista osalla oli myös korkeakoulutus. He toivat mukanaan omat henkilökohtaiset toiveensa, unelmansa ja kulttuurisen maailmankuvansa tapoineen. Yhdessä kaikki uudet ja vanhat rovaniemeläiset loivat seuraavien vuosikymmenten aikana maaseutumaiseen ympäristöön kaupunkimai-

597 Termi ”klassinen musiikki” otettiin käyttöön Englannissa 1850-luvulta alkaen. Kurkela 2019, 148.

598 Tursas 1960, 26.

sen identiteetin; laajan maalaispitäjän sisään kehittyi tiivis, taajaväkinen yhdyskunta. Samalla näkyviin tulivat sosiaaliset kerrostumat ja tasot. Syntyi henkilökohtaisia makumieltymyksiä ja käyttäytymiskoodeja, jotka kuitenkin rakentuivat ryhmän omaksumien arvojen sisään.⁵⁹⁹ Tällaisessa ympäristössä Elli Forssell lauloi Oskar Merikantoa. Ei radion tai gramofonin kautta vaan konsertissa yleisön edessä. Miten konserttimusiikkiin suhtauduttiin Rovaniemellä ja millaisia vastakkainasetteluja rakennettiin eri musiikkikulttuurien välille?

Konserttimusiikin ja markkinamusiikin esitysympäristön äänimaisemassa oli selvä ero. Kun markkinoilla päästettiin riemu irti, tanssittiin ja metelöitiin, konserteissa omaksuttiin markkina-ajan ulkopuolella aivan toisenlaisen lähestymistapa. Yleisön tuli istua hiljaa paikallaan. Musiikintutkija Marja Mustakallio on pohtinut, kuinka hiljaisuutta edellyttävä kontemplatiivinen konserttielämä syntyi. Konserteissa, joissa yleisön tuli kohdistaa kaikki huomionsa musiikkiteokseen ja sen esittäjään on ilmiönä sängen myöhäinen. 1800-luvun kuluessa konsertteja alettiin arvostaa niiden taiteellisen sisällön vuoksi. Hiljaisuudella kunnioitettiin erityisesti soitinmusiikkia, joka asetettiin kaikkein korkeimmalle jalustalle eri musiikinlajien kaanonissa. Musiikki itsessään oli 1800-luvun aateilmastossa absoluuttista ja ikuista sekä miespuolisten nerojen tuottamaa. Tosin konsertit ja etenkin oopperaesitykset olivat ennen konserttihiljaisuuden vaatimusta tapaamispaikkoja, joissa seurapiirien jäsenet vaihtoivat kuulumisia ja keskustelivat musiikin aikana – väsyttyään jopa nukkuiivat.⁶⁰⁰ Alexandre Dumas kuvaa vuonna 1854 ilmestyneessä historiallisessa seikkailuromaanissaan *Le Comte de Monte-Cristo* (suom. *Monte-Criston kreivi*) osuvasti yleisön käyttäytymistä 1800-luvun oopperaesityksissä:

Jokainen puheli omista asioistaan, rakkaudestaan, nautinnoistaan, seuraavana päivänä alkavasta karnevaalista, välittämättä esiintyjistä tai oopperasta muuta kuin määrähetkinä, jolloin jokainen kääntyi, joko kuullakseen osan Cosellin resitatiiveista, taputtaakseen käsiään Morianin loistavalle laululle tai huutaakseen ”hyvä” Spechille. Sen jälkeen yksityiset keskustelut alkoivat uudelleen.⁶⁰¹

Esitystä ei seurattu herpaantumatta, vaan tilaisuus oli suunniteltu seurustelulle. Myös Rovaniemellä yleisö saattoi olla konsertin aikana äänessä. Ritva-Liisa Sumu

599 Enbuske 1997, 88–90, 94.

600 Mustakallio 2009, 15,153. Professori Matti Huttusen mukaan tapa pysyä hengittämättä hiljaa sinfonian osien välissä levisi vasta vähitellen 1900-luvun kuluessa Saksasta Suomeen. Huttunen 2002, 366. James H. Johnsonin mukaan pariisilainen oopperayleisö muuttui hiljaiseksi vuosien 1750–1850 välillä. Aiemmin eloisan äänekkäästi esityksissä käyttäytyneet kuulijat alkoivat kuunnella musiikkia aiempaa keskittyneemmin. Kun musiikki muuttui, muuttuivat myös kuulijoiden asenteet, odotukset ja käyttäytyminen. Musiikki koettiin nyt merkityksellisenä, viestejä ja tunteita välittävänä kielenä, jota oli kuunneltava. Oopperaan mentiin kokemaan syviä ja suuria tunteita. Johnson 1995, 2–3, 81.

601 Dumas 1989 [1884–1845], 202.

kuvailee vuonna 1974 julkaisemassa elämäkertateoksessa *Sunkku, Lapin keisari*, kuinka hänen isosisänsä, metsänhoitaja Jarl Sundqvist saattoi nukahtaa vaimonsa kirjailija Annikki Setälän soittaessa pianoa: ”Eikä edes nolostunut havahtuessaan hereille.” Sumun mukaan Sundqvist oli kuitenkin muistanut kehua vaimonsa soittoa verraten sitä mekaaniseen markkinasoittimeen: ”Sie soitat kuin paras posetiivari!”⁶⁰² Vertaus posetiivin ei ollut sattumanvarainen; siten Sundqvist tuotti eroa kahden eri musiikkikulttuurin välille. Käytännössä Sundqvist ei ainakaan kuvauksen perusteella tuntunut arvostavan ylipäätään musiikkia. Lapin keisarista on kerrottu myös seuraavaa anekdoottia:

Entä, kun maailmankuulu italialainen tenori saapui elähdyttämään Rovaniemen kulttuuripiirejä ja lauloi iltapäivämatineassa niin että ikkunalasit helähtivät ja rouvien sydämet sykähtivät:

– Ti-ri tom-baa! Ti-ri tom-baa!

Tenorin vaiettua Jarl Julius ojentautui täyteen pituuteensa ja kajautti:

– Li-ri tul-lee! Li-ri tul-lee!

Ja lähti häpeämättömän hyväntuulisena astelemaan täyden salin poikki kohti vessaa. Oi! Annikki olisi halunnut vajota maan alle häpeästä! Jarlin mielestä taiteilijat olivat kauheinta, mitä maa saattoi kantaa päällään. Etenkin, jos he olivat miehiä: laihoja, hinteliä, kiharatukkaisia.

– Ne ovat knapsuja! Jarl tuhahti – oikeita konttoristeja!⁶⁰³

Oli anekdootti totta tai ei, sen sisältämä kulttuurinen vastakkainasettelu on paljon puhuva. Siinä kohtaavat kaksi maailmankuvaa: kontemplatiivista konserttikäyttäytymistä vaalivan Annikki Setälän ja sivistyksensä jätkiltä ja tukkilaisilta saaneen Sundqvistin. Käyttäytymisellään Sunkku karnevalisoi konserttitilanteen suhtautuen sekä musiikkiin, esittäjään ja yleisöön että miespuolisiin valkokaulustyöläisiin lähes avoimen halveksivasti. Asenteeseen on piilotettu valistuksen torjuntaa, jota psykohistorioitsija Juha Siltalan mukaan kansa kohdisti naismaisiin, työnteosta vieraantu-neina pitämiinsä herroihin.⁶⁰⁴ Kati Mikkolan mukaan herroja pidettiin narrimaisen epämiehekkäinä, lähinnä lapsiin ja naisiin rinnastettavana joukkona.⁶⁰⁵

Pohjolan Sanomien Ullan Eino kommentoi ajankohtaisia ilmiöitä asettuen myös usein vastakkain virkakunnan ja eliitin kanssa. Se johti hänet vaikeuksiin, mutta toisaalta hänen itsensä valitsema tie vei aina kansanedustajaksi ja ministeriksi saakka. Marraskuussa 1923 Ullan Eino kirjoitti pitkän mainospuffin kanteleensoittaja Hannes Kotkan konsertista Kemin työväentalolla. Puffista ilmenee Hannulan peittele-

602 Sumu 1974, 151.

603 Sumu 1974, 151–152.

604 Siltala 1999, 459.

605 Mikkola 2009, 247.

mätön, negatiivinen asennoituminen taidemusiikkia, erityisesti laulettua naisääntä kohtaan.

[...] kun kuulee suuren taiteilijattaren päästävän niitä hienonhienoja juok-
sutuksia. Siinä saa pelätä samalla, että tuo vaimoihmisen kurkku katkeaa tai
sattuu jokin muu kamala tapaturma. Ne, jotka musiikkia ja varsinkin kor-
keampaa taidemusiikkia ymmärtävät, ja sitähän ymmärtää suurin osa yleisöä,
ne nauttivat noiden laulajattarien taiteesta ja laulusta. Mikä kovemmin joku
vaimoihminen kirkumalla laulaa, sitä haltioituneempaa on suuri yleisö ja sitä
voimakkaammat ovat suosionsoitukset.⁶⁰⁶

Pakinamaisen puffin perusteella Hannula on asettunut ylä- ja keskiluokkaista, konservatiivista taidemakua vastaan. Hän ei aseta vastakkain taidemusiikkia ja muuta musiikkia vaan sukupuolet. Hannulalle naisääni on miehiin verrattuna luonnotonta kirkumista: ”Luojan kiitos, miehille ei ole annettu kirkumisen lahjaa.”⁶⁰⁷ Kirjoituksen lopuksi hän mainostaa Kemin työväentalolla järjestettävää kanteleensoittaja Hannes Kotkan konserttia. Hannula kirjoittaa Kotkan olevan musiikkimestari ja tieteellisesti alaansa perehtynyt. Siitä syystä Kotka tietää, että musiikin tulee olla kansanomaista, suomalaista ja kansanlauluun pohjautuvaa. Sen pitää ennen kaikkea olla samantyylistä kuin se, mitä esivanhemmat olivat aikoinaan savupirteissään musiikilla ymmärtäneet. Kantele on aina oltava mukana, muuten laulu ei tunnu laululta.⁶⁰⁸

Miesten – tässä tapauksessa Hannes Kotkan – esittämä musiikki on Hannulan mukaan oikeaa musiikkia. Hän perustelee näkemystään kansanvalistuksen hengessä: oikea musiikki on historialtaan suomalaista ja aitoon kansankulttuuriin perustuvaa. Lisäksi ainoastaan valistunut ja pitkälle koulutautunut musiikkimaisteri kykenee tuomaan kanteleella oikean musiikin esille.⁶⁰⁹

1920-luvun jazzkulttuuria tutkineen säveltäjä ja musiikkitieteen dosentti Pekka Jalkasen mukaan kantele nostettiin kansallisromantiikan vaikutuksesta *Kalevalan* ja kansanmusiikin lailla kansalliseksi symboliksi osaksi kansankunnan pyhäinkuvas-
toa. Silti kanteleen kalevalaisesta toistosta ja muuntelun vapaudesta sekä karkeaksi mielletystä soinnista⁶¹⁰ pyrittiin pääsemään eroon jalostamalla eli pukemalla se

606 *Pohjolan Sanomat* 9.11.1923.

607 *Pohjolan Sanomat* 9.11.1923.

608 *Pohjolan Sanomat* 9.11.1923.

609 Ohjelma, jota Kotka oli esittänyt myös Rovaniemellä, sisälsi muun muassa laulut *Lapin akan valssi*, *Tuomi on virran rannalla*, *Kesäilta*, *Kukkuu kukkuu*, *Iso lintu merikotka*, *Minun kultani* ja *Matkapolska*, joista viimeistä lukuun ottamatta kaikki ovat suomalaisia sävelmiä. *Matkapolska (Respolska)* on alun perin Ruotsista. *Pohjolan Sanomat* 9.11.1923.

610 Kansanmusiikin emeritusprofessori Heikki Laitinen on pohtinut kanteleen sointia. Hänen mukaansa kanteleen sointi on ristiriidassa sen kulttuurisen voiman kanssa. Soinnin ytimessä on ”kielten helinä, humina, joka hiljaisuudessa kasvaa kielten pauhinaksi.” Laitinen lataa kanteleelle myös shamanistisia, jopa taivaallisia ominaisuuksia ja merkityksiä. Laitinen 2010, 16–17.

Jalkasen sanoin biedermeierasuun. Porvarillinen musiikki soi taffelipianojen säestämässä yksinlauluissa, kuorosovituksissa ja soittokuntakappaleissa. Jorma Lehtola kirjoittaa joiun kokeneen saman kohtelun. Vaikka joikuun suhtauduttiin pitkään hiipuvaa kansan laulukulttuurina, sitä on käytetty kehittyneemmäksi katsotun musiikin raaka-aineena.⁶¹¹

Myös kanteleen arkaainen ja yksitoikkoisena pidetty melodiikka sai muuntautua säätyläisten makua vastaavaksi. Ihanteeksi tuli keskieuropalainen soinnillisuus. Tuloksena syntyi uusi kansanlaulu, jolla oli välinearvoa kansallisuusaatteen ajamisessa osana kansalais- ja sivistysjärjestöjä, raittiusyhdistyksiä ja vapaapalokuntia.⁶¹²

Vesa Kurkela on pohtinut syitä vastenmielisyyteen taiteellisesti tuotettua naisääntä kohtaan. Ylevyyteen ja juhlallisuuteen oli kansankulttuurissa perinteisesti kuulunut ainoastaan miesääni. Kansa oli tottunut kuulemaan julkisissa tiloissa, kansallisten joukkoliikkeiden juhlissa, iltamissa ja kirkoissa vain miehiä. Viime kädessä oopperatyylinen naistyyli, jota kansalaiset kuulivat myös 1920-luvun lopulla radioissa, oli yksinkertaisesti vastakohtaista sille, mihin kansalaiset (miehet) olivat tottuneet.⁶¹³ Hannulan pakinasta voi päätellä, että sopraanojen taidelaulu ei hänen mukaansa kuulunut suomalaiseen kulttuuriin. Kansankulttuurin näkökulmasta sopraanojen äänet herättivät samankaltaisia mielikuvia kuin amerikkalaisperäinen jazz-musiikki. Sekä taidelaulu että jazz koettiin oudoksi, erikoiseksi ja vieraaksi omassa äänimaisemassa.

Päätoimittaja Uno Hannulalla oli valtaa. Ei pelkästään lehden päätoimittajana vaan myös poliittisena toimijana ja eliitin edustajana. Voidaan päätellä, että hänen ajattelunsa pohjalla vaikutti 1800-luvun lopulla muotoutunut kansanvalistuksen mentaliteetti, jonka periaatteisiin kuului kansankulttuurin jalostaminen ja sulauttaminen korkeakulttuuriin. Rovaniemellä korkean ja matalan kulttuurisista eroista kirjoitettiin myös. Aika ajoin lehdistössä julkaistiin kirjoituksia rovaniemeläisen yleisön käyttäytymisestä tilaisuuksissa, joiden katsottiin lukeutuvan korkeakulttuurin reviiiriin erotukseksi markkinoiden karnevaalista. *Rovaniemi*-lehdessä kirjoitettiin heinäkuussa 1927, kuinka rovaniemeläiset osallistuvat varsin kiitettävästi julkisiin juhla- ja merkkitilaisuuksiin. Näytelmä- ja operettiseurueiden vierailut, laulukoorot, iltamat, urheilujuhlat ja suojeluskuntien siveelliset sekä tilaisuudet saivat lehden mukaan aina runsaslukuisen yleisön, josta paikallisille tuli antaa tunnustukset ja kiitokset.⁶¹⁴

611 Lehtola, J. 2007, 10. Joiun suhteen voidaan pohtia, millä tavalla joikurakenteiden hyväksikäytössä on ollut kysymys kulttuurisesta appropriatiosta eli suomalaisittain kulttuurisesta omimisesta (*cultural appropriation*). Kysymys on relevantti, sillä musiikki paitsi heijastaa myös tuottaa kolonaaalisia valtarakenteita, joissa vahvemmassa asemassa oleva hyödyntää tai hyväksikäyttää heikommissa asemassa olevan kulttuurin elementtejä ilman hyväksyntää ja tyypillisesti ilman lupaa. Ks. Seye, Pitkänen & Lampinen 2020. 612 Jalkanen 2010, 311.

613 Kurkelan mukaan radion tapauksessa myös alkuaikojen mikrofonij- ja äänentoistotekniikalla ja niiden tuottamalla kapealla dynamiikalla oli osuutta siihen, miltä sopraanojen laulu kuulijoiden korvissa kuulosti. Kurkela 2005, 102, 111, 113.

614 *Rovaniemi* 4.7.1927.

Ongelmaksi katsottiin kuitenkin yleisön innokas osallistuminen vähempiarvoisiin tilaisuuksiin, jotka sisälsivät vieläpä usein tuntemattomien artistien esityksiä. Pahimpia olivat tanssitilaisuudet, joiden uhreina olivat erityisesti nuoret:

Samoin on laita yksipuolisten tanssitilaisuuksien, jotka keräävät tilaisuuksiinsa runsaasti etenkin nuorta väkeä, joka niistä ei saa itselleen mitään henkistä ravintoa, vaan ainoastaan väsyneen ruumiin, tyhjän sielun ja kuluneet kengänpohjat.⁶¹⁵

Toimittaja ja kirjailija G.A. Andersson kirjoitti vuonna 1915 myös suurien kokousten ja huomattavien iltamien ja konserttien pitämisestä Rovaniemellä. Esimerkkinä hän mainitsee Palokunnantalon, jonka avara sali oli tyydyttänyt kokous- ja konserttihuoneiston tarpeet Rovaniemellä, mutta ”onpa taloa käytetty myöskin nykyaikaisen rajattoman tanssikiihkon palveluksessa”.⁶¹⁶

Useimmiten lehdistössä kuitenkin 1920-luvun loppupuolella valiteltiin yleisön vähyttä ja haluttomuutta osallistua arvokkaina pidettyihin kulttuuritilaisuuksiin. Pelkona oli, että korkea-arvoiset taitelijat jättävät Rovaniemen kokonaan pois kiertuekalentereistaan.⁶¹⁷ *Rovaniemi*-lehdessä oltiin huolissaan paikkakunnan musiikkikulttuurin köyhtymisestä. Vaikka kauppalaan oli saapunut maineikas sellisti Kirsti Gallen-Kallela konsertoimaan, se ei silti ollut houkutelut tyydyttävästi kuulijoita:

Ei voi olla valittamatta, että paikkakuntalaiset eivät olleet sen suuremmalla joukolla saapuneet tähän taidetilaisuuteen, joka läsnä olleisiin jätti kauniin muiston. Muuten: konsertinantajat alkanevat entistäänkin enemmän hylkiä kauppalaamme, koskapa emme näy saavan täältä liikkeelle kuin muutamia kymmeniä kuulijoita.⁶¹⁸

Verrattuna markkinoiden huvitilaisuuksiin konserttimusiikki ei juuri vetänyt paikallista väkeä edes markkina-ajan ulkopuolella. Taidemusiikilla ei markkinoilla olisi ollut minkäänlaista sijaa. Kun lehdistö kirjoitti markkinahuveista, korostettiin usein tavalla tai toisella karnevalistista äänenpainetta, joka miellettiin lähinnä meteliksi. Yksi olennaisin ero taidemusiikin ja markkinoilla kuultavan musiikin välillä oli esityspaikassa. Taidemusiikki oli aina sisätilamusiikkia, ja markkinamusiikki soi joko kadulla ulkotilamusiikkina tai konserttisaleja vähempiarvoisissa paikoissa kuten kahviloissa, kuppiloissa ja teltoissa. Vapaapalokunnan talossa, jossa kuultiin ja

615 *Rovaniemi* 4.7.1927.

616 Andersson 1915, 328.

617 *Rovaniemi* 23.9.1926.

618 *Rovaniemi* 3.5.1930.

esitettiin konserttimusiikkia, järjestettiin kuitenkin myös erittäin suosittuja markkinatansseja. Vaikka ero korkean ja matalan välillä oli sosiaalisesti ja kulttuurisesti syvä, sitä pyrittiin madaltamaan ajanmukaisella, valistuksellisella taidekasvatuksella, jota vauhdittivat myös valtaapitävien kontrollipyrkimykset.

Toimittaja Yrjö Rauanheimo kirjoitti markkinoiden valtavasta ja huumaavasta äänten pauhusta, ja *Rovaniemi-lehdessä* moitittiin paikkakuntalaisia haluttomuudesta osallistua konsertteihin. Äänimaiseman kannalta ero on ollut huomattava, etenkin kun otetaan huomioon konserttietikettiin kuulunut ja myös Rovaniemellä omaksuttu kontemplatiivinen kuuntelutapa. Sellisti Kirsti Gallen-Kallelan konsertissa oli ollut muutama kuulija, jotka olivat uppoutuneet sellomusiikin tunnelmiin. Lähteiden perusteella konserttitilaisuudet olivat äänimaisemana akustisesti selkeän erottelevia ja yksinkertaisia. Sellokonsertissa siihen olivat kuuluneet ainoastaan sello, aplodit ja juonnot sekä keskustelut ennen ja jälkeen konsertin. Muutamaa viikkoa aikaisemmin samassa talossa oli tanssittu karnevalistiset markkinatanssit, joissa oli riittänyt sekä ääntä että ihmisiä.

5. Markkinatanssit

5.1. Järjestäjät

Rovaniemen markkinoiden maineikkain ja suosituin huvittelumuoto oli tanssiminen. Tässä luvussa tulkitseen Rovaniemen markkinoiden tansseja paitsi kulttuurihistorian, musiikin ja äänimaiseman myös ekskurssinomaisesti tanssiantropologian näkökulmasta. Tarkastelen markkinatanssien syntymistä ja muotoutumista institutionaaliseksi perinteeksi sekä eri tanssi- ja musiikinlajien mukaantuloa ja luonnetta. Lopuksi tulkitseen tansseja rituaalina: miksi Rovaniemen markkinoilla tanssittiin, mitä tanssiminen markkinoilla mahdollisesti merkitsi aikalaisille ja miten tanssimiseen suhtauduttiin. Markkinatansseja muisteltiin myös lauluissa:

Kuuluisa on Rovaniemi viinoista ja voroista, mutta vielä kuuluisampi harmonikka joroista. Sielä ovat ihmislapset muuten hyvinvoipia, mutta tanssi reumatismi kauan repii koipia.

Niin kuin karjas hevosehaan puolihullu aituri, hyppii koko Rovaniemi, soittaa sormitaituri. Remutanssit Rovaniemen viikon kestää myötänsä, hikipäissä pohjalaiset tekkee mielityötänsä.

Raajoja ei raudat paina polvis ei oo pattia, yöt ja päivät ympäriinsä kuumana on lattia. Ei siis peräpohjolassa puutteessa porata, siel on aikaa sekä rahaa viikkomäärin jorata.⁶¹⁹

Laulun aiheena oli vuoden 1923 markkinatanssit. Sen alkuperää ja melodiaa ei tiedetä. Sanoissa tiivistyy muutamalla rivillä markkinatanssien karnevalistinen luonne. Harmonikka säestää tansseja koko viikon aamusta iltaan, ja tansseihin osallistuvat kaikki terveistä vaivaisiin. Kaikki ovat kuumaksi käyvällä tanssilattialla rikkaita, vaikka muuten elettäisiin puutteessa. Rovaniemen markkinoilla tanssiminen oli vuosikymmenestä toiseen rituaalinomaista joraamista ja remuamista harmonikan tahtiin. Voidaan sanoa, että markkinatanssit olivat ritualistista juhlintaa, jossa liikkeellä (koreografia) ja äänellä (musiikki) oli erityinen merkityksensä.

619 Heinonen 1984, 216, 247. Heinosen mukaan sanoituksen on kirjoittanut muistiin rovaniemeläinen Elsa Kontio vuonna 1971.

Ketkä ja mitkä tahot järjestivät markkinatansseja? Tanssiminen alkoi heti ensimmäisillä markkinoilla helmikuussa 1881. *Kaiku*-lehden mukaan yksityisissä tansseissa oli tarjolla kahvia, pullaa ja olutta, eikä humalaisia päästetty tanssipaikalle sisään.⁶²⁰ Osallistujat olivat nuoria. Heidän itsensä toimeenpanemia nurkkatansseja oli Rovaniemellä järjestetty kauan ennen ensimmäisiä markkinoita. Vuonna 1885 markkinatansseja järjestettiin neljässä eri paikassa, mutta seuraavana vuonna tuli voimaan tanssimisen kokonaan kieltävä järjestyssääntö. Vuonna 1890 asetettiin uusittu järjestyssääntö, jonka mukaan maksullisia tansseja sai järjestää maksamalla niistä veroa. Kielloista ja sääntelystä huolimatta tanssiminen jatkui epävirallisissa yhteyksissä.⁶²¹

Seuraavalla vuosikymmenellä tanssit olivat jo vakiintuneet osaksi markkinahuveja. Vuonna 1900 otettiin käyttöön uhkasakko, jolla pyrittiin kontrolloimaan yksityistilojen tansseja: ”Joka kokoaa huoneeseensa vallattomat ja siveettömät tanssikemut, maksakoon sakkoa vuorokaudelta.” Myöhemmin myös valtio alkoi periä veroa tanssihalujen hillitsemiseksi. Pelkkää tanssia sisältävistä huvitilaisuuksista tuli maksaa korkeampaa veroa kuin ohjelmallisista tanssi-iltamista. Tansseissa ilmeni myös käyttäytymisongelmia. Vuosisadan alussa markkinatansseissa oli niin paljon järjestyshäiriöitä, että yksityishenkilöiden järjestämät tanssit kiellettiin muutamaksi vuodeksi kokonaan.⁶²²

1800-luvun lopun markkinatanssit olivat pääasiassa yksityishenkilöiden järjestämiä tilaisuuksia. 1900-luvun alussa Rovaniemen kasvaminen kiihtyi, ja paikkakunnalle alkoi muodostua järjestäytyneitä yhdistys- ja seuratoimintaa, mikä alkoi näkyä markkinoilla sekä julkisten tilojen rakentamisena että niiden tapahtumatuotantona. Taustalla vaikuttivat taloudellisen hyvinvoinnin, liikenneyhteyksien (esimerkiksi rautatie), tiedonkulun ja koulutuksen yleinen kohentuminen, joita seurasi sosiaalinen järjestäytyminen ja ihmiset alkoivat harjoittaa vapaaehtoisuuteen perustuvaa kansalaistoimintaa. Osallistumisen ja vaikuttamisen halu näkyi kaikkialla Euroopassa ja Suomessa, ja kuului myös Rovaniemellä. Vähitellen yhteiskunnalliseen toimintaan tulivat mukaan harrastusseurat ja erilaiset poliittiset yhdistykset omine tapahtumineen ja tansseineen.⁶²³

Vuosisadan alun kolme merkittävintä kulttuuritoimintaa ylläpitävää tahoja olivat raittiusseura, vapaaehtoinen palosammutuskunta (VPK) ja työväenyhdistys, joista jokainen rakensi omat talonsa aatteellista toimintaansa varten. Taloissa järjestettiin myös markkinatansseja. Lokakuussa 1905 valmistuneessa raittiusseuran talossa piti majaan alkuaan Pohjantähdeksi ja myöhemmin Pohjantähti III:ksi rekisteröity seura. Talossa järjestettiin kokouksia, iltamia ja lukutupia. Se toimi hetken aikaa Ro-

620 *Kaiku* 13.1881.

621 Heinonen 1984, 221–222.

622 *Kaiku* 5.3.1887; *Perä-Pohjolainen* 3.3.1900; *Kaiku* 27.2. 1906; Heinonen 1984, 221–222.

623 Heinonen 1984, 221–222; Seppänen 2000, 12; Enbuske 1990, 155–156, 253.

vaniemen kulttuurielämän keskuksena, jossa kiertävät teatteriseurueet saivat pitää esityksiään, pariskunnat häitään ja urheiluseurat harjoituksiaan. Vaikka tupakanpolto, alkoholin nauttiminen ja tanssiminen olivat raittiusseuran talolla kiellettyjä, järjestettiin siellä myös markkinatansseja. Työväentalon ja erityisesti Palokunnan talon valmistuttua raittiusseuran talon merkitys kulttuurielämän keskuksena alkoi vähentyä. Toinen merkittävä syy toiminnan hiipumiseen oli useiden johtokunnan jäsenten sortuminen raittiuslupauksen edessä. Talo päätettiin vuokrata pois, minkä seurauksena raittiusseuran talon entisissä tiloissa alkoi toimia salakapakka. Lopulta talo myytiin vuonna 1911 Kemi-yhtiölle. Raittiusseura jatkoi toimintaansa VPK:n talossa.⁶²⁴

Rovaniemen vapaaehtoinen palosammutuskunta perustettiin Rovaniemelle vuonna 1900. Kunnollisten toimintatilojen saamiseksi VPK alkoi kerätä varoja järjestämällä iltamatoimintaa. Joulukuussa 1902 VPK vuokrasi niitä varten huoneiston, mutta tilat vuokrannut maalari A. Hagberg ei sallinut niissä tanssimista. Asiasta käytiin julkista keskustelua puolesta ja vastaan. Heinosen mukaan tanssikysymys jakoi koko Rovaniemen kahteen eri leiriin: toisten mielestä vapaapalokunnan tuli harjoittaa lähinnä tulipalojen sammuttamista ja niiden ehkäisemistä sekä niiden ohessa järjestää kansanvalistushenkisiä iltamia. Tanssien puolustajien näkemyksen mukaan ilman tanssia iltamat ovat yksinkertaisesti pitkästyttäviä. Uskonnolliset ihmiset vastustivat tanssia vakaumuksellisista syistä. Lopulta tanssit päätettiin ottaa osaksi iltamien ohjelmaa, ja varat saatiin kerättyä. Vihkiäistanssiaisia päästiin juhlimaan vastavalmistuneessa Palokunnan talossa tammikuussa 1908. Helmikuussa tanssittiin ensimmäiset markkinatanssit tuureineen rakennusvelan lyhentämiseksi.⁶²⁵

Markkinoiden aikana järjestettyjä tansseja alettiin kutsua paikkakunnalla tuuritansseiksi, joita järjestettiin useassa paikassa koko markkinoiden ajan. Tanssit alkoivat aamulla yhdeksän ja kymmenen aikaan, ja ne kestivät aamuyöhön asti. Palokunnantalolla tanssisali tyhjennettiin ja tuuletettiin aina kahden tunnin välein, minkä jälkeen tanssihalukkaitten oli lunastettava uusi pääsylippu. Monet tanssijat jättivät päällysvaatteet sisälle – pääsyliput oli saatettu lunastaa koko päiväksi jo aamun ensimmäisellä tuurilla. Palokunnantalolla viimeinen tanssivuoro oli neljän tunnin ajan kestänyt ”tuurien tuuri”. *Perä-Pohjolaisessa* kirjoitettiin tuuritanssien ihmispaljoudesta helmikuussa 1913, kuinka Palokunnantalolla ja Työväentalolla tanssittiin aamusta iltaan ja ”kansaa näissä tanssipaikoissa kuhisi kuin muurahaisia keossaan”⁶²⁶ Vajaa kymmenen vuotta myöhemmin *Rovaniemi*-lehdessä kirjoitettiin markkinatanssien fyysisestä ahtaudesta:

624 Andersson 1915, 419–425; 430–436; Heinonen 1984, 223.

625 Ahvenainen 1970, 434–443; Andersson 1915, 304–311; Heinonen 1984, 225–226.

626 *Perä-Pohjolainen* 22.2.1913.

Palokunnantalolla tanssitaan taukoamatta. Koko Sali aaltoilee toisiinsa kietoutuneiden parien liikkeiden mukaan. Sitä katsellessa tuntee itsensä melkein merikipeäksi. Ilma muuttuu paksuksi ja painostavaksi.⁶²⁷

Tuuritansseihin osallistui niin paljon ihmisiä, että aistikokemusten täytyi olla hyvinkin fyysisiä. Tuurien syntymiseen vaikutti todennäköisesti kaksi syytä. Tanssiminen oli markkinoiden aikaan niin suosittua, että järjestäjien oli pakko luoda tapahtumaan hallittu, ihmisvirtaa säännöstelevä vuorojärjestelmä. Toinen syy oli edellä mainittu rakennusvelan lyhentäminen. Talon ensimmäiset tuuritanssit olivat suuri menestys. *Perä-Pohjolaisen* mukaan tansseissa riitti osallistujia ”joka päivä aamusta iltaan kuin nuijalla lyötynä”.⁶²⁸

VPK:n talon kulttuurisesta läpimurrosta Rovaniemen markkinoiden tärkeimpänä tanssi- ja juhlapaikkana kertonee myös se, että vuoden 1910 talvimarkkinoilla tanssittiin ensimmäiset tuurit jo kolme päivää ennen markkinoiden alkamista. Tanssit osoittautuivat tuottoisaksi liiketoiminnaksi. Kassaennätys rikottiin seuraavana vuonna, kun tanssit järjestettiin jokaisena varsinaisena markkinapäivänä. Vuonna 1915 markkinahuvit olivat maailmansodan ja autonomian ajan lopun ilmapiirissä kiellettyjä, mutta tanssit pyörivät edelleen herättäen paheksuntaa osassa paikallisia. Sisällissodan aikana tanssit hiljenivät muun markkinatoiminnan ohella, mutta sodan jälkeen tuuritanssit jatkuivat jälleen entiseen tapaan.⁶²⁹

Vuoden 1922 talvimarkkinoilla Palokunnantalonsa tanssittiin tupatäynnä ja tauotta. Seuraavana vuonna talolla tanssittiin peräti kahdeksana päivänä peräkkäin, mutta sen jälkeen markkinatanssien vetovoima alkoi laantua. Tuurien alkamista siirrettiin vuosi vuodelta myöhäisemmäksi. Myös tuurien välit pidentyivät. Vuosikymmenen puolivälissä siirryttiin kahteen parin tunnin tanssivuoroon. Palokunnantalonsa tanssien ollessa suosituimmillaan talossa saattoi juhlia jopa 800 henkilöä.⁶³⁰ Metsätyömiesten keskuudessa 1920- ja 1930-luvuilla työskennellyt pappi Aaro Tolsa kuvailee teoksessaan *Ihmisen nälkää* 1920-luvun tuuritanssien aikaansaamaa äänimaisemaa:

[...] tanssittiin viikkomäärin yhteen kyytiin, aamusta iltaan ja illasta aamuun! Määräajan kuluttua tyhjennettiin sali hetkiseksi, ja sitten avattiin ovet uudelleen ja yleisöltä kannettiin uusi pääsymaksu. Näin kuului vetopelin yhtämittainen rämähtely ja tanssin jytinä viikkokaudet läpeensä yli kylän. Se oli nousevan Rovaniemen sydämenlyöntiä.⁶³¹

627 *Rovaniemi* 23.2.1922.

628 *Perä-Pohjolainen* 27.2.1907.

629 *Perä-Pohjolainen* 2.2.1910; *Kaiku* 29.2. 1914; Heinonen 228–229.

630 *Rovaniemi* 17.2.1923; Heinonen 1984, 229.

631 Tolsa 1945, 147.

Kuvauksessa toistuvat edellisten esimerkkien tapaan ajan ja paikan tanssitunnelmat sekä äänimaisemassa kuuluva vetopelin (ruots. *trekkspill*) eli harmonikan soitto. Vetopelin sointia Tolsa kuvailee rämähtelyksi, jolta se papiston edustajan korvissa saattoi varmasti kuulostaa. Sitä Tolsa ei kuitenkaan kerro, osallistuiiko hän itse tanssiin, vai kuvailiko hän ainoastaan ennakkoluulojaan, jotka olivat myös ristiriitaiset: aate on hyvä mutta ilmenemismuoto arveluttaa.

Pohjolan tukkityöläisten rakentama Rovaniemen työväentalo (myöhemmin Kansantalo) oli kolmas keskeisistä markkinatanssien järjestäjistä. Talkoovoimin rakennettu talo valmistui vuonna 1906. Rakennukseen tuli toimistotilojen lisäksi ravintolapuoli sekä sali näyttämöineen. Myöhemmin rakennusta laajennettiin, ja sen pihalle pystytettiin pyöreä avotanssilava, jolloin tanssien äänimaisema laajentui osaksi ulkotilojen julkista ääniympäristöä. Työväentalon ensimmäiset markkinatanssit tanssittiin jo avajaisvuonna. Työväentalon tanssit olivat erityisesti nuorison suosiossa muutaman vuoden tanssikiellon jälkeen. Vuodesta 1907 lähtien talossa järjestettiin markkinatanssien ohella sunnuntaitansseja.⁶³²

Työväentalo vakiintui markkinatanssipaikaksi vuosiksi eteenpäin. Vuonna 1910 talolla tanssittiin Palokunnan markkinatanssien tavoin aamusta iltaan. Vuonna 1912 markkinatanssit pidettiin talolla jokaisena markkinapäivänä. Kuten muissakin Rovaniemen tanssipaikoissa myös Työväentalolla olivat ensimmäisen maailmansodan aikaiset tanssit tavallista hiljaisempia. 1920-luvun markkinaviikoilla tanssittiin jälleen, mutta varsinaisina markkinailtoina talossa esitettiin näytelmiä. Vuosikymmenen lopulla markkinoiden iltapäivätansseista luovuttiin kokonaan.⁶³³

1920-luvulla Työväentalon markkinatansseja alettiin kutsua karnevaaleiksi. Vuoden 1923 markkinoilla vietettiin sunnuntain tuuritanssien sijaan markkinain lopettajaiskarnevaalit. Markkinaviikolla talon koristellussa salissa juhlittiin maanantaina karnevaalit, tiistaina juhla-karnevaalit ja torstaina ekstrakarnevaalit. Tanssien ja muiden juhlien kutsuminen karnevaaleiksi oli yleistä myös muualla maassa. Juhlissa tilat koristeltiin, ja ohjelmassa oli tanssien ohella muun muassa naamiaisia. Tanssien luonne oli muuttumassa Rovaniemellä 1920-luvun lopulla. Vuonna 1927 tuuritansseihin suhtauduttiin jo menneisyyteen kuuluvina. 1930-luvulla tansseja alettiin järjestää Rovaniemellä enenevässä määrin markkina-ajan ulkopuolella, ja niitä alkoivat puuhata useat tahot nuoriso- ja urheiluseuroista ammattijärjestöihin. Tansseja järjestettiin ravintoloissa, joista tunnetuimmat olivat Koskikulma, Sampo ja kuuluisa hotelli Pohjanhovi. 1930-luvulla tansseja alkoivat säestää niihin erikoistuneet tanssiorkesterit.⁶³⁴

632 Ahvenainen 1970, 442–443.

633 *Kaiku* 22.2.1912; Heinonen 1984, 230.

634 Heinonen 1984, 230; Rauanheimo 1928, 622.

5.2. Tanssimusiikki

Musiikin ja tanssin suhde oli kehojen rytmiseen toiminnallisuuteen perustuvaa, toisiinsa läheisesti kiinnittyvää liikettä ja ilmaisuja. Markkinatansseja säestettiin usein harmonikalla. Syy harmonikan suosioon oli soittimen suuressa kuuluvuudessa, ja taitavissa käsissä se soi kuin orkesteri. Vesa Kurkelan mukaan harmonikan ääni oli riittävän kantava paljon osallistujia vetävissä tanssitilaisuuksissa. Kaikki eivät harmonikasta pitäneet; taidemuusikot ja taidekriitikot pitivät soittimen ääntä rumana.⁶³⁵ Alkuvuosien markkinoilla käytettiin lähinnä yksi- ja kaksirivisiä harmonikkoja. Kolme- ja viisiriviset yleistyivät vuosisadan vaihteen jälkeen. Niillä oli jo mahdollista toteuttaa samanaikaisesti melodiasa, harmoniasa ja tanssirytmiasa. Joskus harmonikkaa täydensivät viulu ja triangeli.⁶³⁶ Mitä todennäköisimmin triangelia käytettiin tansseissa sen läpituokevan kuuluvuuden vuoksi.⁶³⁷ Rovaniemen markkinoilla esiintyi 1800-luvun lopulla myös huomattaviin äänenvoimakkuuksiin yltäviä torvisoittokuntia.⁶³⁸ Vuoden 1897 talvimarkkinoille oli saapunut tansseja säestämään saksalainen soittokunta. *Kaiku*-lehden mukaan tansseissa oli vallinnut mitä inhottavin elämä.⁶³⁹

Suomessa torvisoittokuntien kulttuurihistoria on myös aatteiden historiaa. Soittokuntien syntymisen taustalla oli huvitilaisuuksien lisääntyminen. Niiden tarpeisiin vastasivat eri siviilijärjestöjen organisoimat amatöörisoittajista koostuneet kokoonpanot. Vuodet 1882–1884 olivat soittokuntalaitoksen kiihkeää perustamisaikaa, jolloin Suomessa perustettiin keskimäärin viisitoista soittokuntaa vuosittain. Niiden perustamisen taustalla oli vapaaehtoisuudelle ja talkootyölle pohjautuva aate ja yhteiskunnallisen osallistumisen eetos. Omia soittokuntiaan perustivat kansalaisjärjestöt, nuorisoseurat, työväenyhdistykset ja VPK:n kaltaiset toimijat. Soittokunnissa musisoiminen loi tasavertaista kansalaisyhteiskuntaan osallistumisen tunnetta, mutta yhtä lailla niissä soitettiin silkasta yhdessä soittamisen ja musiikin ilosta. Vuonna 1898 Rovaniemen talvimarkkinoilla vieraili saksalainen soittokunta. Rovaniemeläiset saivat kenties kuullakseen mannermaista, varhaista populaarimusiikkia jo ennen gramofonien ja radioiden aikaa. Vapaapalokunnan orkesteri perustettiin vuonna 1908, ja se soitti myös markkinatansseissa. Sisällissodan jälkeen orkesterin kapellimestari Jaakko Erving (myöhemmin Etto) soitti markkinatansseissa selloa, säestäjänään

635 Kurkela 2014, 36–39.

636 Heinonen 1984, 230.

637 Kolmionmuotoinen triangeli on kirkassointinen, teräksestä valmistettu idiofoninen lyömäsoitin, jota lyödään erillisellä puikolla. Sen sointi on niin läpituokeva ja korkea, että se erottuu selvästi jopa suuren sinfoniaorkesterin läpi.

638 Niemelä 2007; Jalkanen 2003, 249; Heinonen 1984, 222.

639 Talvimarkkinoilla oli lehden mukaan muutenkin ollut levotonta. Humalaiset olivat huutaneet ja kiroilleet maantiellä. *Kaiku* 5.3.1898.

hänen pianoa soittava tyttärensä. Torvisoittokuntien mainitaan soittaneen tansseja myös 1920-lopun karnevaaleissa.⁶⁴⁰

Rovaniemen VPK:n soittokunnan verkkosivuilla kerrotaan, että orkesteri perustettiin toukokuun kevätkokouksessa vuonna 1908. Toiminta pystyttiin käynnistämään välittömästi Juho Savolaisen johdolla keräysvaroin hankituilla soittimilla. Ensimmäisten vuosien aikana oli hiljaista mutta sai uutta voimaa Hugo Richard Sandbergin ryhtyessä sitä tukemaan. Hän palkkasi uudeksi johtajaksi Gabriel Närhin ja soittajiksi armeijan sotilasmuusikoita. Yksi heistä oli edellä mainittu Pietarin konservatoriossa muusikon koulutuksen hankkinut Jaakko Erving, joka toimi myös kapellimestarina ja palopäällikkönä.⁶⁴¹

Kaiku-lehdessä ilmestyi tammikuussa 1888 artikkeli ”Maaseutujen torvisoittokunnista”. Tekstistä voi lukea suoraan, millainen merkitys soittamisella oli aatteellisena kansanvalistuksen välineenä, välttämättömänä sivistyksen välikappaleena. Artikkelin mukaan ainoastaan työnteko ei riitä, vaan ihminen tarvitsee ennen kaikkea musiikkia kasvaakseen ja kehittyäkseen sivistyneeksi kansalaiseksi:

Pelkkä ajatuksellinen tai käytännöllinen työ tekee ihmisen yksipuoliseksi, kylmäksi ja välinpitämättömäksi. Soitanto on yksi niitä välikappaleita, jotka vastustavat ja poistavat sellaiset. Se edistää niinmuodoin kunnan kasvatusta. Soitanto palvelee samaa aatetta, se tähtää samaa tarkoituserää. Kuin ajatuksellinenkin työ, mutta vaan eri tavalla, eri uralla. Jokainen valon, vapauden, ja sivistyksen ystävä, jos hän tahtoo olla johdonmukainen, hän pitää soitantoa välttämättömänä välikappaleena ihmishengen kaikenpuolista kehittämistä varten.⁶⁴²

Olennaista oli se, mitä ja miten soitettiin. Myös paikalla oli suuri merkitys, samoin soinnilla. Kun sovitusten ja soitinkokoonpanojen taustalla oli klassinen, taidemusiikillinen kosketus ja ajatus, torvisoitolla saattoi olla parempi mahdollisuus saavuttaa tanssien säestäjänä myös enemmän hyväksyntää. Pekka Jalkasen mukaan torvisoiton musiikillisena tekstuurina oli klassismin homofonia, joka koostui melodiasta, säestyksestä ja niitä tukevista vastaäänistä. Periaatteessa sitä pystyi toteuttamaan jo kvartetti, mutta soinnillisista syistä homofoniaa toteuttivat suuremmat kokoonpanot, tansseissa tavallisesti seitsikot. Tästä seitsikkokokoonpanosta muodostui suomalaisten siviilisoittokuntien oma vaskisovellus, torviseitsikko. Siihen lukeutuivat es-kornetti, kaksi b-kornettia (1. ja 2. ääni), es-altto, b-tenori, ja es-basso. Tanssikkokokoonpanona seitsikko vakiintui 1890-luvulla, tosin vuosisadan vaihteen jälkeen

640 *Kaiku* 5.3.1887; *Perä-Pohjolainen* 8.3.1898; Jalkanen 2003, 139–142; Pekkala 1930, 55; Heinonen 1984, 229.

641 www.rovaniemenvpk.fi (tark. 7.6.2021); *Lapin Kansa* 16.2.2016.

642 *Kaiku* 6.1.1886.

alkoi esiintyä laajempiakin puhallinkokoonpanoja.⁶⁴³ Seitsikoiden kulta-aika oli musiikintutkija Kauko Karjalaisen mukaan 1910-luku, jolloin sitä käytettiin myös kansanvalistuksen välineenä erilaisissa laulu- ja soittojuhlissa.⁶⁴⁴

Markkinatansseja säästäneiden torvisoittokuntien esittämä musiikki oli pitkälti samanlaista kuin salonkiorkesterikokoonpanoilla: varhaista populaarimusiikkia. Musiikinlajeista tärkeimmät olivat aluksi suosittujen ja popularisoitujen ooppera-alkusoittojen, fantasioiden ja kansanlaulujen potpurisovitukset. Sovitukset laadittiin yksittäisissä soitto-kunnissa, ja ne kiersivät käsikirjoituskopioina soitto-kunnasta toiseen. Vuonna 1874 perustettu Kansanvalistusseura alkoi painaa seitsikkosovituksia, joiden sisältämää musiikkia Jalkanen luonnehtii fennomaanienkiseksi käyttömusiikiksi: suomalaisia kansanlaulusovituksia, koraaleja ja alkusoittoja. Lisäksi seura julkaisi 1800-luvun lopussa seitsikkojen käyttöön ulkomaista tanssimusiikkia. Jalkasen mukaan suomalaisen tanssimusiikin historiaa voidaan tulkita funktioiden ja esityskäytäntöjen katkeamattomana prosessina, josta on kuitenkin erotettavissa selkeitä murroskohtia, kuten edellä mainittu torvisoittokuntalaitos. Varsinaisten tanssiorkestereiden läpimurto tapahtui maailmasotien välillä, jolloin tanssit alkoivat yleistyä ravintoloissa.⁶⁴⁵

Rovaniemellä tanssiorkestereita alkoi näkyä 1920-luvun lopulta lähtien, jolloin paikkakunnalla esiintyivät säännöllisesti muun muassa lappilaiset tanssiorkesterit Kirva, Mikado ja Roifox muokaten ravintoloiden äänimaisemaa. Monessa kokoonpanossa oli mukana rummut, mikä toi sointiin oman rytmisen lisänsä ja auttoi sekä orkesteria että tanssijoita kuulemaan aiempaa selvemmin tanssimista helpottavat iskut. Rovaniemen markkinoilla tanssittiin polkkaa, valssia, jenkkaa, masurkkaa, sottiisia, padespania ja shimmyä. ”Polkka hytkähytti siepakat irti maasta, lapinpuikuisten tyttärien umpi prässätyt helmat heiluivat suoristetuissa laskoksissaan. Hiki huilasi ja silmä kimalteli kiihtyneessä tahdissa. Hauskaa oli, ja elämän aurinko vilkutteli nousevan loppoajan ihanaa alkua”, eräs informantti muisteli Jouko Heinoselle.⁶⁴⁶

Folkloristi Helena Saarikosken mukaan eri tanssilajit jäsenyivät rytmeinä ja askelkuvioina keholliseksi kokemukseksi. Hän kirjoittaa tanssilajien tunnetyylisistä: polkka on usein vauhdikas, tango tyköistuva ja valssi keinuva.⁶⁴⁷ Tanssilajilla oli merkitystä myös markkinatansseissa. Valssissa tanssipari vartalot olivat läheisessä kosketuksessa ja liike kolmijakoisesti pyörivä. Kokemus on taatusti ollut huumaaava. Historiantutkijoiden Marko Tikan ja Seija-Leena Nevalan mukaan paritanssiin olennaisesti kuuluva kosketus oli suorastaan vallankumouksellista. Toisilleen entuudestaan tuntemattomien ihmisten koskettamiseen liittyi vahvoja,

643 Jalkanen 2003, 145–152.

644 Karjalainen 1995, 80–81.

645 Jalkanen 1989, 42; ks. myös Karjalainen 1995, 228, 232.

646 Heinonen 1984, 217, 231.

647 Saarikoski 3.12.2019: www.antroblogi.fi (tark.7.6.2021).

emotionaalisia merkityksiä.⁶⁴⁸ Eri tanssilajit tuottavat myös rytmeillään toisistaan eroavia askelääniä; markkinatanssien äänimaisemaan kuului muitakin ääniä kuin tanssimusiikki. Rovaniemen markkinoilla riitti uutta näkemistä ja eksoottiseksi koettua ihmeteltävää. Vuonna 1928 Yrjö Rauanheimo kummasteli Palokunnantalon tansseja:

Jos sisään talolle yrität tanssimaan, saat nähdä sen ihmeen, että siellä lappalainenkin tanssii peskissään shimmyä. Minä olen sen nähnyt ja hämmästykseni oli suuri.⁶⁴⁹

Veli-Pekka Lehtola on kirjoittanut kirjailija Ernst Lampénista, joka oli etsinyt Inarissa aitoja lappalaisia oppaakseen mutta oli pettymyksekseen saanut mukaansa myös kontinentaalaisia rallatuksia laulaneen inarinsaamelaisen pojan. Operettisävelmiä laulava saamelainen ei vastannut Lampénin aitouskäsitteitä. Lehtolan mukaan lappalaisten olemukseen katsottiin kuuluvan ainoastaan vanhakantaisuus modernin nykyajan vastakohtaksi.⁶⁵⁰ Rauanheimo toisinsi vanhaa stereotypiaa, jonka juuret löytyvät kaukaa menneisyydestä. Jo roomalainen Cornelius Tacitus hahmotteli fenni-kuvauksessaan saamelaiset omissa oloissaan, sivistyksen ulkopuolella viihtyviksi.⁶⁵¹

Saamelaisten tanssimista kuvaili eksotisoiden myös ruotsalainen pappi Olaus Magnus teoksessaan *Historia de gentibus septentrionalibus* (Pohjoisten kansojen historia), joka sisältää myös vanhimman tiedossa olevan kirjallisen tanssikuvauksen Suomen alueelta. Latinankielinen teos on ilmestynyt alun perin vuonna 1555, ja siitä on julkaistu myöhemmin lukuisia uusintapainoksia. Vuonna 2002 se ilmestyi toista kertaa suomeksi. Olaus Magnus kirjoitti tekstinsä keski- ja eteläeuroopalaisille lukijoille antiikkia ihannoivaan renessanssin henkeen.⁶⁵² Olaus Magnuksen mukaan saamelaiset tanssivat innokkaasti pelimannien säestyksellä. Samalla he lauloivat esi-isiltä opituin rytmein menneiden aikojen sankareista ja jättiläisten uroteoista. Laulut kertoivat myös miehekkäin teoin ansaitusta maineesta ja kunniaista. Tilanne kuitenkin muuttui äkisti:

Mutta yhtäkkiä he alkavat yhteisesti nyhkyttää ja huokailla; sitä seuraava valitus, kyyneleitä ja kovaäänistä ulvomista, ja lopuksi kaikki kaatavat toisensa maahan. Myös monet ympärillä seisovat tekevät saman, jotta heidän käytöksensä olisi tanssijoiden kanssa yhdenmukaista. Vähitellen he nousevat

648 Tikka & Nevala 2020, 15, 61.

649 Rauanheimo 1928.

650 Lehtola, V-P 1999, 15.

651 Lehtola, V-P 1999, 15.

652 Pääkkönen 2008, 119–120; Saarinen 2011, 62–63; Lehtola, V-P 2015, 23.

pelimannien kehotuksesta ylös ja lähtevät mukavalle aterialle antamatta enää kuulua lauluja, jotka houkuttelevat surumielisyyteen.⁶⁵³

Olaus Magnuksen Lappia koskevat kuvaukset perustuvat Heli Saarisen mukaan antiikin ja keskiajan kertoihin. Lisäksi Olaus Magnus on täydentänyt kuvaa oman aikansa ennakkoluuloilla ja uskomuksilla.⁶⁵⁴ Olennaista on, että saamelaisia on aina eksotisoitu ja toiseutettu. On myös mahdollista, että Olaus Magnus yritti kuvailla sellaista kulttuurista ilmiötä, jota uskontotieteilijä kuvailisi tanssirituaaliksi – yleisinhimilliseksi tavaksi merkityksellistä ja ylläpitää sosiaalisia järjestystä.

5.3. Ekskurssi: rituaali

Rovaniemen markkinoille tultiin vuosikymmenien ajan harjoittamaan kauppaa ja juhlimaan neljä kertaa vuodessa. Markkinoiden suosituin ja maineikkain huvittelumuoto oli tanssiminen jo varhaisilta markkinoilta alkaen. Rovaniemen markkinatanssit voidaan tulkita rituaalina, jossa tanssilla oli maailmaa jäsentäviä kulttuurisia ja symbolisia merkityksiä.⁶⁵⁵ Rituaalin käsitettä avaan tässä luvussa myöhemmin.

Suosituimmillaan markkinatanssit houkuttelivat satoja ihmisiä kokoontumaan yhteen saman katon alle. Ihmiset tapasivat tuttuja, solmivat uusia ihmissuhteita ja kenties rakastuivat. Tansseissa juotiin myös viinaa, naurettiin, metelöitiin, rähistiin ja usein myös tapeltiin. Mutta kaikkein olennaisinta oli vuodesta toiseen itse tanssiminen. Toimittaja ja kirjailija Yrjö Rauanheimo kuvaili Palokunnantalon 1920-luvun ahtaiksi käyneitä markkinatansseja *Suomen Kuvalehdessä*:

Mitä kauemmaksi ilta kuluu, sitä pienemmäksi muodostuu tanssijoille vapaa alue salin keskellä. Väkeä on niin paljon, että keskellä olevalla aukealla ei enään tanssita, siellä kävellään, tai oikeammin sanoen, astutaan toisten varpaille ja pyöritään ympäri kuin maito separaattorissa. Joskus tuntuu tanssijasta siltä kuin ei hänen tarvitsisi mitään tehdä. Kyllä kansa nostaa jalat lattiasta ja kulettaa eteenpäin, taaksepäin ja sivulle. Jos polvillesi loksahdat, olet menettänyt miestä. Kansa peittää sinut ja pääset vasta tuurinvaihdoksessa takaisin luonnolliseen asentoosi.⁶⁵⁶

653 Magnus, Olaus 2002 [1555], 89. Tanssintutkija Petri Hopun mukaan Olaus Magnuksen kirja ei voida pitää luotettavana. Hoppu 2006, 342.

654 Saarinen 2011, 64.

655 Symbolit ja niiden käyttö on tyypillistä rituaaleissa. Symboliin voidaan liittää erilaisia merkityksiä; periaatteessa mikä tahansa asia voi olla jonkun asia symboli. Esim. veri voi viestiä symbolisesti eli vertauskuvallisesti uhkaa, elämää tai veljeyttä. Laitila 2006, 146–147.

656 Rauanheimo 1928.

Rovaniemen markkinoilla tanssittiin parintansseja. Etnomusikologi Petri Hopun mukaan 1600-luvulla tapahtunut tanssikulttuurin murros johti paritanssien yleistymiseen Suomessa. Arkaainen tanssilauluperinne, johon kuuluivat erityyppiset eläinaiheiset tanssit ja soolotanssit, katosivat talonpoikaisyhteisöistä yhteiskunnallisten ja kulttuuristen muutosten myötä lähes kokonaan.

Hoppu jakaa paritanssia edeltäneen tanssikulttuuriin kahteen osaan: laulutanssiin ja rituaalisoituun soolotanssiin. Murrokseen ja tanssin kehittymiseen vaikuttivat muun muassa muutokset sosiaalisessa todellisuudessa. Vaikuttavin muutos oli siirtyminen suku- ja perhekeskeisestä avioitumisjärjestelmästä nuorten omaan seurustelukulttuuriin. Musiikkikulttuurissa puolestaan siirryttiin kalevalamittaisesta laulusta riimillisen laulun ja instrumentaalimusiikin piiriin. Paritanssien yleistyessä talonpoikaisyhteisöissä alettiin Suomessa järjestää myös yleisiä tanssituviksi kutsuttuja tanssitilaisuuksia, jolloin tanssijat saattoivat joutua vaikeuksiin pappien ja viranomaisten kanssa.⁶⁵⁷

Riittävän kokoinen rakennus vuokrattiin omistajalta tai tilanhaltijalta. 1800-luvun loppupuolella suomalainen tanssikulttuuri laajentui koskemaan kaikkia yhteiskuntaluokkia. Tanssimisesta tuli harrastustoimintaa, ja tansseissa alkoivat käydä nuorten ohella myös aikuiset, jotka olivat aiemmin tanssineet lähinnä häissä. Tanssitilaisuuksiin sopivia rakennuksia alettiin rakentaa 1800-luvulla, mutta myös tanssitupia järjestettiin lähes entiseen tapaan riihissä ja kesäisin ulkona. Vuosisadan lopulla rakennettiin erillisiä parintansseille tarkoitettuja tanssilavoja. Samaan aikaan yhdistykset ja järjestöt rakensivat omia tilojaan. Niissä järjestettiin ohjelmallisia iltamia, joihin varattiin tunti tai puolitoista tanssia varten. Nuoriso järjesti omia ja virallisten tahojen ulkopuolisia nurkkatanssejaan.⁶⁵⁸

Edellä kuvailtua tanssikulttuuria voidaan kutsua sosiaalisesti tanssimiseksi. Mitä sosiaalinen tanssiminen on antropologisesta näkökulmasta? Tanssiantropologisia suuntauksia on useita, mutta ne voidaan karkeasti jakaa kahteen osaan: eurooppalaiseen, tanssin rakenteisiin ja analyysin pohjautuvaan etnokoreologiaan sekä amerikkalaiseen, tanssin kontekstia painottavaan ja kulttuuriantropologiaan nojautuvaan tutkimukseen. Tanssi rakentuu suunnitelluista, tarkoituksellisen rytmikkäistä ja kulttuurisesti jäsenytyneistä jaksoista sanattomia ja totunnaisesta motoriikasta poikkeavista ruumiinliikkeistä, joilla on sisäänrakennettua esteettistä arvoa.⁶⁵⁹

Tanssiantropologi Joann W. Kealiinohomokun mukaan tanssiminen on rituaalista ja arjen säätelemästä todellisuudesta poikkeavaa käyttäytymistä, joka vastaa rituaalin olemusta arkielämästä erottuvana, säännönmukaisena käyttäytymisenä.⁶⁶⁰ Antropologisesti tarkasteltuna markkinatanssien rituaalisella syvärakenteella on

657 Hoppu 2006, 343.

658 Hoppu 2006, 343, 367–269.

659 Hoppu & Seye 2013, 219–224; Hoppu 2003, 319.

660 Kealiinohomoku 1997, 67; Hoppu 1998, 171.

arkaainen pohja; markkinatanssit rituaalina voidaan tulkita yhtenä karnevaalimentaliteetin symbolisena ilmenemismuotona.⁶⁶¹ Äänimaiseman kontekstissa ilmiötä voidaan tarkastella myös kommunikaatioon pohjautuvan akustemologian⁶⁶² näkökulmasta, jolloin rituaalissa voidaan nähdäkseni tunnistaa myös kuulemisen tasot. Tanssimisessa se korostuu säästyksen ja kehon kuuntelemisessa. Tanssitutkija Kirsi Mikonsaaren mukaan tanssia voidaan tarkastella pelkkänä fyysisenä ilmiönä, mutta tanssi on aina enemmän kuin motoristen osiensa summa; se ilmaisee aina jotakin tanssijan sisäistä pyrkimyksistä.⁶⁶³

Tässä luvussa osoitan, kuinka rituaalilla on antropologisena käsitteenä selitysvoimaa Rovaniemen markkinatanssien merkitysten ja mentaliteettien avaamiseksi. Teoreettisena kehyksenä käytän musiikkiantropologian emeritusprofessorin Timo Leisiön artikkelia ”Rituaali ja tanssi”.⁶⁶⁴ Määritelmällisesti rituaaleille on keskeistä toiminnan yhteisöllinen toistuminen tietyissä tilanteissa, ajankohdissa ja paikoissa.⁶⁶⁵ Leisiön mukaan rituaalinen tanssi on hyvin syvällä ihmisyydessä ja se voi kantaa mukanaan pitkän keston mentaliteetteja jopa kymmenientuhansien vuosien takaa, aina esihistoriasta asti.⁶⁶⁶ Diakronisella kontekstualisoinnilla on tässä historian tutkimuksen tapaan vahva metodologinen rooli. Sen lähtökohdista voidaan tarkastella markkinatansseja rituaalisoituna tapahtumana. Jos tanssitilaisuus tulkitaan rituaaliksi, tutkijan (musiikkiantropologin tai historian tutkijan) on pohdittava sen merkitystä yhteisölleen.

Leisiö määrittelee rituaalin olevan ”ihmisen kehollaan tietoisesti, vapaaehtoisesti ja usein säännöllisesti toistamaa symbolista ja tyyliäsoveltavaa sosiaalista käyttäytymistä, joka voi perusteluiltaan olla irrationaalinen, ja jonka päämäärät voivat olla sekä rationaalisia että irrationaalisia”.⁶⁶⁷ Tanssin ytimessä on Leisiön mukaan ihmisen mielentila, jota ilmaistaan liikekielellä. Toisin ilmaistuna tanssiminen on mielen ja kehon samuutta, pohjimmiltaan ekstaattista toimintaa, jonka juuret ovat syvällä ihmisen historiassa. Lisäksi tanssi sisältää tiedostettua ja tiedostamatonta viestintää. Ihmisyyteen liittyvät olennaisesti myös arvot, ja siksi myös tanssi on aina arvosidonnaista.⁶⁶⁸

661 Tanssissa symboliset merkitykset ovat usein hyvin konkreettisia. Suorat viittaukset ruumiilliseen, intiimiin kosketukseen, jopa yhdyntään eivät ole poikkeuksellisia tanssissa. Tikka & Nevala 2020, 59.

662 Akustemologia on ääniantropologi Steven Feldin mukaan äänen välityksellä tapahtuvaa ajan, tilan ja paikan hahmottamista. Feld 1996, 97–98; Uimonen 2011, 47.

663 Mikonsaari 1991, 254.

664 Leisiö 1992.

665 Ks. esim. www.tieteentermipankki.fi (tarkistettu 8.1.2022).

666 Leisiön mukaan esim. monet kalliopiirrookset ja -maalaukset saattavat kuvata myös tanssimista. Leisiö 2000, 67. Australian aboriginaalien kulttuuri, jota kutsutaan maailman vanhimmaksi eläväksi kulttuuriksi kantaa edelleen mukanaan aineksia kymmenientuhansien vuosien takaa. www.tiede.fi 25.2.2020 (tarkistettu 24.4.2022).

667 Leisiö 1992, 4.

668 Leisiö 2006a, 192–193, 195–196, Leisiö 1992, 2–4

Rituaali koostuu riiteistä, jotka ovat yksittäisiä, symbolisia toimenpiteitä. Maagininen riitti on usein arkinen ja tiedostamaton toimenpide. Auton rattiin hyppäävää kehoitetaan ajamaan varovaisesti ja työkaveria tervehditään toivottamalla hyvää huomenta. Mutta kaikkea ihmisen toimintaa ei ole syytä määritellä läpiritualisoituna eikä toisaalta rajata sen kuuluvan ainoastaan uskonnollisten merkitysten piiriin.⁶⁶⁹ Rovaniemen markkinatansseissa riitit olivat ennen kaikkea arjen ylittäviä. Tanssiminen tuuritansseissa saattoi olla hyvinkin ekstaattinen, erilaisten riittien täyttämä hurmoksellinen kokemus, jollaista ei ollut mahdollisuus saavuttaa muutoin kuin tanssimalla.

Leisiön mukaan myös rituaali itsessään on symboli siihen kuuluvine osineen. Yhteisön jäsenet osaavat tunnistaa ja tulkita sosiaalisia rooleja, lauluja ja tansseja sekä monenlaisia monimutkaisia kulttuurisia koodeja.⁶⁷⁰ Leisiö jakaa rituaalin viiteen peruslajiin: sopimuksenvaraisiin käytösnormeihin eli hyvään käyttäytymiseen, sosiaalista valtaa symboloivaan seremoniaan, uskontojen piiriin lukeutuvaan ja ihmisen suhdetta maailmankaikkeuteen jäsentävään liturgiaan sekä todellisuuden muuttumiseen tähtäävään ja supranormaaleja voimia tavoittelevaan transsendentaaliseen magiaan. Viides peruslajeista on juhlinta, joka ilmenee esimerkiksi juhlatilaisuuksina, soittona, lauluna, tanssina ja karnevaalina. Leisiön sanoin juhlinta on ritualisoitua leikkiä, tunteiden muodollista ilmaisu.⁶⁷¹ Äänillä on juhlimisessa suuri rooli. Rovaniemen markkinatanssit olivat säännöllisesti toistuvia juhlarituaaleja, joiden sisältämällä musiikilla, tanssien aikaansaamalla töminällä ja puhemaisemalla oli valtavan suuri merkitys oikeanlaisen, karnevalistisen tunnelman ylläpitämiseksi.

Rituaalit perustuvat traditioihin, joissa kannetaan yhteisöä yhdistäviä asioita ja merkityksiä, vaikka niiden alkuperää ei aina edes tiedetä tai tunnisteta. Rovaniemen markkinat olivat kokonaisuutena vuosikymmenestä toiseen toistuva kalendaarirituaalinen ilmiö, jossa erilaiset riitit sekoittuivat. Markkinatansseissa karnevalistinen ilonpito ja yhdessäolo kanavoituivat esitietoisesti rituaalisiin toimintamalleihin, jossa nimenomaan tanssilla ja sen kulttuurisella liikekielellä oli suuri merkitys. Tanssimalla ääneen juhliminen loi tunteen ajasta, paikasta ja omasta asemasta. Se tarjosi elämälle turvallisuutta ja sisältöä.⁶⁷² Myös ajankohdalla oli ratkaiseva merki-

669 Leisiö 1992, 2–3. Uskontotieteellisesti riitti on määritelty myytin tai pyhän tekstin toiminnalliseksi jatkeeksi. Laitila 2006, 140.

670 Antropologi Mary Douglasin mukaan symbolinen ja rituaalinen toiminta tukevat välineellisesti muistia ja ovat apuna kokemusten hallinnassa sekä luovat ajattelulle ajallispaikeellisen kehyksen. Douglasin mukaan rituaaleissa annetaan yhteisön sosiaalisten suhteiden rakenteille näkyvä muoto ja yksilölle mahdollisuus tunteen kuulumisesta osaksi yhteisöä. Douglas 2000, 118–119, 199.

671 Leisiö 1992, 11.

672 Markkinatanssien kalendaarinen toisteisuus loi yhteisölle tunteen jatkuvuudesta. Marcus Eliade pohtii klassikossaan *Ikuisen paluun myytti – Kosmos ja historia* (alkuteos *Le mythe de l'éternel retour: Archetypes et répétition*) ajan uudelleen syntymistä. Eliaden mukaan arkaaisen ihmisen maailmankuva perustui sykliseen toistuvuuteen, joka toi elämään merkitystä ja turvaa. Eliade 1993 [1949], 73–77. Kulttuurintutkija Laura Jetsun mukaan yhteisöllisesti tuotetuissa rituaaleissa, karnevaaleissa ja erilaisissa

tys. Juhannus, kekri ja pääsiäinen markkinoineen ovat kaikki olleet juhlia, joilla on paitsi kristillistä myös pakanallista sisältöä ja historiaa. Juhannuksena on juhlittu keskikesää, kekriä (Mikkeli) sadonkorjuuta, helmikuussa laskiaista ja pääsiäisenä kevättä.⁶⁷³

Myös tanssipaikka oli merkityksellinen. Luonnonpaikat, sillat ja tasaiset kalliot olivat kasvaville nuorille aikuisuuden kynnyksellä tärkeitä reviiirialueita; nurkkatanssien salaiset tanssipaikat valloitettiin hetken ajaksi täysin nuorison omaan hallintaan. Alkuaikojen markkinoilla tansseja järjestivät yksityiset ihmiset omissa kodeissaan ja rakennuksissaan. ”Yksityinen” ei ole koskaan kulttuurista eristetty alue vaan sen arvoja, käsityksiä ja mentaliteetteja ylläpitävä ja heijastava tila. Raittiusseuran talo, Työväentalo ja Vapaapalokunnantalo olivat kaikki omien aatteidensa perustuksille rakennettujen yhteisöjen julkisia tiloja modernien kansanliikkeiden ja laajamittaisen joukkojärjestäytymisen aikana. Niiden toiminta oli säädeltyä, sosiaalisesti kontrolloitua ja kulttuurisesti koodattua monine rituaaleineen. Olennaista oli yhteisön tuottamien sisältöjen oikea tulkinta: ilman ritualisointia ihmiset eivät voi ymmärtää toisiaan ja jakaa kulttuurisesti koodattuja merkityksiä. Ihmiset tarvitsevat kollektiivisissa juhlissa käyttäytymistä ohjaavia koordinaatteja ja sosiaalisia malleja, jotta rituaali onnistuisi ajautumatta kaokseen. Siksi tanssitkin järjestettiin Rovaniemen markkinoilla omalaatuiseksi äänekkääksi ilmiöksi, joka herätti sekä kannatusta että vastustusta.⁶⁷⁴

Tanssia on Leisiön mukaan antropologisesta näkökulmasta tarkasteltuna kahdenlaista. Ekspressiivisessä tanssissa ihminen on oma itsensä, yökerhon peilipallon alla tai Suukosken Keitaan lavalla. Kun ihminen esittää tanssiensa joutsenta, jumalaa tai Pinokkiota, kysymyksessä on transformatiivinen tanssi, jolloin liikkeen avulla muututaan joksikin toiseksi olennoksi tai abstraktioksi. Ihmisen tanssissa itseään ilmaisten hän samalla ilmentää tietoista riittikieltä. Mutta muuttuessaan karhuksi ihminen selittää todellisuutta itselleen ja yhteisölleen. Rituaalinen tanssiminen toteutti muinaisessa ympäristössään varsin monimutkaista symbolijärjestelmää. Nämä kaksi tapaa saattavat luonnollisesti myös lomittua. Presidenttipari tanssii itsenäisyyspäiväjuhlan rituaalisessa seremoniassa sekä omina persooninaan että instituutiona.⁶⁷⁵

performansseissa prosessoidaan tunteita, tahtoa ja ajattelua. Jetsu 2001, 35. Voidaan siis sanoa, että Rovaniemen markkinoiden, erityisesti markkinatanssien syklinen luonne oli ratkaisevassa asemassa niiden merkityksellistämässä.

673 Talvimarkkinoiden ajankohdasta kiisteltiin jo 1850-luvulla. Rovaniemen pitäjänkokouksessa, joulukuussa 1851 ehdotettiin ajankohdaksi helmikuun puoltaväliä, mutta kokouksen puheenjohtajan, Rovaniemen kirkkoherra Pehr Samuel Heikelin (1782–1862) mielestä markkinat olivat hyödyttömiä ja katsoi niiden edistävän siveettömyyttä. Lopulta markkinat päätettiin keisarillisen senaatin päätöksellä järjestää helmikuun 24. päivän vaiheille. Heinonen 1984, 93–94. Kansanperinteessä 24.2. on niin sanottu Talvi-Matti, johon liittyy paljon rituaaleja, uskomuksia ja ennustuksia; Matinpäivää on myös kansanperinteessä pidetty ensimmäisenä kevätpäivänä. Vilkuna 1997, 45–48.

674 Vrt. Kytö 2013, Kurkela 1989, 22; Leisiö 1992, 12.

675 Leisiö 1992, 13–15, 22. Rituaalinen performanssi on aineettomuuden materialisointia, jossa abst-

Rovaniemen markkinatansseissa tanssijat eivät muuttuneet poroiksi tai juma-luuksiksi. He tanssivat ilmentääkseen juuri sillä hetkellä ympäröivää todellisuutta, ei maailmaa myytteineen ja selityksineen. Rituaalin konteksti oli tässä ja nyt; arkielämästä hetkeksi poikkeava kehollinen liike, joka aineellisesti tanssijan tunteen ja hänen tunnistamansa kulttuurisen koodiston.⁶⁷⁶ Kun ihminen aukaisi markkinoiden tanssi-iltana työväentalon oven, hän tiesi tarkalleen mitä oli tekemässä: tapaamassa ystäviä, kuuntelemassa musiikkia, nauttimassa markkinahumusta ja -tunnelmasta sekä ennen kaikkea tanssimassa ja ehkä katselemassa itselleen sopivaa puolisoa. On myös enemmän kuin todennäköistä, että tansseihin osallistuttiin myös silkasta halusta nopeaan seksiin; lyhytkestoisen, kehollisen kokemuksen tavoittelemisen saattoi olla hyvinkin monen juhlijän mielessä. Tanssien juhlimiseen liittynyt seksuaalinen käyttäytyminen julkisena muotona sallittiin virallisesti ainoastaan rituaalisoituna ja sosiaalisesti kontrolloituna.⁶⁷⁷ Tällöin tanssijoilla oli hetken aikaa oikeus toimia arkielämästä poikkeavalla tavalla. Rovaniemen markkinatansseissa esitietoisesti suoritettavalla rituaalilla oli yhteisöllistä koherenssia rakentava ja ylläpitävä mentaalinen merkitys. Se on yksi niistä syistä, miksi markkinoilla tanssittiin vuosikymmenestä toiseen.

5.4. Kontrollipyrkimykset

Rovaniemen markkinatansseja pyrittiin kontrolloimaan selkein viranomais määräyksin mutta myös uskonnollisin perustein. Muistitiedon mukaan jo vuosikymmeniä ennen ensimmäisiä markkinoita kaksi lestadiolaista matkasaarnaajaa oli ilmestynyt tansseihin tuomitsemaan: ”Te helvetissä hyppäätte ja tanssaatta, jos ette parannusta tehe.”⁶⁷⁸

Helvetillä uhkailu oli todennäköisesti tuttua kaikille 1800-luvun lopun lappilaisille, jotka olivat tutustuneet Lars Levi Laestadiuksen *Postilloihin* eli saarnakoelmiin, joissa helvettiin tuomittiin käytännössä kaikki kuviteltavissa olevat hovit: maallinen musiikki, kortinpeluu, herkuttelu ja erityisesti tanssiminen, joka johti helvetin tulijärveen tanssimaan ja ulvomaan liekeissä. Tanssia sai vasta taivaassa, jaloissa valkoiset sukat ja punaiset kengät.⁶⁷⁹ Kirjallisuudentutkija Markku Ihosen mukaan

rakti saa konkreettisen muodon. Esineet ym. ovat elimellinen osa merkitysten muodostamisen prosesseja, jotka ovat usein vaikeasti tavoitettavissa ja artikuloitavissa. Ne elävät tuntemuksissa ja liikkua eivätkä nouse ajatuksen tavoitettavaksi. Koski, Opas & Virtanen 2015, 111.

676 Ilmiötä voidaan verrata vaikkapa kirkkorituaaleihin, joissa fyysisiä aistikokemuksia tehostettiin visuaalisin efektein. Näin kokemus saatiin intensiiviseksi ja erotetuksi profaanista. Salmi 2002, 345.

677 Petri Hopun mukaan tanssin kontrollointi on ruumiillisen manipulaation väline. Tanssin symboliset merkitykset ovat usein hyvin konkreettisia nimenmaan tanssijoiden ruumiillisuudessa ja seksuaalisuudessa. Hoppu 1999, 38–39.

678 Tapaninen 1962, 35.

679 Räsänen 2001, 57, 79.

Laestadius torjui selvästi tanssin kohdistaan kärkensä erityisesti yläluokan tansseihin kaupungeissa mutta myös maaseudun pappiloissa ja kartanoissa.⁶⁸⁰ 1800-luvun puolivälin Kittilässä lestadiolaiset kylän miehet alkoivat hillitsemään tanssikiikkoa. Kun tanssiminen kiellettiin kuntakokouksen päätöksellä, alkoivat kittiläläiset nuoret järjestää salaisia tansseja ja maksaa niistä sakkoja köyhäinkassaan. Lopulta tanssiminen taas sallittiin ja tanssimiselle säädettiin vero.⁶⁸¹

Vaikka teologiset näkökulmat eivät suoranaisesti vaikuttaneet viranomaispäätöksiin, kontrollipyrkimysten taustalla vaikuttivat samankaltaiset motiivit ja osin samat ihmiset. Vuonna 1867 pidettiin Rovaniemellä kuntakokous, jonka päätöksen mukaan järjestäjä määrättiin ilmoittamaan tansseista lähimmälle lautakunnan jäsenelle. ”Krouvauksen ja muun sopimattomuuden” estämiseksi lautamiehen tuli toimia järjestettävien tanssien valvojana. Kuntakokouksen asettamalla määräyksellä viitattiin alkoholiin ja seksiin. Viranomaisen näkökulmasta alkoholista ja seksistä nauttiminen ei ollut varsinaisesti syntiä, mutta tanssitilaisuuksien yhteydessä se oli vähintäänkin moraalitonta.⁶⁸²

Seuraavalla vuosikymmenellä rovaniemeläisten tansseja kontrolloitiin muuttamalla ne maksullisiksi. Syksyisin pidettäviä maksullisia tanssitilaisuuksia kutsuttiin *römpätansseiksi*, joita järjestettiin palvelusväen vapaaviikolla kekrin eli sadonkorjuun aikaan. Joulukuun kuntakokouksessa 1877 laadittiin määräys, jonka mukaan römpätansseista peritään sakko, jonka huoneenomistaja tuli suorittaa kunnan köyhäinkassaan samaan tapaan kuin muun muassa Kittilässä. Seuraava markkinatansseja koskeva asetus on lokakuulta 1881, jolloin järjestettiin myös ensimmäiset viralliset Rovaniemen markkinat. Määräyksen mukaan tanssien tuli loppua kymmenen markan sakon uhalla kahdeksan aikaan illalla. Jouko Heinosen mukaan mahdollisesti juuri tästä päätöksestä johtuen Rovaniemen markkinatanssit alkoivat heti aamusta.⁶⁸³

Markkinoiden myötä tanssien järjestyshäiriöt lisääntyivät. Erityisesti uskonnollisen herätyksen saaneet paikkakuntalaiset olivat sitä mieltä, että markkinoilla tulisi harjoittaa ainoastaan kaupantekoa ilman tanssia ja muuta huvittelua. Jouko Heinosen tulkinnan mukaan markkinahuveja kannattivat nuoret, palvelusväki ja savotta-jätkät. Kuntakokouksissa markkinahuvien vastustajat olivat enemmistönä. Lopulta jo muutaman markkinavuoden jälkeen pääsymaksulliset tanssit kiellettiin kokonaan uudella, vuoden 1885 ankaralla järjestyssäännöllä.⁶⁸⁴ Viisi vuotta myöhemmin, huveihin kielteisesti suhtautuvien suureksi hämmästykseksi, kuvernööri vahvisti kuntakokouksen päätöksen sallia markkinatanssit verotettavana markkinahuvina.⁶⁸⁵

680 Markku Ihonen. Sähköposti 27.1.2022. Tekijän hallussa.

681 Tuominen 1996, 69–70.

682 Jalkanen 2003, 143; Andersson 1915, 210.

683 Heinonen 1984, 218; Andersson 1915, 214; Tuominen 1996, 69–70.

684 Heinonen 1984, 219; Andersson 1915, 214–219.

685 Heinonen 1984, 2020. Jätkä-käsitettä on perusteellisesti pohtinut folkloristi Jyrki Pöysä väitöskir-

Päätöstä voidaan pitää pragmaattisena ja kulttuuriset olosuhteet huomioon otavana, sillä Rovaniemellä oli tanssittu kontrollista ja kielloista huolimatta. Näin markkinatansseista hyötyi myös verottaja ja sitä kautta kaikki rovaniemeläiset, mukaan lukien tanssien vastustajat. Tuuritanssit olivat jo vakiinnuttaneet suosionsa, mikä näkyi myös järjestyksenvalvojen ja poliisien lisääntyneenä lukumääränä markkinoiden katukuvassa.⁶⁸⁶

Vuonna 1900 Rovaniemellä asetettiin tansseista seuraavasti: ”Joka kokoo huoneeseensa vallattomat ja siveettömät tanssikumut, maksakoon sakkoa vuorokaudelta 50 mk.” Määräykset uusittiin jälleen kolmen vuoden kuluttua. Markkina-ajan tansseista maksettiin nyt viisikymmentä markkaa sakkoa ja muista tansseista kolmenkymmentä markkaa. Ilmaisista tansseista tuli maksaa kymmenen markkaa tanssiveroa, jonka maksamisesta tuli talonhaltijan vastata.⁶⁸⁷ Vuonna 1904 Rovaniemellä laadittiin ja hyväksyttiin ensimmäiset huvituksia ja julkisia näytäntöjä koskevat järjestyssäännöt – tansseja ei enää erikseen mainittu. Nyt huveista oli ilmoitettava vuorokautta ennen tilaisuuden alkamista viranomaisille kolmenkymmenen markan sakon uhalla. Poliisilla ja järjestysmiehillä oli vapaa pääsy kaikkiin tilaisuuksiin ja viranomaisilla oikeus keskeyttää huvittelu:

Jos huvien, joista 11 §:ssä mainitaan, havaitaan tarkoittavan tahi sisältävän jotakin joka sotii lakia vastaan, taikka jos niissä syntyy epäjärjestys, jota ei muuten katsota voitavan hillitä, saakoon kruununvouti tahi kruununnimismies lakkauttaa hovit, ilmoittaen syyn siihen; ja olkoon silloin jokainen paikalle kokoontuneista velvollinen kehtouksesta lähtemään sieltä pois, vähintään viidenkolmatta markan sakon uhalla.⁶⁸⁸

Vuonna 1924 Rovaniemen valtuusto pohti tanssikysymystä käsitellessään Vapaapalokunnan toimintarahoitusta. Vapaapalokunnan tansseille myönnettiin lupa ehdollisesti. Raittiudesta, siveellisyydestä ja valistuksesta sai tanssitilaisuuksissa esteettä puhua.⁶⁸⁹

Myös tanssien musiikkia pyrittiin kontrolloimaan. Tansseja säestettiin usein haitarilla, jolla oli musiikintutkija Marja Mustakallion mukaan huuliharpun eli suupelin ohella suuri synnillisyyсарvo 1900-luvun taitteessa. Harmonikalla, pirunkeuhkoilla soitettiin paitsi muusikoita itseään, myös tanssijoita helvettiin. Ruotsin puolella lestadiolaiset puolestaan kertoivat, että taivaaseen ei pääse posetti sylissä. Rovaniemen

jassaan Jätkän synty – Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itä-suomalaisessa metsätyöperinteessä. Pöytäkirja 1997. Tanssimista verotettiin muuallakin Lapissa, esimerkiksi Kittilässä. Tuominen 1996, 69–70.

686 Niemelä 2007, 109.

687 Heinonen 1984, 220–221.

688 Rovaniemen maalaiskunnan arkisto (RMA). Kuntakokouksen pöytäkirja 21.11.1904.

689 Rovaniemen maalaiskunnan arkisto (RMA). Kunnanvaltuuston pöytäkirja 30.12.1924.

Saarenkylässä kerrotaan poltetun yhden illan aikana pirtin uunissa kaksikymmentä harmonikkaa. Soitinkielteisyys Mustakallion mukaan liittyi olennaisesti tanssikielteisyyteen. Tanssiminen koettiin eroottisena liikkeenä, johon liitettiin lieveilmiöksi myös hallitsematon alkoholinkäyttö. Tanssia eivät kuitenkaan pitäneet syntinä ainoastaan lestadiolaiset, vaan kategorisesti kielteinen suhtautuminen ruumiillisuuteen oli tyypillistä yleensäkin herätysliikkeille. Syntiä olivat myös kansantanssi ja kansanmusiikki. Viulunsoitolla otettiin yhteyttä paholaiseen, ja taitavan pelimannin katsottiin olevan itsekin paholainen.⁶⁹⁰

Timo Leisiön mukaan protestanttinen tanssikielteisyys perustuu dikotomiseen ajatteluun, jossa kaikki luonnollinen ja inhimillinen tulkitaan pahaksi ja saastuneeksi. Ihminen elää väliaikaisessa tilassa todellisen päämäärän ollessa yliluonnollinen, hyvä ikuisuus. Tanssiminen on maailmanlaajuinen, yleisinhimillinen ilmiö. Ihminen on tanssinut kaikkialla maailmassa kymmeniätuhansia vuosia, mistä todisteena ovat muun muassa useat tanssimista kuvaavat cro-magnonin ihmisen kalliomaalaukset.⁶⁹¹

Tanssin vastustamisen juuret ovat varhaiskeskiaikaisessa pakanallisuuden torjumisessa, jolloin myös ihmiskeho alettiin nähdä pahuuden pesänä.⁶⁹² Tanssiminen tulkittiin myös kuoleman symbolina. Ruumis oli saatanan temmellyskenttä, jonka kautta jokin vaarallinen ja epäpyhä saattoi toimia puhtaan sielun mädättämiseksi. Koska mielentilaa ilmaistaan kehon liikekielellä, tanssimista alettiin pitää primitiivisenä syntinä ja sivistymättömyytenä. Myöhemmin Suomessa julkista valtaa hallussaan pitäneet miehet alkoivat nähdä tanssin naisellisenä ja eroottisena käyttäytymisenä sekä tehokkaan työnteon vastakohtana, turhanpäiväisenä ajanvietteenä.⁶⁹³ Etnologi Bo Lönnqvist puolestaan tulkitsee ruumiin monisäikeisenä, kulttuurisena kenttänä, jonka ympärille kietoutuu suuri repertuaari merkityksiä. Ruumis voi

690 Mustakallio 2009, 99; 290; Kinnunen 2005, 22. Suomalainen tanssikielteisyys huipentui sotavuosina 1939–1944, jolloin maassa vallitsi tanssikielto. Se jatkui lievennettynä vielä rauhan aikana vuoteen 1948 asti. Historioitsija Maarit Niiniluodon mukaan tanssia pidettiin sopimattomana sotilaiden kaatuessa taisteluissa. Tanssien järjestämisestä rangaistiin ankarasti. Siitä saattoi joutua vankilaan. Kiellosta huolimatta ihmiset jatkoivat tanssimista mutta salaa. Niiniluoto 1994, 40–43. Marko Tikka ja Seija-Leena Nevala tähdentävät tanssin kieltämisen historiaa käsittelevässä teoksessaan, kuinka sota-ajan tanssikielto oli johdonmukainen ratkaisu ottaen huomioon kymmenien vuosien moraalikeskustelun, jossa eliitti ja sivistyneistö pyrki perustelevaan ja legitimoimaan kontrolli- ja valtapyrkimyksensä ja holhoamaan kansaa. Tikka & Nevala 2020, 12.

691 Leisiö 2006a, 189; Leisiö 2000, 64–67. Uskontotieteilijä Mircea Eliaden mukaan tanssin myyttinen alkuperä oli toteemieläimen, jumalan tai sankarin alulle panema; kaikella tanssilla on sakraali alkuperä. Eliade 1993 [1949], 29.

692 Leisiö 2006a, 189–196. Hannu Salmi kirjoittaa, kuinka modernissa keskustelussa on jäänyt usein unohdettu aistien kulttuurisidonnaisuus tulkintojen korostaessa niiden biologista pohjaa. Aistimaailmaan polarisoiminen on nimenomaan länsimainen kulttuurin tapa käsitteellistä aisti-ilmiöitä katseen saadessa enemmän painoarvoa muiden aistien redusoituessa pelkäksi ruumiillisuudeksi. Salmi 2002, 340; 343.

693 Leisiö 2006a, 189–196.

edustaa kaikkea mahdollista luonnottomasta luonnolliseen.⁶⁹⁴ Protestanttisessa tanssikielteisyydessä kehollisuuteen liitettiin ainoastaan äärimmäisiä vastakohtia. Tanssiessa kehoa hallitsi puhtaan pyhyiden sijaan likainen ja eläimellinen himo. Karnevalistisissa markkinatansseissa tihentyi kirjava merkitysten repertuaari.

Suomalaisen kansanvalistuksen kontekstissa tanssikysymys nousi toistuvasti esiin. Maaseutunuorison loputon tanssinälkä nähtiin ongelmana. Vastustajien mielestä tanssiminen loitonsi nuorisoa kunnan harrastuksista muihin epäsiiveellisyksiin houkutellen. Pelkät rajoitukset ja kiellot eivät kuitenkaan toimineet. Lopulta syntyi ajatus luoda tanssikulttuuri, joka olisi paitsi muodoltaan aiempaa siiveellisempää myös helpompaa valvoa. Ratkaisu löytyi kansantanssista. Aatehistoriallisena taustana tanssikysymystä polarisoineena tekijänä olivat Vesa Kurkelan mukaan säätyläisten ja kansan väliset kulttuuriset erot. Kansallismielinen sivistyneistö oli järjestänyt jo ennen järjestökulttuurin syntymistä kansanhuveja, joiden tarkoituksena oli valaa kansan pariin isänmaallisuutta. Erot tulivat näkyviin ennen kaikkea estetiikassa. Säätyläistön näkemys hyvästä kulttuurista kuorolauluineen ja valistuspuheineen törmäsi kansan omaan makuun.⁶⁹⁵

1800-luvulla yläluokka suhtautui maaseudun tanssiperinteeseen yleiseurooppalaisen idealistisesti. Maalla asuvien talonpoikien kulttuurissa kontrolloidut soitot, laulu ja tanssi vastasivat parhaalla mahdollisella tavalla sitä ideaalikuva, joka säätyläistöllä oli kansasta. Sen sijaan kaupunkien ja teollisuusyhdyskuntien alaluokan kulttuurit eivät juuri istuneet romanttiseen kansankuvaan. Myöskään markkinoiden meluisa äänimaisema ja tuuritanssien juopuneet askelkuviot eivät mahtuneet kansallisen ihanteen mukaisiin käsityksiin aidosta kansankulttuurista. Kansallinen aitousfilosofia synnytti myös periaatteen, jonka mukaan kaikki huono musiikki on paitsi rappiollista myös lähtökohtaisesti vierasta alkuperää. Sama koski ulkomaalaisia posetiivareita ja tanssien säestäjiä vierasperäisine sävelmineen.⁶⁹⁶

Rovaniemellä tanssihuoli koski erityisesti nuoria, joiden huvittelunhalua pelättiin markkinoilla käytettävän hyväksi. *Perä-Pohjola*issa kirjoitettiin vuoden 1912 Rovaniemen Mikkelinmarkkinoista, jonne oli saapunut lehden mukaan paljon kainenikäisiä kansalaisia huvittelemaan ylpeän itsevarmoina:

Ja millä tavalla? Ostetaan ”tenttua”, ryypätään, hoilataan, tapellaan, tanssitaan ja ottamalla lukuun myöskin tytöt – rakastellaan. Sillä pitäähän markkinoilla esiintyä miehenä, huolimatta siitä, joskin palatessa tuntuu voimaton raukeus jäsenissä, päätä kivistää ja mikä ikävin – taskut tyhjänä. Kutka sitten voittavat maalaisnuorison tuhlaavaisuushulluuden kustannuksella, kysyttäne. Vastaus on perin päivän selvä: Pääasiassa salaviinan kauppiaat, jotka hyvin järjestetyn

694 Lönnqvist 2000, 147.

695 Kurkela 1989, 183–184.

696 Kurkela 1989, 213.

”ahvääriinsä” avulla pistävät taskuunsa suurimmat voitot. Toisella sijalla niin täällä kuin muualla ovat tanssitilaisuudet ja n.e.⁶⁹⁷

Holhoavasta kirjoituksesta on poimittavissa huvitteluun liittyviä äänimaisemallisia elementtejä: kansan paljous, huvittelu, hoilaaminen ja tanssiminen, joihin kaikkiin suhtaudutaan holhoten ja torjuvasti. Toisin sanoen nuorisosta lähti ääntä – he melusivat.

Nuorison meluaminen voidaan nähdä myös politisoituneena ongelmana. Outi Ampuja on kirjoittanut, kuinka melun määrittelyssä on olennaista käsitteen subjektiivisuus: melun kokeminen on paitsi yksilöllistä myös suhteessa kulttuuriin. Määrittelyjen avulla voidaan luoda eri ryhmien väliset erot. Esimerkiksi luokkayhteiskunnassa alempien yhteiskuntaluokkien juhlimista, musiikkia ja julkista äänten tuottaminen tulkittiin usein meluamiseksi. Nykyaikana alemman yhteiskuntaluokan kulttuurisen aseman melun tuottajina ovat korvanneet lähes kokonaan nuoret. Ampujan mukaan todellisella äänenvoimakkuudella ei ole varsinaista merkitystä vaan sillä, kuka äänen tuottaa ja millaiseen toimintaan se liitetään.⁶⁹⁸ Helmi Järviluoman mukaan nuoret rakentavat äänten ja musiikin avulla omaa, yksityistä tilaansa. Kulttuurisesti tuotetun äänen yksi tärkeimmistä funktiosta on nimenomaan kodin, reviiirin ja valtasfäärin merkitseminen. Äänellä merkitään valta-alueita.⁶⁹⁹

Usein äänimaisema tunkeutuu julkisesta yksityiseen. Vuoden 1922 helmikuussa *Rovaniemi*-lehden markkinapakinassa kirjoitettiin, kuinka palokunnantalolla tanssittiin taukoamatta. Tanssipareja oli niin paljon, että koko ihmismassa vaikutti aaltoilevan toisiinsa kietoutuneista pareista. Kirjoittaja oli seurannut tanssia tuntien itsensä merikipeäksi. Tilannetta oli pahentanut paksu ja painostava ilma. Kotimatalla ja vielä majapaikassakin oli markkinoiden äänimaisema tunkeutunut kirjoittajan korviin ja yksityiseen tilaan:

Raitilla tulee mies hoiperrellen vastaan. Paljon on se poliisi ottanut viinoja huostaansa, mutta näkyy niitä vielä jääneenkin. Käännyn pois tuosta epämiellyttävästä näystä. Menen kotiin. Alakerrasta kuuluu ääniä: hanurinsoittoa. Rovaniemen markkinat ovat alkaneet humulla ja pauhinalla.⁷⁰⁰

Äänimaisema on kuulijalleen myös kertomus. Kun kuulemme esimerkiksi kellontikitystä, emme havaitse pelkkää tikitystä vaan sen sisältämän merkityskontekstin. Samalla tavalla on suhtauduttava menneisyyden ääniin, tanssiin, tapahtumiin ja

697 *Perä-Pohjolainen* 3.10.1912.

698 Ampuja 2008b. <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108415> (tark. 16.1.2022). 1800-luvulla erityisesti kaupunkilaisten tuottama äänellinen maailma tulkittiin väärälaiseksi, massojen ja yhteiskunnan alaluokkien elämään kuuluvaksi kulttuuriksi. Kallioniemi & Kärki 2010, 343.

699 Järviluoma 1996, 205.

700 *Rovaniemi* 23.2.1922.

ihmisiin – kaikkiin historiallisiin toimijoihin. Kun alamme kuunnella, lähteet aktivoituvat ja syntyy dialogia. Markkinatansseissa ja niitä koskevassa julkisessa keskustelussa ja päätöksenteossa merkityskontekstit vaihtelivat; tanssiminen itsessään merkitsi toimijoille eri asioita. Kulttuurisessa vaakakupissa painoivat tanssijoiden kokemus karnevalistinen vapaus ja viranomaisten tunnistamat ongelmat, jotka saattoivat kärjistyä Rovaniemen markkinoilla konkreettisiksi järjestyshäiriöiksi.

5.5. Järjestyshäiriöt

Rovaniemi-lehdessä julkaistiin 23. helmikuuta 1922 sekä markkinaselostus että markkinoita käsittelevä pakina. Markkinaselostuksessa vertaillaan markkinaväen, kauppiaiden ja junan tuoman raskaamman tavaran määrää edellisten vuosien markkinoihin. Selostuksessa mainitaan myös turkisten ja nahkojen myyntihinnat ja lopuksi todetaan:

Järjestys on markkinoilla tähän saakka ollut varsin tyydyttävä. Viime yönä ei poliisin putkassa ollut yhtään juopunutta.⁷⁰¹

Markkinaselostus on kirjoitettu ilman nimimerkkiä. Se on tyyliältään ja pyrkimykseltään objektiivisen asialähtöinen. Markkinoiden ensimmäistä päivää tarkastellaan tosiasioina pidettyjen ilmiöiden kautta. Kirjoittajalle markkinat ovat ensisijaisesti tavaroiden vaihto- ja myyntitapahtuma, jossa tulee vallita hyvä järjestys. Nimimerkki Kärjen kirjoittamassa markkinapakinassa sen sijaan tyyli- ja näkökulma ovat toisenlaiset:

Kiertelin eilen keskustassa katsellen kirjavaa elämää. Koju kojun vieressä, ihmisiä kaduilla ja pihoilla. Paljon ihmeellistä ja kummallista tarjotaan yleisölle. Siellä oli se ”pyhällinen käärmeen temppele Benarisestakin”. Kuuluu olevan suomenkieltä, vaikka ei sitä ensi silmäyksellä omakseen tunne. Lappalaispuvut siellä raitilla pistivät silmään ja eläintennahat, joita miehet olallaan heiluttelivat.⁷⁰²

Pakinassa nimimerkki Kärki on subjekti, silmin- ja korvintodistaja. Hän kulkee markkina-alueella aistit avoimina ja raportoi kokemastaan tarkasti ja kokonaisvaltaisesti. Hän vierailee myös Palokunnantalon ahtaiksi käyvissä markkinatansseissa ja kävelee lopulta kotiinsa. Matkalla hän tapaa humalaisia, eikä hän vielä kotonakaan pääse eroon markkinahumusta: alakerrassa soi haitari.

⁷⁰¹ *Rovaniemi* 23.2.1922.

⁷⁰² *Rovaniemi* 23.2.1922.

Äänimaisematutkija kiinnittää huomionsa tekstien tapaan kuvailla ääntä ja tekee niistä monenlaisia huomioita: väkimäärä, liikennöivä juna, putkan poikkeuksellinen hiljaisuus, kirjava elämä, eksoottinen markkinahuvi, kieli- ja puhemaisema, tanssiminen, humalainen, humu ja pauhu. Ne kaikki ovat äänimaisematutkimuksen kannalta olennaisia yksityiskohtia. Mentaliteeteista kiinnostunut tutkija puolestaan päättelee markkinaselostuksen edustavan virallista ja objektivisuuteen suuntautuvaa asennetta, jonka taustalla vaikuttavat valta ja kontrollipyrkimykset sekä taloudellisessa että sosiaalisessa mielessä. Pakinasta voi sen sijaan päätellä markkinoilla vallinneen arjesta poikkeava ja äänekäs juhlatunnelma, jossa karnevalistinen ruumiillisuus manifestoitui tanssimisessa ja humalahakuisessa juomisessa. Humalassa juhliminen aiheuttaa usein järjestyshäiriöitä. Niin myös Rovaniemen markkinoilla.

Ritva-Riisa Sumu kuvailee teoksessaan *Sunkku, Lapin keisari* jätkien illanviettoa Rovaniemen tuuritansseissa. Äänimaisema täyttyi musiikista ja muista tanssien äänistä.

Haitari, viulu ja triangeli soivat yhdessä, lakkaamatta. Katonrajaan asti nouseva tanssinhiki liitusti ison salin ikkunat läpinäkymättömäksi, kun jätkät rajun verensä voimassa nostivat heilojaan Tonavan aaltojen harjalle ja nojailivat tyttöjänsä rintoihin, jotka olivat pehmeät kuin polsterit. Luonnolle se kävi, ja kovasti! Siinä tanssin kähäkässä eivät pienet miehet pärjänneet lainkaan, sillä jätkien pyörähdykset olivat niin rajut ja heidän poljentonsa niin voimakas, että heikoimmat kavaljeerit jäivät heidän jalkoihinsa. Huippuunsa lysti nousi silloin, kun tanssialiin tuotiin riemastuva tieto: – Nyt pojat passaa mekasta, Rovaniemen putka on täynnä!⁷⁰³

Kuvauksessa jätkät ovat voimakkaita, himokkaita ja niin rajuja, että putkatkin täyttyvät. Sumun mukaan jätkien luonnetta leimasi myös hyväntahtoisuus ja vilpittömyys. Niistä huolimatta ”sisu saattoi kuohahtaa eikä laantunut ennen kuin he olivat tapelleet kunnolla”. Osa jätkeistä oli nuoria, perheettömiä ja naimattomia miehiä, jotka halusivat juhlia naisten kanssa, tuhlata ja ryypätä maalikyllillä. Myös virkavalta ja putkat tulivat tutuiksi, mutta harvoin syyllistytettiin varsinaisiin rikoksiin.⁷⁰⁴ Keitä olivat markkinoilla juhliivat jätkät, joiden kerrotaan ”jätkyttäneen” rehvakkaasti jo ensimmäisillä markkinoilla: ”Kelpaa nyt kelliä, kun on viinaa ja velliä.”⁷⁰⁵ Miksi järjestyshäiriöitä ilmeni Rovaniemen markkinoilla?

Pohdittaessa järjestyshäiriöitä niitä voidaan tarkastella Sumun tapaan savottojen metsä- ja uittotyöntelijöiden näkökulmasta. Jätkät olivat markkinoilla muutenkin varsin näkyvässä ja kuuluvassa roolissa. Jätkien aikaansaamia järjestyshäiriöitä

703 Sumu 1974, 15.

704 Sumu 1974, 11.

705 *Kaiku* 12.3.1881.

pohdittaessa on muistettava suuret yhteiskunnalliset muutokset, jotka näkyivät myös Rovaniemellä ja muualla Lapissa. 1860-luvulta alkaen lähes kaikki yhteiskunnalliset voimat lähtivät liikkeelle: kansallisen kulttuuriprofilin muotoutuminen, teollistuminen, kaupungistuminen, karjalouden kehittyminen, elintason nousu ja erityisesti metsäteollisuuden massiivinen kasvaminen muokkasivat voimakkaasti kaikkien kansalaisten elämää, arkea ja juhlaa. Metsäteollisuus oli merkittävä elinkeino. Se synnytti lähes sadaksi vuodeksi kokonaisen jätkä- ja savottakulttuurin, joka myös näkyi ja kuului.⁷⁰⁶

Savottojen metsä- ja uittotyöntekijät, jotka olivat savottakokkeja lukuun ottamatta lähes kaikki miehiä, elivät lähes kokonaan eristyksissä. Osa saattoi asua Kemi-yhtiön rakennuttamissa tukkikämpissä ympäri vuoden käymättä koskaan maalikylyssä. Heidän vuosikalenterissaan oli kaksi ajankohtaa, jolloin savotat työllistivät ainoastaan murto-osan työntekijöistä: kevättalvi ja syyskesä. Luppoajaksi kutsuttuna aikana toimeettomiksi jääneiden miesten kasautuneet paineet saattoivat purkautua väkivaltaisenakin käyttäytymisenä. Järjestyshäiriöt puhkesivat usein markkinoiden kaltaisissa runsasväkisissä tapahtumissa, joissa eri sosiaalisista viiteryhmistä ja kulttuureista saapuneet ihmiset kohtasivat toisiaan.⁷⁰⁷ Markkinoilla oli merkittävä sosiaalinen merkitys arkisten paineiden purkautumisväylänä ja henkisenä varaventiilinä.⁷⁰⁸

Jätkille oli useita nimityksiä. Tässä yhteydessä mainittakoon metsätyömailta toiselle kuljeskelevat kulkujätkät, kiertojätkät, losojätkät ja lentojätkät, jotka saapuivat usein Peräpohjolaan ja Lappiin Etelä-Suomesta. *Asentojätkät* puolestaan asustelivat pohjoisessa vakituisesti viettäen savottojen ja uittojen väliajat Rovaniemellä, jossa sijaitsivat myös puutavarayhtiöiden metsäkonttorit. Hakkuu- ja savottatyöt pyrittiin lopettamaan helmikuun talvimarkkinoihin mennessä. Savotan ollessa kesken saatettiin ottaa erillistä markkinalomaa.⁷⁰⁹ Savottakämpillä vieraili toisinaan markkinoita kiertäviä tavarannmyyjä ja kaupustelijoita. Joidenkin kämppien yhteydessä oli peräti kauppa. Kansatieteilijä Sakari Pälsi kirjoitti markkinoita odottavista jätkistä, jotka säästivät rahaa juhlimista varten:

Markat käyvät kevätpuoleen arkaselkäiseksi, kauppiaiden ainoana ilona on katsella toistensa naamoja. Odottaessaan Rovaniemen markkinoita jätkät

706 Niemelä 2007, 99. Rovaniemeläiset mieltävät jätkä- ja savottakulttuurin edelleen osaksi identiteettiään. Esimerkiksi Rovaniemen kaupungin kulttuuripääkaupunkihakemus vuodelta 2006 sisälsi aihepiiristä elementtejä. Kesäisin talkoovoimin järjestettävät Rovaniemen Wanhat markkinat profiloituvat markkinointimateriaaleissaan koko kansan rillumarei- ja junttikulttuurin katukarnevaaleiksi. Tapahtumaa on järjestetty vuodesta 2008 lähtien. Ks. www.rovaniemenwanhatmarkkinat.fi (tark. 10.6.2021).

707 Snellman 1996, 177–2014. Vuoden 1911 talvimarkkinoilta raportoitiiin jopa ampumatapaus. *Kansan Tahto* 28.2.1911.

708 Nevala 2011, 18.

709 Pöysä 1997, 123–125; Snellman 1996, 172–176; Heinonen 1984, 126–127. Jätkän alakategorioita oli viljalti. Folkloristi Jyrki Pöysä nimeää niitä lähemmäs kaksikymmentä. Nimitysten merkitykset ovat osin hämärän peitossa. Pöysä 1997, 122–133.

kitsastelevat ja ostavat pelkkiä lompakoita. On samantekevää, kävikö Raahen-yhtiön tai Schaumannin rahasateessa.⁷¹⁰

Kun pitkän odotuksen jälkeen lopulta päästiin markkinoille, jätkät myös erottuivat maisemasta. Ritva-Liisa Sumu kuvailee, kuinka koko kirkonkylä vapisi ja huojui jätkien saapuessa viettämään saappaat tömisten markkina-aikaa. Ensimmäisenä he ostivat uudet, koreat vaatteet. Siitä voidaan päätellä, että jätkillä oli karnevalistinen pyrkimys paitsi kuulua myös näkyä:

Kellonperät roikkuivat raskaina kuin puomilenkit jätkän taskunpielissä ja heidän vyöllään kiilteli helahoitoinen puukko. Jätkän housut olivat parasta ruotsin sarkaa, jota herratkin kadehtivat, ja hänen saappaansa narisivat uututtaan.⁷¹¹

Pohjoisen kirjallisuudesta löytyy enemmänkin kuvauksia jätkien markkinanviestosta. Kirjassaan *Revontulten pappi – Aaro Tolsan elämäntarina*⁷¹² kirjailija Saul Nieminen kuvailee markkinoiden karnevaalitunnelmaa jätkien näkökulmasta. Tekstistä löytyy myös muutamia keskeisiä elementtejä markkinoiden äänimaisemasta. Nieminen mainitsee markkinahumun, soivat karusellit, ihmisvilinän, vähemmistöt ja jopa karnevaalin. Rivien välistä voi lukea humalahakuisesta viinanjuonnista. Kuukausien työnteon ja odottamisen jälkeen paineet pääsivät markkinoilla viimein purkautumaan. Markkinat olivat jo itsessään humalluttava tapahtuma:

Mutta annapa olla, kun monien kuukausien eränmaassa olon jälkeen pääsi maalikyliin. Siellä otettiin ilo irti elämästä. Markkinahumu pakkasi päähän nousemaan. Karusellit pyörivät, kaiken maailman pelit soivat, ihmiset törmäilivät toisiinsa ja ihmisvilinässä välkehtivät moniväriset lapinpuvut, karnevaalitunnelma nousi kuin jästitaikina ja pani teidän pojat hakemaan markkinaheiloja – ja niitähän löytyi.⁷¹³

Kansatieteilijä Hanna Snellman muistuttaa, että metsä- ja uittotyömiesten ja kulkumiesten keskuudessa oli myös raittiita henkilöitä, joista osa suhtautui alkoholiin torjuen puhtaasti uskonnollisista syistä. Vaikka 1910-luvun Rovaniemellä markkinoiden aikaan oli väkimäärä suurimmillaan ja alkoholinkulutus runsasta, saattoi osa jätkistä huvitella, rentoutua ja tanssia sekä katsella tyttöjä ihan selvin päin.⁷¹⁴

710 Pälsi 1923, 114.

711 Sumu 1974, 170.

712 Nieminen 1980.

713 Nieminen 1980, 42–43.

714 Snellman 1996, 2000; Snellman 1990, 195–196.

Metsä- ja uittotyömiesten olosuhteita ja vapaa-ajan kulttuuria voidaan verrata esimerkiksi Ruotsin suomalaistaustaisiin siirtolaisiin. Göteborgin ruotsinsuomalaista tanssikulttuuria väitöskirjassaan tutkinut kulttuurintutkimuksen professori Pekka Suutari selittää tanssipaikkojen levottomuuksia juurettomuudella, yksinäisyydellä ja eristäytyneisyydellä. Yksi olennainen tekijä oli arkikulttuurin ja oman identiteetin välinen ristiriita, joka purkautui tanssipaikoilla raikulipoikamentaliteettina. Suutarin haastatteleminen siirtolaisten mukaan raskas työ, parakkiasuntojen ankeus ja irrallisuuden tunne vaikuttavat olennaisesti käyttäytymiseen vapaa-ajalla, jolloin pyrittiin irtautumaan arjesta. Tansseissa käyminen auttoi ruotsinsuomalaisia sopeutumaan uuteen kotimaahansa. Noita tanssitilaisuuksia ja Rovaniemen markkinatansseja yhdistävät samankaltaiset sosiaaliset rakenteet ja käyttäytymismallit. Göteborgissa sijaitsi paljon miehiä työllistäviä telakoita ja raskasta teollisuutta. Naisia puolestaan asui ja työskenteli enemmän tekstiiliteollisuuden parissa Boråsissa. Tanssipaikkojen sukupuolijakauman epätasapaino saattoi Suutarin mukaan aiheuttaa levottomuuksia. Sama tilanne oli pitkälti Rovaniemen markkinatansseissa, joissa kävi miehiä enemmän kuin naisia. Alkoholilla kostutettu tanssien sukupuoliasetelma saattoi hyvinkin vauhdittaa kilpailutilanteiden eskaloitumista väkivaltaisiksi. Onneakin saavutettiin: Göteborgin ja Rovaniemen tansseissa monet tapasivat tulevan puolisonsa.⁷¹⁵

Suomalaisen yhteiskunnan järjestäytyessä 1800-luvun lopulla julkiset hovit muuttuivat ja saivat uusia muotoja. Rovaniemen markkinoiden hovit tansseineen toimivat kulttuurinmuutoksen kenttänä monien vuosikymmenten ajan, jolloin myös moraalikysymykset nousivat pintaan. Markkinahuveihin koettiin liittyvän kaksi keskeistä järjestyshäiriötä tuottavaa ongelmaa: tanssit ja viinanjuonti. Alkoholin katsottiin aiheuttavan väkivaltaisia järjestyshäiriötä, ja tansseja vastustettiin hallitsemattoman seksuaalisuuden pelossa.

Humalahakuinen juominen markkinoiden kaltaisissa tapahtumissa oli erityisesti nuorille miehille tyyppistä. Viinanjuonti oli sosiaalisesti hyväksyttävämpää markkinoiden aikaan, jopa asiaankuuluvaa. Suomalaiseen juomiseen on liitetty kolme piirrettä: hakeutuminen mystisen luonnon yhteyteen, sisäinen etsiminen ja järjestysvallan uhmaaminen.⁷¹⁶ Neljänneksi piirteeksi voidaan liittää karnevalistinen äänekkyyys.

Vaikka katolilainen karnevaaliperinne ei Lapissa koskaan ole kukoistanut, on kansatieteilijä Kustaa Vilkkunan mukaan Suomessa vietetty ryyppyjuhlia markkinoiden ja erilaisten vuotuisjuhlien yhteydessä.⁷¹⁷ Matti Peltonen puolestaan tuo esille nautintoaineiden käyttöön liittyvät myönteiset asenteet. Alkoholiiin on jo pakanuuden ajoista alkaen suhtauduttu maalaisten keskuudessa myös positiivisesti. Alkoholia

715 Suutari 2000, 63–64; Snellman 1996, 172–176.

716 Niemelä 2007, 100–102; Aho 2003, 209; Mäkelä & Virtanen 1987, 170.

717 Vilkkuna 1997, 210.

on käytetty niin uskonnollisissa menoissa kuin ystävyuden, vieraanvaraisuuden ja kaupankäynnin välineenä.⁷¹⁸

Aikalaislehdissä karnevalistista alkoholinkäyttöä Rovaniemen markkinoilla kuitenkin paheksuttiin. Vuoden 1887 talvimarkkinoilla vieraili Kemin raittiusseuran torvisoittokunta. *Kaiku* raportoi paljonpuhuvasti: ”Ja kansaa sanottiin heidän tansseissaan olleen. Kelpasi siinä juoppoin hypellä, kun raittiusseura torvillansa ohjaksia hoiti.”⁷¹⁹ *Perä-Pohjolaisessa* puolestaan kirjoitettiin vuoden 1900 talvimarkkinoista, kuinka markkinat ovat olleet aina väkevät. Ja edelleen: ”Viinaa piisasi, samoin kahakoita ja tappeluita, jotka jättivät paikkakuntalaisille myös ikäviä muistoja.”⁷²⁰

Markkinoilla humalassa remuamisesta on kirjoitettu Suomessa satoja vuosia. Vuonna 1694 Turun raastuvanoikeudessa todettiin nuorten markkinahuveihin kuuluvan juopottelu, tappeleminen ja meluaminen.⁷²¹ Markkinoilla meluamisesta oli säädetty jo vuoden 1734 kauppakaaren seitsemännessä luvussa:

6 §. Jos meteli, rymäkkä ja tappelu syntyy sittekun julkiset markkinat ovat kuulutetut, rangaiskoon syypää lain jälkeen ja sakotettakoon rauhan häiritsemisestä kymmenen taaleria.⁷²²

Sanomalehtien markkinakatsauksissa raportoitiin humalaisten aiheuttamista häiriöistä. Esimerkiksi *Perä-Pohjolaisessa* heidän kerrotaan reuhanneen ja pitäneen kovaa ääntä, huudelleen kovalla äänellä ja pitäneen rähisevää elämää Mikkelinmarkkinoilla 1912.⁷²³

Folkloristi Satu Apo on kirjoittanut erityisestä juhlatilasta, jossa juhlijat pääsevät nauttimaan arjesta poikkeavista asioista. Maatalousvaltaisessa yhteisössä perhettä laajemmat kokoontumiset miellettiin juhlaiksi, johon sallivien mahdollisuuksien rajoissa liitettiin mielellään alkoholin nauttiminen. Apon mukaan tämän näkökulman pohjalta voidaan ymmärtää suomalaisen rahvaan humalatilaa markkinoilla tai käräjillä, kinkereillä ja jopa jumalanpalveluksissa. Ennen varsinaisen raittiusideologian leviämistä papit olivat valittaneet lähinnä ylettömästä viinanjuonnista. Jumalanpalvelukseen humalassa (kirkkohumala) osallistuminen kiellettiin vuonna 1686.⁷²⁴

Alkoholin vaaroista myös saarnattiin ympäri Lappia. Kirjailija Timo K. Mukka kirjoitti romaanissaan *Maa on syntinen laulu* saarnamiehen muhkeana kuulijoitten tajunnassa matalana jyrisevästä äänestä.⁷²⁵ Alkoholin vaikutuksesta äänet kohoavat,

718 Peltonen 1997, 28.

719 *Kaiku* 8.3.1887.

720 *Perä-Pohjolainen* 10.2.1900.

721 Heinonen 1979, 44.

722 Elisa Lönnrotin käännös vuodelta 1857. Heinonen 1984, 24.

723 *Perä-Pohjolainen* 29.9.1912; *Perä-Pohjolainen* 1.10.1912.

724 Apo 2001, 111, 303.

725 Mukka 1964, 87.

siksi matalalta suoraan tajuntaan jyrisevällä äänellä on Mukka mahdollisesti tavoitellut korkeimman mahdollisen auktoriteetin läsnäoloa.

Tanssiminen ja viinajuonti olivat kirkon näkökulmasta pitkäaikainen ongelma Rovaniemellä. Jo ennen markkinoiden alkua kirkon ympäristössä tiedettiin sijainneen lukuisia viinanmyyntipaikkoja, joissa oli lähes peittelemättä kaupattu viinaa myös kirkkoväelle. Lisäksi kirkollisia ja uskonnollisia piirejä kismittivät tanssien järjestäminen sunnuntaisin ja pyhäpäivisin.⁷²⁶

Matti Peltonen asettaa kieltolain mentaliteetteja koskevilla pohdintoillaan alkoholinkäyttöä koskevien rajoitusten alkulähteeksi 1600-luvun lopun alkoholi-poliittisen ilmapiirin, jolloin kirkon ongelmana oli papiston avoin alkoholinkäyttö erityisesti maaseudulla. Seuraavalla vuosisadalla kirkonmiesten oma asenne oli jo itekasvatuksen ja raitistumisen myötä muuttunut. Uusi paloviinan vastainen asennemuutos ilmeni myös teologisessa ajattelussa. Alkoholin nauttimista alettiin pitää syntinä. Esimerkillisesti käyttäytyvä kirkonmies ja kristitty ei esiintynyt koskaan humalassa. Kieltolakimentaliteettien kannalta on kiinnostavaa, että vielä 1800-luvun puolivälissä kirkollinen hengenelämä ei ollut kovinkaan suosittua rovaniemäläisten keskuudessa. Vaikka kristillisuus sinänsä oli uskonnollisten rovaniemäläisten hengenelämän perustana, saatettiin kirkon ovet sulkea pyhäpäivisin, koska jumalanpalveluksiin ei saapunut ainoatakaan ihmistä. Tälle henkiselle maaperälle astui Rovaniemen seudun ensimmäinen herätysliike.⁷²⁷

Kieltolain astuttua voimaan vuonna 1919 raittiusseuraliikkeen piirissä alettiin puhua suomalaisesta juomatavasta ja viinapäästä. Ajateltiin, että Suomessa on sivistyskansojen juomatavoista poikkeava humalahakuinen ja väkivaltainen juomakulttuuri. Kontrollin ja raittiusliikkeen näkökulmasta alkoholin ja rikollisuuden välillä nähtiin selkeä yhteys. Tosiasiassa 1900-luvun alun Suomessa alkoholin kulutus oli suhteellisen vähäistä. Suomi kuului Euroopan kaikkein kuivimpiin maihin, selityksenä voimakas raittiusliike. Matti Peltonen ja Satu Apo ovat tutkimuksillaan osoittaneet, että suomalainen, raittiusseuraliikkeen määrittelemä juomakulttuuri on vailla todellisuuspohjaa oleva myytti.⁷²⁸

Humalahakuinen viinajuonti ja tappeleminen koettiin kuitenkin todellisiksi Rovaniemen markkinoita piinaaviksi järjestyshäiriöiksi. *Perä-Pohjolaisessa* julkaistiin maaliskuussa vuonna 1900 markkinakatsaus, jossa kuvailtiin paitsi järjestyshäiriöitä myös niiden synnyttämää äänimaisemaa. Heti ensimmäisenä markkinapäivänä oli vallinnut hirvittävä sota ja meteli. Paikkakunnalle oli saapunut kuuluisa harmo-

726 Enbuske 1997, 80.

727 Peltonen 1997, 17–22; Enbuske 1997, 82. 1800-luvun alkuvuosina virrenveisuun kerrotaan soineen kirkossa ponnottomasti, eikä saarnoihin jaksettu keskittyä. Saarnojen aikana saatettiin avoimesti keskustella, syljeskellä kirkon lattialle. Isännillä saattoi olla mukanaan haukkuvia koiria, Koirien tuominen kirkkoon kiellettiin vuonna 1969. Myös lestadiolaisten äänekäs liikuttuminen koettiin häiritsevänä. Enbuske 1997, 79; Pulkamo 1982, 21.

728 Peltonen 1988, 15–16; Apo 2001; Peltonen 1997, 11; Aho 2003, 211.

nikansoittaja säestämään yksityisen henkilön järjestämiä nuorten nurkkatansseja. Tanssipaikalle oli ilmaantunut myös häiriköitä:

Mutta mitäs ollakaan; tänne kokoontuivat kaikki viinan myyjät ja ostajat sekä kaikki juoppohullut, tappelijat y.m. irstaisuuden sankarit. Syntyi verinen taistelu, hirveä ulina ja voitotus kuului siltä paikalta. Kumminkaan ei miesmurhia siellä liene tapahtunut. Tämä hurja elämä lienee kyllästyttänyt poliisiamme, koska hän ryhtyi toimiin ja sai nämä hovit lakkautetuksi jo toisen markkinapäivän aamuna.⁷²⁹

Katsauksen perusteella voidaan olettaa, että tansseissa oli juotu humalahakuisesti alkoholia ja nujakoitu suureen ääneen. Koska tilanne ei ollut ratkennut, paikalle oli kutsuttu virkavalta avuksi mutta vasta aamulla.

Rovaniemi oli kasvanut varsin nopeasti taloudelliseksi, liikenteelliseksi ja kulttuuriseksi keskuksiksi. Markkinat toivat paikkakunnalle vuosikymmenestä toiseen uusia huvittelumuotoja lieveilmiöineen. Vallanpitäjien näkökulmasta yksi suurimmista uutuuksien mukana tulleista uhkatekijöistä oli alkoholi. Sen käyttö erityisesti kieltolain aikaan loi tilanteita, joissa kulttuuriset arvot törmäsivät toisiinsa ja samalla määriteltiin sosiaalisia etäisyyksiä ja reviirirajoja.

Raittius- ja valistusväen, kirkon ja poliisiviranomaisten kontrollipyrkimykset olivat alkoholikysymyksen suhteen perusteltuja ja sosiaalipoliittisesti ymmärrettäviä. Humalaisia ihmisiä voi olla vaikea hallita, etenkin jos heitä on lukumäärällisesti paljon. Lisäksi talvipakkasilla päähtyneet olivat paleltumisvaarassa, joten putka tarjosi heille myös lämpimän suojan.

Ihminen käyttäytyy juovuksissa juhliessaan usein tavallista epäjohdonmukaisemmin. Humalassa ihmisillä syntyy voimakas tarve purkaa ja tuoda esille sekä kulttuurisia että biologisia tarpeitaan esimerkiksi virtsaamalla ja huutamalla julkisesti. Ongelmia ei välttämättä aiheuttanut itse humalatiila vaan sen synnyttämä äänekäs käyttäytyminen. Humalan värittävä karnevaali ei tuntenut Rovaniemen markkinoilla kategorisia luokkarajoja. Markkinoiden karnevalistisesta luonteesta todistaa tarina, jonka mukaan lappilainen pastori oli laushtanut joskus 1800-luvun lopulla: ”Kotona mie olen kirkkoherra, mutta täällä oikea ihminen!”⁷³⁰ Oppinut kansavaltaja ja kirkonmieskin saattoi olla innokas tanssinharrastaja ja metsätyöläinen raittiuden nimeen vannova uskovainen. Mentaliteetit eivät ole koskaan ristiriidattomia ajan ja sosiaalisten luokkaerojen suhteen. Karnevaalivapaus ei ole ainoastaan mielentila vaan myös sosiaalista vapautta.⁷³¹

729 *Perä-Pohjolainen* 3.3.1900.

730 Heinonen 1979, 49.

731 Hyrkkänen 1989, 331; Manninen, J. 1989, 7.

Jouko Heinosen haastattelemat informantit muistelevat, kuinka vielä kotimatkalta tunnelma oli usein iloinen: ”[...] raidoista kuului vähän päästä huikeata hurrausta, jonka aiheutti salakauppiailta ostettu viina.” Remuamista oli kuulunut myös majapaikoissa, koska viinat oli juotava ennen kotiinpaluuta. Kotona olivat vastassa odottamassa toiset raittiuspoliisit. Kotimatkan puhemaisemassa muistetaan kuuluneen myös markkinakokemusten kertaaminen, kaupoilla kehuminen, itkeminen ja nauraminen.⁷³²

⁷³² Heinonen 1984, 261–262; *Lapin Kansan* 29.9.1959.

6. Näyttämöt

6.1. Teatterit

Rovaniemen markkinoiden huveihin kuuluivat myös teatteriesitykset. Ensimmäistä kertaa esityksiä nähtiin markkinoilla vuonna 1890: Rovaniemen raittiusseuran sovitus kirjailija Theodolinda Hahnssonin vuonna 1877 kirjoittamasta näytelmästä *Viinantehtailia*. *Kaiku*-lehden mukaan katsojia oli ollut vähänlaisesti. Syyksi yleiskatoon arveltiin muut markkinahuvit: ”Tiellä oli puolen toisen tanssi, missä kelpasi juoppojen valssi.”⁷³³ Lehden artikkelissa asetettiin vastakkain kaksi markkinahuvia, sivistävä ja raittiushenkeä rakentava näytelmä ja karnevalistinen tanssiminen sekä juopottelu. Raittiusaatteellinen kansanvalistus ei ollut onnistunut tavoittamaan valssin tahtiin juopottelevaa rahvasta, jolla oli aivan eri käsitykset markkinoiden luonteesta ja merkityksestä. Teatterit kuitenkin kasvattivat vuosikymmenten kuluessa suosiotaan markkinahuvina. Vuoden 1929 talvimarkkinoilla Rovaniemen Näyttämön esitysilat olivat täynnä väkeä, ohjelmanumeronaan unkarilaisen näytelmäkirjailijan Ferenc Csepregyhyn kirjoittama laulunäytelmä *Punainen laukku* (1878).⁷³⁴

Länsimaisen teatterin historia on pitkä ja ulottuu aina antiikin Kreikan klassiseen kulttuuriin näytelmäkirjailijoihin. Kreikkalaisista tragedioista ja komedioista lähtien esityksiin on kuulunut yleisön edessä esitettyä puhetta, tanssia ja musiikkia sekä muita ääniä. Äänimaisemana länsimainen teatteriesitys on ollut läpi pitkän historiansa monipuolinen kokonaisuus erilaisine akustisine elementteineen. Äänimaisemaan kuuluivat myös katsojien reaktiot. Yhdessä nauraminen kuuluu edelleen karnevalististen komedioiden vastaanottokokemukseen. Antiikin Roomassa teatterit olivat osa äänestä ja visuaalisesti näyttävää speaktaakkelikulttuuria. Keskiajalla teatteriesitykset jäivät pitkälti kiertävien ryhmien varaan, joihin kristillinen kirkko suhtautui kielteisesti. Uudella ajalla eurooppalaisten kaupunkien teatteritoiminta ammattimaistui rakennuksineen ja esitystekniikkoineen sekä akustisine ratkaisuineen.⁷³⁵

Suomessa alkuaikojen teatterikulttuuri oli lähinnä vierailijain, Ruotsista saapuneiden juhlaseurueiden julkisia näytöksiä ja erilaisten akateemisten tahojen ja

⁷³³ *Kaiku* 8.7.1890.

⁷³⁴ *Rovaniemi* 21.2.1929.

⁷³⁵ Teatterintutkija Pentti Paavolaisen haastattelu 4.10.2017 Yleisradion ohjelmassa Länsimaisen sivistyksen lyhyt oppimäärä otsikolla ”2500 vuotta eurooppalaista teatteria”. <https://areena.yle.fi/audio/1-3401324> (tark. 24.1.2022). Paavolainen 2017.

harrastelijoiden esityksiä. Autonomian alkuaikoina ammattimaisesta teatteritoiminnasta vastasivat Suomessa toimivat ruotsin- ja saksankieliset kiertueatterit. 1830-luvulta lähtien Suomessa vieraili teattereita myös Baltiasta ja Pietarista.⁷³⁶

Kansallisen teatterin idea, jonka aatteellisena päämääränä oli yhdistää ja sivistää kansaa, synnytti ensimmäiset suomenkieliset teatterit 1800-luvun lopulla.⁷³⁷ Tällaisia esityksiä nähtiin Rovaniemen markkinoilla jo lähes tuoreeltaan. Kansankielisen teatterin ja näytelmäohjelmiston muotoutuminen on nimenomaan yleishyödyllisten huvien historiaa. 1800-luvun suomalaisia kansanhuveja tutkineen Eeva-Liisa Lehtosen mukaan vielä 1850-luvulla pohdittiin, voiko maaseudun lähinnä suomea puhuva rahvas ymmärtää näytelmiä.⁷³⁸ Juha Siltalan mukaan teatteri nähtiin potentiaalisena instrumenttina kansalaisten alkoholinkäytön ja siveettömyyden torjumisessa. Henkistä ja raittiutta edistävää vastaanottokykyä pyrittiin kehittämään nimenomaan osana fennomaanien sivistysohjelmaa.⁷³⁹ Juuri tästä syystä edellä mainittu juoppojen valssi herätti *Kaiku*-lehdessä närkästystä.⁷⁴⁰ Valistusnäytelmän suosiota rokotti nimenomaan valistuksen aihe ja kohde, mikä konkretisoitui samanaikaisina ja kulttuurisesti vastakkaisina markkinatilaisuuksina.

Rovaniemen markkinoilla vieraili pitkään lähinnä kiertäviä teatteriseurueita, joista Helsingin Turnee -niminen seurue oli ensimmäinen. Vuoden 1907 talvi-markkinoilla viitenä päivänä esitetty ohjelma sisälsi yhdeksän näytelmänumeroa: Hermann Sudermannin kirjoittama *Juhannustulet* (1900), Gustav von Numersin *Pastori Jussilainen* (1895), Felix Hornborgin *Virkistysmatka* (1912), Teuvo Pakkalan *Tukkijoella* (1899), Juhani Sjöströmin *Irja* (1906) ja Minna Canthin *Sylvi* (1893). Esityspaikkana oli Rovaniemen Raittiustalo. *Pohjois-Suomi* arvioi ohjelman monipuoliseksi ja onnistuneesti kootuksi. Ainoastaan yleisöä oli ollut liian vähän. Syyksi arveltiin, että näytelmätaiteen sivistävä ja kasvattava merkitys oli maalaiskansalle vielä täysin tuntematon asia; sanaa teatteri vielä tunnettu. Arvostelun mukaan teatteri merkitsi aikalaisille samaa kuin voimistelu- ja sirkusnäytännöt. Kirjoittaja myös huomauttaa, että kreikkalaisille teatterin merkitys kansan kasvatuskeinona oli ollut niin suuri, että valtio oli järjestänyt köyhille niihin vapaan pääsyn. Helsingin Turnee vieraili markkinoilla myös kaksi vuotta myöhemmin, jolloin sen ohjelmassa oli myös tanssia.⁷⁴¹

Työväenyhdistyksen näytelmäseura perustettiin ennen ensimmäistä maailmansotaa. Se oli myös Rovaniemen ensimmäinen näytelmäseura. Työväenyhdistys esitti

736 Seppänen 2000, 37; Seppälä 2010, 13.

737 Ensimmäiset suomenkieliset näytelmät olivat käytännössä käännettyjä sovituksia ulkomaisista näytelmistä, joihin ututettiin mukaan suomalaisille tuttuja kansanlauluja ja isänmaallisiksi koettuja teemoja. Myös näytelmien tapahtumat sijoitettiin tuttuihin paikkoihin. Tanskanen 2010, 43.

738 Lehtonen, E-V 1994, 282.

739 Siltala 2000, 505.

740 *Kaiku* 8.7.1890.

741 *Pohjois-Suomi* 13.2.; 15.2.; 1.3.1907; 1.3.1909.

näytelmiä lähinnä omissa iltamissaan. Ensimmäisen kerran seura oli yrittänyt esittää näytelmän jo vuoden 1910 talvimarkkinoilla, mutta esitys jouduttiin perumaan kokonaan näyttelijän humalatilasta vuoksi. *Kansan Tahdon* mukaan muriseva yleisö sai rahansa takaisin.⁷⁴²

1920-luvulla toimintaa onnistuttiin kehittämään niin tasokkaaksi, että näytelmäseurue vieraili myös muilla paikkakunnilla. Työväentalolla kokeiltiin näytelmien esittämistä tanssien sijaan, mutta siitä ei tanssinhaluinen markkinaväki innostunut, vaikka luvassa oli ollut tunti tanssia näytelmän päätteeksi. Ohjelmistossa oli muun muassa näytelmät Teuvo Pakkalan *Tukkijoella* (1899), Aleksis Kiven *Kullervo* (1882) ja Minna Canthin *Murtovarkaus* (1878). Markkinoiden aikaan ohjelmistossa oli kaikkea mahdollista vallankumousnäytelmistä komedioihin, muun muassa Max Möllerin kirjoittama *Mammona abtaalla* (1910), Taavetti Sylvesterin *Naimahulluja* (1915), Emmerich Kálmánin säveltämä operetti *Syysmanööverit* (1909).⁷⁴³ Komediat ja musiikkinumeroita sisältävät operetit olivat markkinoilla oletettavasti kaikkein suosituimpia teatterinumeroita, koska niissä yleisö saattoi vuorovaikutteisesti osallistua esitykseen vapautuneesti nauramalla, mikä on yksi karnevalistisen äänimaiseman keskeisimmistä piirteistä.⁷⁴⁴

VPK:n näytelmäseura yritettiin käynnistää jo vuonna 1911, mutta sen toiminta oli hiipunut kannatuksen ja voimien puutteesta. Seura perustettiin uudelleen vuonna 1919, jolloin se nimettiin Rovaniemen VPK:n näyttämöksi. Vuosikymmenen taitteessa näyttämön toiminta oli suhteellisen vilkasta, kunnes johtajana toiminut Jussi Kostamo siirtyi syksyllä 1921 vetämään suojeluskunnan perustamaa Rovaniemen Amatööri näyttämöä, jolle VPK vuokrasi tilan harjoittelua varten. Hetken aikaa Rovaniemellä toimi kolme teatteria, joista kaksi yritti pyörittää toimintaansa yhteisissä tiloissa. Kilpailutilanteen ratkaisemiseksi seurat lopulta yhdistettiin. Uusi teatterikipinä syttyi syksyllä 1926, jolloin perustettiin teatterin kannatusyhdistys ja teatterin johtajaksi valittiin Vili Lindström. Syntyi Rovaniemen Näyttämö, joka aloitti toimintansa vuonna 1928 Pohjois-Suomen ainoana vakituksena teatterina. Sen rinnalle perustettiin myös amatööriorkesteri, jota alkoi johtaa Kerttu Kekkonen. Rovaniemen Näyttämö vakiinnutti paikkakunnalla toimintansa ja vieraili Etelä-Suomessa asti.⁷⁴⁵

Talvimarkkinoilla 1928 VPK:n talolla ei järjestetty lainkaan tansseja. Niiden sijaan ohjelmassa oli ainoastaan näytelmiä. Seuraavina vuosina päätettiin palata jälleen markkinatansseihin ja esittää markkina-aikana näytelmä yhtenä iltana viikossa.

742 Heinonen 1984, 243; *Kansan Tahto* 1.3.1910.

743 Kontio 2005, 12; Heinonen 1984, 243; *Rovaniemi* 21.2.1922; *Rovaniemi* 19.2.1925. *Mammona abtaalla* (alkuteos *Im Dalles*). Kääntänyt suomeksi Kaarlo Kurki. *Syysmanööverit*: alkuteos *Tatárjárás/Ein Herbstmanöver*. Libretto Karl von Bakonyi ja Andor Gábor.

744 Mihail Bahtinin mukaan karnevaali oli puhtainta ja täydellisintä naurukulttuuria. Bahtin 2002 [1965], 67;74.

745 Heinonen 243–244; *Rovaniemi* 28.8.1926; *Rovaniemi* 8.1.1929.

Ohjelmistossa oli usein huvi- ja laulunäytelmiä sekä farsseja kuten Leo Fallin säveltämä operetti *Iloinen talonpoika* (1909)⁷⁴⁶ ja Teuvo Pakkalan kirjoittama ja Oskar Merikannon säveltämä *Tukkijoella* (1899). Vuosikymmenen lopulla monet paikallisteatterit kärsivät talousongelmista. Valtion lopetettua teattereiden verottamisen iski lama. Myös yleisö alkoi vieroksua teattereita, kun radiot ja gramfonit ilmesyivät markkinoille kilpailemaan ihmisten vapaa-ajasta. Myös elokuvat onnistuivat kaappaamaan osan siivusta. Toisaalta elokuva ja radio toivat teatteriväelle lisätuloja, ja myöhemmin monet ammattinäyttelijät työllistyivät nimenomaan elokuva-alalle. Joistakin heistä tuli kuuluisia ja kaikkien tunnistamia elokuvatähtiä. 1920-luvun lopun laman keskellä Valtion draamallisen asiantuntijalautakunta valoi teatterikenttään uskoa tulevaisuuteen.⁷⁴⁷

Kuinka rovaniemeläiset omaksuivat teatterikulttuurin? Ritva-Liisa Sumun mukaan Konserteissa vierailut Jarl Sundqvist tutustui myös teatteriin. Sumu kirjoittaa isästään kertovassa elämäkertateoksessa tämän tavasta seurata teatteriesityksiä:

Jarl ei ymmärtänyt teatterista mitään, mutta lausui mielipiteensä siekailematta julki, kun palokunnantalolla oli vierailevan kiertueen tai paikkakunnan omien amatöörien järjestämä esitys. Jokainen näyttelijä kuuli tarkan selostuksen ulkonäöstään, sen sopimattomuudesta rooliin ja lahjojensa täydellisestä puutteesta. Eikä kenellekään jäänyt salaisuudeksi, ellei juonen kulku miellyttänyt Jarlia.⁷⁴⁸

Kuvauksesta voidaan tehdä päätelmiä lähinnä Sundqvistin omasta suhtautumisesta ja kulmikkaaksi katsottavasta käyttäytymisestä. Kysymyksessä on poikkeusyksilöksi luokiteltavan, valtaa esitystilanteessa käyttävän miespuolisen subjektin oma performanssi tyttären näkökulmasta kerrottuna. Teatteri oli saanut sen alkuaikoina Rovaniemellä innostuneen äänekkään vastaanoton. Sivistyneistö oli myös tarkkailut kansalaisten reaktioita. Vaikka kansalaiset eivät aina käyttäytyneet mallikelpoisesti, eläytyä he osasivat.⁷⁴⁹

Epäasiallisen äänekästä käytöstä oli jouduttu sietämään 1900-luvun alun Torniossa, jossa osalla teatteriyleisöstä oli ollut tapana tulla ravintolahuoneesta katsomoon vasta viimeisimmän signaalin jälkeen. Siitä oli seurannut ”pimeässä salissa mitä kamalin hälinä kaikkien etsiessä paikkaansa ja telmiessä vallattomana”. Järjestysmiehiä oli vaadittu sulkemaan ovet niiltä, jotka eivät lähteneet liikkeelle jo toisen soiton jälkeen. Kaiken lisäksi väliajalla olivat eräät neitokset ja nuorukaiset pitäneet suurta

746 *Der fidele Bauer*. Libretto Victor Léon.

747 *Rovaniemi* 21.2.1928; *Rovaniemi* 16.2.1928; *Rovaniemi* 16.2.1929; *Rovaniemi* 18.2.1930; Seppälä 2010, 163, 274–275.

748 Sumu, 1974, 151

749 Seppälä 2010, 32. *Pohjolan Sanomat* 16.2.1928; *Rovaniemi* 8.1.1930.

keskustelun ja naurun rämäkkää, eikä sellainen voinut tulla sallituksi yleisellä paikalla, jossa on ihmisiä kaikilta ikä-asteilta.⁷⁵⁰ Mahdollisesti Rovaniemellä käyttäytyttiin esityksissä samaan malliin. Vesa Kurkelan mukaan konserttikäyttäytymisen kurinalaistuminen ja esittävän säveltaiteen yleinen vakavoituminen muotoutui Suomessa 1800-luvun loppupuolella.⁷⁵¹ Tästä voidaan päätellä, että rovaniemeläinen yleisö käyttäytyi lähinnä totuttuun tapaan; aiemmin konserttiyleisön tuottama äänimaisema oli ollut kaikkea muuta kuin hiljainen.

Teatteriesityksillä oli oma äänimaisemansa ja akustiset ominaisuutensa. Antiikin teatterit ja foorumit oli suunniteltu sanoille, eleille, puheelle, laululle ja vaikuttamisen estradiksi. Niiden arkkitehtuuria pystyttiin aistien historiasta kirjoittaneiden Hannu Salmen ja Bruce Johnsonin mukaan kuuntelemaan.⁷⁵² Vasta äänen sähköinen vahvistaminen mahdollisti akustisesti hankalien tilojen käyttämisen esitykselle.⁷⁵³

Rovaniemen markkinoiden teatteriesityksiä itsessään on tulkittava vuorovai-
kutteisena kokonaisuutena, jossa äänimaisema rakentui lavalta kuuluneista äänistä (vuorosanat, musiikki, tehosteet ja muu äänisuunnittelu), yleisön reaktioista (nauru, kommentointi). Näytelmäesityksen äänimaiseman kommunikatiivisena osana voidaan kuulla myös näytelmäkirjailijan ääni, joka tekee teatterin äänimaisemasta monimerkityksellisen holistisen kokonaisuuden.⁷⁵⁴ Äänimaisema ympäröi kaikki paikalla olijat kuljettaen heidät keskelle näytelmää ja sen maailmaa.

6.2. Iltamat

Teatterit ovat olleet kautta historiansa yhteiskunnallisen vaikuttamisen estradeja. Suomessa teatteriakin voimakkaampana välineenä vaikuttamiseen voidaan pitää moniohjelmallista iltamaa. Rovaniemen Naiset -yhdistys järjesti helmikuun talvi-
markkinoiden aattona vuonna 1912 Palokunnantalolla ohjelmallisen tilaisuuden, jonka tarkoituksena oli kerätä rahaa Rovaniemen yhteiskoulun hyväksi. Ohjelma sisälsi VPK:n soittokunnan alkusoiton, rouva Siviä Lehdon avauspuheen, neiti Kiviharjun naiskööriesityksen, neiti Tiisnekan lausuntoa, neiti Hanna Kaarolan esitelmän, näytelmäkappaleen *Papukaijat*, soittokunnan soittoa ja melodraamallisen

750 Teerijoki 2010, 127–128.

751 Kurkela 2017, 42.

752 Salmi & Johnson 2012, 94.

753 Kimi Kärki on tarkastellut modernien stadiontapahtumien estetiikkaa. Hänen mukaan estetiikka nousi nimenomaan tarpeesta kasvattaa audiovisuaalista mittakaavaa äänten ja eleiden osalta. Stadion-tapahtuma vaatii teknologiaa, joka pystyy vahvistamaan, suurentamaan ja liioittelemaan esitystä. Kärki kutsuu ilmiötä liioittelevaksi teknologiaksi. Kärki 2014, 98.

754 Kimi Kärjen mukaan voidaan myös ajatella, että kollektiivisena taidemuotona esitykset sisälsivät kaikkien sille osuutensa antaneiden tuottamat kommunikatiiviset äänet. Näihin lukeutuivat esimerkiksi lavastajat, ja koreografit ja kuiskaajat. Kimi Kärki. Sähköposti 8.2.2012. Tekijän hallussa.

kuvaelman *Ritari Olavi* sekä keijukaisten esityksen pianon säestyksellä. Tilaisuutta kutsuttiin iltamaksi.⁷⁵⁵

Musiikilla oli suuri rooli 1800-luvun iltamien kaltaisissa ideologisissa liikkeissä. Erityisesti moniääninen kuorolaulu muodostui elimelliseksi osaksi niiden tilaisuuksia. Yhdessä laulaminen nähtiin musiikintutkija Marja Mustakallion sanoin huonon elämän vastapoolina. Kuorolaulu kehittyi aluksi kaupungeissa, joiden äänimaailma miellettiin rauhattomaksi ja levottomaksi. Puhtaaseen harmonisuuteen tähtäävä kuoroilmaisuus tarjosi tasapainottavaa idylliä, jota melu ja raskaaksi koettu kaupunkielämä ei kyennyt peittämään. Kuorolaulusta tuli soittokuntien ohella erilaisten musiikkiyhdistysten ja -seurojen perusohjelmaa. Raittius- ja nuorisoliikkeissä laulamisella korostettiin isänmaallisuutta, reippautta ja terveyttä.⁷⁵⁶ Laulaminen oli iltamissa lähtökohtaisesti välineellistä ja aatteellista, mutta varmasti itse musisointi itsessään oli mukavaa ja henkisesti tyydyttävää.

Iltamat olivat moniohjelmallisia, yhteisöllisesti toteutettuja iltatapahtumia. Tavallisesti niitä järjestivät aatteelliset, organisoidut yhdistykset, järjestöt ja liitot mutta myös pienemmät yhteisöt, joilla oli yhteisiä tavoitteita. Olennaista iltamissa oli matala osallistumiskynnys. Periaatteessa kaikki halukkaat saivat mahdollisuuden osallistua iltamiin. Niissä hyödynnettiin yhteisön osaamista ja ammattitaitoa näyttelijöistä muusikoihin ja lausujiin, mutta myös keittäjiä, arvanmyyjiä ja järjestyksenvalvoja tarvittiin.⁷⁵⁷

Vesa Kurkela tarkastelee artikkelissaan ”Työväeniltamat, valistus ja karnevaali” iltamia kahden sosiaalista todellisuutta rakentavan, toisiinsa törmäilevän diskurssin näkökulmasta. Valistuskurssissa iltamat nähtiin johtajien silmin ideaalisena instrumenttina sivistyksen ja kasvatuksen sekä työväenlaulun tavoitteille. Karnevaalidiskurssin todellisuuskäsitys sen sijaan pohjautui lähinnä hauskanpitoon, mikä ilmenee Kurkelan tulkinnassa työväenluokkaisen yleisön juopotteluna, tappeluina ja seksuaalisena kanssakäymisenä.⁷⁵⁸ Rovaniemen markkinoilla iltamat olivat käytännössä valistuskurssin läpäisemiä. Karnevaalit olivat toisaalla.

Kurkela kirjoittaa myös diskursseja ohjaavista mentaliteeteista, jotka hän kontekstoi fennomaniaan ja myöhäiskeskiaikaan. Vastakkaiset, mentaaliset rakenteet toistuivat markkinoiden iltamissa, karnevaalisissa markkinahuveissa ja valtaapitävien kontrollipyrkimyksissä. Kurkelan mukaan karnevalistinen asenne ilmeni myö-

755 *Perä-Pohjolainen* 27.1.1912.

756 *Mustakallio* 2009, 196, 202.

757 *Manninen, K.* 1984, 11.

758 Kurkela 2000, 8–33. Diskurssi pakenee mentaliteetin tavoin määrittelyä. Diskurssi laajenee lauseesta kielelliseksi, vakiintuneeksi kokonaisuudeksi mutta pysyy kontekstin sisällä. Sillä tuotetaan sosiaalista todellisuutta, luodaan kulttuurisesti jaettu merkityksiä ja ilmaistaan kielen asemaa niiden tuottajana. Mikko Lehtosen mukaan diskurssit ovat sekä merkityksiä tuottavia vuorovaikutuksellisia prosesseja että prosessin lopputuloksia. www.tieteentermipankki.fi (tark.7.6.2021); Lehtonen, M. 1996, 67–69.

hemmin muun muassa 1950-luvun rillumarei-kulttuurissa.⁷⁵⁹ Rovaniemellä kerran vuodessa järjestettävän Rovaniemen Wanhat Markkinat -tapahtuman järjestäjät tavoittelevat samaa. Tapahtuman kotisivuilla kerrotaan, että Wanhat markkinat pyrkii katukarnevaaleissaan säilyttämään ja vaalimaan Rovaniemen markkinoiden 1900-luvun alun rillumarei- ja junttikulttuurin perinteitä.⁷⁶⁰

Iltamien järjestäminen vähensi nurkkatansseja ja muutti nuorison ja koko yhteisön seurusteluunmuotoja. Nuoret kokivat nuorisoseurojen, vapaapalokuntien ja työväenyhdistysten tilaisuudet pakottomina ja vähemmän kaavamaisina kuin kirkon, jolla oli omat hengelliset pyrkimyksensä ja tavoitteensa. Marraskuussa 1928 Rovaniemellä järjestettiin raittiusviikko, jonka iltamasta kirjoitettiin *Rovaniemi*-lehdessä.⁷⁶¹ Pastori Aaro Tolsa oli pitänyt tilaisuudessa voimakashenkisen raittiuspuheen, kuinka Suomen kansa on tullut röyhkeäksi, kaikista laeista ja ”hyvistä tavoistakin piittaamattomaksi, ja kuinka se voi vielä kerran joutua vieraan ikeen alle, mahtavan tyrannin komennettavaksi, ellei se kaikkivaltiaan Jumalan avulla kohoa oikeaan sivistykseen, johon kuuluu ennen kaikkea raittius ja siveellisyys”. Raittiusiltamien lopuksi oli laulettu isänmaallinen virsi.⁷⁶² Toisenlaisiakin iltamia järjestettiin. Saman vuoden huhtikuussa Rovaniemen Näyttämö järjesti vappuillan, jonka ohjelmaksi mainostettiin mieslaulajien konserttiesityksiä ja tanskalaisen Erik Bøghin kirjoittamaa laulunäytelmää *Sorrentossa*. Lisäksi luvassa oli tanssia orkesterin säestyksellä.⁷⁶³

Näillä ohjelmallisilla, kansanvalistushenkisillä illanvietoilla kerättiin usein rahaa muuhun toimintaan ja hankittiin järjestötoimintaan uusia jäseniä. Suomalaista tanssilavakulttuuria tutkineen historianopettajan Sakari Pesolan mukaan 1800-luvun lopun järjestöt pyrkivät iltamilla vaikuttamaan nuorison syntisenä pidettyyn tanssivimpaan ja sivistämään huonosti käyttäytyvää kansaa.⁷⁶⁴ Erityisesti nurkkatanssit, nuorten itsenäisesti ilman aikuisten tai viranomaisten kontrollia järjestetyt tanssitilaisuudet oli lopetettava kokonaan. Samoin yöjuoksut. Iltamat olivat torvisoittoineen, runonlausumisineen, kuorolauluineen, voimisteluneen ja näytelmineen valistajille mitä sopivin väline sivistyksen puolesta rappiollisiksi koettuja ilmiöitä vastaan. Iltamien tunnin mittaisilla tansseilla yritettiin houkutella nuoria saapumaan paikalle ja luopumaan vailla valvontaa olevista tansseistaan.⁷⁶⁵

759 Kurkela 2000, 8–33.

760 www.rovaniemenwanhatmarkkinat.fi (tark. 7.6.2021).

761 *Rovaniemi* 10.11.1928.

762 Mikkola 2009, 193; *Rovaniemi* 10.11.1928.

763 *Rovaniemi* 28.4.1928. *Sorrentossa (Fra Sorrento)* kirj. Erik Bøgh 1888. Suom. nimimerkki Tuokko (Antti Törneros 1835–1896).

764 Pesolan mukaan valistuksellinen toiminta muokkasi suomalaista tanssikulttuuria vielä vuosikymmeniä. Valtiovalta pyrki sekä säätelemään että hyödyntämään ihmisten tanssihalua. Ohjaavat toimet jatkuivat vielä toisen maailmansodan aikaisen tanssikiellon läpi pitkälle 1950-luvulle asti, jolloin Suomessa alkoi ennen näkemätön tanssi-innostus. Sitä haluttiin rajoittaa moraalisiin ja siveellisiin syihin vedoten. Lisäksi tanssi-iltamia verotettiin ankarasti huviverolla. Pesola 1996, 105–126.

765 Hakulinen & Yli-Jokipii 2007, 57–58.

Markkinoilla iltamien funktiona oli toimia nimenomaan kasvattavan valistuksen äänenä. Rovaniemen Näyttämö järjesti vuoden 1929 syysmarkkinoilla Palokunnantalolla ohjelmalliset iltamat, joita mainostettiin *Rovaniemi*-lehdessä houkuttiminaan tanssi. Nuorten oli kiltisti yleisen käytännön mukaisesti odotettava ja kuunneltava kokonaan muu ohjelma ennen kuin pääsivät itse asiaan:

[...] sunnuntai-iltana Palokunnantalolla ohjelmallinen iltama, jonka järjestäjänä on Rovaniemen Näyttämö ja jossa siinäkin on karkeloa loppujen lopuksi. Ennen kuin siihen on päästy, on kuitenkin jo nähty kiinteä ohjelma, jossa on m.m. orkesterisoittoa, yksinlaulua (Urho Pihl), lausuntoa (Hanna Vuorijärvi) sekä Kiven kuolematon komedia *Kihlaus*.⁷⁶⁶

Kokonaisuutena markkinailtamien hallittua äänimaisemaa voidaan luonnehtia ohjelmaltaan täysin kontrolloiduksi. Sen organisatorisissa ja aatteellisissa rakenteissa vaikuttavat järjestökulttuurin ominaispiitteet, jotka suosivat kurinalaisuutta ja taiteen välineellisyttä. Vesa Kurkelan mukaan se näkyi esimerkiksi esitetyn musiikin yhtenäisyydessä ja taidemusiikkikontekstista lainatussa vuosisataisessa kurinalaisessa järjestelmällisyydessä, jota käytettiin ideologisten arvojen vahvistamisena. Kontrollin ja kansanvalistuksen näkökulmasta musiikkia ei koskaan esitetty sen itsensä vuoksi; musiikilla oli siinä ainoastaan valistuksellista välinearvoa.⁷⁶⁷

Käytännössä iltamat olivat karkeasti jaoteltuna karnevalistisen, vapaan juhlimisen ja äänenkäytön vastakohta. Tapahtumana iltamat oli läpιοhjelmoitu kokonaisuus, jonka tavoitteena oli kasvattaa nuorista kunnan kansalaisia. Iltamia ei järjestetty ainoastaan markkinoiden aikana, vaan läpi vuoden. Iltamia järjestivät markkinoiden aikana myös ei-aatteelliset tahot.

Rovaniemen Näyttämö järjesti vuoden 1929 syysmarkkinoilla ohjelmalliset markkinaillamat, joiden ohjelmanumerona esitettiin kansalliskirjailija Aleksis Kiven vuonna 1866 kirjoittama näytelmä *Kihlaus*.⁷⁶⁸ Näytelmästä oli valmistunut jo kaksi elokuvaversiota. Elokuvateatteri Inarissa esitettiin Teuvo Puron ohjaamaa versiota lokakuussa 1929.⁷⁶⁹

⁷⁶⁶ *Rovaniemi* 28.9.1929.

⁷⁶⁷ Kurkela 1989, 38.

⁷⁶⁸ *Rovaniemi* 26.9.1929.

⁷⁶⁹ *Rovaniemi* 27.10.1929. Suomalaisen elokuvan pioneerina nykyisin tunnettu Puro vieraili Tampereen Teatterin mukana vuoden 1925 markkinoilla Aleksis Kiven *Nummisuutareissa* Eskon roolissa. *Rovaniemi* 27.2.1925.

6.3. Elokuvat

Majakka ja perävaunu ovat nyt vaelluksellaan joutuneet tänne napapiirille. Samannäköisiä he ovat täälläkin. He saavat tepastella teatterissa, joka ”kova-lakin pakkasilmalla taataan asuinhuoneen lämpöiseksi”. Tätä huomattavaa etua täällä napamailla kirkuvat silmiin useat kankaalle maalatut ilmoitukset. Sisällä teatterissa keiuvut haitarin sävelet ja ulkona seisoo turkkiin puettu mies, joka huudoillaan kiihoittaa Lapin kansaa sisään. Väkeä on jo sisällä niin paljon, että seinät ovat kuin haitarin palkeet pullistuvat ulos kansan hengityksestä.⁷⁷⁰

Suomen Kuvalehti julkaisi vuonna 1928 Yrjö Rauanheimon Rovaniemen markkinoista kirjoittaman artikkelin, jossa hän kuvaili myös elokuvakokemuksiaan. Ohjelmassa oli tanskalainen mykkäelokuva *Majakka ja Perävaunu*⁷⁷¹, jota esitettiin Pohjolan elokuvateatterin lämmitetyssä teltassa. Vaikka elokuva itsessään oli mykkä, vailla ääniä elokuvaesitys ei ollut. Elokuvatelton ulkopuolella houkuteltiin lisää katsojia huutamalla, ja teltan sisällä soi haitari säestäen elokuvan tapahtumia. Elokuvateltoa pullisteli ihmispaljouden hengitysilmasta. Rauanheimon tekstistä voidaan päätellä kaksi asiaa: kokemus oli hänelle selvästi hyvin fyysinen, aisteja kiihottava ja äänimaisemana yltäkyläinen. Toiseksi markkinoiden mykkäelokuvaesitykset muodostivat äänimaisemana monipuolisen, kaikkea muuta kuin hiljaiseksi mielletävän kokonaisuuden.

Ensimmäiset maksulliset elokuvaesitykset alkoivat Ranskassa 1890-luvulla.⁷⁷² Elokuvia näytettiin erilaisilla julkisilla huvittelupaikoilla muiden ohjelmanumeroiden rinnalla. Myös Suomessa teollistuminen ja kaikkialla virinnyt yhdistystoiminta muokkasivat sosiaalisia seurustelumuotoja yhtenäisimmiksi. Uudet ajanvietetavat nousivat perinteisten rinnalle ja osin myös syrjäyttivät niitä. Näin kävi elokuvienkin tapauksessa.

Kuluttajapohjan kasvaessa syntyi myös massatuotantoon soveltuva kulttuuriteollisuus, joka nosti 1920-luvulla elokuvan perinteisen iltamakulttuurin haastajaksi. Elokuvateollisuudella oli strategisina etuina suurten yleisömiörien tavoittamiseksi lippujen suhteellisen halpa hinta sekä säännölliset ja ympärivuotiset esitysajat. Mitä uutta elokuva pystyi ihmisille tarjoamaan? Avartavan, maailmalta saapuvan tiedon ohella elokuvat tarjosivat kevyttä ja tunteisiin vetoavaa ajanvietettä filmitähtineen

⁷⁷⁰ Rauanheimo 1928, 621.

⁷⁷¹ Tanskalainen komediapari *Fy og Bi*.

⁷⁷² Maailman ensimmäisen julkisen ja maksullisen elokuvaesityksen järjestivät Lumiären veljekset 28. joulukuuta 1895 Pariisin Salon indien du Grand Cafessa. Bacon 2005, 18. Veljekset toivat vuotta myöhemmin elokuvaesitykset myös Suomeen. Ensimmäinen puolen tunnin mittainen esitys nähtiin Helsingin Seurahuoneella 28.6.1896. Esitys sisälsi viisitoista mykkää tilannekuvaa. Nummelin 2009, 132; Olkkonen 2007, 202.

sekä ennenkokematonta visuaalista eksotiikkaa. Erityisesti nuoret saivat nähtäväkseen aivan uutta: perheen ja yhteisön arvojen ja normatiivisen kontrollin kyseenalaistamista romanttisen rakkauden tieltä. Lisäksi elokuvissa käymisen etiketti oli rento verrattuna vaikkapa seurakunnan tai iltamien kaavamaisiin tilaisuuksiin.⁷⁷³

Hannu Salmen mukaan elokuvakulttuuri muovautui aineksista, jotka koostuivat sekä köyhälistön että porvarillisen populaarikulttuurin piirteistä. Elokuvasta tuli sen alkuaikoina nimenomaan työväenluokan ja köyhemmän kansanosan huvia, minkä vuoksi eliitti ja valtaapitävät suhtautuivat siihen ristiriitaisesti. Elokuvasta muodostui populaari ja viihteellinen kulttuurinmuoto, ja sen kehittyminen arvostetuksi taiteeksi vei vuosikymmeniä.⁷⁷⁴ Elokuvat olivat suosittuja Rovaniemen markkinoilla. Elokuvakulttuurin suosiota nostattavat tekijät sopivat markkinayleisön nuoreen profiiliin ja kaikkiin huvittelunnälkäisiin yhteiskuntaluokkaan katsomatta, koska elokuva edusti jokaiselle varsin pitkään ihmiselle uutta ja nykyaikaista kulttuuria.

Rovaniemen markkinoiden elokuvatoiminnan voidaan media-arkeologisessa mielessä katsoa alkaneen panoraamaesityksistä⁷⁷⁵, jotka mainitaan ensimmäisen kerran vuonna 1887. Tuolloin *Oulun ilmoituslehti* kirjoitti markkinakatsauksessaan, ettei panoraaman näyttelijän kukkaro ollut päässyt markkinoilla liioin lihomaan. Markkinayleisön mielenkiinnosta panoraamaa kohtaan ei lähteistä löydy sen tarkempia kuvauksia, mutta todennäköisesti yleisön uteliaisuus oli herännyt. Panoraamoja esitettiin vielä vuoden 1908 markkinoilla, jolloin tarjolla oli ihmisvoimin liikutettava, panoraaman tapainen telta rinnakkain elävien kuvien kanssa.⁷⁷⁶

1800-luvun julkisissa näytöksissä panoraamakuvia pyrittiin esittämään mahdollisemman eloisalla tavalla. Tavoitteena oli illuusio ympäröivästä mutta kaukaisesta todellisuudesta. Audiovisuaaliset panoraamaelämykset äänimaisemineen saattoivat olla performanssina niin hätkähdyttäviä, että varsinaiset elokuvaesitykset myöhemmin eivät tuntuneet elämyksinä niin suurilta kuin voisi nykyisin olettaa. Elokuvat koettiin enemmänkin edellisten kuvamuunnelmien rahvaanomaiseksi jatkeeksi, jollaiseksi ne markkinaviihteenä leimautuivat.⁷⁷⁷

Panoraaman keksijänä pidetään irlantilaista maisemamaalaria Robert Barkeria, joka jätti alkuperäisen patenttihakemuksensa jo vuonna 1787. Media-arkeologi Erkki Huhtamo pitää panoraaman edeltäjänä kaupunkien suuria katedraaleja; niiden sisällä ihminen saattoi tuntea mitättömyyttä kirkollisen auktoriteetin ja hengellisen ylivallan ja totaalisen kontrollin ympäröimänä. Metafyysisen illuusion vaikutukses-

773 Korhonen 2003, 123.

774 Salmi 1996, 143–144.

775 Alkujaan panoraama oli suurikokoinen, sylinterin muotoisen rakennuksen kaartuvalle seinälle sijoitettavan, aidon tilavaikutelman antava illusionistinen maalaus. Panoraama-maalauksen suuri koko peitti silmien koko näkökentän ympäröiden katsojat. Tästä syntyi illuusio, jossa katsoja tunsivat olevansa kuvan sisällä. Panoraamaesityksiä elävöitettiin äänillä: musiikilla ja erilaisilla efekteillä. Huhtamo 2008, 187.

776 *Oulun Ilmoituslehti; Perä-Pohjolainen* 3.3.1908.

777 Hirn 1977, 106–107.

ta kirkon autoritäärinen valta ja hengellinen läsnäolo vaikuttivat seurakuntalaisten näkökulmasta absoluuttisen erehtymättömältä.⁷⁷⁸ Hannu Salmi muistuttaa jo gregoriaanisten kirkkolaulujen säveltäjien pyrkineen käyttämään hyväkseen musiikin herättämiä hartauden tunteita nimenmaan akustisesti suotuisassa ympäristössä; kuulija saatiin tällä tavoin vakuuttuneeksi esityspaikan pyhydestä kaikuineen. Englannin renessanssijan ääniympäristöjä tutkinut professori Bruce R. Smith on korostanut paikan merkitystä. Ilman aikaa ja paikkaa ei ole myöskään ääntä – tai kaiun välittämää pyhää ääntä.⁷⁷⁹

Katedraalien akustiikalla on kirkonkellojen tapaan ollut suuri merkitys vallan manifestoisissa. Kaikuisa akustiikka vahvisti messuritualien vaikutusta kuulijoihin ja teki kirkollisista tilaisuuksista poikkeuksellisen kokemuksen.⁷⁸⁰ Harvat rovaniemeläiset ja markkinavieraat olivat katedraaleissa vierailleet, mutta mentaliteettina kokemuksellinen yhteys katedraaleihin oli olemassa. Katedraalin tunnelmallisia keinoja hyödynnettiin myös panoraamoissa mutta ilman uskonnollista viitekehystä. Samaan audiovisuaaliseen peruskokemukseen perustuu nähdäkseni nykyinenkin elokuvateollisuus palvottuine tähtineen, valtavine kankaineen ja jatkuvasti uusia innovaatiota elokuvateattereihin rakennettavine audioteknologioineen. Myös kirkkojen urut toimivat kontrollin välineenä; elokuvissa ääni on kuvan tukena kontrolloiden ja ohjaten katsojan kokemusta. Markkinoiden elokuvaesityksissä äänimaisemallinen kokonaisuus suorastaan pakotti katsojan osalliseksi sekä visuaalisesta että audiitiivisesta elämyksestä.

Ensimmäisen kerran Rovaniemellä katsottiin eläviä valokuvia vuoden 1906 talvimarkkinoilla, jolloin paikkakunnalla vieraili kaksi kiertävää, elokuvaesityksiä tarjoavaa elokuvateatteria. Muistitiedon mukaan kiertävät elokuvateatterit olivat suuria ja pitkiä lämmitettyjä teltoja, joissa mustakankaisten teltojen katot oli somistettu tähtikuvioin. Sisällä soi haitari elokuvia säestämässä, ja ulkona sisäänheittäjä houkutteli asiakkaita huudoillaan osana markkinoiden viljavaa äänimaisemaa.⁷⁸¹

Kaksi vuotta myöhemmin talvimarkkinoilla kiertäviä elokuvateattereita oli peräti neljä ja ”yksi panoraaman tapainen, jossa kuvat ihmisvoimalla liikkuvat”. Teltat oli sijoitettu muutaman muun kiertävän huvilaitoksen tavoin Yliruokasen talon

778 Huhtamo 1996, 135–136; Huhtamo 2008, 413–414.

779 Salmi 2002, 345. Ks. myös Smith, B-R 1999, 208–217. Smith tutki renessanssijan teattereita äänen näkökulmasta. Kirkkoherra Hannu Vapaavuoren mukaan 1800-luvun Suomessa kirkkolaulu ei merkinnyt seurakuntalaisille erityisen yleviä asioita. Heille veisaaminen merkitsi lähinnä vaihtelua tuntikausia kestäneisiin jumalanpalveluksiin. Pitkään hiljaa istuminen purkautui äärimmillään hyvinkin äänekkääseen käyttäytymiseen. Aikakauslehdissä kirkkolaulua kuvailtiin huutamiseksi ja meteliksi. Voidaan sanoa, että laulajilla ja kriitikoilla oli eri käsitys veisaamisen esteettisistä arvoista. Vapaavuori 1997, 95–96.

780 Kirkon symbolisesti merkittävin äänimaisemallinen signaali oli kirkonkello. Käytännössä lähes kaikkialla Euroopassa kirkontornit muistuttivat ikuisuudesta, taivaallisesta auktoriteetista ja yhteiskunnallisesta hegemoniasta. ks. esim. Corbin 1998 [1994]; Schafer 1994 [1977], 53–54.

781 *Perä-Pohjola* 27.2.1906; Heinonen 1984, 234; Rauanheimo 1928, 621.

entiselle pellolle, jonne myöhemmin rakennettiin torialue markkinoineen.⁷⁸² Vuoden 1908 talvimarkkinoille oli perustettu myös Rovaniemen ensimmäinen kiinteä elokuvateatteri. Laudoista VPK:n talon läheisyyteen rakennetun elokuvateatterin näytännöt aloitettiin jo markkinoiden aattoiltana ”hyvällä menestyksellä”. Lautateatteri esitti elokuvia vielä seuraavankin vuonna, mutta sen jälkeen se todennäköisesti purettiin ja tilalle rakennettiin uusi.⁷⁸³

Vuoden 1910 talvimarkkinoilla elokuvia esitti J. A. W. Grönroosin perustama kiertävä elokuvateatteri Pohjola, jonka etusivun mainos *Perä-Pohjolaisessa*⁷⁸⁴ oli laaja ja informatiivinen. Mainoksessa kerrottiin mustan elokuvateatterin olleen ainutlaatuinen Suomessa. Tähtikuvioin koristellussa teltassa esitettiin keskeytyksettä teknisesti laadukkaita elokuvia. Mainoksesta selviää myös esitettävien elokuvien monipuolisuus. Markkinavieraat saivat nähtäväkseen draamaa, jännitystä, historiaa, taidetta ja opetuselokuvia. Elokuvateltassa katsoja sai mahdollisuuden nähdä aivan uudella tekniikalla, millaiselta näyttää esimerkiksi Roomassa, Pariisissa, Pietarissa, Lissabonissa, Belgradissa tai Nizzassa. Suurin osa elokuvista oli komedioita, jotka ohjelmaan merkittiin tunnisteella hauska.

Teattereiden tapaan elokuvaesityksissä myös naurettiin paljon. Varsinainen sisäänheittotuote oli sunnuntaipäivän näytös. Rovaniemellä ennennäkemätön Jeesuksen kärsimyshistoriaan kuuluva kuvasarja oli saanut ”vakavampiaatteisetkin henkilöt rientämään näytäntöihin”. Yleisötungoksessa oli ollut mukana sekä lapsia että aikuisia; elokuvat kiinnostivat kaikenikäisiä.⁷⁸⁵ Ilmoituksen alaosassa Pohjola korosti elokuvien esitysjärjestyksen paikkansapitävyyttä. Lippujen hinnat ilmoitettiin asiallisesti, ja kilpailijoista varoiteltiin. Riippumatta siitä mitä kilpailijat omissa mainoksissaan lupasivat, ainoastaan Pohjola esitti jokaisena päiväpäivänä uusia elokuvia.⁷⁸⁶

Muutamia elokuvia myös kiellettiin. Oulun läänin kuvernöörinä toiminut Guido Gadolin lähetti 1910-luvulla senaatille kruununvoutien laatimien selontekojen pohjalta elokuvataarkastusraportin eri kaupungeista. Rovaniemellä nimismies oli helmikuun markkinoilla määrännyt poistettavaksi kiertävän elokuvateatterin ohjelmistosta kaksi sopimamattomaksi katsomaansa kuvasarjaa.⁷⁸⁷ Maalikuussa 1911 ilmestyneessä *Kaleva*-lehdessä kirjoitettiin tarkastuspäätösten olleen mielivaltaisia.⁷⁸⁸ Todennäköisesti se johtui siitä, että tarkastuksiin ei ollut annettu tarkkaa ohjeistusta.

782 *Perä-Pohjolainen* 3.3.1908; *Kaiku* 8.3.1908; Enbuske 1997, 218.

783 *Perä-Pohjolainen* 25.2.1908; 14.11.1908; *Pohjois-Suomi* 3.3.1909.

784 Pohjola mainosti olevansa Suomen suurin ja parhaiten järjestetty matkustava elävienkuvien näyttämö. *Perä-Pohjolainen* 19.2.1910.

785 *Perä-Pohjolainen* 22.2.1910.

786 *Perä-Pohjolainen* 19.2.1910.

787 Hirn 1991, 162.

788 *Kaleva* 31.3.1911.

Kiertävä elokuvateatteri Pырstötähti mainosti *Perä-Pohjolaisessa* vuoden 1910 talvimarkkinoilla tarjontaansa lähes samalla tavalla kuin Pohjantähti teltoineen ja valoineen sekä monipuolisine ohjelmistoineen. Elokuviin lisäksi ”omalla valollaan loistavan” Pырstötähden mukana kiersi nykyisin vahakabinettina tunnettu näyttely.

Huom.! Komeita, huvittavia, päivän tapahtumia valaisevia eläviä kuvia ehdottomasti hienoimmat markkinoilla. Samasta maksusta näytetään myöskin vahakuvasto, anatominen museo, naurukuvasto y.m. Arvoisa yleisö siis muistakoon, että Rovaniemen markkinat ovat Pырstötähden merkeissä. Sunnuntaina helmikuun 20. ensimmäinen suuri näytäntö.⁷⁸⁹

Pырstötähden ohjelmassa oli muun muassa elokuvat *Erämaanlaiva* ja *Lukeva koira*, joista jälkimmäinen oli nimestä päätellen lajityypiltään komedia. Pohjola saapui runsasväkiseksi aikalaislehdistössä kuvatuille markkinoille seuraavanakin vuonna näyttämällä elokuvia edellisen vuoden tapaan koko viikon ajan. ”Teatterin kuvilla näkyy olevan suuri viehätysoima yleisöön”, raportoitiin *Perä-Pohjolaisessa*.⁷⁹⁰ Kiertävät ja väliaikaiset elokuvateatterit olivat 1910-luvulta alkaen varsin tuttu näky Rovaniemen markkinoilla. Tavallisesti teltoit pystytettiin Jouko Heinosen tietojen mukaan Kourin tontille, mutta myös Yliruokasen pellolla ja Rantasen talolla näkyi markkinoiden aikaan elokuvateltoja. Osakeyhtiö Otava pyröitti Rovaniemellä elokuvatoimintaa vuosina 1912–1915, vapaalokunta vuonna 1914.⁷⁹¹

Elokuviin erikoistuneen *Filmiaitta*-lehden joulukuun numerossa 1923 julkaistiin koko Suomen kattava artikkeli ”Suomen biograafiotilaston valossa”. Sen mukaan Rovaniemellä toimi tuolloin 168-paikkainen Inari ja 189-paikkainen V.P.K.:n elävät kuvat.⁷⁹² Seuraavana vuonna kauppalaan elokuvateatteritoiminnalle puuhattiin maaherra Matts von Nandelstadin aloitteesta ohjesäännöt. Pari vuotta myöhemmin ryhtyi rovaniemeläinen seppä T. Kauniainen rakentamaan elokuvateatteri Kinoa.⁷⁹³

789 *Perä-Pohjolainen* 17.2.1910.

790 *Perä-Pohjolainen* 24.2.1910; 11.2.1911; 21.2.1911.

791 Maantiekadun varrelle pystytetty lautarakennus määrättiin purettavaksi vuonna 1913, mutta toiminta jatkui vuokratontilla vielä seuraavaan vuoteen saakka. Palokunnantalolla esitettiin muutamia kertoja elokuvia vuoden 1914 aikana, mutta helmikuun markkinoilla järjestäjät olivat katsoneet tuottoisammaksi ”polkea polkkaa”. Näytäntökauden tuotot eivät olleet kattaneet menoja, eivätkä ihmiset olleet osanneet vielä hakeutua kunnolla palokunnantaloon vakituisiksi suunniteltuihin elokuvaesityksiin. Rovaniemen vapaalokunta oli vuonna 1913 tehnyt päätöksen järjestää elokuvanäytöksiä alkaen vuodesta 1914 paikatakseen heikentynyttä talouttaan. Esitykset lopetettiin jo vuotta myöhemmin. Koska koneita ei kuitenkaan saatu kaupaksi, alettiin elokuvia esittää, tosin yhtä huonolla menestyksellä vuonna 1923. Lopulta elokuvakoneesta ja tekniikasta päästiin eroon jo saman vuonna. Heinonen 1984, 235; *Kaiku* 21.2.1914; Kontio 2005, 118, *Rovaniemi* 29.11.1930

792 *Filmiaitta* 10.12.1923.

793 Heinonen 1984, 235.

Aksel Lipposen perustama elokuvateatteri Inari aloitti toimintansa vuonna 1921.⁷⁹⁴ Seppä Toivo Kanniaisen rakentaman Kinon avajaisnäytäntö esitettiin lokakuussa 1926.⁷⁹⁵ Inari houkutteli 1920-luvulla muiden kotimaisten elokuvateattereiden tavoin yleisöä paitsi sertifioidulla laadulla myös usein aikakauden elokuville ominaisilla epookkielokuvilla, eksotiikalla ja orientalisilla.⁷⁹⁶

Jo pelkästään elokuvien nimet herättivät odotuksia. Vesa Kurkela on kirjoittanut, kuinka tietynlaiset myyttiset iskusanat kuplettilaulajien iskelmien nimissä vahvistivat yleisön mielikuvia idän ihmemaista. Myös Rovaniemellä vierailleiden kuplettilaulajien (muun muassa Tatu Pekkarinen) repertuaariin kuului lauluja polttavista auringoista, puolikuista, kamelikaravaaneista ja haaremeista.⁷⁹⁷ Sama koski elokuvia ja niiden nimiä. Kaukaiset maat ja kulttuurit ovat olleet olleet mielikuvitusta kuttavaa eksotismia, jolla houkuteltiin markkinayleisöä karnevalistisen eskapismipariin myös elokuvien ja iskelmien keinoin.

Suomalainen elokuvatuotanto ei ollut vielä 1920-luvulla erityisen merkittävää. Sen sijaan ulkomaisten elokuvien maahantuonti oli runsasta, ja niitä käytiin myös katsomassa paljon myös Rovaniemen markkinoiden aikaan. Kino ilmoitti esittävänsä ensiluokkaisia, erikoisesti markkinayleisöä kiinnostavia elokuvia.⁷⁹⁸ Sekä Kino että Inari olivat suosittuja markkinahuveja vetäen katsomot täyteen lähes jokaiseen näytökseen.⁷⁹⁹

Äänimaisemia

Vuosikymmenen lopulla Inari mainosti *Rovaniemi*-lehdessä: ”Markkinaviikon suurin veto-ohjelma! Naurua! Seikkailua!! Jännitystä!! Lämmin teatterisali. Hyvä soitto.”⁸⁰⁰ Vuoden 1927 pääsiäismarkkinoilla vieraili kiertäväkin elokuvateatteri. Edellisenä vuotena pääsiäismarkkinoilla Inari oli luvannut herättää Buster Keatonin parhaalla elokuvalla todellisen naurumyrskyn.⁸⁰¹ Nauru kuului epäilemättä komedioiden aikaansaamaan äänimaisemaan sekä teatteri- että elokuvaesityksissä. Hannu Salmi on kirjoittanut katseen ja ruumiillisuuden merkityksestä ja erottautumisesta modernin ajan aistiympäristössä, jossa visuaalisuus ja panoroiva katse alkoi saada entistä enemmän sijaa länsimaisen kulttuurin piirissä. Katse ikään kuin irrotettiin muista aisteista ja sille luotiin omia ympäristöjä, joista elokuva on täydellinen esimerkki

794 Jukka Lankinen – Rovaniemen elokuvateatterit: <http://rovaniemikinot.50megs.com/> (tark. 7.6.2021).

795 *Rovaniemi* 23.10.1926.

796 Inarin ohjelmistossa pyöri muun muassa *Maharadjan lempivaimo* (*Die Lieblingsfrau des Maharadscha*, 1917–1921), jota *Rovaniemi*-lehdessä luonnehdittiin haaveelliseksi seikkailufilmiksi Tuhannen ja yhden yön satumailta. *Rovaniemi* 6.4.1922; 11.4.1922.

797 Kurkela 1998, 300.

798 *Rovaniemi* 29.9.1928.

799 *Uusi Suomi* 29.2.1928.

800 *Rovaniemi* 19.2.1929.

801 *Rovaniemi* 1.4.1926.

1890-luvulta alkaen.⁸⁰² Mutta käytännössä elokuvien kokeminen oli alusta alkaen aistien polyfoniaa. Katseelle tarjottiin tukea tuottamalla ääntä monin eri tavoin. Rovaniemen markkinoilla elokuvien katsominen oli myös elokuvien kuuntelemista ja lähes yliaistillisena kokemuksena monelle markkinavieraalle ainutlaatuinen.⁸⁰³

Lehdessä mainittu hyvä soitto viittaa elokuvien säestämiseen jollakin soittimella, tavallisesti pianolla, viululla tai haitarilla. Samoja instrumentteja käytettiin markkinoilla 1900-luvun alkupuolen elokuvateltoissa ja elokuvateattereiden edustalla erikseen ja eri kokoonpanoin, huomion herättäjinä. ”Hanuria rääkättiin ja viulua vingutettiin”, kirjoitettiin *Perä-Pohjolaisessa* vuoden 1914 pääsiäismarkkinoiden elokuvaesityksistä, joiden äänimaisema koettiin soitinten soinnin vuoksi kehnona, jopa häiritsevänä.⁸⁰⁴

Käytännössä kaikki ennen vuotta 1930 Rovaniemellä esitetyt elokuvat olivat mykkäelokuvia. Vaikka elokuvat olivatkin äänettämiä, 1910–1920-lukujen elokuvakulttuuri oli äänimaisemaltaan hyvinkin moninainen. Erkki Huhtamon mukaan mykkää eli äänetöntä elokuvaa ei koskaan ollut olemassa.⁸⁰⁵ Elokuvan alkuvaiheista lähtien elokuvaesityksiin liittyi niihin sävelletty musiikki. Pianistin, orkesterin ja erityisten efektiurkujen funktio oli elävöittää elokuvakerrontaa. Katsojakin saattoi ärsyntyä elokuvaesitysten yhteydessä tarjotusta musiikista. Vertailua voi saada Turusta, jossa turhautunut katsoja oli kirjoittanut sydämistyneen palautteen sanomalehti *Uuteen Auraan* syyskuussa 1910. Katsoja kertoo harrastavansa elokuvissakäyntiä mutta kertoo kärsivänsä luokattomasta musiikista ja kehnosta äänentoistosta:

Kun joskus iltahetkinä pistäytyy elävien kuvien teatterissa, joita kaupungissamme nykyään on ainakin puoli kymmentä, on useinkin kelpo hyvien ja hauskojen kuvien ohessa saanut kuulla epäpuhdasta, korvia rasittavaa musiikkia. Tähän on syynä joko soittajan sormien kömpelyys, taikka soittokoneiden ala-arvoisuus. Kun katselee sitä suurta ihmisjoukkoa, joka eläviin kuviin rahojansa kantaa, tulee ajatelleeksi: tuolle joukolle kannattaisi kyllä parempaakin soittoa tarjota.⁸⁰⁶

Tästä voidaan päätellä, että vuonna 1910 osa elokuvien kuluttajista oli jo varsin harjaantuneita arviomaan elokuvaesitysten laadullista tasoa myös äänen puolelta. Todennäköisesti myös Rovaniemellä ajateltiin samalla tavalla. Mykkäelokuvia säestävien soitinkokoonpanot vaihtelivat, mutta suosituin oli niistä trio. Joskus turvauduttiin pelkästään gramfonien äänilevyihin. Tavallisimmat soittimet

802 Salmi 2002, 357.

803 Säveltäjä ja elokuvatutkija Michel Chionin mukaan mykkäelokuvat pystyvät äänen puuttumisesta huolimatta luomaan moniaistisen kokemuksen. Chion 1994, 137.

804 *Perä-Pohjolainen* 16.4.1914.

805 Huhtamo 1997, 15.

806 *Uusi Aura* 14.9.1910.

olivat piano, mandoliini tai kitara sekä viulu. Etelä-Suomessa elokuvien vetovoimaa lisättiin torvisoitolla ja jopa kuorolaululla.⁸⁰⁷ Käytännöt vaihtelivat ympäri maailmaa. Joissakin maissa näyttelijät lausuiivat elokuvan vuorosanoja. Euroopassa kertojat saattoivat johdatella katsojat tarinoiden läpi dramaattisia ja lavastuksellisia yksityiskohtia esitellen ja antaen elokuvaesitykselle oman persoonallisen leimansa.⁸⁰⁸

Elokuvien katsomisen historiaa tulkinneen Hannu Salmen mukaan varhainen elokuvayleisö käyttäytyi eri tavalla kuin nykyinen ”sivilisoitunut” katsoja. Esityksissä istuttiin lakit päässä, syljeskeltiin lattioille, ja elokuvia kommentoitiin ja myötälettiin suureen ääneen, huudoin ja taputtaen. Yleisö saattoi varoittaa päähenkilöä uhkaavasta vaarasta, osoitella pahoinpitämiään sivuhenkilöitä sekä neuvoa roolihahmoja. Alkuaikojen elokuvissakäymisen kulttuuri oli luonteeltaan ja äänimaisemaltaan keskustelevaa ja avoimen interaktiivista. Konserttimaailmasta lainattu sivilisoitunut ja kontemplatiivisen keskittynyt käyttäytyminen omaksuttiin vasta myöhemmin.⁸⁰⁹ Rovaniemen markkinoiden karnevalistisessa ilmapiirissä eloisa äänekkyyks kuuluu luontevana osana elokuvissa käymisen kulttuuriin.⁸¹⁰

Elokuvia käsittelevissä muistossa kuvaillaan usein myös aistikokemuksia. Elokuvaohjaaja Ingmar Bergman kuvailee omaelämäkerrassaan *Laterna Magica* lapsuudenaikaista ensikohtaamistaan elävien kuvien, tarkemmin laterna magican eli kinematografian kanssa, jonka hän oli ostanut veljeltään Dagilta sadalla tinasotilaalla.⁸¹¹

[...] asetin kinematografian sokerilaatikon päälle, sytytin öljylampun ja suunnasin valokiilan valkoiseksi maalattuun seinään. Sitten latasin filmin koneeseen. Seinälle ilmestyi kuva niitystä. Niityllä uinui nuori nainen, ilmeistestikin kansallispuvussa.

[...] Kiersin kampea, ja tyttö heräsi, kohottaautui istumaan, nousi hitaasti seisomaan, ojensi kätensä ylös, pyörähti pois päin ja katosi oikealle. Jos jatkoin

807 Vaasassa elokuvaesitykseen oli tilattu Kaartin seitsikko huolehtimaan tilaisuuden arvokkuudesta, ei niinkään elokuvan itsensä vuoksi. Hirn 1997, 191; Juva 1995, 22.

808 Lehtola, J. 2000, 20; *Rovaniemi* 29.29.1928; *Perä-Pohjolainen* 16.4.1914; Bacon 2005, 22.

809 Salmi myös mainitsee interaktiivisuuden elävän vielä melodraamoissa, lastenelokuvissa ja kulttielokuvissa, joiden katsominen voi olla hyvinkin ritualisoitunutta. Salmi 1997, 67. Suomalaiseen populaarikulttuuriin laajasti syventynyt tietokirjailija ja kirjastonjohtaja Sven Hirn (1925–2013) kirjoitti 1890-luvun helsinkiläisestä, kultivoituneesta ja äänekkästä elokuvakulttuurista. Helsingin Seurahuoneella istuttiin pienissä pöydissä, ja elokuvia ihasteltiin seurustelun ja tarjoilun lomassa. Kiertävissä elokuvateatterissa näytökset olivat Hirnin mukaan hyvin äänekkäitä ja kiihkeitä tilaisuuksia, eikä heikossa valaistuksessa pysytty aina pitämään edes järjestystä yllä. Osa katsojista ei kyennyt nauttimaan lainkaan elokuvaesityksistä. Hirn 1991, 15.

810 Nykyään elokuvateattereissa vaaditaan huomiomaan muut katsojat. Silti elokuvasalien äänimaisemasta voi poikkeuksetta erottaa esimerkiksi karkkipapereiden rapinaa ja matkapuhelimen ääniä. Puhelmiin saatetaan jopa vastata, eikä keskusteleminenkaan ole mitenkään tavattoman harvinaista.

811 Kinematografi on ranskalaisen Léon Boylyn vuonna 1892 keksimä elokuvien kuvaamiseen ja katsomiseen käytetty laite. Chaline 2013, 68–71.

kammen kiertämistä, hän makasi taas paikallaan ja toisti sitten täsmälleen samat liikkeet. Hän liikkui.⁸¹²

Bergman kertoo muistavansa tarkoin kiihtymyksen, jonka aisteja kiihottanut kokemus hänelle aiheutti.⁸¹³ Bergmanin muisto on valaiseva esimerkki siitä, kuinka omia muistoja voidaan merkityksellistää henkilökohtaisten aistikokemusten kautta. Aistit voivat välittää tietoa historiasta ja tarjota tutkimukselle tuoreita näkökulmia.⁸¹⁴ On hyvin todennäköistä, että aikalaiset olisivat jakaneet Bergmanin elämäkerrassaan sanallistaman aistikokemuksen. Se tarjoaa myös johtolangan markkinakokemusten merkitysten avaamiseen. Vähäpätöiseltäkin tuntuva aistimuisto voi olla kokijalleen hyvinkin merkittävä. Rovaniemen markkinoiden huvielämä saattoi tarjota kävijöilleen suorastaan yliaistillisia kokemuksia, jossa erilaisilla äänillä ja nimenomaan musiikilla oli suuri merkitys oikean markkinatunnelman luomisessa.

Mykkäelokuvissa musiikin tehtävänä oli luoda väljä, assosiativinen äänikulissi kankaan tapahtumille. Säestäjät osasivat myös huvittaa yleisöä, joka saattoi joskus laulaa tunnettujen kappaleiden mukana. Äänitaustaa rakennettiin 1900-luvun vaihteessa käyttämällä myös fonografia ja gramofonia.⁸¹⁵ Musiikkia käytettiin kaikkialla eri tavoin ja eri mittakaavassa. Kun Rovaniemen markkinoilla elokuvia saattoi säestää yksi ainoa soitin, saattoi Yhdysvalloissa mykkäelokuvan kultakaudella 1920-luvulla soittaa kokonainen orkesteri. Suurissa elokuvapalatsseissa olivat käytössä myös massiiviset teatteriorkesterit eri puolille salia sijoitettuihin pilleineen.⁸¹⁶

Ensimmäiset äänielokuvat, joissa ääni liittyi teknisesti suoraan kuvaan, tulivat levitykseen Yhdysvalloissa vuonna 1926, joskin Alan Croslandin ohjaama ja Al Jolsonin tähdittämä *Jazzlaulajaa* pidetään yleisesti ensimmäisenä läpimurron tehneenä äänielokuvana.⁸¹⁷ Ei liene sattumaa, että ensimmäisten äänielokuvien joukossa oli paljon nimenomaan musiikki- ja tanssielokuvia. Paradoksaalisesti musiikin määrä kuitenkin aluksi väheni, sillä mykkäelokuvissa musiikkia soitettiin läpi elokuvan, mutta äänielokuvassa oli mahdollista kuulla myös dialogia, näyttelijöiden puhetta. Myöhemmin Hollywood-tuotannossa musiikin määrä lisääntyi ja kuului

812 Bergman 1987, 19. Bergman liittää kinematografiin aistimuistoja: [...] ”voin milloin tahansa palauttaa mieleeni kuuman metallin hajun, komerossa leijuvan koinmyrkyt ja tomun tuoksun, kammen kädesäni, seinällä tärisevän nelikulmion.” Bergman 1987, 19.

813 Bergman 1987, 19.

814 Vrt. Salmi & Johnson 2012, 83.

815 Salmi 1997, 207. Salmi on myös kirjoittanut kolmesta mentaalista reaktiotyypistä: katsojat saattoivat imitoida liikettä, pyrkivät osallistumaan toimintaan ja saattoivat pelätä näkemäänsä ja kuulemaansa. Salmi 1996, 145.

816 Bacon siteeraa kirjassaan urkuri Dennis Jamesia: ”Mykkäelokuva oli elävä ilmaisumuoto. Tämä menetettiin äänielokuvan tulon myötä. Sen myötä katosi kaikkein tärkein yksittäinen mykkäelokuvien katsomiskokemuksen liittyvä tekijä.” Bacon 2005, 258–261.

817 *Jazzlaulajaa* (*The Jazz Singer*, ohj. Alan Crosland 1927) esitettiin Haaparannassa joulukuussa 1929. *Perä-Pohja* 6.12.1929.

yhtä aikaa dialogin kanssa. Yhdysvalloissa edulliset mykkäelokuvat olivat olleet suosittuja erityisesti vastikään maahan muuttaneiden siirtolaisten keskuudessa.⁸¹⁸ Todennäköisesti syynä oli vaikeudet uuden kotimaan kielen ymmärtämisessä; Hollywood-elokuvissa dialogi oli käytännössä kokonaan englantia.⁸¹⁹

Vuosikymmenen lopulla Rovaniemellä alettiin julkaista lehtiartikkeleita äänielokuvista, jotka muuttivat ratkaisevasti elokuvien ja Rovaniemen markkinoiden äänimaisemaa. *Rovaniemi*-lehdessä äänielokuvan tulevaisuudesta kirjoitettiin ensimmäisen kerran heinäkuussa 1929. Jutussa pohdittiin, tuleeko äänielokuva lopulta syrjäyttämään mykkäelokuvan. Lukijalle myös kerrottiin, kuinka jo elokuvastudioissa täytyi huomioida äänen tallentamiseen liittyvät tekniset kysymykset:

Mielenkiintoista lienee lähemmin tutustua äänielokuvan ateljeeriin. Jos aiot sinne päästä sisälle, on sinun pantava tohvelit jalkaasi, sillä äänielokuvan ateljeerissä vallitsee haudan hiljaisuus. Ohjaajakin hiipii varpaisillaan korkkiallattialla. Pienikin melu tulee mukaan elokuvaan.⁸²⁰

Elokuussa *Rovaniemi*-lehdessä ilmestyi nimimerkki Billien artikkeli ”Arvosteluja äänielokuvasta”, jossa lainattiin ranskalaisen *Cinémagazinen* kokoamia lausuntoja aikakauden tunnetuilta elokuvaohjaajilta. Elokuvatekniikan pioneeri ja mykkäelokuvien ohjaaja D.W. Griffith toivotti äänielokuvan tervetulleeksi, koska hänen mukaansa se antaa ”mykälle valkoiselle kankaalle inhimillisen äänen lumousvoiman, sekä antaa sille mahdollisuuden toistaa kaikki luonnon äänet, hiljaisimmasta mahdollimpaan, satakielen laulusta Niagaran kohinaan saakka”. Jutusta saatiin myöskin selville, mitä mieltä elokuvatähti Greta Garbo oli äänielokuvasta:

Minä vihasin äänielokuvaa aluksi. Se ripisi ja rapisi, ei ollut elokuvaa eikä teatteria. [...] Euroopassa ollessani on äänielokuva mennyt huimaavasti eteenpäin. Se on niin paljon kehittynyt kokeiluasteelta, että kaikkien, jotka eivät tahdo tunnustaa sen paremmuutta hiljaiseen elokuvan nähden, täytyy olla joko toivottomasti vanhanaikaisia tai sanomattoman itsepäisiä.⁸²¹

Lehtijutuilla todennäköisesti oli taka-ajatuksena valmistaa rovaniemeläisiä vastaanottamaan äänielokuvat ja luomaan myös painetta paikalliselle elokuvayrittäjille. On toki myös mahdollista, että Inari ja Kino olivat myötävaikuttamassa mielipide-

818 Bacon 2005, 261, 263.

819 Hannu Salmi muistuttaa, että kuvista voidaan kertoa myös äänen keinoin ja päinvastoin. Aistivai-
kutelman tulkintaa voidaan periaatteessa manipuloida toisella aistilla. Mykkäelokuvissa ääntä koodattiin
kankaalla kuvien avulla: suunliikkeillä ja kuvakoon muuttamisella saatiin aikaiseksi huutoa. Vastaavasti
musiikilla kuvattiin visuaalisia havaintoja. Salmi 2002, 345–346.

820 *Rovaniemi* 13.7.1929.

821 *Rovaniemi* 13.8.1929.

kirjoituksen julkaisemiseen. Garbo toi esille myös varhaisten mykkäelokuvien perusongelmaan: mykän elokuvatekniikan sivuvaikutuksia osana esitysten äänimaisemaa olivat filmin ja projektorin mekaaniset äänet.⁸²² Laitteista lähtevät oudot äänet ja värisevät kuvat saattoivat häiritä katsojia ja rikkoa heidän todellisuussilluusionsa. Myös itse elokuvat voitiin kokea hyvinkin köykäisinä.⁸²³

Kaksi viikkoa myöhemmin *Rovaniemessä* julkaistiin kuukausi ennen Mikkelinmarkkinoita artikkeli ”Elokuvamaailmasta”, jossa pohdittiin myös ruotsalaista Garboa koskevaa asiaa: mykkäelokuva-aikakauden näyttelijöiden äänten sopivuutta äänielokuviissa. Lehtijutun mukaan näyttelijöiden äänet tulevat sopiviksi, kunhan ensin korjataan äänenmuodostukseen liittyvät pahat tottumukset ja ulkomaalaisten näyttelijöiden puheesta erottuva vieras korostus.⁸²⁴ Artikkelin lopussa näyttelijä Lionel Barrymore varoittaa kollegoitaan matkimasta teatteria puhuessaan. Hänen mukaansa näyttelijät puhuvat liian voimakkaalla äänellä ja vaikuttivat helposti kiihottuneilta. Barrymore muistuttaa, että puhe- ja näyttelytekniset vaatimukset ovat erilaiset näyttämöillä ja elokuvissa.⁸²⁵

Lokakuussa 1929 *Rovaniemi*-lehdessä kirjoitettiin kuukausi Mikkelinmarkkinoiden jälkeen, että äänielokuva ei ole Suomessa vastannut odotuksia, eikä pieniin elokuvateattereihin ollut suunnitteilla äänielokuva tukevan tekniikan rakentamista. Lehdessä siteerattiin Suomen Biografi Oy:n johtajaa Erkki Karua: ”Suomalainen yleisö ei ole suhtautunut äänielokuvaan yhtä lämpimästi kuin siihen muualla maailmassa on suhtauduttu. Suurelta osin on tähän luonnollisesti vaikuttanut niiden vieraskielisyys.”⁸²⁶ Monelle kaukaa pohjoisesta tullelle markkinavieraalle elokuvaään-
ten kuuleminen oli kuitenkin todennäköisesti voimakas ja mieleenpainuva elämys. Markkinoilla äänielokuvat herättivät uteliasta keskustelua ja keräsivät katsojia. Ne toivat Rovaniemen markkinoiden äänimaisemaan oman merkityksellisen lisänsä.

822 Erään selityksen mukaan musiikin tehtävänä oli peittää koneen aiheuttamat äänet. Bacon 2005, 253.

823 Salmi 1996, 146.

824 Annikki Kariniemi oli Greta Garbon ihailija. Hän kävi Rovaniemellä katsomassa pikkusiskonsa Reginan kanssa Garbon ensimmäisen äänielokuvan Anna Christie (1930). Kariniemi oli kirjoittanut elokuvasta ystäväelleen Teuvo Holopaiselle: ”Garbolla on sitten omituinen ääni. Minä pidin siitä.” Pikkusisko oli ottanut asiaan myös kantaa: ”Ei ole yhtään liioiteltua, kun verrataan Garbon ääntä merituuleen. Siksi kauris se on”. Kontio 2005, 118. Kariniemen siskokset olivat 1930-luvun alun nuoria. Ehkä he myös kävivät katsomassa *Ylioppilaan iloiset päivät* (*Words and Music*, ohj. James Tingling 1929), jonka tunnusmerkeiksi elokuvateatteri Inari kuvaili laulun, soiton, nuoruuden ja elämänilon. *Lapin Kansan* 5.1.1932.

825 *Rovaniemi* 31.8.1929.

826 *Rovaniemi* 31.10.1929.

7. Huvilaitokset

7.1. Sirkukset

Ritva-Liisa Sumu kirjoitti vuonna 1975 Rovaniemen talvimarkkinoiden sääolosuhteista ja äänekkäistä huvilaitoksista, jotka näyttävyydellään ja äänillään yhdessä auringon kanssa houkuttelivat talven kangistamaa markkinayleisöä osallistumaan huvitteluun:

Helmikuun aurinko loisti punaisempana kuin koskaan ja ihmismielet sulivat jäätä, johon kaamos oli ne kohmettanut. Hoijakat pyörivät, värilyhdyt heiluivat ja haitari soi. Komeljanttarit ja trikoopukuiset esiintyjät vetäisivät ihmeteltojensa väliverhot syrjään ja rummut pärisivät: sisään vain!⁸²⁷

Jokainen, joka on joskus vierailut elämänsä aikana sirkuksessa ja tivolissa, muistaa niiden eloisan värikkään äänimaiseman. Kaikki aistit täyttävästä maisemasta pystyy erottamaan posetiivimusiikin, sirkushevosten hirnunnan, lasten kiljumisen, pelikoneiden kilinän, huvilaitteiden mekaanisen kolinan, sähkölaitteiden hurinan, sirkustirehtöörin juonnot ja temppuja säestävän orkesterin sekä yleisön aplodeihin puhkeavan naurun klovniesityksen päätteeksi. Rovaniemen menneiden markkinoiden tuottama huvilaitosten äänimaisema ei aikalaiskokemuksena tästä poikennut.⁸²⁸

Huvilaitosten teltat, laitteet ja rakennelmat kuljetettiin tiettyinä aikoina sovittuun paikkaan, pystytettiin, purettiin ja kuljetettiin seuraavaan kohteeseen. Esitykset niiden sisällä tai välittömässä läheisyydessä olivat kertaluonteisia mutta ohjelmalliselta sisällöltään toistuvia huvittelutapahtumia. Karuselli puolestaan oli kaikkine toimintoineen vuodenaikasta riippumatta ulkotilassa pyörivä huvilaitte, joka myöhemmin

827 Sumu 1975, 14. Rummulla ilmoitettiin Suomessa myös markkinoiden alkamisesta. 1800-luvun Raahessa ”trumpali” viestitti soitollaan markkinoiden alkamisen ohella monenlaisia muitakin kaupungin kuulutuksia. Iltayhdeksältä rummunsoitto merkitsi kehotusta hankkiutua yöpuulle, ja aamusoitto annettiin jo neljältä. Rumpalin mukana kulki tastienari eli kaupunginpalvelija tai yövahti, joka kuulutti viestin rumpusignaalin jälkeen jokaisessa kadunkulmassa. Paulaharju 1965 [1925], 41.

828 Karisto julkaisi vuonna 2014 lapsille tarkoitetun kuvakirjan Iloinen sirkus (Noisy Circus) Kustantajan esittelyteksti: ”Mutta mitä olisi sirkus ilman sen lumoavaa äänimaisemaa? Kirjan ääninapeista voi taikoa kuuluville ihanaa sirkusmusiikkia, aplodeja ja makeaa naurunremakkaa!” Gausden & Taplin 2014; www.kirjasampo.fi (tark.8.6.2021). Vesa Kurkelan mukaan kaikenlainen kilinä ja räminä olivat edustaneet jo 1800-luvun musiikkikirjoittelussa ala-arvoista epämusiikkia. Kurkela 2014, 38.

kiersi markkinoilla tivolin mukana. Rovaniemen markkinoilla vierailleet sirkukset, karusellit ja anatomiset museot eli kabinetit olivat osa keskieurooppalaisen huvitoiminnan vuosisataista jatkumoa. Etelä-Suomi kuului jo 1700-luvulla organisoidun huvitoiminnan piiriin, jolloin kiertelevät teatteri- ja akrobaattiseurueet matkustivat Pietarin ja Tukholman väliä.⁸²⁹

Määritelmällisesti sirkus on äänekäs näytöskokonaisuus, johon lukeutuvat akrobaatit, eläinkesyttäjät, taikurit ja klovnit. Tavallisesti sirkus toimii kiinteässä rakennuksessa tai suuressa teltassa, jonka keskellä sijaitsee pyöreä arena ja sen ympärillä kohoava katsomo.⁸³⁰ Sirkuksen historia juontaa juurensa antiikkiin. Kreikan kielen sana *kirkos* merkitsee pyöreää. Roomalaiset lainasivat sanan latinaan, jossa *circus* tarkoitti pyöreää esiintymisaluetta. Aikaa myöten sirkuksesta muodostui monipuolinen viihdekokonaisuus, johon lukeutui erilaisia esittäviä ohjelmanumeroita akrobaateista ja jonglööreistä eläinesityksiin ja klovneriaan. Niillä kaikilla oli omat kulttuurihistorialliset traditionsa.⁸³¹

Sirkuksia vieraili myös Rovaniemen markkinoilla. 1920-luvun loppupuolen lähestyessä markkinoita oli järjestetty jo lähes puoli vuosisataa. Myös sirkukset olivat vakiinnuttaneet asemansa osana markkinoiden huvielämää. *Rovaniemi*-lehdessä julkaistiin kesäkuussa 1926 laaja artikkeli otsikolla *Markkinat muinoin ja meidän ajallamme*. Siinä muisteltiin myös sirkushuvien äänimaisemaa. Rovaniemelle saapuneiden sirkuslaitosten telttojen edustoilla oli mainostettu tulevia esityksiä äänekäästi ja värikkään näyttävästi:

[...] joskus saattoi nähdä useampiakin telttoja, joiden edessä kirjaviiniin pukeutuneet ilveilevät ja kokkaviiksiset voimamiehet kelloja hellelemällä ja erinäisiä soittokoneita soitellen sekä sukkeluuksia huudellen houkuttelivat yleisöä ”katsomaan maailman etevintä nuorallakävelijää”, tai luvaten niin ja niin paljon sille miehelle, joka voittaa ”mestaruusvyön omistajan paininheitossa”.⁸³²

Lehden mukaan katujen kulmiin ja telttojen ulkoseinille oli kiinnitetty mitä hullempia ilmoituksia. Jossain saatettiin mainostaa maailmankuulua, hevosenkenkiä taivuttelevaa ja tulta syövää pelotonta jättiläistä. Toisaalla oli esillä juliste pöydälle asetetusta, ennustavasta ja paperia polttavasta päästä.⁸³³

Voimamiehet toimivat esitysten sisäänheittäjinä huutamalla. Vielä kun huudon sisältö ja huutaja olivat tavanomaisista poikkeavia, äänimaisematilan valtaaminen tai

829 Hirn 2004, 330.

830 Mattila-Lahtinen 1983, 1–5.

831 Monissa varhaisissa kulttuureissa ilveilijällä oli lupa tehdä pilaa yhteisön pyhistä rituaaleista tekemällä monet asiat nurinkurisesti, kääntämällä asiat toisin päin. Ks. esim. Siljamäki 2010.

832 *Rovaniemi* 22.6.1926.

833 *Rovaniemi* 22.6.1926.

siitä erottautuminen oli suhteellisen vaivatonta. Voimamiesten keinovalikoimaan kuuluivat myös erilaiset apuvälineet kelloista soittokoneisiin, jotka saattoivat olla esimerkiksi posetiiveja. Näytöksiä mainostettiin myös soittamalla haitaria ja rumpua sekä ”huutamalla tuomiopasuunan äänellä”.⁸³⁴ Äänten funktiona oli ennen kaikkea huomion herättäminen.

Sana sirkus mainittiin Rovaniemen markkinoiden yhteydessä ensimmäisen kerran helmikuussa 1905, jolloin *Kaiku*-lehdessä arveltiin sirkuksen nauttineen epäsuosiota näyttelijän liiallisen humalatilan vuoksi.⁸³⁵ Kaksi vuotta myöhemmin oululaisen *Liitto*-lehden markkinakatsauksessa mainittiin sirkuslaiset ja muut keinoittelijat.⁸³⁶ Vuonna 1909 *Perä-Pohjolainen* kirjoitti Yliruokasen kentälle⁸³⁷ rakennetuista teltoista repäisevine reklaameineen viitaten todennäköisesti edellä mainittuihin äänekkäisiin sisäänheittäjiin. Lehti mainitsi yleisön osallistumisen olleen vilkasta sirkusteltassa, mikä kertoo epäsuorasti äänimaiseman täyttyneen myös yleisöäänistä.⁸³⁸

Ensimmäinen sirkusesitykseksi luokiteltava näytös nähtiin Rovaniemen talvimarkkinoilla vuonna 1884. Markkinayleisöä, etenkin nuorisoa, olivat tuolloin voimistelullaan viihdyttäneet oululaiset Westerlundin veljekset sukkeluukseineen ja taidetempuineen.⁸³⁹ Maata kiertäneet Gustaf ja Alexander Westerlund esittivät akrobatiaa, nuorallatanssia ja miekannielemistä sekä esiintyivät klovneina. Heillä oli käytössään omassa teltassaan laterna magica, (taikalyhty), joka oli eräänlainen diaprojektorin edeltäjä ja myös varhaisten elokuvien esiaste. Myöhemmin veljekset siirtyivät valokuvaajiksi.⁸⁴⁰

Voimistelijat ja heidän esityksensä olivat vuosisadan lopulla varsin tavallinen ohjelmanumero markkinoilla. 1900-luvulla he esiintyivät kiertävien sirkusten veto-nauloina trapetsi- ja tasapainotaitelijoina, joskin vielä vuonna 1923 voimistelijoilla oli markkinoilla usein erillinen näytäntö.⁸⁴¹ 1800-luvun lopun markkinoilla vieraili myös loih tunäyttelijä eli silmäkääntäjä.⁸⁴² Tietokirjailija Heikki Nevalan mukaan silmäkääntäjiä ja loih tutaiteilijoita kutsuttiin Suomessa myös noitureiksi ja kons-tiniekoina tai -maakareiksi. Silmäkääntäjiksi saatettiin nimittää muitakin markkinoilla kiertäviä esiintyjiä kuten näyttelijöitä ja posetiivareita. Taikuri-sana puolestaan tarkoitti 1800-luvulla velhoa tai noitaa.⁸⁴³ Vuoden 1908 talvimarkkinoilla

834 Ks. myös luku 3. Puhemaisemat; *Pohjolan Sanomat* 23.2.1924.

835 *Kaiku* 27.2.1905

836 *Liitto* 26.1907.

837 Nykyisin Vanhatorinpuisto.

838 *Perä-Pohjolainen* 23.2.1909.

839 *Kaiku* 8.3.1884.

840 *Kaleva* 10.1.2016; Hirn 1982, 166–174.

841 Heinonen 1984, 236–238; *Rovaniemi* 17.2.1923.

842 *Oulun ilmoituslehti* 5.3.1887. *Aura*-lehdessä kuvailtiin vuonna 1889 Professori Preder -nimistä loih-tunäyttelijää itämaisen loih tijan asuun puketuneeksi näppäräsormiseksi esiintyjäksi. *Aura* 14.5.1889.

843 Nevala 2011, 24–25, 30.

esiteltiin esoteerisia kykyjä, kun paikkakunnalle saapui magnetismia ja spiritismia esityksessään käyttänyt ihmeitten näyttäjä.⁸⁴⁴

Rovaniemen markkinoilla oli läpi vuosikymmenten mahdollisuus ihailta moniohjelmaisten sirkusesitysten⁸⁴⁵ ohella yksittäisten artistien shownumeroita taikureista ja silmäkääntäjistä käärmeenkesyttäjiin, kahlekuninkaisiin, puukonheittäjiin, surmanajajiin ja ilmaan kohoaviin naisiin. Rummun pärinä ja posetiivin vinkuna olivat osa telttä-alueiden sirkuksiin liitettävää äänimaisemaa.⁸⁴⁶ Yleisöä houkutteltiin esityksiin tutuin keinoin. Ritva-Liisa Sumu kirjoitti signaalina toimineesta merkkikellosta, jonka tehtävänä oli herättää yleisön huomio alkavaan sirkusesitykseen. Merkkikellon ääni oli Sumun mukaan tuttu kuin kulkunen varsiteillä.⁸⁴⁷ Todennäköisesti kirjailija on tavoitellut kellon sointiin sopivaa kuvausta omista kokemuksistaan. Kulkusen ääni on voinut merkitä hänelle mukavia ja jännittäviäkin äänimuistoja.

Sirkuksen äänimaisema oli osa markkinoiden atmosfääriä, jossa äänentuottajien huudoilla, merkkikellojen kilinällä, pärisevillä rummuilla ja esitystä säästävällä sirkusmusiikilla oli merkittävä rooli taianomaisen tunnelman luomisessa. Sirkus on aina ollut eräänlaista estradimagiaa, jossa eri äänillä pyritään tietoisesti muokkaamaan ja hallitsemaan valmiiksi vastaanottavaisen yleisön reaktioita. Yleisö oli mukana vahvistamassa ja merkittävältä osaltaan rakentamassa sirkuksen äänimaisemaa arjesta vapauttavalla karnevalistisella naurullaan ja esiintyjä palkitsevilla aplodeillaan.

Sirkustapahtumia ei suotta nimitetä usein sirkuskarnevaaliksi. Sirkuksessa kaikki arkinen käännetään hetkeksi ylösalaisin, ja kaikkea paisutellaan: villieläimet eivät ole villejä, klovnien asut ovat naurettavan liioiteltuja, samoin voimamiesten ilmaan nostamat kuvitteelliset kilogrammat. Kaikille niille on lupa nauraa ja taputtaa. Sirkuskarnevaalin ydin on äänekkäässä huvittelussa ja arjesta vapautuneessa naurussa. Emmanuel Le Roy Ladurien mukaan 1500-luvun Romansin karnevaalihuveissa nimenomaan alemmat kansankerrokset saivat äänensä kuuluville.⁸⁴⁸ Neuvostoliittolainen kirjallisuudentutkija Mihail Bahtin puolestaan tulkitsee karnevaalin ilmapiiriä hartaan, vakavan ja säädellyn vastakohtana.⁸⁴⁹

844 *Perä-Pohjolainen* 11.2.1908. Spiritismi lukeutui 1900-luvun vaihteissa kukoistaneisiin esoteerisiin liikkeisiin. Esoterialla tarkoitetaan sellaisia kulttuurisia virtauksia, joita kuvaillaan usein salatieteiksi. Arkipuheessa esoterian käsite liitetään okkultismiin, magiaan, noituuteen taikauskoon ja mystiikkaan sekä muuhun yliluonnolliseen. Kokkinen & Mahlamäki 2020, 13; Kaartinen & Leskelä-Kärki 2020, 53–58.

845 1900-luvun alussa aikalaiset kutsuivat sirkusesityksiä myös näytelmiksi ja teatteriksi. *Pohjois-Suomi* 1.3.1907. Vuonna 1928 *Rovaniemi*-lehden pakinassa Rovaniemen markkinoita verrattiin olympialaisiin. *Rovaniemi* 14.2.1928. Tästä voi päätellä, että vuosikymmenten jälkeen markkinoihin ja sen esityksiin osattiin lehdistössä suhtautua aiempaa lempeämmällä huumorilla.

846 Heinonen 1984, 238; Ks. esim. *Rovaniemi* 25.2.1922; *Kaiku* 24.2.1924; *Pohjolan Sanomat* 23.2.1924; *Rovaniemi* 23.2.1924.

847 Sumu 1975, 14–15.

848 Le Roy Ladurie 1990, 184.

849 Bahtin 2002, 219.

Rovaniemen markkinoiden sirkuksissa kaikilla äänillä oli sosiaalista ja kulttuurista merkitystä. Äänet loivat markkinatunnelmaa. Sosiaalisessa mielessä ne rakensivat kollektiivista koherenssia, aikaan ja paikkaan sidottua yhteenkuuluvuuden tunnetta. Kulttuurisesti äänten merkitys liikkuu syvällä mentaliteettien tasolla ja kulkee ylisukupolvisina, lähes atavistisina kokemuksina. Ihminen on nauranut sirkuksissa samoista syistä jo tuhansia vuosia: niissä on hauskaa, ja nauraminen myös tarttuu ja kuuluu.

7.2. Kabinetit

Äänekkäiden sirkustaitelijoiden ohella Rovaniemen markkinoilla ihmeteltiin varsin vaiteliaitakin vieraita. Vuonna 1912 Rovaniemelle saapui kuuluisa Hartkopfin Panoptikon ja Anatominen museo, joka mainosti näyttävästi näytöksiansä muun muassa *Perä-Pohjolaisessa*.⁸⁵⁰ Museo oli kiertävä vahakabinetti, jonka voidaan tässä yhteydessä katsoa kuuluneen osaksi markkinoilla kiertänyttä sirkus- ja tivoliperinnettä. Kiertäviä vahamuseoita näkyi Euroopassa jo 1700-luvulla, mutta Suomeen ne rantautuvat vasta 1800-luvulla Pietarin kautta. Vuonna 1879 säädetyn elinkeinovapauden ansioista kabinetteja ja etnologisia museoita alkoi kiertää maassa entistä enemmän.⁸⁵¹

Näytteillä seisoivat monet kuuluisuudet, hiljaisina kuin vainajat, kuten kirjailija Sumu kuvaili vahanukkeja.⁸⁵² Äänettömät objektit olivat markkinavieraiden silmissä niin aitoja, että ne todennäköisesti elollistettiin katsojan kokemuksessa nimenomaan niiden lakkaamattoman hiljaisuuden vuoksi. Vahakabinettien kuuluisuudet olivat äänettömiä, ainoastaan heidän maineensa puhuivat puolestaan. Markkinoilla kiertäneissä vahakabineteissa ei ollut esillä ainoastaan vahavalmisteisia ihmisobjekteja vaan myös kurioositeetteja, esimerkiksi inkvisition käyttämiä kidutusvälineitä.

Hartkopfin museon alkuperä on Sven Hirnin mukaan osin hämärän peitossa. Tiedetään, että museon perusti Ruotsissa vuonna 1820 syntynyt Carl Dietrich Alexander Hartkopf, joka oli vahakabineteissaan esitellyt 1860-luvun Tukholmassa historiallisia henkilöitä. Myöhemmin Hartkopf asusteli myös Pariisissa erikoiskoelmaansa esitellen. Vuosisadan lopulla eri osastoihin jakaantunut kokoelma oli kasvanut mittavaksi, mainosten mukaan jopa maailman suurimmaksi vahanukkekoelmaksi. Vuosisadan lopulla Hartkopfin museota alkoi hallinnoida tanskalainen Niels Nielsen. Museo kiersi Suomessa ja tuli monelle markkinavieraille tutuksi myös Rovaniemellä. Lopulta Nielsen luopui museokokoelmasta velkaannuttuaan ja yleisön kiinnostuksen vähennyttyä. Kokoelma siirtyi 1920-luvun lopulla Tivoli

850 Ks. esim. *Perä-Pohjolainen* 3.2.1912; 6.2.1912; 15.2.1912; 17.2.1912.

851 Hirn 2004, 329–341.

852 Sumu 1975, 14.

Sariolan omistukseen. Museon suosio kuitenkin jatkoi hiipumistaan, mikä todennäköisesti johtui elokuvien kasvavasta suosiosta. Staattiset, äänettöminä paikallaan pysyvät vahanuket eivät lopulta pystyneet kilpailemaan markkinat vallanneiden elävien kuvien kanssa.⁸⁵³

Vuoden 1912 Rovaniemen talvimarkkinoilla Hartkopfin Panoptikon ja Anatomicinen museo ehdittiin nähdä ja kokea täydessä loistossaan viiden päivän ajan. Nimimerkki Rovaniemen Kusti hehkutti museota mainoksessaan *Perä-Pohjolaisessa*. Markkinahuveja oli tullut runsaasti. Palokunnantalon tontilla oli pyörinyt karuselli ja kauppias Pekka Kourin talon pihamaalla elävien kuvien teatteri. Mutta varsinaiseksi yleisömagneetiksi Kusti ennusti Hartkopfin vahakuvamuseota:

Palokunnantontti arvattavasti tulee olemaan markkinain niin sanoen kiehumapisteenä, sillä sinne on rakennettu vielä hyvin suuri, pitkä telta, jossa Hartkopfin suurenmoinen vahakuvamuseo muine merkillisyyksineen ja maailman ihmeine sijaitsee [...] Entäs maailman suurin mies! Sekin on nähtävänä tässä museorakennuksessa eri osastossa. Semmoista jättiläistä ei myöskään ole Rovaniemellä ikipäivänä nähty. Näin ollen puheena oleva museo jättiläisineen vetänee koko markkinakansan puoleensa. Nimimerkki Rovaniemen Kusti.⁸⁵⁴

Tarjolla oli vahakuvamuseon merkillisyyksien ohella hämmästyttävä, elävä nähtävyys. Kustin mainitseman jättiläisen, gotlantilaisen Gustaf Edmanin väitettiin olevan 243 senttimetriä pitkä ja painavan 231 kilogrammaa. Edman oli saapunut Suomeen vuonna 1906, sitä ennen hän oli kiertänyt useiden vuosien ajan Euroopassa ja Yhdysvalloissa. Edman toimi Hartkopfin museon vetonaulana esiintyen markkinoilla ja kaupungeissa aina kuolemaansa asti. Edman, jolla oli ollut Suomessa suuria sopeutumisvaikeuksia suuren kokonsa vuoksi, menehtyi lopulta lavantautiin Savonlinnassa syksyllä 1912. Hänen arkkuaan oli kantamassa kahdeksan miestä. Museo sijoitti esityksissä Edmanin kuudentoista tuuman kokoiset saappaat houkuttimeksi teltan ulkopuolelle.⁸⁵⁵ Valtavat kengät ovat olleet epäilemättä vaikuttava näky ja aiheuttaneet monenlaista hämmästyä. Osa katsojista on saattanut hiljentyä jättiläisen nähtyään. Lapset ovat voineet pelästyäkin, joten naurun ohella esityksissä on mitä todennäköisimmin kuulunut itkuakin.

Mitä Edmanin esityksessä tapahtui? Vihjeitä ja tietoa tarjoaa sanomalehti *Kaleva*. Edman nimittäin esiintyi Oulussa toukokuussa 1912. Sen yhteydessä häntä oli myös haastateltu. Esityksen alkamisesta ilmoitettiin kelloa kilisyttämällä. Edmanin astutua esiin lavalle oviverhojen takaa oli kirjoittajalta paennut veri poskilta. Jättiläinen oli katsellut hetken aikaa lavalta tuijottavia katselijoita, astunut hymyillen alas,

853 Hirn 2004, 329–341.

854 *Perä-Pohjolainen* 17.2.1912.

855 Hirn 2004, 335.

kätellyt kaikkia paikallaolijoita ja esiteltyt pitkiä raajojaan. Haastattelussa hän oli toimittajan mukaan osoittautunut mukavaksi, puheliaaksi ja vitsikkääksi. Edman oli muistellut varttumistaan Gotlannissa ja jutellut matkustelusta ja vaimostaan.⁸⁵⁶ Hänen esitystään ei lähteistä päätellen elävöitetty kelloa lukuun ottamatta äänitehostein, vaan äänimaisema koostui lähinnä katsojien hämmästelystä ja keskustelusta. Elävän jättiläisen kohtaaminen oli epäilemättä ollut jännittävä ja unohtumaton kokemus kaikenikäisille markkinavieraille.

Mitä muuta oli esillä Hartkopfin museossa? Lehtimainoksen mukaan Palokunnan kentälle sijoitettu viisipäiväinen vahakabinetti sisälsi yli tuhat vahasta valmistettua, luonnollista kokoa olevaa näyttelyobjektia. Kuninkaallisten, urheilijoiden, tiedemiesten ja rikollisten tapaisten kuuluisuuksien lisäksi kabinetissa esiteltiin kaikki ”ihmisrodut” kansallispuvuissaan. Näytteillä olevia ryhmiä oli seitsemän, joihin lukeutui muun muassa kahdeksanosainen rikosdraamallinen sarja: Onneton koti, Kiusaamus, Ravintola, Rikos, Vangitseminen, Kuulustelu murhatun ruumin vieressä, Hyvästijätö vankilassa ja Mestauslavalla. Vastapainoa kokonaisuuteen toi ”Kukkaistytöjä eksyksissä – Kauneuskokoelma maailman kauneimmista naisista”. Lisäksi ihmeteltävinä oli Pariisiin maailmannäyttelyssä mitaleja kerännyt anatominen osasto merkillisine fysonomisine luonnonomitusuuksineen sisältäen myös sikaihmosten tapaisia eksoottisia eläimiä. Erikoisuuksiin lukeutuivat lisäksi uutuutena La Bella Irene, ”tatueraattu” amerikkalainen nainen ja Juliana Pastranan palsamoitu ruumis⁸⁵⁷, karvainen nainen ja hänen lapsensa sekä kaksi seitsemän jalkaa korkeaa gorillaa, jotka olivat ryöstäneen kaksi tyttöä Garbonista. Museon omistaja, Nils Nielsén kehui museota mainoksessaan:

Tämä museo on aistikkaasti ja komeasti sisutettu nykyajan vaatimusten mukaan, mieltäkiinnittävä ja opettavainen niin naisille kuin herroille ja lapsille⁸⁵⁸

Kabinetti ei ehkä ollut markkinoiden kaikkein äänekkäin huvitus, mutta silläkin oli ehdottomasti oma merkittävä sijansa Rovaniemen markkinoiden äänimaisemassa. Ilmiötä voidaan hahmottaa Stuart Hallin toiseuden speaktaakkelin kautta, jossa omaa identiteettiä tuetaan toiseudella – jotain sellaista, jota itse ei olla. Hallin

856 *Kaleva* 7.5.1912.

857 Julia Pastrana (1834–1860) kärsi hypertrikoosista eli poikkeuksellisesta karvaisuudesta ja hyperplasian (liikakasvu) aiheuttamasta kasvojen epämuodostumasta. Vuonna 1860 kuollut Pastrana haudattiin vuonna 2013 kotiseudulleen Pohjois-Meksikon Sinaolaan. Sitä ennen hänen ruumiistaan säilytettiin Oslon yliopistossa. Pastranaa kierrätettiin hänen elinaikanaan sirkuksissa ympäri maailmaa, myöhemmin hänen palsamoitua ruumistaan. Häntä kutsuttiin karhu- tai apinanaiseksi ja nimiteltiin maailman rumimmaksi naiseksi. Pastrana hallitsi kolme kieltä ja oli myös tiettävästi musikaalinen; laulaminen oli yksi hänen ohjelma numeroitaan. Nurminen 2013; Hirn 2004, 229–239; Sutinen 2019, 39–42.

858 *Perä-Pohjolainen* 17.2.1912.

mukaan kysymys on myös valta-asetelmasta, jossa toista tarkastellaan korostetusti ei-normaalina normaalina pidetyn vahvistamiseksi.⁸⁵⁹

Hartkopfin museo oli nimenomaan näkemiselle ja katsomiselle suunnattu esitys poikkeavine objekteineen, jossa näytteillä olevat Gustaf Edmanin kaltaiset elävät ihmiset esitettiin mykkien vahanukkejen rinnalla elävinä toiseuden speaktaakkeleina.⁸⁶⁰ Näytteille asetettujen vahanukkejen objektisoitu hiljaisuus oli kaksinkertaisesti kontrolloitua. Monelle ei ollut suotu omaa ääntä eikä valtaa edes heidän elinaikoihin; poikkeaviksi katsotut ihmiset olivat ainoastaan katseiden objekteja. Siinä mielessä äänimaiseman konteksti oli myös metaforista.

Kabinetteihin sisältyi myös sivistysajattelua, kuten Nielsenin kirjoittamasta mainostekstistä voidaan lukea. Äänekkäiden elokuvanäytösten tavoin myös vahakabineteissa markkinavieraat saivat visuaalisten elämysten ohella monentasoista tietoa. Taustalla vaikuttivat valistuksen ihanteet ja rationaalinen maailmankuva, joka sai erityisesti tieteellisesti suuntautuneet tahot ja asiasta innostuneet ihmiset keräämään luonnonerikoisuuksia, niin elottomia kuin eläviä. Tällaisia kurioositeettikabinetteja oli myös eurooppalaisilla, hallitsevan yhteiskuntaluokan jäsenillä, ja ne olivat suoranaista villitystä kuninkaallisten keskuudessa.⁸⁶¹

Tietokirjailija Ville-Juhani Sutinen näkee kabinettien toiminnan myös kaksinaismoralistisena. Mainoksissa ja näyttelyohjelmissa vihjailtiin epäsuorasti, että yhteiskunta ja koululaitos eivät kerro ihmisille koko totuutta anatomisista ilmiöistä, ja vain kabineteista saattoi hankkia todellista tietoa. Hartkopfin lehtimainoksissa viitattiin usein olemattomiin auktoriteetteihin kuten erääseen tunnettuun valtiopäivämieheen tai kirjailijaan, jonka kerrotaan kehuneen museota sisältörikkaaksi ja ”mieltäkiinnittävän” opettavaiseksi hyvin valmistettuine teoksineen.⁸⁶² Ihmiset kuitenkin näkivät, mitä todellisuudessa oli tarjolla: kummallisuuksien ja poikkeavuuksien, epänormaaleina pidettyjen ihmisten vaiteliasta ja hämmästelevää tirkistelyä. Vaikka aika ajoi vahakabinettien ohi 1930-luvulle tultaessa, vielä silloinkin niiden koettiin mykkyystään huolimatta tehoavan omituisesti katsojaan. Nielsenin vahanuket sulatettiin 1950-luvun taitteessa lattiavahaksi, josta Suomessa oli huutava pula.⁸⁶³

Kabinettiobjektien ja elävien, näytteille asetettujen ihmisten poikkeavuus ja epänormaalius kuuluivat elimellisesti markkinoihin, jotka jo itsessään olivat arjesta erottuva, monelle markkinavieraalle kokonaisvaltainen aistikokemus.

859 Identiteetti on mahdollisimman ytimekkäästi ilmaistuna jokaisen suhde omaan itseensä. Paljon siteeratun sosiologin ja kulttuuritutkijan Stuart Hallin mukaan identiteettejä voi yksilöllä olla useita eri ryhmissä. Identiteetti on toisin sanoen sosiaalisessa vuorovaikutuksessa syntyvää minuutta. Hall 1999, 23; 53.

860 Sutinen 2019, 17.

861 Sutinen 2019, 44–45.

862 *Kaiku* 13.9.1905.

863 Sutinen 2019, 50, 53, 56. *Kaiku* 26.8.1905.

7.3. Karusellit

Päivä armas puolin paistaa:
puoli taivasta on kirkas, mutta
toisen puolen kätkee siimes pilvi,
joka seuloa lunta hiljalleen
heittelee kuin kyyhkyn valkean
untuvia torin-aukealle,
jossa kirjavat nyt karusellit
ja muut markkina-metelit pauhaa.⁸⁶⁴

Kirjailija Joel Lehtosen runo *Viimeisenä markkinapäivänä* alkaa rekilaulun tapaan luonnonkuvauksella, jota seuraa varsinainen asia: markkinoiden äänimaisema. Lehtonen on käyttänyt sen kuvaamiseen paljon tilaa. Runon jatkuessa karusellit pauhaavat ja elämöivät riemun keskellä, niistä kuuluu kiljuvaa, elämöivää, puhkuvaa ja toittottavaa marssimusiikkia. äänimaisemassa kuuluvat myös pillit ja rummut, taustalla teltat ja markkinakojut.

Runo etenee alun hiljaisuudesta kohti lopun meteliä. Luonto on Lehtosella äänekkään markkinatorin hiljainen vastakohta. Ainoastaan pilvet hän rinnastaa rumpuihin ja pilleihin. Runossa karusellinen värikkyyks ja pyörivä keinuvuus ovat alisteisia äänille. Lehtonen on todennäköisesti pyrkinyt nappaamaan karusellin olemuksesta jotain olennaista. Hän kuvailee markkinoiden ääniä, koska ne olivat myös todennäköisesti hänelle itselleenkin merkityksellisiä.

Sanomalehdissä karuselleista kirjoitettiin huomattavasti proosallisemmin, mutta myös niistä löytyy suoria viittauksia niiden tuottamiin ääniin. Ne paljastavat kirjoittajien asenteet. *Perä-Pohjolaisessa* kirjoitettiin maaliskuussa 1903 karusellista, joka liitettiin sen rahantuhlaamiseen, jopa huijaamiseen uhrinaan pienet pojat. Huvilaite oli äänekkäs, jotta se kiinnittäisi poikien huomion:

Oli laadittu se rahanhukkapaikka komeaksi ja äänekkääksi, että kansa huomionsa siihen kiinnittäisi; eiköpä toisin ollutkaan, päivät päästään seisoi väki tungoksessa tuon tietystikin viehättävän ”rustingin” ympärillä, joka näkyi vetävän puoleensa niin vanhat kuin aikuisetkin. Moni pieni poikanen pani ainoan viispennisen nähdessään tuon komean puuratsun satulolituna ja kiipeksi sen selkään.⁸⁶⁵

Laite piti ääntä ja oli muutenkin väreineen maisemasta poikkeava, anomaalinen näky. *Kaiku*-lehdessä kirjoitettiin karuselleista samaan tyyliin yhdeksän vuotta

⁸⁶⁴ Lehtonen 1932.

⁸⁶⁵ *Perä-Pohjolainen* 19.3.1903.

aikaisemmin, kuin uutukainen rustinki, hoijakka⁸⁶⁶ oli saapunut talvimarkkinoille viekoittelemaan rahat ihmisiltä, jotka olivat ankaralla työllään ansainneet lanttinsa: ”Kunhan saavat puueläinten seljässä pyörähtää muutaman kerran ympäri.”⁸⁶⁷ Äänet levittäytyivät kaikkialle markkina-alueelle.

Tuhatlukuisena myllertää joutilas nuori väki, joukossa joku vanhempikin, karusellin, sirkuksen ja elävien kuvien edustalla, joista korvia huumaava rummun pärinä ja posetiivin vinkuna kaikuu ympäri koko markkina-alueen.⁸⁶⁸

Edellisen perusteella markkinoilla on paljon kaikenikäisiä ihmisiä, mutta enimmäkseen nuoria. Markkina-alueen äänimaisemasta erottuvat rumpu ja posetiivi. Ne vaikuttavat täyttävän koko markkina-alueen.

Suuresta suosiosta huolimatta karuselli koettiin vuonna 1903 Rovaniemellä niin vahingolliseksi, että sitä käsiteltiin myös kuntakokouksessa. Niukan enemmistön päätöksellä karusellit päätettiin kieltää markkina-ajaksi kokonaan. Kuvernööri Otto Savander⁸⁶⁹ ei kuitenkaan hyväksynyt päätöstä, joten karuselli alkoi pyöriä jo heti seuraavilla markkinoilla.⁸⁷⁰ Helmikuussa vuonna 1916 *Perä-Pohjolaisessa* kiiteltiin markkinoiden huvilupia. Ongelmaksi oli koettu rahojen karkaaminen huvilaitosten mukana ulkomaille:

Komeljanttareilta ja muilta sellaisilta tärkeiden elinkeinojen harjoittajilta on evätty jo lupia esittelyihinsä. He ovat luonnollisesti jo koettaneet varata sellaisia, etteivät myöhästy. Näiltä kieltoja on tervehdittävä ilolla, sillä kyllä näin vakavina aikoina tarvitaan rahat parempiinkin tarkoituksiin kuin syöstä maailmankiertäjien huveihin.⁸⁷¹

Karuselli kuului ja näkyi Rovaniemen markkinoilla 1880-luvun alusta 1920-luvun loppuun. Jouko Heinosen mukaan huvilaitetta pyöritettiin käsin keskiöön kiinnitetyn aisan avulla. Rovaniemeläisten pikkupoikien tehtävänä oli toimia laitteen jarruttajina. Myöhemmin karusellia alkoivat pyörittää miesten sijaan tankoon valjastetut hevoset. Moottorikäyttöiset karusellit tulivat vähitellen käyttöön 1920-luvulla. Lasten äänet huutoineen ja nauruineen kuuluivat myös karusellikokemuksen äänimaisemassa.⁸⁷²

866 Karusellia kutsuttiin 1900-luvun taitteen lehdissä myös hoijakaksi, riettaan tai riettahan myllyksi. Ks. esim. *Perä-Pohjolainen* 3.2.1906; *Perä-Pohjolainen* 27.2.1906.

867 *Kaiku* 12.3.1894.

868 *Kaiku* 16.2.1913; Annanpalo 1995, 66.

869 Vuodesta 1906 alkaen Sarvi. Hautala 1976, 602–605.

870 Heinonen 1984, 232.

871 *Perä-Pohjolainen* 15.2.1916.

872 *Perä-Pohjolainen* 15.2.1916.

Rovaniemeläinen markkinaulaja, sirkustaiteilija ja keksijä Juho Emil Huttunen muisteli lapsuuden karuselleja Rovaniemellä. Alkuvuosina karusellia pyörittivät miehet kävelyvauhtia ja köydet apuvälineinään. Sitten mukaan tulivat hevoset, joita vaihdettiin parin tunnin välein. Kyydissä oli lähinnä lapsia ja nuorisoa. Tekniikan kehittyessä karusellit alkoivat pyöriä käryävillä bensamoottoreilla, lopulta sähköllä.⁸⁷³

Huttusen kuvauksesta voi päätellä karusellikokemuksen olleen moniaistillinen. Vuodesta toiseen karuselli kuului, näkyi ja tuoksui. Moottorikäyttöinen karuselli todennäköisesti kuulostaa ja tuoksuu täysin erilaiselta kuin hevosvetoinen. Vastaavanlaisia kuvauksia tapaa muualtakin Suomesta. 1900-luvun alun Raahen Härkätorin markkinoilla pyörivät karusellit, joissa hevosten ja leijonien keskellä soi marsseja ja ajan iskelmiä pyörittävä posetiivi. Merkkiäänenä käytettiin messinkikelloa.⁸⁷⁴

On todennäköistä, että Rovaniemen markkinoilla nähtiin sama Suomea kiertävä karuselli. Oman lisänsä karusellin äänimaisemakokemukseen toivat kyytiläiset. Kaikki, jotka ovat käyneet nykyaikaisissa huvipuistoissa, voivat tänäkin päivänä vahvistaa toimittaja Yrjö Rauanheimon havainnon vuodelta 1928: kaikkein suurinta ääntä pitävät karusellin kyydissä lapset.

Lapin kasvavat kakarat ovat valloittaneet karusellin olinpaikakseen. Heitä istuu joka paikassa, ylhäällä alhaalla, sivulla ja he kaikki huutavat kimeällä äänellä ihastuksesta. Moottorilla käypä karusellin posetiivirähjä on jostain syystä halennut ja yskii kamalasti. Mutta hauskaa on!⁸⁷⁵

Edes rikkinäiseltä kuulostanut posetiivi ei ollut hillinnyt lasten hauskanpitoa. Luultavasti yskivän posetiivi ääni oli tuonut riemuun oman lisänsä. Valtaapitävien näkökulmasta 1900-luvun alun markkinahuvit olivat tuhlaamista ja keinottelua sekä vääränlaista hauskanpitoa. Lehdistössä varoiteltiin nuoria keinottelijoista, kehoitettiin säästämään rahat ja välttämään turhuuksien ostamista. Edellisen vuosisadan lopulla oltiin huolissaan myös palvelusväen rahankäytöstä. Palvelijat olivat nuorison ohella merkittävä markkinoiden kävijäryhmä. 1920-luvulla kirjoitettiin myös savottatyöläisistä, jotka *Rovaniemi*-lehden mukaan olivat jättäneet työmaansa tuhlatukseen muutamassa päivässä monen kuukauden tienestit.⁸⁷⁶ Vuonna 1906 *Pe-*

873 Huttunen 1995, 315–316.

874 Onkka 1983, 73–74. Vuonna 1935 *Kaiku*-lehdessä kirjoitettiin karusellin kellonsoiton olleen ”kuin signaali elämän alkamiselle”. *Kaiku* 21.9.1935. Pyöriä karuselli ääninen koettiin niin vaikuttavaksi elämykseksi, että sen katsottiin sisältävän myös suurta symboliarvoa.

875 Rauanheimo 1928, 621.

876 Heinonen 1984, 124–125; *Rovaniemi* 23.6.1923. Huolena oli myös lastenkasvatus. Valaiseva esimerkki löytyy kirkon piiristä, jonka poikia koskeva huoli saattaa tulkinnasta riippuen vaikuttaa joko vilpittömältä tai laskelmoidulta intressipiirijattelulta – todennäköisesti kysymys oli molemmista. Kristillisen nuorisotyön kehittäjän ja nuorisokirjailijan Yrjö Karilaksen kirjoitus ”Kunnon poikinen kasvattaminen” julkaistiin vuonna 1928 kymmenissä kotimaisissa sanomalehdissä, ja sitä luettiin todennäköisesti tarkasti myös Rovaniemellä. Karilas kirjoittaa poikien tungsivan huvipaikoilla ja täyttävän elokuvakat-

rä-Pohjolaisessa kirjoitettiin markkinoille saapuneista ampumateltoista, kiertävistä elokuvateattereista, taikureista ja voimailijoista ja näyttävästä riettahan myllystä eli karusellista, johon erityisesti nuoret olivat mieltyneet:

Nuorisoa näkyi rientävän rahansa tulikuppiin työntämään, varsinkin iltasilla kun markkinapoika ja ”fikka” saapuivat käsikaulassa kävelyltään ja ryyppymies horjuvin askelin näyttämään ylpeytensä tattarilta ostettu turkki yllään.⁸⁷⁷

Rahaa huvituksiin eivät tuhlanneet ainoastaan nuoret. Aikuiset miehetkin hairahtuivat humalassa osallistumaan tarpeettomiin huvituksiin ja vieläpä tataarilta ostettu turkki yllään.

Yksittäisiä, itsenäisesti kiertäviä karuselleja ei juuri näkynyt Rovaniemen talvimarkkinoilla 1920-luvun jälkeen. Vielä vuonna 1929 karusellin kerrottiin pyörivän talvimarkkinoiden talvitivolissa – ja meluakin oli kuulunut.⁸⁷⁸ Juhannusmarkkinoilla karuselli sen sijaan oli edelleen tuttu näky. Todennäköisesti siihen vaikuttivat vuodenajan olosuhteet. 1930-luvulla karusellit saapuivat markkinoille osana kiertäviä huvilaitoksia, joita kutsuttiin tivoliksi mitä todennäköisemmin vuonna 1843 avatun kiinteän kööpenhaminalaisen huvipuiston mukaan.⁸⁷⁹

Huolen taustalla ei kuitenkaan välttämättä ollut lasten, nuorten, palvelusväen ja tukkilaisten tavat tuhjata vaan rahojen virtaaminen ulkomaalaisten keinottelijoiden, tataarien, juutalaisten ja romanien kaltaisten vähemmistöjen taskuun. Helmikuussa 1913 *Kaiku*-lehden nimimerkki Hilikku kirjoitti markkinoilla kohtaavan niin sirkusseurueet, ampumaradat ja Hartkopfin museot, elävät kuvat kuin taskuvarkaot, kellohujarit, taatarit ja jaloviinankauppiat. Hilikku ei ollut huolissaan pelkästään Rovaniemen markkinoista vaan koko Suomesta. Hänen mukaansa markkinoilla myytiin ”enimmäkseen ulkolaista rihkamaa, jota ilman Lapin kansa niinkuin muukin Suomi vallan hyvin voisi tulla toimeen”.⁸⁸⁰

Perä-Pohjassa uutisoitiin helmikuussa 1927 karusellinomistajan harjoittamasta veronkierrosta. Karusellin omistaja oli perinyt maksun antamatta asiakkailleen minkäänlaista ajolippua. Lehden mukaan kysymyksessä oli ulkomaalaisen Billingin

somoiden etupenkit, kokoontuvan joutilaina kaduille ja kujille, markkinapaikoille ja ”rikollisten liepeille.” Lääkkeeksi Karilas tarjoaa ajan henkeen uskonnollispaternaalista kasvatusta: vanhempien ja opettajien ohella erityisesti aatteelliset järjestöt ja kristilliset yhdistykset pyhäkouluineen sekä raamattupiireineen pystyvät Karilaksen mukaan pelastamaan ”tuhlaajapoikien armeijat pimeyden henkivalloilta”. Ks. esim. *Perä-Pohja* 1.2.1928.

877 *Perä-Pohjolainen* 27.2.1906.

878 *Rovaniemi* 19.2.1929.

879 Rovaniemellä vierailivat 1930-luvulla Suomen Tivoli, Tivoli Hesperia ja Hämeen Tivoli. *Rovaniemi* 22.6.1933; *Lapin Kansa* 30.6.1934; 15.6.1937. Kaikissa tivoleissa oli mukana karuselli. www.tivoli.dk (tark.23.2.2022). *Lapin Kansa* 19.9.1939.

880 *Kaiku* 16.2.1913.

omistama karuselli. Viranomaiset olivat puuttuneet asiaan asettamalla tarkastajat, ja tilanne oli lopulta selvinnyt, vaikka tutkimatta oli vielä lunastamattomien lippujen lukumäärä.⁸⁸¹ Tämä pieni yksityiskohta kielii siitä, että huvilaitosten kassavirtaa valvottiin ja niiden toimintaa kontrolloitiin.

Taloudellisessa mielessä Rovaniemen markkinoiden tärkein ja ensisijainen merkitys oli kaupankäynnissä. Rovaniemen markkinoille ei tultu analysoimaan kansantaloutta ja talouspolitiikkaa vaan tekemään tarpeellisia hankintoja ja spontaaneja heräteostoksia sekä pitämään hauskaa.⁸⁸² Karuselliin vauhdissa kulminoitui markkinoiden yksi keskeisimmistä karnevalistisista piirteistä. Kyyti kesti vain hetken aikaa, eikä huvi sisältänyt minkäänlaista valistusmentaaliteetin sanelemaa hyötyajattelua. Se oli hetken hauskaa ihan sen itsensä vuoksi.⁸⁸³

Karusellin kyyti oli kaikille iästä riippumatta moniaistillinen elämys. Se oli suuri, värikäs, eksoottinen ja ennen kaikkea äänekäs huvilaite, jonka pyörivä liike tarjosi kyydissä olevalle iloa ja hyvää mieltä ja hetken vapautta. Tanssin tapaan karusellin keinuva rytmi oli kehollinen kokemus, jossa mieli on yhtä ruumiin kanssa. Lapsille sen vauhdikas kyyti hevososen tai leijonan selässä ruokki mielikuvitusta tuoden kokemukseen elementtejä, joita aikuiset eivät välttämättä pysty enää tavoittamaan. Nuorille ja aikuisille karuselli merkitsi elokuvien tapaan eksoottisuutta ja romantiikkaa, eroa oli vain vuorovaikutteisuudessa ja vastaanottokokemuksessa. Elokuviin katsottiin, karusellissa liikutettiin, mutta molemmissa oli eskapistista, arjesta irtautunutta ja vapaata markkinahuumaa.

7.4. Tivolit

Tivolien⁸⁸⁴ ampuma- ja heittoteltat yleistyivät Rovaniemen markkinoilla 1900-luvun alussa. Varhaisin maininta löytyy *Perä-Pohjolaisen* markkinaselostuksesta helmikuulta 1906.⁸⁸⁵ Kolme vuotta myöhemmin talvimarkkinoille oli järjestetty eläinteltan yhteyteen ampumista, renkaanheittoa ja kapulankaatoa, joita toimitsijat olivat paikan päällä mainostaneet huutamalla – *Perä-Pohjolaisen* mukaan usealla eri kielellä.⁸⁸⁶ Peliautomaatit, onnenpyörät ilmestyivät markkina-

881 *Perä-Pohja* 19.2.1927.

882 Rovaniemen markkinoiden taloudellinen merkitys oli erittäin suuri. Monelle markkinat olivat elinkeinon harjoittamisen kannalta elinehto.

883 Markkinahuvit miellettiin markkinakatsauksissa hyödyttömiksi. Esimerkiksi *Kaiku*-lehdessä kirjoitettiin: ”Toiseksi rientää näille markkinoille syrjäkylästäkin paljon sellaisia, joilla ei markkinoilla ole mitään tekemistä., vaan saapuvat markkinoille vain huvittelun halusta ja hurvitellakseen rahansa. Kokonainen viikko siten kuluu monelta aivan turhaan tuottamatta mitään hyötyä.” *Kaiku* 16.2.1913.

884 Nimitys tivoli on peräisin Rooman lähistöllä sijainneesta lomanviettopaikasta. Tivoli kukoisti erityisesti keisari Hadrianuksen aikana. Hirn 1986, 7.

885 *Perä-Pohjolainen* 27.2.1906.

886 *Perä-Pohjolainen* 23.3.1909.

kuvaan 1920-luvulla. *Perä-Pohjolaisen* mukaan ne antoivat markkinoille oikean markkinaleiman.⁸⁸⁷

Tivoliteltojen äänimaisema muodostui toimitsijoiden myyntipuheesta, asiakaista ja tivolilaitteista. Sven Hirnin mukaan tivoliens melu koostui ennen äänentoistolaitteita mekaanisista soittimista ja muusikoista.⁸⁸⁸ Jouko Heinosen mukaan oman lisänsä tivolikokemukseen toi aisteja rikastuttanut talvitivoliens sakea savu, joka nousi tivoliteltoja lämmittävistä kymmenistä kamiinoista. Aamusta iltaan avoinna olleet tivolit tarjosivat 1920-luvun lopulta alkaen asiakkaille paljon muutaakin äänestä seurattavaa kuin tarkkuutta vaativat pelitelat: sirkushuveista tuttua tanssia, ennustamista, eläinnäyttelyitä ja villieläimiä, klovneja, silmäkääntötempuja, ampumaratoja, pelejä, ravintoloita, huvi- laulunäyttämöitä, varietee-esityksiä, fakiireja, valokuvaamoja, vatsastapuhujia, paini- ja voimailunäytöksiä, kahviteltoja ja huvilaitteita.⁸⁸⁹

1930-luvulle tultaessa markkinoiden äänimaisema muuttui uusien ohjelmanumeroiden, moottoreiden, laitteiden ja äänentoiston kehittyessä entistä äänekkäämmäksi. Heikki Uimosen mukaan innovaatiot ja niiden laajalle leviävä käyttöönotto muokkaavat voimakkaasti äänimaisemaa.⁸⁹⁰ Rovaniemen markkinat olivat monelle rovaniemeläiselle ja lappilaiselle oikea aika ja paikka hankkia uusimmat tekniset innovaatiot, esimerkiksi tivoleista ja kahviloista tutun radion tai gramofonin.⁸⁹¹ Kun otetaan lukuun vielä asukasluvun kasvu ja liikenteen vilkastuminen, voidaan päätellä koko Rovaniemen arkisen ääniympäristön muuttuneen vuosien 1881–1930 välillä vuosi vuodelta äänekkäämmäksi.⁸⁹²

Tivolista muodostui 1930-luvulta alkaen Rovaniemen markkinoiden, erityisesti juhannusmarkkinoiden suosituin huvilaitos. Aikaisemmin esiintyjät olivat vuosikymmenien ajan täyttäneet pihoja ja katujen vierustoja, mutta 1930-luvun alussa huvittelupisteet keskitettiin perustelulle torimaalle Yliruokasen tilan tontille, nykyiselle Vanhatorinpuiston alueelle. Samalla muuttui Rovaniemen markkinoiden luonne, mutta se on jo erilaisten kysymystenasetteluiden aihe.

Ennen tutkimuksen johtopäätöksiä tarjoan eräänlaisen anekdoottimaisen ja aihetta valaisevan esimerkin siitä, kuinka Rovaniemen markkinoiden huvielämän

887 *Rovaniemi* 22.2.1923.

888 Hirn 1986, 7.

889 Heinonen 1984, 239; *Rovaniemi* 20.6; 22.6.1933; 12.6.1935.

890 Uimonen 2005, 200.

891 Heinonen 1984, 275.

892 1930-luvulla Rovaniemen väkiluvun kasvu oli maan nopeimpia. Autokannan kasvu alkoi kiihtyä 1920-luvulla, minkä mahdollisti tieverkoston kehittyminen. Ääntä pitivät henkilöautot, kuorma-autot, linja-autot ja traktorit. Enbuske 1997, 179; 224–227. Vuonna 1933 *Kansan Kuvalehdessä* ilmestyi insinööri U.A. Niemisen kirjoittama artikkeli lisääntyneestä liikennemelusta otsikolla ”Liikennemelu, työmelu ja huvimelu”. Niemisen artikkeli päättyy arvioon, että tulevaisuudessa yhteiskunta on suorastaan pakotettu ratkaisuihin, jotta katujen, tehtaiden ja talojen muodostama ”suurkaupungin musiikki” saataisiin vaiennetuksi. *Kansan Kuvalehti* 10.11.1933.

katsottiin vahingoittavan jopa eduskuntavaaleja. Nimimerkki Eerikki kirjoitti heinäkuussa 1929 *Rovaniemi*-lehteen kohtalaisen sapekkaan mutta eittämättä analyttisen pakinan vuoden 1929 eduskuntavaaleista ja äänestyskseen vaikuttaneista tekijöistä otsikolla *Vaalit ja sirkus*. Eerikkiä kismitti äänestyspäivien sattuminen juuri meluisien juhannusmarkkinoiden aikaan, jolloin paikkakunnalla vieraili saksalainen sirkus:

Juuri vaalien aikana, niiden ensimmäisenä tärkeänä päivänä, saapui tänne muutamien saksmannien pyöreä telttä, jonka sisällä kaikenlaiset komeliantarit näyttelivät konstejaan. Kylämme kesäisen rauhan rikkoi pian pauke ja ryske ja iltapuolella kaikui rämisevä haitarinsoitto läpi kylän kutsuen kaikkia viekoittelevan sirkusareenan ympärille. Ja kaiku vastasi, nimittäin kylän väki. Jono kasvoi teltan edessä ja sisäänpyrkijöitä oli rutkasti. Saman tien painui Palokunnan talo täyteen, mutta äänestysaika oli silloin jo ohi mennyt. Tiistaina alkoi sama meininki, mutta nyt paljon runsaammalla tuloksella. Mies miehen perästä tuli telttäan päin joka suunnalta. Lopuksi oli suuri telttä täynnä. Niin mukavaa kuin kaikki olikin katsella, tuli väkisinkin mieleen ajatus, että kuinkahan moni tästä väenpaljoudesta oli käynyt äänestämässä.⁸⁹³

Eerikki päättelee, että äänestyspaikalla soiva musiikki, erityisesti haitarimusiikki saattaisi houkuttaa ihmisiä äänestämään. Myös tivoli ampumateltoineen voisi toimia houkuttimena. Silloin kansa saapuisi paikalle myös äänestämään. Eerikki kuitenkin torjuu ajatuksensa, sillä äänestyspaikalla on hänelle erityinen merkitys:

Jumalankiitos ei kuitenkaan vielä näin ole, vaan pidetään paikka pyhänä ja vapaana kaikesta roskasta, mitä saamme jo niellä tarpeeksemme muuallakin.⁸⁹⁴

Äänestyspaikka edustaa Eerikille yhteiskunnallista järjestystä ja markkinahuvit puolestaan likaavaa roskaa. Kulttuuriantropologi Mary Douglasin mukaan lika on ainetta väärässä paikassa.⁸⁹⁵ Eerikin mukaan haitarimusiikki ja tivolihälinä ovat likaa kaikkialla. Niillä ei tule olla tilaa missään. Puhdasta ja vapaata maailmaa on suojeltava Rovaniemen markkinoiden melusaasteelta; kontrollin ja karnevaalin mentaliteetit näyttäytyvät tässä tekstissä kirkkaina ja pinnalla välkkyen.

893 *Rovaniemi* 4.7.1929.

894 *Rovaniemi* 4.7.1929.

895 Douglas, 2000 [1966], 86.

8. Mentaliteetit ja äänet

8.1. Karnevaali, kontrolli ja markkinamenteliteetti

Kulttuurihistorioitsijoiden vaalima kulttuurisen polyfonian metafora voidaan äänimaisematutkimuksen kontekstissa tulkita siten, että *ääninympäristö* vastaa sekamelskaista kakofoniaa ja *äänimaisema* puolestaan siitä jäsenneltyä polyfoniaa. Rovaniemen markkinoiden äänet koettiin lähteissä usein erilaisten äänien, esimerkiksi kielten, sekoitukseksi. Tutkijana olen rajannut ja järjestänyt äänet sijoittaen ne kulttuuriseen ja historialliseen kontekstiinsa. Äänimaisemien kulttuurihistoria on eräänlaista menneisyyden äänien sovittamista; valmiissa tutkimuksessa on siinä mielessä mukana paitsi tutkimuksellinen myös esteettinen taso.

Rovaniemen markkinoiden äänimaiseman muuttuminen korreloi yhteiskunnallisten, sosiaalisten ja kulttuuristen rakenteiden muutosten kanssa. Viidenkymmenen vuoden aikana Rovaniemi muuttui kirkonkylästä kaupunkimaiseksi kauppalaksi, jolloin koko ääninympäristö koki suuria muutoksia. Nopeasti kasvava ja rakentuva paikkakunta piti monenlaista ääntä. Väkiluvun kasvaessa muutokset kuuluivat markkinoilla puhemaisemien monipuolistumisena. Uusien liikenneyhteyksien myötä Rovaniemi ja sen markkinat olivat helpommin saavutettavissa myös kansainvälisessä mielessä; puhemaisemasta saattoi erottaa yhä enemmän vieraita kieliä ja murteita.

Yksi voimakkaimmista muutoksetekijöistä markkinoiden äänimaisemalle olivat globaalit, tekniset innovaatiot. Erilaiset sähköllä toimivat ja moottorikäyttöiset laitteet tuottivat aiempaa urbaanimpaa äänimaisemaa ja mahdollistivat äänenvoimakkuuden lisääntymisen. Viidessäkymmenessä vuodessa myös musiikkikulttuuri monipuolistui. Arkkiveisukauppiaiden ja posetiivareiden tuottamat funktionaaliset, musiikilliset äänet tekivät uutta tilaa tai väistyivät kokonaan uusien musiikkityylejä välittävien gramofonien ja radioiden tieltä. 1920-luvun lopulla tultaessa ravintoloissa tansseja säestävät orkesterit alkoivat yleistyä Rovaniemellä. Elokuvat puolestaan muuttuivat kaikkialla länsimaailmassa säestettävistä mykkäelokuvista äänielokuviksi, myös Rovaniemellä. Samalla siirryttiin siirrettävistä teltoista rakennuksiin. Sama koski teatteriesityksiä.

Olen naisesti muutos markkinoiden äänimaisemassa liittyi ääniä tuottavien tapahtumapaisteiden ja -paikkojen asteittaiseen vähenemiseen. Aiemmin markkinat levitetyivät laajalle alueelle pitkin keskustan Maantiekatua ja ympäri paikkakuntaa, mutta torin perustamisen jälkeen markkinat tavallaan kutistuivat selkeästi rajatuksi toritapahtumaksi. Samalla katosivat markkinoita omalta osaltaan sävyttäneet aatteelliset ja hengelliset tekijät ohjelmiseen, puheineen ja saarinoineen. Markkinoiden

siirtyessä vuonna 1930 uudelle torialueelle aikalaiset kokivat tunnelman lähes tyysin kadonneen. Voidaan ajatella, että aikalaiskokemukseen liittyvät myös erilaiset muutokset ääniteknologiassa; markkinoiden musiikilliset äänet olivat 1930-luvulle tultaessa paitsi vaihtaneet fyysisesti paikkaansa myös muuttuneet laadullisesti. Kun markkinoiden alkuaikoina kuunneltiin posetiivimusiikkia pakkasessa, menttiin vuosikymmenen lopulla kuuntelemaan jazz-orkesteria ravintolaan.

1880-luvun markkinat erosivat äänimaisemaltaan 1920-luvun markkinoista, mutta suhtautuminen markkinoihin pysyi vuosikymmenestä toiseen lähes samana. Markkinat koettiin ensisijaisesti kaupallisena instituutiona ja vasta toiseksi osana kalendaarista huvielämää. Kaupallisuuden taustamiljöönä häämöttivät Lappi ja sen rajattomat resurssit, jotka nähtiin luonnollisena, kyseenalaistamattomasti asiaankuuluvana, järjestystä ylläpitävänä. Viranomaiset ja valtaapitävät instanssit pyrkivät säätelemään, valvomaan ja kontrolloimaan kokonaisvaltaisesti markkinoita, myös niiden karnevalistisia huveja tansseineen, karuselleineen, posetiiveineen ja humalaisine sekä rahansa tuhlaavine juhlijoineen. Tässä kaikessa oli kysymys vallasta, sen käytöstä ja siihen liittyvien sosioakustisten resurssien jakamisesta sekä erilaisten reviirien järjestämisestä.

Rovaniemen markkinat olivat massiivinen tapahtuma, joka sisälsi valtavan määrän erilaisia toiminnallisia tasoja. Tässä tutkimuksessa olen tarkastellut kokonaisuutta äänimaisemien näkökulmasta. Erityyppisistä ympäristön äänistä koostuva äänimaisema rakentaa kuulijan suhdetta ympäröivään todellisuuteen välittäen informaatiota kellon ympäri. Sen perusteella ihminen pystyi toimimaan myös Rovaniemen markkinoilla; äänimaisemassa kuuluivat ja erottuivat kulttuurisesti, sosiaalisesti ja historiallisesti moniarvoiset ja -muotoiset äänet, joilla kaikilla oli vuorovaikutteiset funktionsa. Markkinoiden kulttuurinen ja sosiaalinen moniäänisyys koostui lukemattomista rinnakkain ja eri tahtiin kuuluvista äänistä. Ääniympäristön diversiteetistä rekisteröitiin ja artikuloitiin äänimaisemaksi sellaisia tapahtumia ja ääniä, joilla oli aikalaisille erityistä merkitystä.

Tavallisesti markkinoiden tuottamien äänien katsottiin kuuluvan niiden luonteeseen, mutta toisaalta niihin suhtauduttiin myös varsin penseästi. Tutkimuksessani minua ovat erityisesti kiinnostaneet äänten merkitykset aikalaisille osana yhteiskunnallista ja kulttuurista vaikutusten verkostoa. Ympäröivän maailman muuttuessa myös Rovaniemen markkinat muuttuivat. Yksittäisistä makrotason vaikuttajista mainittakoon sähkön ja elektroniikan ratkaisevat vaikutukset paitsi markkinoiden äänimaisemaan myös kaikkialle Rovaniemen sosiaalisiin ja teknologisiin perusrakenteisiin. Esimerkiksi radiot ja gramofonit muokkasivat voimakkaasti julkisten tilojen ja kotien äänimaisemaa. Erityisesti radio edusti kansalaisille kulttuurisen äänen, tilan ja paikan vallankumousta – uuden teknologian myötä etäisyydet kutistuivat. Tämä näkyi myös elokuvissa maailman levittäytyessä valkokankaalle. Rovaniemen markkinoilla siirryttiin vuosikymmenien kuluessa teltoista sisätiloihin ja mykkäelokuvista äänielokuviin. Se merkitsi suurta mediakulttuurin murrosta.

Vaikka markkinat olivat alati muutoksessa, niiden toiminnallinen ydin pysyi vakaana vuosikymmenestä toiseen: Rovaniemen markkinat olivat julkinen kaupankäyntitapahtuma, jossa ihmiset kohtasivat. Jokainen viidenkymmenen vuoden ajan järjestetty markkina oli tapahtumana ainutkertainen vaihtuvine ohjelmasisältöineen. Virallisia markkinapäiviä oli kuusi vuodessa, eli kaiken kaikkiaan Rovaniemellä pidettiin markkinoita vuosina 1881–1930 yhteensä kolmesataa päivää. Se merkitsee lukematonta määrää ennakoimattomia ja suunnittelemattomia, inhimillisestä havaintokokemuksesta riippumattomia asioita. Markkinat itsessään elivät omalla todellisuuden tasollaan, jossa eri tahtiin liikkuvat kulttuuriset, sosiaaliset ja taloudelliset ilmiöt verkottuivat. Tutkijana hahmotan Rovaniemen markkinat ennen kaikkea kulttuurihistoriallisena, pohjoisen menneisyyteen kiinnittyvänä ilmiönä, joka näkyy yhä Rovaniemellä ja sen paikallishengessä.

Tutkimuksessani olen esittänyt äänimaiseman eri ilmenemismuotoja pohtivien tutkimuskysymysten täydennykseksi väitteen, jonka mukaan markkinoita käsittelevistä kulttuurisista teksteistä on mahdollista osoittaa myös kollektiivisia todellisuuskäsityksiä ohjaavia mentaliteetteja. Lähteiden lähiluku osoittaa, että aikalaisteksteistä on tulkittavissa kaksi näennäisesti vastakkaista asennoitumistapaa, jotka eivät ole kulttuurisesti jyrkkäpiirteisen kategorisia vaan äänimaiseman tavoin vuorovaikutteisia: karnevaalin ja kontrollin mentaliteetit.

Rovaniemen markkinoiden äänimaisemassa karnevaali merkitsi aikalaisille hiljaisuuden sävyttämän arjen muuttumista huumaavaksi pauhuksi – kuten aikalaiset sen sanallistivat. Neljä kertaa vuodessa järjestettävät markkinat koettiin arjen vastakohtana. Karnevaalina markkinat merkitsivät äänestä juhlintaa. Niiden aikana koettiin lyhyessä ajassa asioita, joihin arkena ei ollut mahdollisuuksia. Ihmiset juhlivat tanssimalla, musisoimalla, pelaamalla, juopottelemalla, tapaamalla muita ihmisiä, rakastelemalla, kuuntelemalla posetiivaria, käymällä elokuvissa ja teatterissa, nauramalla pelleille sirkuksessa, hämmästelemällä fyysisesti poikkeavia ihmisiä kabineteissa, ottamalla itsestään markkinakuvan, hyppäämällä karusellin kyytiin ja ampumalla itselleen palkinnon sekä tekemällä heräteostoksia muun kaupanteon ohella. Kaikesta kuului juhlan ääni iloineen ja toisinaan myös suruineen.

Rovaniemen markkinat olivat kokonaisvaltaisia kokemuksia tuottava tapahtumien summa, jossa riitti äänten lisäksi loputtomasti ärsykeitä kaikille aisteille. Markkinoita voidaan syystä luonnehtia moniaistilliseksi juhlaaksi. Erityisesti visuaalisella kulttuurilla oli hyvin merkittävä osuus – markkinoilla riitti monenlaista nähtävää aina elokuvista sirkustemppeuihin. Aistikokemusten näkökulmasta markkinat olivat hetkellisesti muovautuva ja pitkällä aikavälillä muuntautuva kokonaisuus.

Äänimaisematutkimuksen näkökulmasta moniaistisesti rakentuva suhde ympäristöön on selviö, joskin alan tutkijoille nimenomaan äänellä on erityinen asema suhteen rakentamisessa. Aikalaisille Rovaniemen markkinat olivat kantilaisittain ilmaistuna tunneaistimellinen fenomeeni. Kehollisuus voidaan markkinakontekstissa nähdä myös sosiaalisuutena ja fyysisenä liikkeenä, jossa kaikilla aisteilla on suuri merkitys.

Markkinat tunnettiin ennen kaikkea markkinatansseistaan. Olennaista niissä oli eräänlainen jaettu tilannetaju tanssien rituaalisesta luonteesta. Ilman rituaalisointia ja symbolista toistettavuutta osallistujat eivät voineet ymmärtää toisiaan ja tilaisuuteen koodattuja merkityksiä. Markkinatansseissa juhlittiin elämää itsessään.

Markkinoiden äänekäs huvielämä ei aina tarkoittanut merkillille pantavaa äänenpainetta ja hulinaa. Itseäni kiehtoo eräs yksityiskohta vuoden 1912 talvimarkkinoilla vierailleen Gustaf Edmanin, Gotlannin jättiläisen esiintymisessä. Kellon kilahdus ennen jättiläisen esiin astumista verhojen takaa keskelle odottavaa hiljaisuutta. Miksi tämä kiehtoo minua ja mistä se kertoo? Kellon äänessä on vanhastaan uskottu olevan maagista voimaa; ei tarvita kuin pieni kilahdus niin tunnelma latautuu äärimmilleen. Rovaniemen äänimaisemassa pienimmilläänkin äänillä saattoi olla suuri merkitys markkinahengen luomisessa. Aineiston lähilukua voi verrata kävelyyn. Kun tarpeeksi hidastaa vauhtia, alkaa nähdä enemmän yksityiskohtia.

Langat tähän päivään on yllättävän vaivatonta vetää. Markkinoiden karnevalistinen ilo purkautuu Suomessa nykyisin erilaisina festivaaleina; Suomea onkin toisinaan kuvattu festivaalien luvatuksi maaksi.⁸⁹⁶ Sana festivaali tulee latinan kielen substantiivista *festus*, joka tarkoittaa juhlaa.⁸⁹⁷ Tässä mielessä myös Rovaniemen markkinat voidaan tulkita varhaiseksi festivaaliksi. Tästä voidaan vetää seuraava-lainen heuristinen johtopäätös: suomalaisten kaupunkien festivaalit pohjautuvat pitkälti mallille, jonka äänekkään karnevalistiset markkinat olivat luoneet. Markkinahuvit elävät nykyisin moniohjelmallisilla festivaaleilla, kun perinteiset markkinat itsessään ovat ainakin Rovaniemellä kutistuneet lähinnä tavaroiden ja elintarvikkeiden torikaupusteluksi. Äänimaisemasta erottuu enimmäkseen puhemaisema. Silloin tällöin saattaa haitarikin soida ja vellikello helähtää. Ne erottuvat vaivatta muusta äänimaisemasta.

1800- ja 1900-luvuilla katukauppiat tekivät parhaansa erottuakseen äänimaisemasta, samoin huvilaitosten sisäänheittäjät. Tinkaaminen, kolistelu, rumpujen ja kellojen soittaminen oli strategista äänenkäyttöä. Karnevalistinen kaupanteko kiteytyi rihkamaa ja vähäarvoisia pikkutavaroita kauppaavissa helppoheikeissä, joiden äänekkäät performanssit saattoivat olla hyvinkin huolella hiottuja. Helppoheikkien esitykset käytännössä yhdistivät markkinoiden kaksi luonnetta: huvittelun ja kaupankäynnin.⁸⁹⁸

Markkinat perustettiin kuitenkin alun perin ja ensisijaisesti ainoastaan kaupankäyntiä varten. Voidaan sanoa, että koko Rovaniemen markkinoiden syntyminen oli mutkikkaan byrokraattisen toiminnan ja ponnistelun tulosta, mikä tuotti paljon

896 Kesällä 2022 Suomessa järjestettiin yli 300 musiikkifestivaalia. Nelonen Media Liven markkinointijohtajan Matti Markkolan mukaan syy kesäfestivaalien suureen suosioon löytyy historiasta: Suomessa on aina eletty syksy, talvi ja kevät omissa oloissa. Kesällä halutaan ottaa ilo irti ja tyydyttää sosiaalisia tarpeita. *Ilta-Sanomat* 24.5.2022.

897 *Festivus* puolestaan merkitsee klassisessa latinassa juhlallista.

898 Nykyajan helppoheikit ovat tavaratalojen ja automarkettien kuulutuksia.

asiakirjoja ja kokouspöytäkirjoja tarkoitustenmukaisten kaupallisten olosuhteiden luomiseksi ja turvaamiseksi. Tutkimuksen historiallinen konteksti on valtiollisella tasolla laeva. Aikajänteeseen mahtuu kahden valtakunnan aikaista elämää. Ajallisesti markkinat alkoivat pyöriä Rovaniemellä Suomen ollessa autonominen osa Venäjän keisarikuntaa suuriruhtinaskuntana keisarillisine asetuksineen. Vuosikymmenten saatossa Suomi itsenäistyi, mikä tuotti aivan uudenlaisen yhteiskunnallisen ympäristön koko maahan.

Markkinoiden suhteen tämä merkitsi uudenlaista byrokraattista päätöksentekoa ja hallinnollisia toimenpiteitä. Niillä oli konkreettisia vaikutuksia jopa Rovaniemen markkinoiden ja alueen katukuvaan. Vuonna 1930 markkinat siirrettiin käytännössä pois Maantiekadulta. Lopulta Maantienkadun nimi muutettiin paljon puhuvasti Valtakaduksi. Sen varrella sijaitsee nykyään muun muassa Lapin käräjäoikeus ja Lapin hovioikeus. Palokunnantalon talon tontilla sijaitsee kerrostalo ja Konttisen paikalla Angry Birds -leikkipuisto.

Rovaniemen markkinoilla pyrittiin kontrolloimaan kaupantekoa ja markkinahuveja. Mentaliteettina kontrolli oli karnevaalia konkreettisempi. Siinä missä karnevaali manifestoitui äänimaisemassa, kontrolli tuli näkyville ennen kaikkea markkinoiden ääniä arvottavissa teksteissä ja vallankäytön yhteiskunnallisena järjestäytymisenä: asetuksina, sääntöinä ja päätöksinä sekä rajoittavina kieltoina. Kontrolli ilmeni myös lakina. Esimerkiksi koko Suomessa voimassa ollut kieltolaki vaikutti markkinoiden ilmeeseen yli vuosikymmenen ajan. Siksi onkin mielenkiintoista, että juuri kieltolain aikana Rovaniemen markkinat pauhasivat suurimmillaan.⁸⁹⁹

Ilman institutionaalisia valtarakenteita yhteiskunta ei yksinkertaisesti voi toimia. Voidaan kuitenkin väittää, että omalta osaltaan kontrollimentaliteetti mahdollisti markkinoiden olemassaolon. Äänimaisemassa kontrolli kuului silloin, kun äänillä oli vaikuttamiseen tähtäävää välinearvoa. Voidaan sanoa, että kysymys oli myös kyseenalaistamattomasta ja suvereenista äänivallasta.

Varsinaisesta valtakamppailusta ei kuitenkaan ollut kysymys. Markkinakontekstissa kontrollin tarkoituksena ei varsinaisesti ollut vaientaa kansalaisia. Sen sijaan sillä pyrittiin ohjaamaan hillittyyn käyttäytymiseen. Esivallalle on oltava kuuliainen, kuten Apostoli Paavali vaatii Uuden Testamentin roomalaiskirjeessään.⁹⁰⁰

Kaupankäynti ja huvittelu muodostivat karkeapiirteisesti Rovaniemen markkinoiden vuorovaikutteisen kokonaisuuden. Myös karnevaalin ja kontrollin mentaliteettien sisältöjä voidaan tulkita dialogisesti rakentuvana erilaisten asennoitumisten summana. Yhdessä ne voidaan nähdä kollektiivisena eetoksena ja mentaalisenä atmosfäärinä, markkinamentaliteettina.

899 Mervi Auttin [Löfgren] mukaan koko Rovaniemi kukoisti maailmansotien välillä. Autti 2010, 112.

900 Paavali kirjoitti myös: ”Meidän on elettävä nuhteettomasti niin kuin päivällä eletään, ei remuten ja juopotellen, siveettömästi ja irstaillen, riidellen ja kiihkoillen.” *Kirje Roomalaisille 13:14*. On hyvin todennäköistä, että juuri näihin jakeisiin viitattiin usein markkinasaarinoissa.

Karnevaalin ja kontrollin mentaliteetit ovat pitkäkestoisia, ja tavallaan ne kulkivat läpi markkinoiden kaukaa historiasta. Kysymys oli periaatteessa pitkällä aikavälillä muodostuneesta dialektisesta jännitteestä. Markkinamentaliteetti voidaan puolestaan määritellä kollektiiviseksi lyhyen keston markkina-aikaan syntyväksi huumaksi, jossa ympäristöä koodaavilla tunteilla ja aisteilla oli suuri merkitys. Kulttuurisesti rakentuva ja pitkäkestoisten mentaliteettien läpäisemä markkinamielentila aineellistui tekoina nimenomaan ajatusten, tunteiden ja aistien kautta. Yhteiskunnallista äänivaltaa hallussa pitäneet pyrkivät tekemään markkinoita koskevat päätöksensä rationaalsiin havaintoihin rakentuvaan maailmankuvaansa nojautuen. Silti valtaapitävien toimintakin perustui järjen ja tunteen sanelemille motiiveille ja pitkällä aikavälillä muotoutuneille kulttuurisille ehdoille. Ontologiselta luonteeltaan markkinamentaliteetti oli plastinen; se oli ennen kaikkea markkinoilla olemisen ja siihen reagoimisen tapa, suhtauduttiinpa markkinoihin ja niiden tuottamiin ääniin sitten kategorisen kielteisesti tai myönteisesti.

Markkinamentaliteetti ilmeni myös markkinoita koskevissa kaskuissa, sananlaskuissa ja sanonnoissa. Esimeriksi 1800-luvulla kerrottiin entisen papin uhonneen markkinoilla: ”Kotona mie olen kirkkoherra, mutta täällä oikea ihminen.”⁹⁰¹ Harras kirkonmiehkin saattoi olla innokas valssinharrastaja. Historiantutkija Yuval Noah Harari kuvailee kirjassaan *Sapiens – Ihmisen lyhyt historia*, kuinka keskiaikainen aatelismies saattoi aamulla kuunnella pappien saarnaa maallisista houkutuksista ja mennä samana iltana juhlimaan ja kuuntelemaan trubaduuriin lauluja.⁹⁰² Ihmisten motiivien läpäisemä toiminta saattaa näyttytyä historian-tutkijalle varsin ristiriitaisena ja epäjohdonmukaisena käyttäytymisenä. Erääksi johtopäätökseksi on hyväksyttävä, että ihminen on epärationalinen kokemusten eläjä.

Markkinamentaliteetti muuttui hitaasti Rovaniemen kasvaessa taloudellisena, sosiaalisena ja kulttuurisena keskuksena. Markkinoiden siirryttyä Maantiekadulta sivuun uudelle torialueelle vuonna 1930 alkuperäisen markkinatunnelman koettiin nopeasti kadonneen.

Markkinamentaliteetti ei kuitenkaan kadonnut, ja tunnelmakin syttyi pian uudelleen. Sekä Rovaniemen että sen markkinoiden demografinen profiili muotoutui ajan kuluessa entistä kirjavammaksi ja monipuolisemmaksi. Markkinamentaliteetti vaikutti vahvasti paikkakunnan kollektiiviseen kykyyn vastaanottaa, kokea ja käsitellä erilaisia identiteettejä, maailmankuvia ja kulttuureja. Voidaan sanoa, että yksi rovaniemeläisyyden kriteeri on ymmärtää ja tunnistaa oman kaupungin kulttuurihistoriallinen ja alati hengittävä polyfonisuus. Se kuuluu edelleen puhemaisemissa.

901 Heinonen 1979, 49. ”Johan nyt on markkinat” ja ”Ei auta itku markkinoilla” ovat puolestaan suosittuja sanontoja, joiden merkitysisältö on kontekstisidonnainen.

902 Harari 2017, 188.

Rovaniemen markkinat olivat monikulttuurinen tapahtuma, johon osallistui paikallisten ohella ihmisiä kaikkialta Suomesta ja muualta Euroopasta. Äänessä olivat tavalla tai toisella kaikki osallistujat yhteiskunnallisesta asemasta, sukupuolesta, iästä, kansallisuudesta tai etnisestä taustasta riippumatta. Vähemmistöjen tuottamalle äänimaisemalle annettiin lähteissä eksotisoivia, stereotyyppisiä ja usein kielteisiä merkityksiä. Nykyisin Rovaniemellä puhutaan satoja eri kieliä.⁹⁰³ Voidaan väittää, että markkinamentaliteetti tuottaa edelleen erilaisuuden sietoa – tai sietämättömyyttä, sillä tätä kirjoittaessani julkisessa keskustelussa monikulttuurisuus on suuria tunteita herättävä aihe. Tämä siitä huolimatta, että monikulttuurisuus on yhteiskunnallisena ja kulttuurisena ilmiönä täysin arkipäiväistynyt. Miten Rovaniemen markkinat näkyvät 2020-luvun Rovaniemellä?

8.2. Paikallista bailaamisen maantiedettä

Rovaniemeläisille markkinat ovat edelleen tuttu konsepti monella tapaa. Elokuussa Vanhalle torille ja Jätkänpuistoon nousee Rovaniemen Wanhat Markkinat monipuolisine ohjelmineen. Kansainväliset suurmarkkinat järjestetään syyskuussa ydinkeskustan Lordin aukiolla ja sen läheisyydessä. Kauppatorille puolestaan organisoidaan perinteiset markkinat kolme kertaa vuodessa: keväisin, kesäisin ja syksyisin. Rovaniemen kaupunki ja Kotiseutuyhdistys Totto ry pitävät syksyisin sadonkorjuumarkkinat. Ne kaikki ovat suosittuja ja rovaniemeläisille merkittäviä tapahtumia, ja niissä kaikissa on aistittavissa mukavaa, kollektiivista markkinahenkeä ja tunnelmaa.

Syyskuussa 2022 Rovaniemellä järjestettiin valtakunnalliset kotiseutupäivät, joissa sukellettiin kaiken muun ohjelman ohella kaupungin menneisyyteen, myös Rovaniemen markkinoiden kulttuurihistoriaan.⁹⁰⁴ Yksi tutkimukseni kannalta mielenkiintoisimmista ohjelmanumeroista oli opastettu kierros rovaniemeläisen laulajan Jaakko Laitisen johdolla. Laitinen kirjoitti tiedotteessaan:

Peräohjolan muinaisten valtavylien Kemi- ja Ounasjoen yhtymäkohtaan kasvanut markkinakaupunki Rovaniemi tunnetaan tänäkin päivänä reipasotteisesta yöelämästään. Hurlumhei-henkisenä Lapland-Balkan-laulajana tunnetun Jaakko Laitisen kiertävä karaokebussi tutkii immersiiivisesti paikallista bailaamisen maantiedettä laajoin kaarin ja rennolla otteella. Tarunhohtoises- ta Korkalovaarasta ulottaudutaan Sivutien kautta kohti ydintä menetettyi-

903 Vuonna 2016 *Lapin Kansan* toimittaja Merja Vehmas kuvaili eri kansallisuuksien tuottamaa puhemaisemaa kielten sekamelskaksi ja porisevaksi kielten papupadaksi. <https://www.lapinkansa.fi/lapinsa-porisee-kielten-papupata/5774> (tark. 31.5.2022).

904 Pidin kotiseutupäivillä yleisöluennon aiheesta Rovaniemen markkinoiden äänimaisema. Lisäksi haastattelin toisessa yhteydessä rovaniemeläisiä otsikolla ”Rovaniemeläisen rock-musiikin historiaa.

hin juhlimisen paikkoihin sekä yhä kurantteihin kohteisiin kaupunkimme bilekartastolla.⁹⁰⁵

Tekstistä voi vaivatta poimia tutkimukselleni tuttuja elementtejä. Laitinen näkee Rovaniemen paikkakunnalla varttuneen näkökulmasta. Hän tietää, että Rovaniemi on ikivanhalle luonnonpaikalle kasvanut kaupunki, joka on tunnettu markkinoistaan. Hän kiinnittää markkinat yöelämään ja juhlimiseen. Korkalovaara kuuluu käsittääkseni hänen lapsuus- ja nuoruusvuosiensa tapahtumapaikkoihin. Rovaniemen suulliseen kaupunkiperinteeseen kuuluva Sivutie on puolestaan paikka, josta paikallisilla oli aikanaan tapa käydä hakemassa pimeää viinaa. Lisäksi *Sivutien kautta* on Laitisen oma sävellys, jonka hän levytti yhteensä Väärän Rahan kanssa vuonna 2010. Hän mainitsee myös menetetyt paikat. Sillä hän todennäköisesti viitanee vuonna 2016 purettuun Valistustaloon, joka lukeutui vuosikymmeniä rovaniemeläisen kulttuurielämän keskeisimpiin tapahtumapaikkoihin. Valistustalon paikalla sijaitisi myös tässä tutkimuksessa usein mainittu, vuonna 1908 rakennettu ja Lapin sodassa polttamalla tuhottu Palokunnantalo. Valsaksi kutsutun Valistustalon purkamisen myötä katosi siltä paikalta yli sata vuotta rakennettua ja henkistä rovaniemeläistä kulttuurihistoriaa⁹⁰⁶

Mutta katosiko kokonaan? Laitinen lupaa tiedotteessaan esitellä myös nykypäivän bilekulttuurin kohteita. Kaiken lisäksi paikasta toiseen liikutaan osallistavasti⁹⁰⁷ karaokebussilla. Ideana on tutkia paikallista bailaamisen maantiedettä laveasti ja ryppyotsattomasti. Tekstissä Laitinen viittaa strategisesti Rovaniemen markkinoiden huvielämän perintöön. Siinä on mukana aimo annos estottoman äänestä karnevalismia. Rivien välistä on tulkittavissa myös kritiikkiä: Valsan menettäminen oli monelle rovaniemeläiselle kova pala nieltäväksi.

Rovaniemeläisten päättäjien on syytä pohtia tarkasti, miten kehittää kaupunkia yhdessä paikkakuntalaisten kanssa. Aivan ensimmäiseksi kannattaa jokaisen pe-rehtyä Rovaniemen ja oikeastaan koko Lapin kulttuurihistoriaan. Ilman riittävää historiatajua on mahdotonta tehdä kestävästä kaupunkisuunnittelua. Lisäksi on ymmärrettävä kaupunki moniaistillisena kulttuuriympäristönä, jossa äänimaisen suunnittelulla on keskeinen sija. Se oli myös äänimaisen tutkimuksen pioneerin ja äänimaisen käsitteen luoja, säveltäjä R. Murray Schaferin sanoma. Äänimaisemaa on kuunneltava ja sitä pitää tutkia.

905 Laitinen, 2022. <https://tapahtumat.rovaniemi.fi/fi-FI/page/62739e0c15273534773709b2> (tark. 18.1.2023).

906 Nykyisin Palokunnantalon ja Valistustalon tontilla sijaitsee As. Oy Valsaksi nimetty kerrostalo. Materiaalisen ja kulttuurisen perinnön tuhoutumisella voi olla arvaamattomia vaikutuksia yhteisölliseen kokemukseen ja kaupunki-identiteettiin. Veli-Pekka Lehtolan muistuttaa, että lappilaisuus ja lappilainen identiteetti eivät liity kansalliseen kulttuuriin tai verenperintöön vaan vuosisatojen aikana muotoutuneeseen yhtenäiseen kulttuuri- ja kokemustaustaan. Identiteetti on jatkuva prosessi. Lehtola, V-P 2007, 21–22.

907 Laitinen itse käyttää tiedotteessaan termiä immersiiivinen. Tieteen termipankin mukaan se merkitsee moniaistista, osallistavaa teatteri- tanssi- tai esitystapahtumaa, jossa esityspaikalla ja sen ympäristöllä on korostunut merkitys. www.tieteentermipankki.fi (tark. 12.5.2022).

Loppusanat

Myös huudot vaikenivat aivan kuin tuulenpuuska olisi tempaissut mukaansa kaikki äänetkin. Pian ei enää kuulunut muuta kuin vaunujen kolinaa juhlijoiden ajaessa kotiin. Vain kadun molemmilla puolilla olevista ikkunoista näkyi valoa.⁹⁰⁸

Tutkimukseni päälukujen otsikot vastaavat käsitystäni siitä, millainen oli Rovaniemen markkinoiden äänimaisema aikavälillä 1881–1930. Rajasin kakofonisesta ääniympäristöstä ne ainekset, joista pystyin sovittamaan kokonaisuuden kauniisti soivaksi polyfoniaksi. Samalla piirsin kokonaiskuvan Rovaniemen markkinoiden kulttuurihistoriallisesta profiilista. Otsikot resonoivat myös tämän päivän Rovaniemen äänimaisemaan: Rovaniemen puhemaisema on kansainvälisempi kuin koskaan, kaupungin musiikkitarjonta on suhteellisen runsasta ja monipuolista. Tanssihaluillesi riittää paikkoja ja harrastusmahdollisuuksia. Teatterit ja elokuvat pyörittävät ohjelmistojaan, ja kesäisin Rovaniemellä vierailevat sirkukset ja tivolit sekä festivaalit. Kaupungissa järjestetään ympäri vuoden lukematon määrä monenkirjavia tapahtumia ja markkinoita, joista suurimman osan tuottavat rovaniemeläiset itse. Kaupungissa vierailevat lukuisat talvimatkailijat ja turistibussit kuuluvat niin ikään äänimaisemassa. Ne herättävät keskustelua puolesta ja vastaan.

Tutkimustyön edetessä minut yllätti Rovaniemen markkinoiden kulttuurinen laajuus ja sen merkittävyys aikalaisille. Rovaniemi eli ja hengitti markkinoita, ja sen kehyksiin mahtui ympäri vuoden niin arkea kuin juhlaa. Ihmisillä oli suhteita, työtä ja vapaa-aikaa sekä kaikenlaista puuhailtavaa ja ajateltavaa. Menneisyyden ihmiset ovat lähes samanlaisia kuin sinä ja minä; eroja on yhtäläisyyksiä vähemmän. Me kaikki elämme yhteiskunnassa, joissa toimii monenlaisia kulttuureja ja vielä monella tasolla.

Vaikka Rovaniemen markkinoiden äänimaisema vuosina 1881–1930 oli loputon kuin maailmankaikkeus, oli markkinoiden kulttuurinen äänimaisema käyttämieni lähteiden perusteella kuitenkin tutkimuksellisesti rajattavissa. Voimme lisäksi lohduttaa ajatuksella, että Rovaniemen markkinoiden tutkiminen jatkuu, sillä näkökulmia ja pohdittavaa riittää kaikille pohjoisen kulttuurihistoriasta kiinnostuneille. Alkuperäinen suunnitelmani oli tutkia lappilaisen populaarimusiikin historiaa. En-

908 Sitaatti on peräisin Alexander Dumas vanhemman (1802–1870) kirjoittamasta historiallisesta seikkailuroomaanista *Monte-Criston kreivi* (*Le Comte de Monte-Cristo*) Kirja julkaistiin vuonna 1844. Dumas 1989, 187.

simmäinen ajatus oli, että populaarimusiikki tuli Lappiin Rovaniemen markkinoiden kautta. Sivusin kysymystä myös tässä tutkimuksessa, mutta ehkä palaan asiaan vielä toisessa yhteydessä – lappilaisen populaarimusiikin historiasta löytyy monta tutkimatonta aluetta. Olen kirjoittanut väitöskirjani etnomusikologisen koulutuksen saaneena kulttuurihistorian jatko-opiskelijana. Kun mietin omaa henkilöhistoriaani, en löydä sieltä oikeastaan muita yhtä suuria mielenkiinnon kohteita kuin menneiden aikojen musiikki, jossa minua ovat sävelten, rytmien, harmonioiden ja sointivärien lisäksi aina kiinnostaneet kontekstit ja merkitykset: ihminen musiikin ja äänten takana. Siksi musiikki ja pohjoinen kulttuurihistoria.

Lähteet ja kirjallisuus

Aikalaislähteet

Arkistolähteet

Lapin maakuntamuseo (LMM), Rovaniemi
Rovaniemen maalaiskunnan arkisto (RMA)

Sanomalehdet

Aamulehti

Aura

Etelä-Hämeen Sanomat

Etelä-Suomi

Ilmarinen

Ilta-Sanomat

Itä-Savo

Kaiku

Kaleva

Kansan Lehti

Kansan Tahto

Karjalan Maa

Kauhava

Keski-Suomi

Kittilälehti

Kouvolan Sanomat

Lapin Kansa

Liitto

Maamme

Oulun Ilmoituslehti

Oulun Viikko-Sanomia

Perä-Pohja

Perä-Pohjolainen

Pohjois-Suomi

Pohjolan Sanomat

Pohjolan Voima

Päijänne

Rillumaroi

Rovaniemi

Savo

Tampereen Sanomat

Toijalan Sanomat

Tornion lehti

Turun Ympäristön Kunnallisia Sanomia
Uusi Aura
Uusi Suometar
Uusi Suomi

Aikakauslehdet

Filmiaitta
Kansan Kuvalehti
Pellervo
Suomen Kuvalehti

Aikalaiskirjallisuus, kaunokirjallisuus ja muistelmat

- Aho, Juhani (1921) Panu. Kuvauksia kristinuskon ja pakanuuden lopputaistelusta. Teoksessa *kootut teokset VII*. Helsinki: Wsoy.
- Aho, Juhani (1954) Muuan markkinamies. Teoksessa *Kootut teokset 1–2*. Helsinki: Wsoy.
- Aho, Juhani (2011) *Rautatie*. Kuopio: Icasos.
- Andersson, G.A. (1915) *Rovaniemen pitäjä. Tietoja pitäjän entisistä ja nykyisistä oloista*. Kemi: G.A. Andersson
- Bergman, Ingmar (1987) *Laterna Magica*. Helsinki: Otava.
- Bulgakov, Mihail (1986) *Saatana saapuu Moskovaan*. Helsinki: Wsoy.
- Canth, Minna (1925) Ensimmäiset markkinat. *Kootut teokset 1. Kertomuksia*. Helsinki: Otava.
- Castrén, Kaarlo (1934) *Lars Levi Laestadius Kiveliön suuri herättäjä*. Otava. Helsinki
- Dumas, Alexandre (1989) *Monte-Criston kreivi*. Helsinki: Otava.
- Etto, Jorma (1959) *Väärää rahaa. Nuorisoromaani*. Helsinki: Otava.
- Hurtunen, Juho E. (1995) Esiintyvänä taiteilijana. Teoksessa Pekka Laaksonen, Laura Junnila, Juha Nirkko (1995) *Leivän tähden. Suomalaisen työn historiaa*. Helsinki: SKS.
- Inha, I.K. (1988) *Suomen maisemia. Näkemänsä mukaan kuvailut I.K. Inha*. Helsinki: Wsoy.
- Kianto, Ilmari (1916) *Kiertävä kirjailija. Pikakuvia turneematkalta*. Helsinki: Otava.
- Kivi, Aleksis (1866) *Kanerwala. Runoelmia*. Helsinki: Aleksis Kivi.
- Laestadius, Lars Levi (1965) *Crapula Mundi. Se on maailman kobmelo eli tarttuvainen sielun tauti*. Pieksämäki: Sisälähetyseuran Raamattutalon kirjapaino 1965.
- Lampén, Ernst (1921) *Jäämeren bengessä*. Jyväskylä: Gummerus.
- Lehtonen, Joel (1912) *Markkinoilta*. Helsinki: Otava.
- Lehtonen, Joel (1932) *Kootut teokset 4*. Helsinki: Otava.
- Leiviskä, Iivari (1941) *Kansakoulun maantieto. Yläluokkien oppimäärä*. Helsinki: Wsoy.
- Linkola, Yrjö (1939) *Muistitietoja Perä-Pohjolan tukkiliikkeestä*. Käsikirjoitus: Rovaniemen kaupunginkirjasto.
- Mukka, Timo K. (1964) *Maa on syntinen laulu. Balladi*. Jyväskylä: Gummerus.
- Nieminen, Saul (1980) *Revontulten pappi. Aaro Tolsan elämäntarina*. Helsinki: Weilin + Göös.
- Norvasuo, Pentti (1964) Syntymäköyläni. *Totto VII (1964)*. Rovaniemi: Kotiseutuyhdistys Rovaniemen Totto ry.
- Olaus Magnus, Gothus (1973) *Pohjoisten kansojen historia. Suomea koskevat kuvaukset*. Helsinki: Otava.
- Olaus Magnus, Gothus (2002) *Suomalaiset Pohjoisten kansojen historiassa 1–2*. Helsinki: Tammi.
- Onkka, Felix (1983) *Tarinoita Raahesta ja lähiympäristöstä*. Raah: Raahelainen.
- Paulaharju, Samuli (1944) *Kuva sieltä, toinen täältä*. Helsinki: Wsoy.
- Paulaharju, Samuli (1965) *Wanha Raah*. Helsinki: Wsoy.

- Pälsi, Sakari (1923) *Tukkimetsistä ja uittopuroilta*. Helsinki: Otava.
- Saarisalo, Aapeli (1970) *Laestadius. Pohjolan pasuuna*. Wsoy. Porvoo 1970.
- Setälä, Annikki (1941) *Poikatyttö. Kertomus Perä-Pohjolasta*. Helsinki: Otava
- Sumu, Ritva-Liisa (1974) *Sunkku. Lapin keisari*. Helsinki: Weilin + Göös.
- Sundqvist, Jari (1967) Entisajan värikäs Rovaniemi. Teoksessa Martti Linkola (toim.) *Entinen Kemijoki*. Helsinki: Weilin + Göös.
- Söderhjelm, J.O. (1970) *Kolme matkaa Moskovaan*. Helsinki. Kirjayhtymä.
- Tapaninen, Johan (1962) Lestadiolaisuuden tulo ja leviäminen Rovaniemelle 1800-luvulla. *Totto VI (1962)*. Rovaniemi: Kotiseutuyhdistys Rovaniemen Totto ry.
- Tasala, Kauko (1971) Junkkaran viimeistä isännistä sekä entistä elämää Ojanperällä ja Rovaniemellä. *Totto X (1971)*. Rovaniemi: Kotiseutuyhdistys Rovaniemen Totto ry.
- Tolsa, Aaro (1945) *Ihmisen nälkää. Pappina Pohjolassa ilman kirkkoa ja saarnatuolia*. Helsinki: Wsoy.
- Topelius, Zachris (1889) *Lung. Sångar III*. Stockholm: Bonniers.
- Tursas, Seija (1960) Missä on Piirittävaara. Kehitys kulkenut puolessa vuosisadassa pitkin harppauksin. Teoksessa *Totto IV (1960)*. Rovaniemi: Kotiseutuyhdistys Rovaniemen Totto ry.
- Ylipulli, Kalle (1961) Rovaniemen markkinat. *Totto V (1961)*. Rovaniemi: Kotiseutuyhdistys Rovaniemen Totto ry.

Muut julkaisut

Kirjallisuus

- Etto, Ulla (2009) *Priitu Rovaniemen markkinoilla*. Rovaniemi: Lapin maakuntamuseo.
- Gausden, Vicki & Taplin, Sam (2014) *Iloinen sirkus*. Hämeenlinna: Karisto.
- Hakulinen, Kerkko & Yli-Jokipii (2007) *Tanssilavakirja. Tanssista, lavoista ja lavojen tansseista*. Helsinki: AtlasArt.
- Pyhä Raamattu* (2009). Helsinki: Suomen pipiliaseura.
- Siljamäki, Jari (2010) *Klovnerian käsikirja. Kuinka menestyä klovnina*. Jyväskylä: Atena.

Elokuvat

- Rovaniemen markkinoilla* (1951). Nortimo, Jorma (ohj.), Helismaa Reino (käsikirj.). Suomen Filmitoimisto SF Oy.
- Valkoinen peura* (1952). Blomberg, Erik (ohj.), Blomberg, Erik, Kuosmanen Mirjam (käsikirj.). Junior-Filmi Oy.
- Contact* (1997). Zemeckis, Robert (ohj.), Hart, James V., Goldenberg (käsikirj.), Sagan Carl (kirj.). South Side Amusement Company.

Äänitteet

- Asplund, Anneli (1976) *Arkkiveisuja*. SKS. Finnlevy.
- Pekkarinen, Tatu (1973) *Kauppias Helppo-Heikki. Lystilauluja I*. PSO.

Internet-lähteet

- Ahola, Niina (2018) *Psykologinen antropologia* www.antroblogi.fi (tark. 6.1.2023).
- Ampuja, Outi (2008) *Miten melusta tuli ongelma? Meluongelman politisoituminen Helsingissä 1960- ja 1970-luvuilla. Ennen ja nyt. Historian tietosanomat*. <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108415> (tark. 6.1.2023).

- Granqvist, Kimmo (2001) *Suomen romanikieli. Kielikello. Kielenhuollon tiedotuslehti 1/2001*. <https://www.kielikello.fi/-/suomen-romanikieli> (tark. 6.1.2023).
- Hearta marjjabeaivvit / Heran Marianpäivät. <http://www.marianpaivat.fi> (tark. 6.1.2023).
- Hämäläinen, Veli-Pekka (2018) ”*Joku soitti poliisit, kun homma meni niin härskiksi*” – torimarkkinat olivat ennen tapahtuma, jota moraalinvartijat inhosivat. <https://yle.fi/a/3-10040934> (tark.6.1.2023).
- Jokkmokks marknad. Jähkåmånke mårnåna. www.jokkmokksmarknad.se (tark.6.1.2023).
- Jonze (2004) *Kesäyö* (kirj.20.6.2004). www.auringonlaskuja.blogspot.com (tark. 6.1.2023).
- Järviluoma, Helmi *SENSOTRA. Aistit elinympäristöt muutoksessa. Ylisukupolviset ympäristösuhteet Euroopassa 1950–2020*. www.uef.fi (tark. 6.1.2023).
- Kansallisbiografia. SKS. <https://kansallisbiografia.fi> (tark.6.1.2023).
- Keskinen, Mikko (2008) Ääniteknologia ja kirjallisuus. *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain 1/2008*. <https://doi.org/10.30665/av.74723> (Tark. 6.1.2023).
- Kirjasampo. *Keksi, Antti Mikonpoika*. www.kirjasampo.fi (tark. 6.1.2023).
- Laitinen, Jaakko (2022) *Sivutien kautta Jaakko Laitisen kanssa*. <https://tapahtumat.rovaniemi.fi/fi-FI/page/62739e0c15273534773709b2> (tark. 6.1.2023).
- Lankinen, Jukka *Rovaniemen elokuvateatterit*. <http://rovaniemikinot.50megs.com/> (tark. 6.1.2023).
- Lehtonen, Tuomas S. (2013) *Oman elämänsä pyhiinvaeltajat. Vähäisiä Iisiä. Kirjoituksia kulttuurista, tutkimuksesta ja kulttuuriperinnöstä*. SKS. (9.8.2013). <http://neba.finlit.fi/blogi/avainsanat/pyhiinvaellus/> (tark. 6.1.2023).
- Nurmiainen, Jouko (2004) Historian metodiopin klassikko. *Historiallisia arvosteluja 7/2004*. www.historiallinenyhdistys.fi (tark. 6.1.2023).
- Paavolainen, Pentti (2017) *2500 vuotta eurooppalaista teatteria*. <https://areena.yle.fi/podcastit/1-4241249> (tark. 6.1.2023).
- Rovaniemen VPK. <https://www.rovaniemenvpk.fi> (tark. 6.1.2023).
- Rovaniemen wanhat markkinat. www.rovaniemenwanhatmarkkinat.fi (tark.6.1.2023).
- Saarikoski, Helena (2019) *Lavatanssien tahti soi muistoissa* (julk. 3.12.2019). www.anthroblogi.fi (tark. 6.1.2023).
- Sivula, Anna (2010) *Suomalaisen historiakulttuurin muovautumisen jäljillä* (kirj.14.12.2010). www.agricolaverkko.fi (tark. 6.1.2023).
- Soundsapes and Cultural Sustainability. <http://socsproject.blogspot.com> (tark.6.1.2023).
- Suomen Akustisen Ekologian Seura ry. www.aanimaisemat.fi (tark.6.1.2023). Suomen evankelis-luterilainen kirkko. www.evl.fi (tark. 6.1.2023).
- Suomen posetiivarit. <https://www.posetiivi.fi> (tark. 6.1.2023).
- Tieteen termipankki. www.tieteentermipankki.fi (tark. 6.1.2023).
- Tuominen, Marja (2005) ”*Me kutsumme menneisyyttä nykyisyytemme tueksi*.” Näkökulmia aikoihin ja niiden kokemiseen. Virkaanastujaisesitys Lapin yliopistossa 28.2.2005. <https://www.ulapland.fi/FI/Tapahtumia-2005/Virkaanastujaistilaisuus/Marja-Tuomisen-esitelma> (tark. 6.1.2023).
- Uimonen, Heikki *Äänimaisema – ai mikä? Äänimaisemat ja niiden kuunteleminen*. www.aanimaisemat.fi (tark. 6.1.2023).
- Vehmas, Merja (2016). *Lapissa porisee kielten papupata* (kirj. 7.2.2016). <https://www.lapinkansa.fi/lapissa-porisee-kielten-papupata/5774> (tark. 6.1.2023).

Tiedonannot

Sähköpostit

Ihonen, Markku 27.1.2022. Tekijän hallussa.

Kärki, Kimi 8.2.2022. Tekijän hallussa.

Tutkimuslähteet

Pro Gradut ja muut opinnäytetyöt

Asikainen, Johannes (2017) *Tataareja, kasakoita vai muslimeja? Tataarien representaatiot ja niiden kehitys Suomen painetussa sanassa 1800-luvulta vuosiin 1917–1925*. Historian pro gradu -tutkielma. Yhteiskuntatieteiden tiedekunta. Tampereen yliopisto.

Kenttälä, Heidi (2012) *Laulu ajan vaiheista. Lassin Leevin lauluja*. Opinnäytetyö. Musiikin koulutusohjelma. Hyvinvoinnin ja kulttuurin yksikkö. Centria-ammattikorkeakoulu.

Mylläri, Satu (1998) *Kaipuuta ja karnevaalia. Lapin-matkailun mentaliteetit tanssiorkesteri Souvareiden ohjelmistossa*. Etnomusikologian Pro gradu -tutkielma. Kansanperinteen laitos. Humanistinen tiedekunta. Tampereen yliopisto.

Niemelä, Marko (1999) *Hellbound on my trail. Robert Johnsonin blues-lyriikan mentaliteettihistoriallinen analyysi*. Etnomusikologian pro gradu -tutkielma. Kansanperinteen laitos. Humanistinen tiedekunta. Tampereen yliopisto.

Nykänen, Henna Marjaana (2005) *Uutta historiaa. Annalisiin ilmenemisen suomalaisessa historiakeskustelussa vuosina 1970–2000*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Historian laitos. Humanistinen tiedekunta. Joensuun yliopisto.

Räsänen, Päivi (2001) *Koreuden ryyssyt ja valkeat vaatteet. Pukeutumismormit Lars Levi Laestadiuksen saarnoissa vuosilta 1845–1860*. Käsityötieteen pro gradu -tutkielma. Käsityönopettajan koulutus. Kasvatustieteellinen tiedekunta. Helsingin yliopisto.

Uimonen, Heikki (1999) *Ja radiosta kuuluu rokkeja! Radion merkitys työpaikan äänimaisemassa*. Etnomusikologian pro gradu -tutkielma. Kansanperinteen laitos. Humanistinen tiedekunta. Tampereen yliopisto.

Vikman, Noora (1998) *Akustisen ekologian ekologiset diskurssit. Internet-keskustelun analyysi*. Etnomusikologian pro gradu -tutkielma. Kansanperinteen laitos. Humanistinen tiedekunta. Tampereen yliopisto.

Väyrynen, Henna (2018) *Michel Foucault'n parresia. Totuuden puhumisen poliittisia ja eettisiä merkityksiä*. Filosofian pro gradu -tutkielma. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Jyväskylän yliopisto.

Tutkimuskirjallisuus

Aho, Kalevi (1998) Sibelius suomalaisen metsän sävelrunoilijana. Teoksessa Irma Vierimaa, Kari Kilpeläinen & Anne Kauppala (toim.) *Siltoja ja synteesejä*. Helsinki: Gaudeamus.

Aho, Marko (2003) *Iskelmäkuninkaan tuho. Suomi-iskelmän sortuvat tähdet ja myyttinen sankaruus*. Helsinki: SKS.

Ahvenainen, Jorma (1970) *Rovaniemen historia. 2, 1632–1960*. Rovaniemi: Rovaniemen kaupunki, Rovaniemen maalaiskunta, Rovaniemen seurakunta.

Ala-Könni, Erkki (1992) *Lähi-idän anti*. Tampere: Erkki Ala-Könni.

Alanen, Aulis J. (1957) *Suomen maakaupan historia*. Helsinki: Kauppiaitten kustannus.

- Ampuja, Outi & Kilpiö, Kaarina (2005) *Kuultava menneisyys. Suomalaista äänimaiseman historiaa*. Turku: Turun historiallinen yhdistys.
- Ampuja, Outi (2007) *Melun sieto kaupunkielämän välttämättömyytenä. Melu ympäristöongelmana ja sen synnyttämien reaktioiden kulttuurinen käsittely Helsingissä*. Helsinki: SKS.
- Ampuja, Outi (2008a) *Oikeus hiljaisuuteen. Pamfletti*. Helsinki: Wsoy.
- Ampuja, Outi (2008b) Milloin melusta tuli ongelma. Meluongelman politisoituminen Helsingissä 1960- ja 1970-luvuilla. *Ennen ja Nyt. Historian tietosanomat. Vol. 8. Nro 3–4. Aistien urbaania historiaa*.
- Ampuja, Outi (2014) Äänimaisema ennen ja nyt. Teoksessa Miikka Peltomaa & Outi Ampuja (toim.) *Huutoja hiljaisuuteen. Ihminen ääniympäristössä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Apo, Satu (2001) *Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin*. Helsinki: SKS.
- Annanpalo, Heikki (1995) *Rovaniemen kuvauksia. Isovihasta yliopisto-aikaan*. Oulu: Pohjoinen.
- Annanpalo, Heikki (1998) *Rovaniemi. 8000 kansainvälistä vuotta*. Rovaniemi: Rovaniemen kaupunki, Rovaniemen maalaiskunta, Rovaniemen seurakunta.
- Apo, Satu (2006) Kansanlaulujen ääni 1700-luvun kirjallisuudessa. Teoksessa Sakari Ollitervo, Kari Immonen & Satu Apo. Herder (toim.) *Herder, Suomi, Eurooppa*. Helsinki: SKS.
- Asplund, Anneli (1994) *Balladeja ja arkiveisuja. Suomalaisia kertomalauluja*. Helsinki: SKS.
- Asplund, Anneli (2006) Kirjallinen laulu. Teoksessa Anneli Asplund, Petri Hoppu, Heikki Laitinen, Timo Leisiö, Hannu Saha, Simo Westerholm, Päivi Kerala-Innala, Liisa Aroheimo-Marvia (toim.) *Suomen musiikin historia. Kansanmusiikki*. Helsinki: Wsoy.
- Autti [Löfgren Autti] Mervi (2010) *Etsimässä neitikulttuuri. 1900-luvun alun valokuvaajanaisia Rovaniemellä*. Helsinki: Musta taide.
- Bacon, Henry (2005) *Seitsemäs taide. Elokuva ja muut taiteet*. Helsinki: SKS.
- Bahtin, Mihail (2002/1965) *François Rabelais. Keskiajan ja renessanssin nauru*. Helsinki: Like.
- Birdsall, Carolyn (2012) *Nazi soundscapes. Sound, technology and urban space in Germany, 1933–1945*. Amsterdam: Amster University Press.
- Bloch, Marc (2003/1949) *Historian puolustus*. Helsinki: Artemisia.
- Blomster, Risto (2006) Vanhoja ja uusia ilmiöitä. Teoksessa Kai Åberg & Risto Blomster (toim.) *Suomen romanimusiikki*. Helsinki: SKS.
- Boas, Franz (1911) *The mind of primitive man*. A course of lectures delivered before the Lowell Institute, Boston, Mass., and the National University of Mexico 1910–1911. New York: Macmillan Company.
- Boym, Svetlana (2001) *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
- Braudel, Fernand (1949) *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II*. Paris: Armand Colin.
- Broms, Henri (1992) Alkukuvien jäljillä. Kulttuurin semiotiikkaa. Helsinki: Wsoy.
- Burke, Peter (1990) *The French Historical Revolution. The Annales School 1929–89*. Stanford: Stanford University Press.
- Chaline, Eric (2013) *50 konetta jotka muuttivat maailmaa*. Vantaa: Moreeni.
- Chion, Michel (1994) *Audio-Vision. Sound on Screen*. New York: Colbia University Press.
- Cohn, Dorrit (2006) *Fiktioin mieli*. Helsinki: Gaudeamus.
- Corbin, Alain (1998) *Village Bells. Sound and meaning in the 19th-century French countryside*. New York: Columbia University Press.
- Douglas, Mary (2000/1966) *Puhtaus ja vaara. Rituaalisen rajanvedon analyysi*. Tampere: Vastapaino

- Ehardt, Christine (2017) Phones, horns, and “audio hoods” as media of attraction. Early sound histories in Vienna between 1883 and 1933. Teoksessa Daniel Morat (toim.) *Sounds of modern history Auditory cultures in 19th and 20th -century Europe*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Ekholm, Laura (2005) Heikinkadun juutalaiset vaatekauppiat. Juutalaiset tekstiilialan yrittäjät 1900-luvun alun Helsingissä. Teoksessa Antti Häkkinen, Panu Pulma, Miika Tervonen (toim.) *Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan*. Helsinki: SKS
- Ekholm, Laura (2014) Suomenjuutalaiset. Tehty sopiviksi vaan ei näkyviksi. Teoksessa Pirjo Markkola, Hanna Snellman, Ann Catrin-Östman (toim.) *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. Helsinki: SKS.
- Eliade, Marcus (1993) *Ikuisen paluun myytti. Kosmos ja historia*. Helsinki: Loki-kirjat.
- Enbuske, Matti (1997) *Rovaniemen historia vuoteen 1990. Jokivarsien kasvatit ja junantuomat*. Rovaniemi: Rovaniemen kaupunki: Rovaniemen maalaiskunta: Rovaniemen seurakunta.
- Enns, Anthony (2017) The Human Telephone: Physiology, Neurology, and Sound Technologies. Teoksessa Daniel Morat (toim.) *Sounds of modern history Auditory cultures in 19th and 20th -century Europe*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Foucault, Michel (1980) *Tarokkailla ja rangaista*. Helsinki: Otava.
- Foucault, Michel (1997) *Ethics. Subjectivity and truth*. New York: New York Press.
- Gauss, Stefan (2017) Listening to the horn. On the cultural history of the phonograph and the gramophone. Teoksessa Daniel Morat (toim.) *Sounds of modern history Auditory cultures in 19th and 20th -century Europe*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Gronow, Pekka & Saunio, Ilpo (1990) *Äänilevyn historia*. Helsinki: Wsoy.
- Gronow, Pekka (1996) *Recording Industry. An ethnomusicological approach*. Tampere: University of Tampere.
- Gronow, Pekka (2010) *Kahdeksas taide. Suomalaisen radioilmaisun historia 1923–1970*. Helsinki: BTJ Finland Oy.
- Gronow, Pekka (2013) *78 kierrosta minuutissa. Äänilevyn historia 1977–1960*. Helsinki: Suomen Jazz & Pop Arkisto.
- Grünthal, Satu (2016) Anjanpellon kaipuun ja kauneuden markkinat. Teoksessa Päivi Koivisto (toim.) *Kanervakankaalla. Näkökulmia Aleksis Kiven runouteen*. Suomalainen klassikkokirjasto, Helsingin yliopiston Suomen kielen, suomalais-ugrilaisen ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos: Helsinki.
- Haavio, Martti (1967) *Suomalainen mytologia*. Helsinki: Wsoy.
- Hakala, Juha (1997) Mieli ja kulttuuri. *Suomen antropologi* 3/97.
- Hakapää, Jyrki (2013) Arkkiveisut. Laulettu ja kirjallisen kohtaaminen. Teoksessa Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.) *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: SKS.
- Hakkarainen Heidi, Kurvinen Heidi, Paju Petri, Salmi Hannu, Sorvali Satu (2022) Digitoidut sanoma- ja aikakauslehdet lähdeaineistona. Teoksessa Rami Mähkä, Marika Ahonen, Niko Heikkilä, Sakari Ollitervo & Marika Räsänen (toim.) *Kulttuurihistorian tutkimus. Läbteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Turku: Kulttuurihistorian seura.
- Halila, Aimo (1953) *Oulun kaupungin historia 2. 1721–1809*. Oulu: Oulun kaupunki.
- Hall, Stuart (1999) *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino.
- Halonen, Tero & Aro, Laura (2005) *Suomalaisten symbolit*. Jyväskylä: Atena.
- Hanska, Jussi (1997) Saarna. Keskiajan massamedia. Teoksessa Tuomas M.S. Lehtonen (toim.) *Keskiajan kevät. Kirjoituksia eurooppalaisen kulttuurin juurista*. Porvoo: Wsoy.
- Harari, Yuval Noah (2017) *Sapiens. Ihmisen lyhyt historia*. Helsinki: Bazar.

- Harju, Tommi (2015) *Kirjeitä, kirjoja ja musiikillisia pienyhteisöjä. Johan Gottfried (Waltherin (1684–1748) merkitys kanonisoituneessa musiikinhistoriassa*. Helsinki: Taideyliopisto Sibelius-Akatemia.
- Harviainen, Tapani (1998) *Juutalaiset Suomessa*. Teoksessa Tapani Harviainen & Karl-Johan Illman (toim.) *Juutalainen kulttuuri*. Helsinki: Otava.
- Hautala, Kustaa (1976) *Oulun kaupungin historia 4. 1856–1918*. Oulu: Oulun kaupunki.
- Heikkinen, Antero (1993) *Ihminen historian rakenteissa. Mikrohistorian näkökulma menneisyyteen*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Heikkinen, Antero (1995) *Kenen historia?* Teoksessa Kimmo Katajala (toim.) *Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastosta*. Helsinki: SKS.
- Heikkinen, Olli (2010) *Äänitemoodi. Äänite musikaalisessa kommunikaatiossa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Heinonen, Jouko (1979) *Markkinat*. Teoksessa Urpo Vento (toim.) *Jublakirja. Suomalaiset merkkipäivät*. Helsinki: Kalevalaseura, Wsoy.
- Heinonen, Jouko (1984) *Rovaniemen markkinat*. Rovaniemi: Lapin maakuntamuseon julkaisua 1.
- Hellman, Heikki (1994) 'En edes tiedä miten sitä laitetta käytetään'. Videon tekniikan ja käytön sukupuolirakenteista. *Naistutkimus* 7/94.
- Hirn, Sven (1977) *Ateljeesta luontoon. Valokuvaus ja valokuvaajat Suomessa 1871–1900*. Helsinki: Suomen valokuvataiteen museon säätiö.
- Hirn, Sven (1981) *Kuvat kulkevat. Kuvallisten esitysten perinne ja elävien kuvien 12 ensimmäistä vuotta Suomessa*. Helsinki: Suomen elokuvasäätiö.
- Hirn, Sven (1982) *Sirkus kiertää Suomea 1800–1914*. Helsinki: SKS.
- Hirn, Sven (1986) *Kaiken kansan huvit. Tivolitoimintaamme 1800-luvulla*. Helsinki: SKS.
- Hirn, Sven (1991) *Kuvat elävät. Elokuvatointaa Suomessa 1908–1918*. Helsinki: VAPK-Kustannus.
- Hirn, Sven (1997) *Sävelten tahtiin. Populaarimusiikki Suomessa ennen itsenäisyyttämme*. Kaustinen: Kansanmusiikki-instituutti.
- Hirn, Sven (2004) *Kaunotar ja hirviöitä. Kotimaista kulttuurihistoriaa*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hoppu, Petri (1998) *Hallitut ja vallattomat ruumiit. Tanssi, yhteiskunta ja historia*. Teoksessa Jukka Louhivuori (toim.) *Etnomusikologian vuosikirja* 19. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura.
- Hoppu, Petri (1999) *Symbolien ja sanattomuuden tanssi. Menuetti Suomessa 1700-luvulta nykyaikaan*. Helsinki: SKS.
- Hoppu, Petri (2003) *Tanssi*. Teoksessa Tuomas Ecrola, Jukka Louhivuori, Pirkko Moisala (toim.) *Johdatus musiikintutkimukseen*. Helsinki: Suomen musiikkitieteellinen seura.
- Hoppu, Petri (2006) *Suomalainen tanssikulttuuri*. Teoksessa Anneli Asplund, Päivi Kerola-Innala, Liisa Aroheimo-Marvia (toim.) *Suomen musiikin historia. Kansanmusiikki*. Helsinki: Wsoy.
- Hoppu, Petri & Seye, Elina (2013) *Tanssiantropologian näkökulmia ja menetelmiä*. Teoksessa Pirkko Moisala & Elina Seye (toim.) *Musiikki kulttuurina*. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura.
- Huhtala, Liisi (1996) *Arkiveisu kirjallisuuden tutkimuksen näkökulmasta*. Teoksessa Tuija Laine & Sirkka Havu (toim.) *Kirjahistoria. Johdatus vanhan kirjan tutkimukseen*. Helsinki: SKS.
- Huhtamo, Erkki (1996) *Elävän kuvan arkeologia*. Helsinki: YLE Opetuspalvelut.
- Huhtamo, Erkki (1997) *Elokuvahistorian todellisuus ja perinteet*. Teoksessa Hannu Salmi & Anu Koivunen *Varjojen valtakunta. Elokuvahistorian uusi lukukirja*. Turku: Turun yliopisto.
- Huhtamo, Erkki (2008) *The Roll Medium. The Origins and development of the moving pictures panorama until the 1860's*. Los Angeles, CA: Erkki Huhtamo.

- Hui, Alexandra E. (2017) From the piano pestilence to the phonograph solo. Teoksessa Daniel Morat (toim.) *Sounds of modern history Auditory cultures in 19th and 20th -century Europe*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Huizinga, Johan (1951) *Keskiajan syksy*. Helsinki: Wsoy.
- Huttunen, Matti (2002) Suomalaisen esittävän säveltaiteen historia. Teoksessa Martti Haapakoski, Anni Heino, Matti Huttunen, Hannu-Ilari Lampila, Katri Maasalo (toim.) *Suomen musiikin historia. Esittävä säveltaide*. Helsinki: Wsoy.
- Huhtanen, Taina (1973) Rakennehistoria – Tapahtumahistoria. Teoksessa *Historiallinen aikakauskirja* 2/1973.
- Hyrkkänen, Markku (1989) Aatehistorian mieli. Teoksessa *Historiallinen aikakauskirja* 4/1989.
- Hyrkkänen, Markku (2002) *Aatehistorian mieli*. Tampere: Vastapaino.
- Ihonen, Markku (2003) Lestadiolaisuus. Valtakulttuurin torjuttu yöpuoli? Teoksessa Ilmo Massa & Hanna Snellman *Lappi. Maa, kansat, kulttuuri*. Helsinki: SKS.
- Immonen, Kari (1996) *Historian läsnäolo*. Turku: Turun yliopisto.
- Jalkanen, Pekka (1989) *Alaska, Bombay ja Billy Boy. Jazzkulttuurin murros Helsingissä 1920-luvulla*. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura.
- Jalkanen, Pekka (2003) Autonomian ajan Suomi. Biedermeier ja tingeltangel. Teoksessa Pekka Jalkanen & Vesa Kurkela (kirj.) *Suomen musiikin historia. Populaarimusiikki*. Helsinki: Wsoy.
- Jalkanen, Pekka (2006): Suomen mustalaisten musiikista. Teoksessa Kai Åberg & Risto Blomster (toim.) *Suomen romanimusiikki*. Helsinki: SKS.
- Jalkanen, Pekka (2010) Kantelemusiikki. Teoksessa Risto Blomster (toim.) *Kantele*. Helsinki: SKS.
- Jetsu, Laura (2001) *Kahden maailman välillä. Etnografinen tutkimus venäjänkarjalaisista hautausrituaaleista 1990-luvulla*. Helsinki: SKS.
- Johnson, Bruce & Salmi, Hannu (2012) Aistien historia. Kohteet ja menetelmät Teoksessa Rami Mähkä & Asko Nivala (toim.) *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Turku: Turun yliopisto.
- Johnson, James H. (1995) *Listening in Paris. A Cultural history*. Berkeley: University of California Press.
- Jouste, Marko (2011) *Tulläcalmaaš kirdäččij ’tulisilmillä lenteli’. Inarinsaamelainen 1900-luvun alun musiikkikulttuuri paikallisen perinteen ja ympäröivien kulttuurien vuorovaikutuksessa*. Tampere: Tampere University Press.
- Juva, Anu (1995) *Valkokangas soi! Kirja elokuvamusiikista*. Helsinki: Kirjastopalvelu.
- Jutikkala, Eino (1989) Teoksessa Eino Jutikkala, Kauko Pirinen, Juhani Nyysönen (toim.) *Kivikaudesta Koivistoon. Suomen historian pääpiirteitä*. Helsinki: Weilin & Göös.
- Järviluoma, Helmi (1996) Nuoret äänimaisemoina. Paikan ja tilan äänellisestä rakentamisesta. Teoksessa Pia Aaltojärvi & Leena Suurpää (toim.) *Näin nuoret. Näkökulmia nuoruuden kulttuureihin*. Helsinki: SKS.
- Järviluoma, Helmi (2003) Äänimaisematutkimus. Teoksessa Tuomas Eerola, Jukka Louhivuori, Pirkko Moisala (toim.) *Johdatus musiikintutkimukseen*. Helsinki: Suomen musiikkietiteellinen seura.
- Järviluoma, Helmi, Koivumäki, Ari, Kytö, Meri, Uimonen, Heikki (toim.) 2006. *Sata suomalaista äänimaisemaa*. Helsinki: SKS.
- Järviluoma, Helmi (2018) Äänimaisematutkimuksen alkuvaiheet Suomessa. *Musiikin Suunta* 3/18.
- Kaartinen, Marjo (2004) *Neekerikammo. Kirjoituksia vieraan pelosta*. Turku: k&h, Turun yliopisto.
- Kaartinen, Marjo, Leskelä-Kärki, Maarit (2020) Spiritualismi. Teoksessa Tiina Mahlamäki & Nina Kokkinen (toim.) *Moderni esoteerisuus ja okkultismi Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Kalela, Jorma (1999) The Challenge of Oral History. Teoksessa Anne Ollila (toim.) *Historical Perspectives on Memory*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.

- Karjalainen, Kauko (1995) *Suomalainen torviseitsikko. Historia ja perinteen jatkuminen*. Tampere: Kansanperinteen laitos.
- Karttunen, Sanna (1992) *Musiikki kulttuurisessa tietoisuudessa. Kulttuuriset musiikkiskeemat musiikkikirjastonhoitajien puheessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Karvonen, Markku (2020) *Pyörä kuin posetiivin sokka. Tarinoita soittajista ja soittokoneista*. Lepaa: Suomen posetiivarit ry.
- Keskinen, Mikko (2008) Ääniteknologiat ja kirjallisuus. *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain* 1/2008.
- Kilpiö, Kaarina (2005) *Kulutuksen sävel. Suomalaisen mainoselokuvan musiikki 1950-luvulta 1970-luvulle*. Helsinki: Like
- Kinnunen, Sirkku (2005) *Valkeus pimeydessä paistaa. Rovaniemen rauhanyhdistys 100 vuotta*. Rovaniemi: Rovaniemen rauhanyhdistys.
- Kivimäki, Ville (2019) Reittejä kokemushistoriaan. Menneisyyden kokemus yhteisön ja yksilön vuorovaikutuksessa. Teoksessa Johanna Annola, Ville Kivimäki, Antti Malinen (toim.) *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Tampere: Vastapaino.
- Knuutila, Seppo (1994) *Tyhjän kansan teoria. Näkökulmia menneestä tulevaan*. Helsinki: SKS:
- Knuutila, Seppo (2005) Kolme mentaliteetin säiettä. Teoksessa Tero Halonen & Laura Aro. *Suomalaisten symbolit*. Jyväskylä: Atena.
- Knuutila, Seppo (2008) Ei nauruja jos ei huumia. Teoksessa Ulla Piela & Sinikka Vakimo (toim.) *Entinen aika, nykyinen mieli*. Helsinki. SKS.
- Koivisto, Hanne (2012) Yksilö ja valta. Oikeustapahtumaa kuvaavien lähteiden ristiinlukeminen. Teoksessa Rami Mähkä & Asko Nivala (toim.) *Tulkinnan polkua. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Turku: Turun yliopisto.
- Kokkinen, Nina & Mahlamäki, Tiina (2020) Näkökulmia esoteerisuuteen ja okkultismiin. Teoksessa Tiina Mahlamäki & Nina Kokkinen (toim.) *Moderni esoteerisuus ja okkultismi Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Kokko, Heikki (2022) Kotomaamme katveinen kuva. Suomenkielisen lehdistön paikalliskirjekulttuurin marginalisoituminen. Teoksessa Niina Hämäläinen & Lotte Tarkka (toim.) *Kaanon ja marginaali. Kulttuuriperinnön vaietut äänet. Kalevalaseuran vuosikirja 101 (2022)*. Helsinki: SKS.
- Kontio, Riitta (2005) Uskon vahvasti että tämän ”kiirastulen” jälkeen vielä kaikki valkenee. Annikki Kariniemen nuoruusvuodet Rovaniemellä 1930-luvun alussa. Teoksessa Mervi Autti & Marja Tuominen *Suuret herrat susia, pienet herrat piruja. Kabdeksan näkökulmaa elettyyn elämään*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Korhonen, Anu (2002) Mentaliteetti ja kulttuurihistoria. Teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki *Kulttuurihistoria. Jobdatus tutkimukseen*. Helsinki: SKS.
- Korhonen, Teppo (2003) Hauska ja hyödyllinen vapaa-aika. *Suomen kulttuurihistoria 3. Oma maa ja maailma*. Helsinki: Tammi.
- Kealiinohomoku, Joan W. (1997). Dance, myth and ritual in the time and space. *Dance Research Journal* vol 29. (1).
- Kotivuori, Hannu (2017) Uskonsa kerskaajat. *Raito. Maakunnallinen museolehti*. 35. vuosikerta.
- Koski, Kaarina, Opas, Minna, Virtanen Timo J (2015) Aineellinen ja aineeton. Teoksessa Jaana Kouri (toim.) *Askel kulttuurien tutkimukseen*. Turku: Turun yliopisto.
- Kuha, Miia (2016) *Pyhäpäivien vietto varhaismodernin ajan Savossa (vuoteen 1710)*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kuhn, Thomas S. (1962) *The Structure of scientific revolutions*. Chicago: The Chicago University Press.

- Kurkela, Vesa (1989) *Musiikkifolklorismi ja järjestökulttuuri. Kansanmusiikin ideologinen ja taiteellinen hyödyntäminen suomalaisissa musiikki- ja nuorisojärjestöissä*. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura.
- Kurkela, Vesa (1991) Etnomusikologian historiattomuus ja nykyajan haasteet. Teoksessa Pirkko Moisala (toim.) *Kansanmusiikin tutkimus. Metodologian opas*. Helsinki: Sibelius-Akatemia, VAPK-kustannus.
- Kurkela, Vesa (1998) Orientalismi ja suomalainen iskelmä. Tutkimusongelmia ja yleispiirteitä. Teoksessa Irma Vierimaa, Kari Kilpeläinen, Anna Kauppala (toim.) *Siltoja ja synteesejä. Esseitä semiotiikasta, kulttuurista ja taiteista*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kurkela, Vesa (2000) Työväeniltamat, valistus ja karnevaali. Teoksessa Joni Krekola, Johanna Valenius, Kirsti Salmi-Niklander (toim.) *Naurava työläinen, naurettava työläinen. Näkökulmia työväen huumoriin*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Kurkela, Vesa, Leisiö, Timo, Moisala, Pirkko (2003) Etnomusikologia. Teoksessa Tuomas Eerola, Jukka Louhivuori, Pirkko Moisala (toim.) *Johdatus musiikintutkimukseen*. Helsinki: Suomen musiikkitieteellinen seura.
- Kurkela, Vesa (2005) Kiljuvat sopraanot ja ihana Markus-setä. Varhaisten radioäänten kulttuuriset ristiriidat. Teoksessa Kaarina Kilpiö, Outi Ampuja (toim.) *Kuultava menneisyys. Suomalaista äänimaiseman historiaa*. Turku: Turun historiallinen yhdistys.
- Kurkela, Vesa (2014) Uuden aikakauden äänet 1800-luvulla. Harmonikan sointi. Teoksessa Vesa Kurkela & Marko Tikka (toim.) *Suomalaisen harmonikan historia*. Ikaalinen: Suomen Harmonikkainstituutti, Suomen Harmonikkaliitto.
- Kurkela, Vesa (2017) Suomen synty musiikkikulttuurissa. Orkesterimusiikki ja julkisuus Helsingissä 1860–1910. *Musiikki 47 (2017)*.
- Kurkela, Vesa (2019) 1800-luvun sointikuva ja populaarimusiikki. Lähtökohtia varhaisen populaarimusiikin soinnin tutkimiseen. Teoksessa Janne Mäkelä, Heidi Haapoja-Mäkelä, Kaj Ahlsved, Tuomas Auvinen, Elina Hytönen-Ng (toim.) *Etnomusikologian vuosikirja 31 (2019)*. Helsinki: Suomen Etnomusikologinen seura ry.
- Kytö, Meri (2013) *Kotiin kuuluvaa, Yksityisen ja yhteisen kaupunkiäänitilan risteymät*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Kytö, Meri & Uimonen, Heikki (2018) Tiede, taide ja politiikka. *Musiikin Suunta 3/2018*.
- Kytö, Meri (2022) Abitrientit melun tietäjinä. Teoksessa Taina Kinnunen & Juhana Venäläinen (toim.) *Kulttuurintutkimus tietämisen tapana*. Tampere: Vastapaino.
- Kärki, Kimi (2014) *Rakennettu areenatähteys. Rock-konsertti globalisoitavana mediaspektaakkelina 1965–2013*. Turku: Turun yliopiston julkaisuja.
- Laaksonen, Pekka, Junnila, Laura, Nirkko, Juha (toim.) *Leivän tähden. Suomalaisen työn historiaa (1995)*. Helsinki: SKS.
- Laitila, Teuvo (2006) *Ihmisen jumalat. Johdatus uskontotieteeseen*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Laitinen, Heikki (1991) Oma perinne vieraana kulttuurina. Teoksessa Pirkko Moisala (toim.) *Kansanmusiikin tutkimus. Metodologian opas*. Helsinki: Sibelius-Akatemia, VAPK-kustannus.
- Laitinen, Heikki (2003) *Iski sieluihin salama. Kirjoituksia musiikista*. Heikki Laitinen, Hannu Tolvanen, Riitta-Liisa Joutsenlahti (toim.) Helsinki: SKS.
- Laitinen, Heikki (2010) Alkusoitto. Teoksessa Risto Blomster (toim.) *Kantele*. Helsinki: SKS.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel (1975) *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*. Paris: Gallimard.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel (1979) *Le Carnaval de Romans: de la Chandeleur au Mercredi des cendres 1579–1580*. Paris: Gallimard.
- Lehtola, Jorma (2000) *Lailasta Lailaan. Tarinoita elokuvien sitkeistä lappalaisista*. Inari: Kustannus-Puntsi.

- Lehtola, Jorma (2007) *Laulujen Lappi. Tarinoita haavemaasta*. Inari: Kustannus-Puntsi.
- Lehtola, Veli-Pekka (1999): Aito lappalainen ei syö haarukalla ja veitsellä. Stereotypiat ja saamelainen kulttuurintutkimus. Teoksessa Marja Tuominen, Seija Tuulentie, Veli-Pekka Lehtola (toim.) *Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit osa 1. Outamaalta tunturiin*. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja C. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Lehtola, Veli-Pekka (2007) *Rajamaan identiteetti. Lappilaisuuden rakentuminen 1920– ja 1950-luvun kirjallisuudessa*. Helsinki: SKS.
- Lehtola, Veli-Pekka (2012) *Saamelaiset suomalaiset. Kohtaamisia 1896–1953*. Helsinki: SKS.
- Lehtola, Veli-Pekka (2015) *Saamelaiset. Historia, yhteiskunta, taide*. Inari: Kustannus-Puntsi
- Lehtonen, Eeva-Liisa (1994) *Säätyläishuveista kansanhuveiksi, kansanhuveista kansalaishuveiksi. Maaseudun yleishyödyllinen huvitoiminta 1800-luvun alusta 1870-luvun loppuun*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Lehtonen, Mikko (1996) *Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia*. Tampere: Vastapaino.
- Leisiö, Timo (1988) *Kansanmusiikintutkijan perussanastoa*. Tampere: Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos.
- Leisiö, Timo (1991) Kulttuuri, sosiaaliset systeemit ja seligregaatti. Teoksessa Pirkko Moisala (toim.) *Kansanmusiikin tutkimus. Metodologian opas*. Helsinki: Sibelius-Akatemia, VAPK-kustannus.
- Leisiö, Timo (1992) Rituaali ja tanssi. Antropologinen näkökulma. *Musiikin Suunta* 14 (1992).
- Leisiö, Timo (2000) Suomen kalliomaalaukset ja tanssin antropologiaa. *Musiikin Suunta* 22 (2000).
- Leisiö, Timo (2006a): Alitajunta, rationalismi ja tanssinta. Mietteitä liikekieltä torjuvan kulttuurimme sisällöistä. Teoksessa Henna Leisiö, Eija Kukkurainen, Vesa Kurkela (toim.) *Alussa oli laulu. Professori Timo Leisiön jublakirja*. Tampere: Tampereen yliopiston musiikintutkimuksen laitos, Kansanmusiikki-instituutti.
- Leisiö, Timo (2006b) Kirjallisuuden Sibelius ja Sibeliuksen suomalaisuus. Teoksessa Henna Leisiö, Eija Kukkurainen, Vesa Kurkela (toim.) *Alussa oli laulu. Professori Timo Leisiön jublakirja*. Tampere: Tampereen yliopiston musiikintutkimuksen laitos, Kansanmusiikki-instituutti.
- Leitzinger, Anteri (2006) *Suomen tataarit. Vuosina 1968–1944 muodostuneen muslimiyhteisön menestystarina*. Helsinki: East-West Books.
- Leppänen, Taru & Moisala, Pirkko (2003) Kulttuurinen musiikintutkimus. Teoksessa Tuomas Eerola, Jukka Louhivuori, Pirkko Moisala. *Johdatus musiikintutkimukseen*. Helsinki: Suomen musiikkitieteellinen seura.
- Lévy-Bruhl, Lucien (1922) *La mentalité primitive*. Paris: Librairie Felix Algan.
- Lindberg, Hanna (2019) Kyllä mä oon aina silleen tykännyt torikaupasta. Ihmisten väliset suhteet ja vastenmielisyydet torikauppaa käsittelevissä kokemuspohjaisissa tarinoissa noin 1900–1950. Teoksessa Johanna Annola, Ville Kivimäki, Antti Malinen (toim.) *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Tampere: Vastapaino.
- Linjakumpu, Aini (2003): Lestadiolaisuuden poliittinen merkitys Pohjois-Suomessa. Teoksessa Linjakumpu, Aini Linjakumpu & Leena Suopajarvi (toim.) *Sellinen seutu ja sellainen maa. Erot, vastarinta ja uuden politiikan vaatimus Lapissa*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Linnakangas, Esko & Juanto, Leila: (2016) *Verojen historia. Synty, kehitys, kuolema, ylösnousemus, reinkarnaatio*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Lyytinen, Eino (1985) Fernand Braudel ja pitkän keston maailmanhistoria. Teoksessa *Historiallinen Aikakauskirja* 1/1985.
- Lyytinen, Eino & Vihavainen, Timo (1996) *Yleisradion historia. 1. osa. 1926–1949*. Helsinki: YLE.
- Löfgren Autti, Mervi (2018) Menneisyyden ja tulevaisuuden rajakohdassa. A.E. Järvisen ja Matti Saarnion suhde luontoon. Teoksessa Marja Tuominen, Mervi Löfgren Autti (toim.) *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus*. Tampere: Vastapaino.

- Löfström, Jan (2000) Lapsuuden hajut, vanhempien tuoksu. Teoksessa Pekka Junkala, Ulla Lipsanen, Bo Lönnqvist (toim.) *Arjen säikeet. Aikakuvia arkielämään, sivilisaatioon ja kansankulttuuriin*. Jyväskylä: Atena.
- Lönnqvist, Bo (2000) Venyvä ruumis. Teoksessa Pekka Junkala, Ulla Lipsanen, Bo Lönnqvist (toim.) *Arjen säikeet. Aikakuvia arkielämään, sivilisaatioon ja kansankulttuuriin*. Jyväskylä: Atena.
- McElhone, Kevin (1997) *Mechanical Music*. Princes Risborough: Shire Publications.
- McInerney, Daniel J. (2005) *Matkaopas historiaan. Yhdysvallat*. Kuopio: Unipress.
- Manninen, Juha (1989) Tiede, maailmankuva, kulttuuri. Teoksessa Markku Enwall, Seppo Knuutila, Juha Manninen (toim.) *Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa*. Aate- ja oppihistorian, kirjallisuustieteen ja kulttuuriantropologian näkökulmia. Oulu: Pohjoinen.
- Manninen, Kirsti (1984) *Ihanat iltamat. Iltamatiedon käsikirja iltahuvien ystäville*. Helsinki: Otava.
- Mattila-Lahtinen, Lotta (1983) *Tivolihuveja Keravalta. Tivolilyhteisö Sariola. Erään ammattiryhmän rakenne ja toiminta 1888–1978*. Turku: Turun yliopiston kansatieteen laitos.
- Merriam, Alan P. (1964) *Anthropology of Music*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press.
- Mikkola, Kati (2009) *Tulevaisuutta vastaan. Uutuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Helsinki: SKS.
- Mikonsaari, Kirsi (1991) Tanssinotaatit kansantanssin tutkimuksen apuna. Teoksessa Pirkko Moisala (toim.) *Kansanmusiikin tutkimus. Metodologian opas*. Helsinki: Sibelius-Akatemia, VAPK-kustannus.
- Moisala, Pirkko (1988) Musiikkikulttuurin kognitiivinen viitekehys. Teoksessa Erkki Pekkilä & Vesa Kurkela (toim.) *Etnomusikologian vuosikirja vk 2 (1987–1988)*. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura.
- Moisala, Pirkko (1991) Antropologinen musiikintutkimus. Teoksessa Pirkko Moisala (toim.) *Kansanmusiikin tutkimus. Metodologian opas*. Helsinki: Sibelius-Akatemia, VAPK-kustannus.
- Moisala, Pirkko & Seye, Elina (toim.) *Musiikki kulttuurina* (2013). Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura.
- Morat, Daniel (2017) Cheers, songs and marching sounds. Acoustic mobilization and collective affects at the beginning of World War I. Teoksessa Sounds of Modern History (2017) Teoksessa Daniel Morat (toim.) *Sounds of modern history Auditory cultures in 19th and 20th-century Europe*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Muir, Simo (2009) Jiddisistä Ruotsin kautta Suomeen. Helsingin juutalaisten kielenvaihoista ja etnolekteistä. *Virittäjä. Kotikielen seuran aikakauslehti*. 4/2009.
- Möller, Sven Oliver (2017) The Invention of silence. Audience behavior in Berlin and London in the nineteenth century. Teoksessa Sounds of Modern History (2017) Teoksessa Daniel Morat (toim.) *Sounds of modern history Auditory cultures in 19th and 20th-century Europe*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Mustakallio, Marja (2009) *Musiikkia rajalla. Sata vuotta tornionlaaksolaista musiikkielämää*. Tornio: Arktinen ajatus.
- Mäkelä, Janne (2011) *Kansainvälisen populaarimusiikin historiaa*. Helsinki: Suomen Jazz & Pop Arkisto.
- Mäkelä, Janne Haapoja-Mäkelä, Heidi (2019) Etnomusikologian hyvät ja huonot uutiset. Teoksessa Janne Mäkelä, Heidi Haapoja-Mäkelä, Kaj Ahlsved, Tuomas Auvinen, Elina Hytönen-Ng (toim.) *Etnomusikologian vuosikirja 31 (2019)*. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura.
- Mäkelä-Marttinen, Leena (2008) *Olen maa johon tahdot. Timo K. Mukan maailmankuvan poetiikkaa*. Helsinki: SKS.
- Mäkelä, Klaus & Virtanen, Matti (1987) Kauppaoppilaiden suomalainen humala. *Alkoholipolitiikka 1987:4*.

- Männistö-Funk, Tiina (2008) Säveltulva kaupungissa. Gramofonimusiikki uudenlaisena kaupungin äänenä ja makukysymyksenä Helsingissä 1929. Julkaisussa *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* 8 (2008).
- Männistö-Funk, Tiina (2014) *Itse tehty moderni. Gramofoni, polkupyörä ja valokuvaus suomalaisten elämässä 1880-luvulta 1940-luvulle*. Turku: Turun yliopisto.
- Mäntylä, Ilkka (1971) *Tornion kaupungin historia. 1621–1809*. Tornio: Tornion kaupunki.
- Nevala, Heikki (2011) *Silmänkääntäjiä, konstiniekkvoja ja loibtutaiteilijoita. Taikurien vaiheita Suomessa 1800-luvulta 1960-luvulle*. Helsinki: SKS.
- Niemi, Tapani (2000) *Kaihon kotimaa. Lapin matkailun lappikuva*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Niemelä, Marko (2007) Rovaniemen tanssivat markkinat. Teoksessa Markus Mantere & Heikki Uimonen. *Etnomusikologian vuosikirja 19 (2007)*. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura.
- Niemelä, Marko (2008) Rovaniemen markkinoiden historiallinen äänimaisema. *Raito, Maakunnallinen museolehti* 2008. Rovaniemi: Lapin maakuntamuseo.
- Niemelä, Marko (2011) Neljäs maisema. 1920-luvun äänimaisema kahdessa Iikka Paavalniemen valokuvassa. *Musiikin Suunta* 2/2011. Helsinki. Suomen etnomusikologinen seura.
- Niemelä, Marko (2016) Ääniä kuvassa? Iikka Paavalniemen valokuvan mikrohistoriallinen tulkinta. Teoksessa Helmi Järviluoma & Ulla Piela *Kalevalaseuran vuosikirja 95 (2016)*. Helsinki: SKS.
- Niinimäki, Pirjo-Liisa (2007) *Saa veisata omalla pulskalla nuotillansa. Riimillisen laulun varhaisvaiheet suomalaisissa arkiveisuissa 1643–1809*. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura.
- Niiniluoto, Maarit (1994) *On elon retki näin. Eli miten viihdestä tuli sodan voittaja. Viihdytyskiertueita, kotimaan kulttuuria ja Saksan suhteita vuosina 1939–45*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Nisametdin (2011) Havaintoja Suomen tataarien kielestä. Teoksessa Bedretdin, Kadriye (toim.) *Tugan tel. Kirjoituksia Suomen tataareista*. Helsinki: Suomen itämainen seura.
- Nummerin, Juri (2009) *Elokuvan lyhyt historia*. Helsinki: BTJ.
- Olkkonen, Tuomo (2007) Suomalaisen populaarikulttuurin nuoruusvuodet. Teoksessa Joni Strandberg (toim.) *Suomalaisen arjen historia 3. Modernin Suomen synty*. Helsinki: Wsoy.
- Ollila, Anne (2010) Yksilö ja yhteisö. Kiista kontekstualisoimisesta Teoksessa Heli Rantala & Sakari Ollitervo *Kulttuurihistoriallinen katse*. Turku: Turun yliopisto.
- Ollitervo, Sakari & Immonen, Kari (toim.) Johdanto. Teoksessa Sakari Ollitervo & Kari Immonen. *Herder, Suomi, Eurooppa*. Helsinki: SKS.
- Pekkala, Matti (1930) *Rovaniemen vapaaehtoinen palokunta 1900–1930*. Rovaniemi: Rovaniemen vapaaehtoinen palokunta.
- Pekkilä, Erkki (1996) Etnomusikologia ja mediatodellisuus. Teoksessa Pirkko Moisala (toim.) *Etnomusikologian vuosikirja 8*. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura.
- Pekkilä, Erkki (2006) *Etnomusikologia ja maailmanmusiikki. Esseitä ja arvosteluja*. Helsinki: Maailman musiikin keskus, Helsingin yliopiston musiikkitiede.
- Peltonen, Matti (1988) *Viinapästä kolerakauhuun. Kirjoituksia sosiaalihistoriasta*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Peltonen, Matti (1992) *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Peltonen, Matti (1997) *Kerta kiellon päälle. Suomalainen kieltolaki mentaliteetti. Vuoden 1733 juopumusasetuksesta kieltolain kumoamiseen 1932*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Pennanen, Risto-Pekka (1996) Äänilevy ja lähdekritiikki. Teoksessa Pirkko Moisala (toim.) *Etnomusikologian vuosikirja 8*. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura.
- Pesola, Sakari (1996) Tanssikiellosta lavatansseihin. Teoksessa Matti Peltonen (toim.) *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Picker, John M. (2003) *Victorian Soundscapes*. Oxford: Oxford University Press.

- Picker, John. M. (2007) *English Beat The Stethoscopic Era's Sonic Traces*. Teoksessa Daniel Morat (toim.) *Sounds of modern history Auditory cultures in 19th and 20th -century Europe*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Pohjola-Vilkuna, Kirsi (1995) *Eros kylässä. Maaseudun luvaton seksuaalisuus vuosisadan vaihteessa*. Helsinki: SKS.
- Pihlainen, Kalle (2002) Kaunokirjallisuus ja todellisuuskysymysten ylittäminen historian-tutkimuksessa. Teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Helsinki: SKS.
- Pulkamo, Seija (1982) *Rovaniemen seurakunta 350 vuotta*. Rovaniemi: Rovaniemen seurakunta.
- Pääkkönen, Erkki (2008) *Saamelainen etnisyyt ja pohjoinen paikallisuus. Saamelaisten etninen mobilisaatio ja paikallisperustainen vastaliike*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Pöysä, Jyrki (1997) *Jätkän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Helsinki: SKS.
- Pöysä, Jyrki (2010) Kaksin tekstin kanssa. Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina. Teoksessa Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.) *Vaeltavat metodit*. Joensuu: Suomen kansantietouden tutkijain seura.
- Pöysä, Jyrki (2015) *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Joensuu: Suomen kansantietouden tutkijan seura.
- Rainio, Riitta (2005) 'Mikält kello kuuluu, sikält pahajt pajetkoon!' Teoksessa Kaarina Kilpiö, Outi Ampuja (toim.) *Kuultava menneisyys. Suomalaista äänimaiseman historiaa*. Turku: Turun historiallinen yhdistys.
- Rainio, Riitta (2010) *Suomen rautakautiset kulkuset, kellot ja kelloriipukset*. Äänimaiseman arkeologiaa. Helsinki: Suomen musiikkikirjastoyhdistys.
- Rantala, Päivi (2009) *Erilaisia tapoja käyttää kylähullua. Kalkkimaan pappi aatteiden ja mentaliteettien tulkkinä 1800-luvulta 2000-luvulle*. Turku: k&h, Turun yliopisto.
- Raumolin, Jussi (1973) Annaaleista ja historiankirjoituksen uudistumisesta. *Historiallinen aikakauskirja* (1973).
- Renvall, Pentti (1965) *Nykyajan historiantutkimus*. Porvoo: Wsoy.
- Richardson, John (2017) Musiikin ekologinen lähiluku digitaalisessa kulttuurissa: pohdintoja musiikin kokemuspohjaisen kulttuurianalyysin lähtökohdista. Teoksessa (toim.) Meri Kytö, Kim Ramstedt ja Heidi Haapoja-Mäkelä *Etnomusikologian vuosikirja 29* (2017). Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura.
- Ridanpää, Juha (2005) *Kuvitteellinen pohjoinen. Maantiede, kirjallisuus ja postkoloniaalinen kritiikki*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Saarinen, Heli (2011) *Valkoisen peuran myyttinen Lappi. Lappi-myytin tie keskiajan kuvastosta suomalaiseen elokuvaan*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Sahavirta, Harri & Kytö, Meri (2017) Yleisten kirjastojen muuttuva äänimaisema. Teoksessa Heikki Uimonen, Meri Kytö, Kaisa Ruohonen (toim.) *Muuttuvat suomalaiset äänimaisemat*. Tampere: Tampere University Press.
- Salmi, Hannu (1996) *Atoomipommilla kuuhun. Tekniikan mentaalihistoriaa*. Helsinki: Edita.
- Salmi, Hannu (1997) Elokuvan katsomisen historiaa. Teoksessa Hannu Salmi & Anu Koivunen *Varjojen valtakunta. Elokuvahistorian uusi lukukirja*. Turku: Turun yliopisto.
- Salmi, Hannu (2002) Onko tuoksuilla ja äänillä menneisyys? Aistien historia tutkimuskohteena. Teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Helsinki: SKS.
- Salmi, Hannu (2010) Kulttuurihistoria, mahdollinen ja runsauden periaate. Teoksessa Heli Rantala & Sakari Ollitervo (toim.) *Kulttuurihistorian katse*. Turku: Turun yliopisto.
- Salokas, Eino (1923) *Maallinen arkkirunoutemme Ruotsin vallan aikana*. Helsinki: SKS.

- Sandbacka, Kasimir (2015) ”Kadonneessa maassa”. Nostalgian ironisoituminen Rosa Liksomien Bamalamassa. *Avain. Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 4/2015.
- Sarjala, Jukka (2002) *Miten tutkia musiikinhistoriaa? Jobdatus näkökulmiin ja menetelmiin*. Helsinki: SKS.
- Schafer, Murray R. (1977) *The Tuning of The World*. New York: Alfred A. Knopf.
- Schivelbusch, Wolfgang (1996) *Junamatkan historia*. Tampere: Vastapaino.
- Selänniemi, Tom (1999) Moderni turisti klassinen rituaaliteoria. Teoksessa Bo Lönnqvist, Elina Kiuru, Eeva Uusitalo (toim.) *Kulttuurin muuttuvat kasvot. Jobdatusta etnologiatieteisiin*. Helsinki: SKS.
- Seppälä, Mikko-Olavi & Katri Tanskanen (2010) *Suomen teatteri ja draama*. Helsinki: Like Kustannus.
- Seppänen, Anne (2000) *Populaarikulttuuri sosiaalistumisväylänä. Tampereen työväestön julkiset huvit 1860-luvulta vuoteen 1917*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Seye, Elina, Pitkänen Henri, Lampinen Leena (2020) Postkoloniaalinen teoria ja musiikintutkimus. *Musiikin Suunta* 1/2020.
- Siltala, Juha (1999) *Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa*. Helsinki: Otava.
- Sippola, Laura (2017) *Tehdä maailmasta laulu. Laulaja-lauluntekijän taitelijakuva tradition ja tekijän näkökulmasta*. Helsinki: Taideyliopiston Sibelius-Akatemia.
- Sivula, Anna (2005) *Kysymyksiä ja voimaviivoja. Marc Blochin historian tutkimuksellisen tuotannon metodologinen perintö*. Turku: Turun yliopisto.
- Smith, Bruce R. (1999) *The Acoustic World of Early Modern England. Attending to the 0-factor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Smith, Mark M. (2001) *Listening to Nineteenth-Century America*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Snellman, Hanna (1990) Jätkät luppoilemassa Rovaniemellä 1920-luvulla. Teoksessa Martti Enbuske, Susanna Runtti, Turo Manninen (toim.) *Rovaniemen historia 1721–1990. Junavarsien kasvatit ja junantuomat*. Rovaniemi: Rovaniemen kaupunki.
- Snellman, Hanna (1996) *Tukkilaisten tulo ja lähtö. Kansatieteellinen tutkimus Kemijoen metsä- ja uittotyöstä*. Oulu: Pohjoinen.
- Stark, Laura (2013) Sanomalehtien maaseutukirjeet. Teoksessa Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.) *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: SKS.
- Sutinen, Ville-Juhani (2019) *Kääpiöistä kolosseihin. Kummajaisten historia Suomessa*. Helsinki: Into.
- Suutari, Pekka (2000) *Götajoen jenkka. Tanssimusiikki ruotsinsuomalaisen identiteetin rakentajana*. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura.
- Söderholm, Stig (1996) Antropologinen kulttuurintutkimus. Teoksessa Jari Kupiainen & Erkki Sevänen (toim.) *Kulttuurintutkimus. Jobdanto*. Helsinki: SKS.
- Tanskanen, Katri (2010) Suomalaisen draaman ensiaskeleet. Aleksis Kivi, Daniel Hjort, Teoksessa *Suomen teatteri ja draama*. Toim. Mikko-Olavi Seppälä & Katri Tanskanen. Like. Helsinki.
- Tapaninen, Irma (2014) *Karnevalistinen henki. Algot Untolan varhaistuotanto ja virallisen kulttuurin muutos 1900-luvun alussa*. Helsingin yliopisto.
- Tawaststjerna, Erik (1988) *Jean Sibelius V*. Helsinki: Otava.
- Teerijoki, Ilkka (2010) *Tornion historia 3. 1918–2000*. Tornio: Tornion kaupunki.
- Tervonen, Miika (2005): Elämää veitsen terällä. Kiertävien romanien ja maanviljelijöiden väliset suhteet muistelukerronnassa 1920–1960. Teoksessa Antti Häkkinen, Panu Pulma, Miika Tervonen (toim.) *Vieraat kulkijat, tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. Helsinki: SKS.

- Thompson, Emily (2002) *The Soundscape of Modernity. Architectural acoustics and the culture of listening in America, 1900–1933*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Tikka, Marko & Nevala, Seija-Leena (2020) *Kielletyt leikit. Tanssin kieltämisen historia Suomessa 1888–1948*. Jyväskylä: Atena.
- Truax, Barry (2001) *Acoustic communication. Second edition*. Westport: Ablex Publishing.
- Tuominen, Marja (1991) *”Me ollaan kaikki sotilaitten lapsia”. Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa*. Helsinki: Otava.
- Tuominen, Marja (1996) Onko Junttilasta Lukkariksi? Teoksessa Vuokko Aromaa (toim.) *Lääkäri, lukkari, talonpoika duunari. Lukuja suomalaisten historiaan*. Helsinki: Otava.
- Tuominen, Marja, Tuulentie, Seija, Lehtola, Veli-Pekka, Autti, Mervi (1999) *Outamaalta tunturiin. Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit osa 1*. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja C. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Tuominen, Marja, Tuulentie, Seija, Lehtola, Veli-Pekka, Autti, Mervi (1999) *Tunturista tupaan. Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit osa 2*. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja C. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Tuominen, Marja (2010): Missä maanpiiri päättyy? Pohjoisen kulttuurihistorian paikat ja haasteet. Teoksessa Sakari Ollitervo & Heli Rantala (toim.) *Kulttuurihistoriallinen katse*. Turku: Turun yliopisto.
- Turner, Victor (2007) *Rituaali. Rakenne ja communitas*. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura.
- Uimonen, Heikki (2005) *Ääntä kohti. Ääniympäristön kuuntelu, muutos ja merkitys*. Tampere: Tampere University Press.
- Uimonen, Heikki (2011) Tarkkaile ympäristöäsi! Kuuntelukävelyt ja äänittäminen äänimaiseman laadullisen arvioinnin välineinä. *Yhdyskuntasuunnittelu Vol 49:1*.
- Uimonen, Heikki (2014) Hiljaisuuden ja melun tekstit. Äänimaiseman kulttuurinen rakentuminen. Teoksessa Miikka Pelttonen & Outi Ampuja (toim.) *Huutoja hiljaisuuteen. Ihminen ääniympäristössä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Uimonen Heikki, Kytö, Meri, Ruohonen, Kaisa (2017) *Muuttuvat suomalaiset äänimaisemat*. Tampere: Tampere University Press.
- Uimonen, Heikki (2020) Kuunneltu, koettu ja muisteltu kotiseutu. Teoksessa Sulevi Riukulehto ja Ari Haasio (toim.) *Virtuaalinen kotiseutu*. Helsinki: SKS.
- Vaarnas, Kalle (1964) *Fokus. Otavan kertovasti kuvitettu tietosanakirja 2*. Helsinki: Otava
- Vahtola, Jouko (1989) *Rovaniemen asutuksen alkuperän ongelma. Totto V. (1989)*. Rovaniemi: Kotiseutuyhdistys Rovaniemen Totto ry.
- Vahtola, Jouko (1996) Kiinteän asutuksen synnystä kappeliseurankunnan perustamiseen Teoksessa Rovaniemen hist. vuoteen 1721. Teoksessa Matti Enbuske, Susanna Runtti, Turo Manninen (toim.) *Rovaniemen historia 1721–1990. Junavarsien kasvatit ja junantuomat*. Rovaniemi: Rovaniemen kaupunki.
- Vainionpää, Jussi (1994) *Markkinat Suomessa keskiajalta talvisotaan*. Harjavalta: Markkinaperinteen tuki ry.
- Vapaavuori, Hannu (1997) *Virsilaulu ja heräävä kansallinen kulttuuri-identiteetti. Jumalanpalveluksen virsilaulu ja -sävelmistöä koskeva keskustelu Suomessa 1800-luvun puolivälistä vuoteen 1886*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Vikman, Noora (2005) Vuorilla vuorilta vuorille. Moniäänisiä laulamisen tiloja, paikkoja ja menneisyyksiä pohjoisitalialaisessa Cembran kylässä. Teoksessa Markus Mantere & Antti-Ville Kärjä (toim.) *Etnomusikologian vuosikirja 17 (2005)*. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura.

- Vikman, Noora (2007) *Eletty ääniympäristö. Pohjoisitalialaisen Cembran kylän kuulokulmat muutoksessa*. Tampere: Tampere University Press.
- Viljanen, Anna Maria (1996) Etnisyys = rotu = kulttuuri? Teoksessa Jari Kupiainen & Erkki Sevänen (toim.) *Kulttuurintutkimus. Jobdanto*. Helsinki: SKS.
- Vilkuna, Kustaa (1997) *Vuotuinen ajantieto. Vanhoista merkkipäivistä sekä kansanomaisesta talous-sääkalentereista enteineen*. Helsinki: Otava.
- Virrankoski, Pentti (1975) *Suomen taloushistoria kaskikaudesta atomiaikaan*. Helsinki: Otava
- Virrankoski, Pentti (2019) *Suomen historia. Maa ja kansa kautta aikojen*. Helsinki: SKS.
- Wassholm, Johanna (2018) Liikkuva kauppa ja kulttuurien kohtaaminen. Tataarien kulku- ja markkinakauppa Suomessa vuosina 1870–1920. Teoksessa Marko Lamberg, Ulla Piela Hanna Snellman (toim.) *Satunnaisesti Suomessa*. Helsinki: SKS.
- Weber, Max (1990) *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*. Helsinki: Wsoy.
- Vuontisjärvi, Kati (toim.) *Pappien harrastuksesta moderniksi kirjastoksi. Rovaniemen kaupunginkirjasto 150 vuotta* (2011). Rovaniemi: Lapin maakuntakirjasto – Rovaniemen kaupunginkirjasto.
- Ylikangas, Heikki (1990) *Mennyit meissä. Suomalaisen kansanvallan historiallinen analyysi*. Helsinki: Wsoy.
- Ylikangas, Heikki (1993) *Käännekohdat Suomen historiassa. Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla*. Helsinki: Wsoy.
- Åberg, Kai (2006) Suomen romanien lauluaiheet. Teoksessa Kai Åberg & Risto Blomster (toim.) *Suomen romanimusiikki*. Helsinki: SKS.